

Tietoyhteiskunta

SEISAKKEELLA

teknologia, strategiat
ja paikalliset tulkinnot

PÄIVI ERIKSSON & MARJA VEHVILÄINEN (toim.)

Päivi Eriksson & Marja Vehviläinen
(toim.)

TIETOYHTEISKUNTA SEISAKKEELLA

Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat

SoPHI

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO 1999

SoPhi

Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35 (MaB)
40351 Jyväskylä
puh. 014-260 3 123, fax 014-260 3101, e-mail jutavi@dodo.jyu.fi
<http://www.jyu.fi/sophi>

SoPheja myy:
Kampus Kirja
PL 377, 40101 Jyväskylä
puh. 014-2603157, fax 014-611143,
e-mail kirjamyynti@kampusdata.fi
sekä tasokkaat kirjakaupat.

ISBN 951-39-0544-6

ISSN 1238-8025

Copyright © kirjoittajat ja SoPhi 1999
Paino Jyväskylän yliopistopaino, Jyväskylä 1999
Kansipaino ER-Paino Ky, Liestuore

Kansi Kimmo Lehtonen
Layout Juha Virkki

SISÄLLYS

Esipuhe	5
<i>Marja Vehviläinen & Päivi Eriksson</i> Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat	7
I TEKNOLOGIAA JA STRATEGIOITA TEHDÄÄN LIIKKEENJOHDON PERINNÖLLÄ	27
<i>Päivi Eriksson</i> ... on aika tehdä lopullinen ratkaisu... Strateginen johtaminen ja osallistuminen tietoyhteiskunnan kaupungeissa	32
<i>Hanna Lehtimäki</i> Verkostopuhe alueellisen tulevaisuuden toimintatiloja tekemässä	53
<i>Tarja Pietiläinen</i> Tietoteollisuus kaupunkistrategioissa: mahdollisuus naisten yrittämiselle?	74
<i>Hannakaisa Isomäki</i> Ontot tarinat: tietojärjestelmäammattilaisten ihmiskäsityksiä	99
II TEKNOLOGIA JA STRATEGIAT TYÖELÄMÄN TULKINNOISSA	113
<i>Tuula Heiskanen</i> Oppimista työn arjessa: näkökulmia oppimisyhteiskuntakeskusteluun	117
<i>Päivi Korvajärvi</i> Taylorisoitua vuorovaikutusta?	134
<i>Riikka Kivimäki</i> ”Työ on mielentila”. Miten arki muuttuu, kun työ ei riipu ajasta ja paikasta?	150

III TEKNOLOGIA JA STRATEGIAT ARJEN TULKINNOISSA JA PAIKALLISISSA PROJEKTEISSA	169
<i>Virpi Oksman</i> ”Että ei niinku tykkää ollenkaan tietokoneista... on vähän niinku outsider”. Tyttöjen tulkintoja tietotekniikasta	173
<i>Marja Vehviläinen</i> Naisten tietotekniikkaryhmä: yhteisöllisestä ja paikallisesta kansalaisuudesta	187
<i>Sari Tuuva & Johanna Uotinen</i> Tiedon valtateiltä kinttupoluille	203
<i>Tarja Cronberg</i> Pohjois-Karjala tietoyhteiskuntaan: alueelliset toimijaverkot ja syrjäytymättömyyden rakentuminen	215
Kirjoittajat	231

ESIPUHE

Käsillä oleva kirja edustaa vahvasti monitieteistä tutkimusta teknologian ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta. Kirjoittajina on kauppatieteilijöitä, tietojärjestelmien tutkija, työelämän tutkijoita sekä useita oppialoja edustavia kulttuurintutkijoita Tampereelta, Joensuusta ja Jyväskylästä. Me toimitajat edustamme Tampereen yliopistossa eri näkökulmia teknologian tutkimukseen, Päivi Eriksson yrityksen taloustieteen, strategisen johtamisen ja kulttuurintutkimusta ja Marja Vehviläinen yhteiskuntatieteiden, naistutkimuksen ja tietojärjestelmien tutkimusta.

Kirja on syntynyt erityisen kiinnostavassa vaiheessa suomalaisen teknologian tutkimuksen historiaa. Suomessa teknologian tutkimus on ollut hyvin vähäistä verrattuna muihin Pohjoismaihin, Iso-Britaniaan ja moniin Keski-Euroopan maihin. 1990-luvun jälkipuolella monet rahoittajat ovat kuitenkin asettaneet tutkimusohjelmia teknologian ja erityisesti teknologian yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muotoutumisen tutkimiseksi. Monet kirjan artikkeleista on kirjoitettu Suomen Akatemian Tiedon tutkimusohjelman projekteissa ja Kauppa- ja teollisuusministeriön teknologian tutkimusohjelman rahoittaman projektin turvin. Usean kirjoittajan väitöskirjatyö jatkuu edelleen Suomen Akatemian Mediakulttuuriohjelman rahoituksella. Ilman tutkimusohjelmien taloudellisia resursseja tämä kirja tuskin olisi syntynyt.

Kirja sai alkunsa vilkkaasti keskusteleavasta seminaarista Tampereen yliopistossa lukuvuonna 1998-1999. Kutsuimme yrityksen taloustieteestä tietostrategioiden tutkijoita ja tietoyhteiskuntaa työelämässä tutkivan Suomen Akatemian projektin tutkijoita yhteiseen seminaariin. Lisäksi seminaari oli avoin kaikille kiinnostuneille. Monia artikkeleista on käsitelty yhteisesti useamman kuin yhden kerran. Artikkeleiden tulokset muuttuivat kaikkien kirjoittajien ”yhteiseksi omaisuudeksi”, ja juuri tässä mielessä kirja on aidon yhteiskirjoittamisen tuotos ja vahvasti monitieteinen.

Seminaarimme kokoontui epävirallisesti. Suomalaisessa yliopistossa ei ollut vielä institutionaalista vastinetta rahoittajien teknologian tutkimuksen ohjelmille. Seminaarille oli kuitenkin selkeä tilaus. Yksittäisillä laitoksilla ei ollut riittävästi keskustelua eikä ohjausta teknologian tutkimuksen alalta, ja

kokoonnuimme ikään kuin laitosten välissä, yhdessä oppimaan ja pohtimaan. Seminaarin pohjalta voisi toivoa, että korkeakoululaitokseenkin tulisi institutionaalista tilaa monitieteiselle teknologian tutkimukselle. Yksittäisistä projekteista, niin hienoa kuin jo niiden rahoittaminen onkin, tietämys ja teoria ei välttämättä ehdi siirtyä muille teknologian tutkimuksen aloille ellei yhteiselle keskustelulle ole pysyvää tilaa.

Päivi Eriksson ja Marja Vehviläinen

Marja Vehviläinen ja Päivi Eriksson

TEKNOLOGIA, STRATEGIAT JA PAIKALLISET TULKINNAT

Tietotekniikan yhteiskuntaa mullistava vaikutus on vasta alussa. Tiedon hyväksikäytön räjähdys muuttaa oleellisesti perinteiset yhteiskuntarakenteet ja luo uudenlaista tuotantoa ja tuotteita. ...Tämän muutoksen ymmärtäminen ajoissa on Tampereen keskeisiä uusia mahdollisuuksia. Tampereelle on keskittynyt tietoyhteiskuntaan liittyvää eri alojen osaamista, joka mahdollistaa Tampereen seudun nostamisen suomalaisittain keskeisimmäksi tietokaupungiksi ja alan merkittäväksi eurooppalaiseksi keskuksesi. Tämän tavoitteen toteuduttua Suomen johtavan teollisuuskaupungin rakennemuutos on vasta täysin toteutettu. Tampere on tällöin säilyttänyt asemansa maan tuotantoelämän keskeisen toimialan keskuksena yhteiskunnan muututtua teollisuusyhteiskunnasta tietoyhteiskunnaksi. Tavoitteen saavuttaminen edellyttää, että se omaksutaan kaikkien tamperelaisten toimijoiden yhteiseksi kehittämisprojektiksi. (Tampereen tulevaisuus on tiedossa – kaupunkipolitiikan suuntaviivat 2000-luvulle).

Yllä oleva lainaus teknologian ja tiedon mullistavasta vaikutuksesta on tyyppillistä vuosituhannen vaihteen suomalaista julkisuuskeskustelua, jota löydämme viranomaisten kirjoittamista tulevaisuusstrategioista. Näillä tavoitellaan kansakunnan, maakuntien ja kaupunkien hyvinvointia. Julkisuudessa toistetaan sitä, että tietotekniikka ja tietotuotteet leviävät Suomessa maailmanennätysvauhtia ja että teknologia on osallisena yhteiskunnan suurissa rakennemuutoksissa (esim. Sitra 1998). Kaikkien suomalaisten edellytetään liittyvän yhteiseen tietoyhteiskunnan kehittämisprojektiin.

Lähes koko Suomen aikuis- ja nuorisoväestö onkin omaksunut kännykän käytön muutamassa vuodessa ja Internet-liittymiä on myös suhteellisesti ennätysmäärä (Tiedolla 1999). Erilaiset teknologiat, erityisesti informaatio- ja viestintäteknologia (tietotekniikka), muovaavat kulttuuria kytkemällä ennen juroina pidetyt suomalaiset viestintäverkostoihin. Ihmiset tekevät töitä, yrittävät, hoitavat asioitaan ja huvittelevat: teknologia lomittuu ihmisten jo-

kapäiväisiin tilanteisiin ja käytäntöihin, ihmisten ajattelumuotoihin, identiteettiin ja yhteisöllisyyteen yhtä lailla kuin tuotantoonkin.

Puhe teknologian ja tietoyhteiskunnan vääjäämättömästä tulosta edustaa teknologista determinismia. Sen mukaan teknologian kehitys muovaa yhteiskunnallisia käytäntöjä väistämättömän ulkoisen voiman tapaan. Keskeistä on seurata teknologian kehitystä. Yhteiskunnalliset toimijat näyttäytyvät teknologian näkökulmasta teknologian kehittäjinä, käyttäjinä ja kuluttajina. Toimijoiden paikalliset ja tilanteiset käytännöt ovat kiinnostavia vain siltä osin kuin ne liittyvät teknologian käyttöön ja kuluttamiseen. Tämän suuntainen ajattelu on yleistä siitä huolimatta, että harva teknologian tutkija tunnustautuu teknologisen determinismin kannattajaksi.

Tässä kirjassa emme usko teknologian emmekä tietoyhteiskunnan vääjäämättömään leviämiseen. Katsomme, että teknologiaa tuottavat ja tulkitsevat yhteiskunnalliset toimijat: yksityiset ihmiset arjessaan ja työssään, organisaatiot ja instituutiot. Jo julkisuuspuheen käsitys teknologian vääjäämättömyydestä on tiettyjen yhteiskunnallisten toimijoiden – median, tietotekniikan yritysten ja viranomaisten – yhdessä tuottama. Emme kiistä sitä, etteikö teknologialla olisi materiaalisia vaikutuksia yhteiskuntaan ja talouteen. Suomessa epäilemättä puhutaan paljon kännyköihin. Tässä kirjassa käänämme kuitenkin tarkastelukulman teknologian leviämisestä siihen, miten konkreettiset toimijat – ihmiset, yritykset ja viranomaiset – tulkitsevat ja tuottavat teknologiaa omista paikallisista tilanteistaan lähtien.

”Että tuo nuoriso puhuu siitä internetissä surffailusta, että se on niinkun se ainut, että mitä niinku ajatteloo. On ajatellu. Ja nyt sitten se sähköposti, mistä nyt on lapset ruvennu puhumaan. Että hyö saapi kansa sähköpostinimet ja osotteet koulusta...Mutta en minä oikeestaan mittää muuta siitä nii hirveesti tiä. On siitä varmaa ollu hirmupaljo lehissäkkii, mutta se ei oo minnuu sillä tavalla vielä kiinostanu. Että moisin ruvennu lukemaan varttavasten lehestä jottai näitä, näitä juttuja. Ja sen oon kuullu, että kauniit ja rohkeet männöö internetissä, mutta kun minä en seuroo kauniita ja rohkeita muutenkaan, ni en mie tarvii internetii siihenkkää.” (Maatalon emäntä, 39 vuotta, Pohjois-Karjala, kysymykseen Internetin käytöstä ja tarpeesta, kotona tietokone lähinnä lasten peleihin)

Haluamme luoda tilaa monenlaisille äänille ja versioille teknologian tulkinnaassa ja tuottamisessa, puhujien omilla termeillä ja omista lähtökohdista katsoen. Erityisesti haluamme esitellä näkökulmia, joka ovat harvoin mukana julkisessa keskustelussa. Kuuntelemme nuoria, pienten paikkakuntien ihmisiä, maatalon emäntiä ja erilaisten organisaatioiden työntekijöitä. Teknologia ei ehkä olekaan kaikille samalla tavalla kiinnostavaa, ja joillekin se

saattaa olla jopa pelottavaa. Erilaiset näkökulmat mielessämme luemme julkista teknologiakeskustelua. Tutkimme käytäntöjä, joilla yhtenäistävää, kaikkia vääjäämättä koskettavaa, teknologiaprojektia luodaan – moninaisuutta ja eroja unohtaen. Tämän rinnalla kuvaamme eri ryhmien tilanteisia ja paikallisia käytäntöjä arjessa, työelämässä ja julkishallinnossa.

Kirjamme keskeinen teema on vääjäämättä kaikkia kohtaavan teknologia-projektin ja paikallisten toisistaan eroavien käytäntöjen ja tulkintojen vuoropuhelu. Jäljitämme johdantoluvussa niitä ajattelu- ja toimintamuotoja, jotka tekevät ”vääjäämättömyyden” ja ”kaikkia yhteisesti kohtaavan” ymmärrettäväksi. Tarkastelemme sitä, kuinka hallitseva teknistaloudellinen ajattelu tuottaa yhden totuuden mallia. Paikallisten toimijoiden omaehtoisen tilan tunnistamiseksi avaamme käsitteellisesti toimijuutta ja siihen liittyviä yhteiskunnallisia eroja. Näiden lisäksi tarkastelemme asiantuntijuutta, jossa vuoropuhelu tiivistyy. Paikalliset toimijat luovat omia asiantuntijuuden määrittämiään viranomaisten yhtenevien määritysten kehyksessä.

Teknologiaan liittyvien erilaisten tulkintojen vuoropuhelu ei avaudu teknologisen determinismin lähestymistavalla (ks. myös Pantzar 1996). Vuoropuhelussa on kysymys monimutkaisista prosesseista, joissa on läsnä monenlaisia toimijoita, heidän tuottamiaan teknologioita, tuottamisen ja tulkinnan käytäntöjä ja niitä jäsentäviä yhteiskunnallisia suhteita. Tämän monimuotoisen ilmiön kuvaamiseksi esittelemme ensin teoreettisen lähestymistavan, jossa teknologia nähdään tekstuaalisuutena. Johdannon lopuksi paikannamme lähestymistapaamme teknologian tutkimuksen teoreettiseen perintöön.

Tutkimme teknologian, talouden ja kulttuurin yhteenkietoutumista *tietoyhteiskunnan tekemisen* kontekstissa. Tietoyhteiskunnan tekemistä ohjaillaan ja säädellään julkisessa keskustelussa ja viranomaisten laatimissa tietoyhteiskuntastrategioissa. Kansalliset ja alueelliset viranomaiset, kunnat ja kaupungit sekä niiden alaisuudessa erilaiset institutionaaliset toimijat ja kansalaisjärjestöt tekevät tietoyhteiskunnan kehittämiseen liittyviä projekteja. Kouluihin ja kirjastoihin varustetaan tietokoneita, tietotekniikkayrityksiä tuetaan ja kansalaisryhmille järjestetään tietotekniikkakoulutusta. Kansalaiset käyttävät tietotekniikkaa työssään ja yhä useammin myös kodeissaan (Tiedolla 1999). Kaikilla näyttäisi olevan jonkinlainen käsitys ”tietoyhteiskunnan olemassa olosta” tai ”vääjäämättömästä tulosta” (Aro 1997). Suomalaiset osallistuvat tietoyhteiskunnan tekemiseen pysyäkseen ”tietoyhteiskunnan junassa”, kun ”sehän kehittyi kauheeta vauhtia”.

Tietoyhteiskunnan tekeminen vertautuu kansakunnan rakentamiseen, jossa Marja Keräsen (1998b) mukaan on kyse väestön yhdenmukaistamisen prosesseista: ”Suomalaisuuden esitykset, representaatiot, tuottavat ’tyypillisen suomalaisen’ kuvia.” Siinä missä politiikan tutkija Keränen (1998a) asettaa tutkimuksen tehtäväksi kertoa ”miten kansallista tarinaa kerrotaan ja osoit-

taa toisinlukemisen ja toisinkertomisen mahdollisuuksia”, tämän kirjan tavoitteet asettuvat kansallisvaltion sijaan tietoyhteiskuntaan. Tutkimme sekä yhdenmukaistamisen prosesseja ja että toisinlukemisen mahdollisuuksia tietoyhteiskunnan tuottamisen kontekstissa.

Kirjassamme ei oteta annettuna mitään tiettyä tietoyhteiskuntaan liittyvää teoriaa (ks. Webster 1995). Emme keskustele tietoyhteiskunnan olemisesta tai tulemisesta uutena aikakautena. Emme puolusta tietoyhteiskuntaa, emmekä liioin ole sitä vastaan. Sen sijaan olemme kiinnostuneita yhteiskunnassa konkreettisesti meneillään olevista prosesseista, jotka toimijoiden omassa käsitteistössä liittyvät jollakin tavalla tietoyhteiskuntaan tai sen lähipiirissä oleviin ilmiöihin kuten oppimisyhteiskuntaan. Pysäytämme vauhdin ja tarkastelemme tietoyhteiskuntaa seisakkeella, jossa paikalliset ihmiset harjoittavat mihin junaan astuvat vai astuvatko ollenkaan. Tutkimme viranomaisien, nuorten, naisten ja työntekijöiden tietoyhteiskuntaan tai tietotekniikkaan liittyviä käytäntöjä ja määrittäyksiä. Vaikka tutkimme myös valta-asemista tuotettuja teknologian ja talouden määrittäyksiä, luemme niitä näkökulmien moninaisuus mielessämme.

Teknologia tekstuaalisuutena

Ajattelemme teknologiaa *tekstuaalisuutena*, johon kuuluu sekä tekstejä että tulkinnan ja tuottamisen käytäntöjä (Vehviläinen 1997; ks. myös Grint & Woolgar 1997). Teknologian tekstejä ovat tietokoneohjelmat ja -laitteet, verkkoviestit ja -keskustelut, tietotekniikan oppikirjat ja mediakeskustelu, organisaatioiden teknologiasuunnitelmat ja tietojärjestelmät sekä viranomaisten laatimat strategiat. Tulkinnan ja tuottamisen käytäntöjä on monenlaisia. Ihmiset kodeissaan ja työpaikoillaan lukevat ja kirjoittavat sähköpostia, ammattilaiset rakentavat tietojärjestelmiä ja työntekijät kehittävät omaa työtään tulkiten ja tuottaen teknologiaa. Myös viranomaisten strategia-asiakirjoja kirjoittavat elävät ihmiset. Näistä käytännöistä lähtien tutkimme kuinka teknologian tekstuaalisuus järjestyy materiaalisissa, yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa suhteissa.

Teknologian tulkintaan ja tuottamiseen nivoutuu tulkitsijoiden ja tuottajien tilanteita ja historioita: paikallisia lähtökohtia. Pohjoiskarjalaisten naisten tietotekniikkaryhmässä tietotekniikkaa ja -verkkoja käytetään reseptien etsintään ja kokoamiseen. Kiireiselle etätöytä tekeväälle johtajalle sähköposti on korvaamaton keino hoitaa sekä yritykseen että henkilökohtaiseen elämään liittyviä suhteita, kun taas pakon edessä kotona työskentelevä toimittaja tulkitsee sähköpostiyhteydet ankeana fyysisen yhteisön korvikkeena.

Kirjassa annamme tilaa eri tavoin paikantuville tilanteisille toimijoille ja heidän tulkinnoilleen.

Teknologian tulkinnat eivät nouse pelkästään toimijoiden omista lähtökohdista. Tulkinnan ja tuottamisen käytännöt ovat arkisia ja paikallisia, mutta ne jäsenyivät samaan aikaan jopa maailmanlaajuisissa yhteiskunnallisissa, kulttuurisissa ja tekstuaalisissa (mm. teknologisissa) järjestyksissä. Sekä naiset että miehet käyttävät tietotekniikkaa omissa toisistaan eriytyneissä työtehtävissään ja sekä tytöt että pojat käyttävät Internetiä (Tiedolla 1999). Molemmissa tapauksissa tietotekniikka ja -verkot ovat kuitenkin suurelta osin miesten, miesten työn ja elämismaailman pohjalta, kehittämiä. Ihmiset asettuvat hyvin erilaisiin asemiin suhteessa teknologiaan, mutta tulkinnan käytännöissä on tiettyä yhdenmukaisuutta.

Eri toimijoiden tulkinnat ovat suhteessa toisiinsa. Viranomaisten tekstit esimerkiksi ovat läsnä yritysten ja yksityisten ihmisten tulkinnan käytännöissä. Hallinnon virkamiehille ja tietotekniikan asiantuntijoille teknologian kehittäminen merkitsee talouden prosessien uudistamista yksittäisten ihmisten lähtökohtia ajattelematta. Kun haluamme ymmärtää paikallisia ja tilanteisia tulkintoja, meidän on samalla tarkasteltava tulkinnan käytäntöihin nivoutuvia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia järjestyksiä sekä toimijoiden keskinäisiä suhteita.

Teknologiaa tekstuaalisuutena tarkasteleva lähestymistapa ei erottele teknologian suunnittelun ja käytön vaiheita. Tietotekniikkaa on mahdollista kehittää samalla kun sitä käyttää. Tulkinnan ja tuottamisen käytännöt limityivät. Vaikka teknologia asettaa rajoja ja siinä on mukana historiallisesti muotoutuneita ajatusmuotoja, tulkinnan ja luomisen hetki on myös avoin. Vaihtoehtokulttuuria luova aktivisti (ryhmä) tai pohjoiskarjalainen naisten tietotekniikkaryhmä voi luoda uudenlaista teknologiaa ja uudenlaisia käytäntöjä vastaamaan omia tilanteitaan ja elämänhistorioitaan.

Teknologian tekstuaalisuus jäsenyy materiaalisissa suhteissa. Organisaation alimmalla tasolla työskentelevällä tietotekniikan tulkinta on vahvasti organisaatiohierarkian läpäisemää. Naisten tietotekniikkaryhmä tarvitsee kokoontuakseen asukastuvan tiloja ja EU-varoin palkattua mikrotukihenkilöä. Vaikka teknologiaa tekstuaalisuutena tarkasteleva lähestymistapa antaa tilaisuuden muutokseen, ei muutos ole helppo. Tietotekniikka on joustava teknologia, mutta se ei ole täysin tulkitsijansa käsissä, vaan materiaalisten (osin fyysisesti rakentuneiden) suhteiden muovaamaa.

Kirjamme aineistoina ovat sekä teknologian tekstit että tekstien tulkinnan ja tuottamisen käytännöt ja niihin nivoutuvat yhteiskunnalliset suhteet (vrt. Fairclough 1995). Tutkiessamme teknologian tekstejä, esimerkiksi julkishallinnon strategia-asiakirjoja, tarkastelemme kuinka tekstien tuottaminen jäsenyy, minkälaista toimijuutta nämä tekstit tuottavat, minkälaisia käsityksiä ihmisistä ja yrityksistä teksteihin nivoutuu. Kysymme, antavatko tekstit

tukea erilaisista asemista tehdyille tulkinnoille, sekä naisille että miehille. Pohdimme myös kuinka niihin voisi luoda tilaa erilaisia toimijoita varten. Kun puhumme tekstien tulkinnasta, analyysimme on selkeästi yhteiskunnallista ja empiirisiin aineistoihin perustuvaa, erotuksena kulttuurisesta verkkotekstien luennasta (ks. Järvinen 1999). Tarkastelemme teknologian tulkintaa ja tuottamista erilaisten ryhmien näkökulmista.

Yhtenäisyyttä tuottavat teknistaloudelliset tietokäsitykset

Teknologiatalouksissa on pysyviä tai vähän muuttuvia, ehkä vääjäämättömiltä näyttäviä yhteneväisyyksiä. Vääjäämättömyys ei kuitenkaan aiheudu teknologiasta, vaan yhteiskunnalliset toimijat tuottavat sitä teknologiatalouksiinsa. Jäljitämme seuraavassa yhden keskeisen ”vääjäämättömyyden” muotoutumista, sitä kuinka yritykset ja viranomaiset siirtävät liikkeenjohdon perintöä uusiin teknologian käytäntöihin. Todellisuus ymmärretään tällöin luonnontieteen todellisuuskäsityksen mukaisesti objektiivisena, tilanteisia tulkintoja aliarvostaen.

Teknologia on yhtä aikaa bittien logiikkaa ja yhteiskunnallisia käytäntöjä. Tietokoneiden toiminta perustuu nolla- ja ykköspositioiden vaihteluun logiikan sääntöjen mukaisesti. Tältä pohjalta tietotekniikan oppitraditioihin on periytynyt luonnontieteellinen tietokäsitys, jossa uskotaan yhdenlaiseen, objektiiviseksi ajateltuun totuuteen. Nolla-yksi -positiot seuraavat puhtaan logiikan lakeja arkisen maailman ja sen asukkaiden elämäntilanteiden tuolla puolen. Sille, että tietokoneet, tietokoneohjelmat ja tietoverkot ovat ihmisten yhteisöllisesti rakentamia, yhteiskunnallisia, ei ole löytynyt ymmärrystä vuosikymmeniin. Sanan ”ihminen” lisääminen ei vielä sisällytä tietoyhteiskuntastrategioihin teknologian yhteiskunnallisuutta (Eriksson & Lehtimäki 1999; vrt. Sitra 1998). Ongelma jää ratkaisematta myös sellaisessa teknologiatalouksessa, jossa puhutaan vuorovaikutuksesta ihmisten, ryhmien ja organisaatioiden välillä (esim. Schienstock 1997) luomatta yhteyttä käyttäjien ja työntekijöiden tulkintoihin. Hannakaisa Isomäen artikkeli tässä kokoelmassa näyttää kuinka vaikeaa tietotekniikan ammattilaisten on nähdä, että tietotekniikka muodostuu yhtä aikaa sekä logiikan tiukoissa lainalaisuuksissa että arkisten käytäntöjen sumeissa, monimerkityksellisissä maailmoissa.

Luonnontieteen objektivoiva tietokäsitys on valikoitunut sekä teknistaloudellisen toiminnan ammattilaisten että tutkijoiden käytäntöihin (Knights & Willmott 1996, Walsham 1995). Teknologian ja talouden tutkimuksessa erilaiset johtamismallit ja -menetelmät sekä työn organisointikysymykset lomittuvat teknologian kehittymisen keskusteluihin (esim. Schienstock 1997).

1990-luvun yrityksissä pidetään ihanteena teknologista ja organisatorista joustavuutta sekä ainutlaatuisia ratkaisuja. Tällaisessa ajattelussa voisi olla tilaa työntekijöiden omille teknologiatulkinnoille ja niihin liittyvälle osaamiselle. Liikkeenjohto kuitenkin usein käyttää uutta teknologiaa tukemaan työelämää yhtenäistävien ja johdon näkökulmasta rakentuneiden käytäntöjen ylläpitämistä (Kevätsalo 1998). Tiimityöskentely ja prosessijohtaminen ovat tunnettuja esimerkkejä siitä, miten uutta teknologiaa on käytetty yhdenmukaistamaan organisaatioiden toimintaa sivuuttaen työntekijöiden omat käytännöt ja tulkinnat (vrt. Sinclair 1992; Räsänen 1998).

Luonnontieteen ensisijaisuus merkittävän tiedon tuottajana yhdistyy perinteisessä teknistaloudellisessa ajattelussa (suureen) kertomukseen edistyksestä. Kertomusta uudistavat niin oppimisyhteiskunnan kuin tietoyhteiskunnan julkisuuspuhe. Molemmissa tiede ja tutkimus ovat oikean ja arvokkaan tiedon tuottajia. Kaupunkistrategioissa tieto kuvautuu yhdenmukaisena, objektiivisena – jopa elitistisenä, johtajien omistamana – ja kansalaisten arkipäivästä irrallaan olevana (Eriksson & Lehtimäki, painossa). Moninaisten yhteiskunnallisten toimijoiden omista lähtökohdistaan tuottamaa tietoa ei tehdä näkyväksi. Sen sijaan yliopistot, korkeakoulut ja tutkimuslaitokset asetetaan teknistaloudellisen tiedon tuotannon keskiöön.

Teknologian käsitteellistäminen teknologisen determinismin mukaan ulkoisena voimana tuottaa yhdenmukaistavaa käsitystä talouden toiminnasta. Globaalin maailmantalouden, kansallisvaltion, alueen, toimialan, yrityksen tai yksittäisten työtehtävien on sopeuduttava teknologian muutoksiin (Mannermaa 1998, 40-43). Teknologia yhtyy talouden järjestyneisiin muotoihin, niitä vahvistaen ja niille uusia muotoja ”ehdottaen” Julkishallinnon strategiat ovat esimerkkejä teknologian teksteistä, jotka tuottavat yhdenmukaisia ymmärryksiä teknologian vaikutuksista ja mahdollisuuksista. Ne tuottavat käsitystä, jonka mukaan teknologiaan on sisäänkirjoitettu ”taloudellisesti paras mahdollinen ratkaisu” ja tämän ratkaisun löytäminen – tieteellisen tutkimuksen avulla – johtaa menestykseen.

Talouden toimintaan liittyvä tieteellisen tiedon ihanne kiteytyy teknokraattisessa johtamisopissa (ks. Burris 1986; Kevätsalo 1998, 76-77). Tämän mukaan tieteen ja tiedon tehtävänä on edistää yhteiskunnallista valvontaa ja ohjata talouden ja sen organisaatioiden kehittymistä (Hassard 1996). Teknokraattinen lähestymistapa riisuu organisoimisen ja johtamisen arvolatautuneet poliittiset kysymykset teknisiksi ongelmiksi: on olemassa ”oikeaa” tietoa, josta johdetaan ”oikea” tapa tehdä asioita. Teknokraattisessa lähestymistavassa toiminnan vaihtoehdot perustellaan teknisten pakotteiden – välttämättömyyksien – kautta, sen sijaan, että vaihtoehdot nähtäisiin poliittisten valintojen tuottamina. Poliittisiin valintoihin liittyvä neuvottelu ja monenlaisten toimijoiden näkökulmien kohtaaminen edustavat teknokraattisessa lähestymis-

tavassa epärationaalista tuhlausta, jota pitää välttää (Burris 1986: 180-181). Päivi Erikssonin artikkeli tässä kokoelmassa osoittaa, että suomalaisten kaupunkien omaksumassa strategisen johtamisen perinteisessä suunnittelumallissa on piirteitä teknokraattisesta johtamisopista. Hanna Lehtimäen artikkeli puolestaan näyttää kuinka kaupunkistrategioiden yhtenäisyyttä tuottava tietokäsitys jättää vain vähän tilaa paikallisille ja tilanteisille toimijoille ja heidän omille näkökulmilleen.

Teknistaloudellisen tulkintaa

Kirjassamme talous on keskeinen teknologiatekstuaalisuutta jäsentävä järjestys. Taloudella tarkoitamme suunniteltua, organisoitunutta ja johdettua vaihdantaa, jonka kiteytyymiä ovat yritykset, markkinat ja liiketoiminta. Talouden järjestäytyneet toiminta lomittuu teknologiaan yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti jäsenyviensä käytäntöjen kautta, tulkinnassa ja tuottamisessa. Erilaisien strategioiden tuottaminen ja työn uudelleen organisointi ovat esimerkkejä prosesseista, joiden avulla yritysjohto ja julkisorganisaatiot pyrkivät ohjaamaan teknistaloudellista toimintaa. Tietoyhteiskunnan strateginen johtaminen on keskeisesti analyysin kohteena kirjamme osissa I ja II.

Kirjassa tutkimme kuinka talouden jäsenyykset nivoutuvat teknologiateksteihin ja niiden tuottamiseen alueellisesti (kaupungeissa) ja erilaisissa työorganisaatioissa. Kirjan artikkeleissa taloutta tulkitaan konkreettisisä käytännöissä: strategiatyössä, yrityksissä työskentelevien atk-ammattilaisten ihmiskuvissa sekä palvelutyön organisoimisessa.

Teknistaloudelliset ajattelumallit sisältävät koko yhteiskunnan läpäiseviä teknologisten ja taloudellisten ratkaisujen ketjuja (Perez 1985). Nämä ovat läsnä insinöörien, suunnittelijoiden ja johtajien työtavoissa sekä työelämän muutoksissa, ja niistä haetaan ratkaisuja monenlaisiin ongelmiin ja tulevaisuuden menestykseen (Lievonen 1998). Tämän päivän hallitsevaan ajattelumalliin kuuluu informaatio- ja viestintäteknologian soveltaminen ja verkostoituminen ja tällä vuosikymmenellä myös aluetalouden näkökulma, jossa ollaan kiinnostuneita alueellisista innovaatiojärjestelmistä. Erona talouden tarkasteluun koko yhteiskunnan tasolla, innovaatiojärjestelmien näkökulma keskustelee teknologian alueellisesta soveltamisesta – keskittyen rakenteiden ja instituutioiden kysymyksiin (Braczyk ym. 1998). Teknistaloudellisten ajattelumallien ja innovaatiojärjestelmien lähestymistavat kuvaavat talouden järjestysten nivoutumista teknologiaan. Ne eivät ole kuitenkaan ensisijaisesti kiinnostuneita tiedon paikallisuudesta ja teknologian tulkinnoista erilaisien toimijoiden näkökulmista.

Kirjan osio I näyttää, että informaatio- ja viestintäteknologian läpimurto

synnyttää uusia toimialoja, yrityksiä ja tuotteita/palveluita eri puolilla Suomea. Samalla se osoittaa, kuinka teknistaloudellinen strategia- ja asiantuntijapuhe ei tavoita kaupunkilaisten, naisryittäjien ja tietokoneen käyttäjien toiminnan omia lähtökohtia.

Kirjamme näkökulma on, että teknistaloudelliset yhteiskunnalliset käytännöt ovat kulttuurin läpäisemiä. Teknistaloudelliset käytännöt eivät ole jonkin ”luonnollisen” tai ennalta määrätyn kehityskulun tuotteita, vaan sosiaalisesti konstruoituja ja merkityksiin sidottuja (ks. myös Keskinen 1999). Talouden ydintoimijat – johtajat, työntekijät, asiakkaat ja kuluttajat – antavat teknisille laitteille ja menetelmille merkityksiä, jotka rakentavat identiteettiämme kansalaisina: miehinä ja naisina. Olet erilainen, siitä riippuen osaatko vai etkö osaa käyttää tietokonetta. Myös teknologisten tuotteiden valmistajat merkityksellistyvät: ”On arvokasta saada Nokian tutkimusyksikkö kaupunkiimme”.

Kuvaamme, kuinka hallitsevan teknistaloudellisen ajattelumallin tulkinat tuottavat sekä erilaisuutta että samanlaisuutta. Eri puolilla Suomea maakunta- ja kaupunkistrategiat rakentavat samalla tavalla informaatio- ja viestintäteknologian osaamista aluetalouden menestyksen tekijänä. Strategioiden yksityiskohtaisemmat tavoitteet ja toimenpiteet muotoutuvat paikallisesti, esimerkiksi sen mukaan, minkälaiset informaatio- ja viestintäalan yritykset ovat jo historiallisesti saaneet alueella vahvan aseman. Naisryittäjien toimintatila informaatio- ja viestintäteknologian alalla määrittäytyä ahtaan samanlaiseksi useissa suomalaisissa kaupungeissa mutta, kuten Tarja Pietiläinen esittää, naisryittäjillä olisi myös mahdollisuuksia luoda tilaa itselleen. Päivi Eriksson ja Tarja Cronberg ehdottavat omissa artikkeleissaan, että strategioita voidaan myös tehdä omaksumalla tietoisesti erilaisia teoreettisia lähtökohtia tulevaisuuden tekemisessä. Työpaikoilla informaatio- ja viestintäteknologian sovellukset antavat yrityksen johdolle mahdollisuuden pyrkiä kohden joustavampia ja matalampia organisaatioita, hajauttaa työtä etätöksi ja standardoida palvelutyötä. Tuula Heiskanen, Päivi Korvajärvi ja Riikka Kivimäki näyttävät artikkeleissaan kuinka työntekijät luovat omia tulkintoja siitä, miten informaatioteknologiaa käytetään työelämän arjessa.

Paikantuvat toimijat ja yhteiskunnalliset erot

Haemme kirjassa vaihtoehtoa ylhäältä tuleville toimijuuden määrityksille, yhtenäistämiseksi ja erilaisten näkökulmien näkymättömäksi tekemisille. Etimme tilaa kansalaisten omille äänille, kaupunkilaisille, nuorille ja pohjoiskarjalaisille naisille, kansalaisuuden määrityksille ja käytännöille, toimihenkilöille ja naisryittäjille, vaihtoehtoja luoville viranomaisille – yhteiskunnallisille eroille (ks. myös Karvonen 1999).

Eri ryhmien konkreettinen toiminta ja mahdollisuus omaehtoiseen toimintaan muotoutuu konkreettisissa tilanteissa ja yhteiskunnallisissa järjestyksissä. Toimijuuden käsitteellinen jäsentäminen vaihtelee vastaavasti artikkelista toiseen. Tarkastelemme tässä toimijuuden jäsentymistä kansalaisuutena. Kansalaisyhteisö esiintyy yleisesti tietoyhteiskuntakeskustelussa: kansalaisille annetaan tietoteknisiä valmiuksia tai tavoitellaan kansalaisten tietoyhteiskuntaa (Sitra 1998).

Kansalaisuuteen kuuluu sekä oikeuksia, esimerkiksi yhtäläinen pääsy teknologian käyttäjäksi, että käytäntöjä (Lister 1997, Turner 1993). Kansalaisuuden käytännöt jäsentyvät yhteiskunnallisissa järjestyksissä ja eroissa. Oikeudet koskevat kaikkia. Se, miten niistä pystyy nauttimaan vaihtelee kuitenkin kansalaisen yhteiskunnallisen aseman ja arjen käytäntöjen mukaisesti (Julkunen 1995). Naisten selvästi miehiä huonommalla tulotasolla ja miehiä suuremmalla kotityövastuulla (Kinnunen & Korvajärvi 1996, Rantalaiho & Heiskanen 1997) ei voi olla olematta merkitystä informaatioteknologian käyttöön kodeissa. Uusimman uuden teknologian seuraaminen vaatii sekä aikaa että rahaa, ja uusinta teknologiaa hallitsevatkin miehet (Nieminen-Sundell 1998, Nurmela 1997). Mikäli kaikille kansalaisille halutaan luoda yhtäläistä kansalaisoikeutta yhteiskunnallisista eroista huolimatta, olisi kanadalaisen yhteiskunnan tapaan tietoisesti tarkasteltava eri ryhmien yhteiskunnallisia tilanteita ja eroja ja luotava tukikäytäntöjä ryhmille, jotka ovat muihin nähden epäedullisemmassa asemassa (vrt. Balka 1998).

Kansalaisuudessa voidaan erottaa kansalaisena olemisen ja kansalaisena toimimisen (Lister 1997, 41). Kansalaisena olemisen tarkoittaa sitä, että pystyy nauttimaan kansalaisoikeuksista, joita tarvitaan yhteiskunnan jäsenenä toimittaessa perheen, siviilyhteiskunnan ja poliittisen toiminnan alueilla (Yuval-Davis 1997). Kansalaisena toimiminen taas tarkoittaa näiden mahdollisuuksien käyttämistä eli näkemystä siitä, että pystyy toimimaan, ja tietoista toimintaa. Kun olemme kiinnostuneita yhteiskunnallisilta asemiltaan tietotekniikan määrittelyn valtavirran ulkopuolella olevien ihmisten toimijuudesta, tarkastelemme sekä kansalaisena olemista että kansalaisena toimimista. Yhtäältä katsoimme kuinka ihmiset itse määrittävät toimintaympäristöään ja siinä suhdetaan teknologiaan. Riikka Kivimäki tarkastelee yhteisöllisyyden ja hyvän elämän rakentumista etätöiden kontekstissa, Virpi Oksman nuorten tyttöjen teknologiasuhdetta, Päivi Korvajärvi organisaatiohierarkian alatasoilla työskentelevien naisten teknologian välittämää vuorovaikutusta. Toisaalta olemme kiinnostuneita siitä, minkälaisissa käytännöissä ihmiset pystyvät tekemään tietoisesti vaihtoehtoisia määrittäyksiä teknologiaan ja yhteiskuntaan.

Tietoyhteiskuntakeskustelussa kansalaisten toimijuutta tarkastellaan usein liberaalin, vapaan yksilöllisen toimijuuden kautta. Tässä lähestymistavassa kansalaisuuteen liittyvät käytännöt ja yhteiskunnalliset erot häipyvät näky-

vistä. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteossa vuodelta 1997 kansalaisuutta tarkastellaan myös suhteessa valtioon. Kansalainen ei ole toiminnassaan täysin yksin, vaan (hyvinvointi)valtio ottaa tehtäväkseen huolehtia tietoyhteiskunnasta syrjäytyneistä. Kumpikaan edellisistä kansalaisuuden jäsenyksistä ei tarjoa sopivaa lähestymistapaa erilaisten ryhmien omaehtoiselle toiminnalle ja teknologiamäärityksille. Nuoret tai pienillä paikkakunnilla asuvat naiset tarvitsevat tukea: yksilöllinen lähestymistapa ei ole heitä varten. Heillä tulee olla mahdollisuus myös omaehtoiseen toimintaan, ei vain kansalaisena olemiseen, siihen että valtio lopulta pitää heistä huolta. Marja Vehviläisen artikkelissa etsitään kansalaisuuden käytäntöjä, jotka perustuvat tilanteisiin toimintoihin ja yhteisöllisyyteen (vrt. Pulkkinen 1995). Yhteisöllisesti pystytään artikuloimaan toimintaa, joka lähtee omista lähtökohdista ja joka paikantuu valtioon ja laajemmin yhteiskuntaan:

NiceNet on Marjalan naisten oma tietotekniikkapiiri, jossa tietotekniikka valjastetaan arkipäivän avuksi, työhön ja vapaa-aikaan. Opetellaan, kokeillaan, harjaannutaan, verkotutaan, kehitetään ja kehitytään. (<http://www.jns.fi/palvelut/marjala/nicenet>).

Hyvin samanlaisia yhteisöllisen ja tilanteisen toimijuuden käytäntöjä peräänkuuluttavat artikkeleissaan myös Päivi Eriksson ja Hanna Lehtimäki kirjoittaessaan kaupunkilaisten ja alueen asukkaiden osallistumisesta strategiaprosessiin.

Kansalaistoimintaan tarvitaan tueksi institutionaalisia käytäntöjä – joita taas viranomaiset voisivat luoda omalla toiminnallaan ja teknologiamäärityksillään. Tarja Cronberg pohtii sekä tutkijana että toiminnassa mukana olevana viranomaisena mahdollisuutta kansalaistoiminnan tukemiseen. Sari Tuuva ja Johanna Uotinen näyttävät kuinka ylhäältä tulevat kansalaistoiminnan tuen projektit siirtyvät valtateiltä ihmisten omille kinttupoluille.

Toimijuus liittyy läheisesti minuuteen ja toimijan itsemäärityksiin. Kun toimija tulkitsee ja tuottaa toimintakäytäntöjään, hän samalla määrittää omaa minuuttaan. Ajatukset ”omasta” toiminnasta ja oman tekstin luomisesta eivät kumpua puhtaasti omasta mielikuvituksesta, vaan syntyvät vuorovaikutuksessa muiden toimijoiden ja tekstuaalisuuden kanssa. Ajatukset uudeltaisesta teknologiasta tai sen käytännöistä edellyttävät tietämystä teknologian mahdollisuuksista mutta myös yhteisöistä, jotka käyttävät teknologiaa. Tietotekniikka ja -verkot kietoutuvat osaksi minuuttamme ja toiminnallista tilaamme. Sherry Turkle (1995) kirjoittaa kirjassaan *Life on the Screen*, että sähköiset verkot muuttavat tapaamme ajatella, seksuaalisuutemme ja yhteisöjemme luonnetta, identiteettimme ydintä.

Verkkoja käyttävien ihmisten minuudet ovat ruumiillisia ja niillä on omat elämänhistoriansa paikallisesti, historiallisesti ja yhteiskunnallisesti muo-

toutuvissa käytännöissä. Teknologiaa määrittävät toimijat ovat naisia, miehiä, maailman talouden keskuksissa tai laita-alueilla eläviä ihmisiä. Olenaista ihmisten oman toiminnan ja itsensä määrittelyn kannalta on se, kuinka he pystyvät yhdistämään teknologiaa ja yleisemmin tekstuaalisuutta paikalliseen tilanteeseensa – paikallisen tilanteen, ruumiillisuutensa ja näihin liittyvien erojen lähtökohdista. Toimijuus on tutkimuksessamme, Donna Harawayn (1991) hengessä, yhteiskunnallisiin suhteisiin paikantuva ja yhtä aikaa paikallinen, tilanteinen ja ruumiillinen sekä (maailmallisen) tekstuaalinen, jopa tekninen. Identiteetin käytännöt nivoutuvat toimijuuden käytäntöihin. Toimija on toiminnallinen subjekti, joka määrittelee itseään ja omaa toimintaansa (joustavien ja pysyvien suhteiden) yhteiskunnassa.

Tutkimme toimijuuden muotoutumista yhteiskunnallisissa käytännöissä, nuorten tulkinnoissa tietoverkoista ja paikallisissa naisten tietotekniikkaryhmissä, työn ja etätöiden rajoilla, paikallisen ja ylikansallisen nivoutuessa yhteen työpaikkojen käytännöissä sekä yrityselämässä ja alueellisessa hallinnossa.

Sukupuolesta

Kirjassa tutkimme yhteiskunnallisten erojen, sukupuolen, iän, asuinpaikan, ja tilanteisen paikallisen toimijuuden mahdollisuutta teknologian ja talouden käytännöissä. Eräs merkittävimmistä tietotekniikkaan liittyvistä yhteiskunnallisista eroista liittyy sukupuoleen. Naiset ovat käyttäneet tietotekniikkaa työpaikoilla enemmän kuin miehet 1980-luvun alusta lähtien ja käyttävät 1990-luvun lopulla yleisesti myös Internetiä (Tiedolla 1999). Naiset ovat olleet merkittävässä määrin kehittämässä tietojärjestelmiä: noin kolmannes tietotekniikan suunnittelijoista oli naisia 1990-luvun alkupuolella. Kirjastojen usein naispuoliset virkailijat ovat tuoneet tietotekniikkaa kaiken kansan ulottuville myös työn ulkopuolella. Kuitenkin naisten tietotekniikan asiantuntijuus on vuosituhannen vaihteessa rajautunut kapea-alaiseen käyttöön laajemman kehittämisasiantuntijuuden sijaan. 1990-luvulla myös naisten osuus tietotekniikan ammattiteissa on laskenut jyrkästi ja viime vuosikymmenien uutuudesta, kotitietokoneista, on tullut ennen muuta nuorten miesten aluetta (Nurmela 1997). Julkishallinnon strategioiden tietotekniikkayrittäjäyys näyttäytyy (Tarja Pietiläisen artikkelissa) miesten yrittäjäytenä. Virpi Oksman löytää haastatteluaineistostaan puhetta naisten ja tyttöjen tietokonepelosta ja -kammosta. Huolimatta periaatteellisesta mahdollisuudesta tasa-arvoiseen toimijuuteen naisten aktiivinen toiminta asettuu alistaiseksi ja vähäisemmäksi miesten toimijuuteen nähden. Tekniikan sukupuolistuneet järjestykset ovat erityisen pysyviä ja 1990-luvulla jopa vahvistuvia, ja niiden murtaminen on erityisen vaikea yhteiskunnallinen haaste. (Vehviläinen 1997).

Tietotekniikan sukupuoli, kuten muutkin yhteiskunnalliset erot, muotoutuvat yhtä aikaa pysyvistä järjestyksistä ja tilanteisista ja paikallisista vaihteluista sekä niihin liittyvästä toimijuudesta ja kulttuurisista identiteeteistä (vrt. Braidotti 1995). Tietotekniikan sukupuoli merkitsee sosiaalista ja tekstuaalista järjestystä, joka muotoutuu paikallisesta toiminnasta ja käytännöstä, kun ihmiset konkreettisesti käyttävät ja kehittävät tietotekniikkaa organisaatioissa, vapaa-aikana ja erilaisissa ryhmissä. Se muotoutuu myös tietotekniikan organisaatioista ja instituutioista, kansallisista kulttuureista sekä ylikansallisista käytännöistä (Scarborough & Corbett 1992). Sukupuoli jäsentyy sukupuolten välisinä jakoina ja hierarkioina, ja sukupuoli nivoutuu tietotekniikan tekstuaalisuuteen, kun miehet ja naiset tuottavat ja tulkitsevat tietotekniikkaa omien elämiensä lähtökohdista. Tietotekniikkaan välittyy naisten ja miesten lähtökohdista tulevaa tietämystä ja sosiaalista järjestystä, myös tietämystä sukupuolten keskinäisistä suhteista. Miesten ollessa enemmistönä on tietotekniikan tekstuaalisuus syntynyt enemmän miesten lähtökohdista ja edustaa enemmän miesten elinpiiriä. Naisten määrittämässä tietotekniikassa on mukana miesten hallitsemaa tietotekniikkaa, mutta kuten Marja Vehviläinen artikkelissaan kuvaa, myös naisten elämänpiiriin liittyvää tietämystä ja kokemusta. Tietotekniikka määrittyy miehiseksi symbolisesti. Teknologia ja miehinen identiteetti ovat sidoksissa toisiinsa (Wajcman 1991), jolloin naisten kokemuksille, identiteetille ja tekstuaalisuudelle on vaikea luoda tilaa. Kun tietoverkkojen usein (esim. Turkle 1995) ajatellaan tekevän koko sukupuolen merkityksettömäksi (päästään sukupuolen tuolle puolen), katsomme miltä sukupuoli näyttää konkreettisten toimijoiden lähtökohdista.

Asiantuntijuudesta

Osaamisen määrittäminen yhteiskunnallisesti tunnustetuksi ja tunnistetuksi asiantuntijuudeksi on sosiaalinen prosessi. Asiantuntijuutta määritellään teknologian teksteissä, kuten strategia-asiakirjoissa, sekä erilaisissa teknologian käytännöissä työelämässä ja muussa kansalaisten toiminnassa. Erilaiset ammattiryhmät, kuten tietotekniikan ammattilaiset, ovat määritelleet asiantuntijuuden alueita itselleen ja jopa yksinoikeudekseen (Vehviläinen 1997, luku 6). Organisaatioiden johtajuuteen on sisäänkirjoitettu ajatus siitä, että johtajilla on 'oikea' (universaali) tieto asiantuntijuudesta. Tämän perusteella heillä on oikeus määritellä mikä on asiantuntemusta ja mikä ei (Eriksson & Lehtimäki, painossa). Kuitenkin johtajien (mukaan lukien viranomaiset) käsitys asiantuntijuuden tärkeimmistä sisällöistä voi poiketa työtä tekevien tai vapaa-aikaansa viettävien kansalaisten paikallisista asiantuntijuuden tulkinnoista (Vehviläinen 1997, luku 5).

Neuvottelua asiantuntijuudesta käydään jatkuvasti eri ihmisryhmien välillä ja asiantuntijuutta rakenteistavat erilaisiin instituutioihin ja niiden tuottamiin tekstuaalisuuksiin (oppikirjoihin, sopimuksiin ja strategioihin) paikantuvat yhteiskunnalliset suhteet. Asiantuntijuuden prosesseissa on sekä pysyvyyttä että muutosta. Julkishallinnon strategiat ja niiden tuottama johtajuus kertovat pysyvyydestä. Toisaalta samanaikaisesti monet ammatillisen asiantuntijuuden taidot siirtyvät kansalaisten taidoiksi. Tietotekniikan käyttöön liittyvät taidot olivat 1970-luvun atk-ammattilaisten yksinoikeus, mutta 1990-luvulla samat asiat syntyvät lähes keneltä tahansa työntekijältä ja koululaiselta.

Suomen, kuten useiden muidenkin maiden hallitukset tavoittelevat kansalaisten yhtäläistä osallisuutta tietoyhteiskunnassa (esim. Sitra 1998). Päivi Erikssonin artikkeli kertoo, että osallisuudesta kirjoitetaan kuitenkin julkishallinnon strategioissa enemmän pakkona kuin vapautena tai oikeutena. Hanna Lehtimäki puolestaan osoittaa kuinka strategiat tekevät verkostoitumisesta pakollista. Strategiat määrittävät mihin kansalaisilla voi olla osallisuutta ja mihin ei. Kansalaisten osallisuus strategioiden suunnittelemisessa on rajattu ahtaaksi, samoin kuin nais(pien)yrityksien osallisuus informaatio- ja viestintäteknologian kentän kehittämisessä. Tarja Pietiläinen osoittaa omassa artikkelissaan kuinka näissä tehtävissä asiantuntijuus näyttää määrittävän miesyrittäjille.

Kansalaisille halutaan antaa pääsy tietotekniikan käyttäjiksi. Tämä edellyttää sitä, että kansalaisilla on tietotekniikan käytön asiantuntemusta. Mitä tietotekniikan asiantuntijuus sitten on? Julkishallinnon strategioiden tarkoittama tietotekniikan asiantuntijuus näyttäisi tarkoittavan ennen muuta teknistä tietämystä tietotekniikan artefaktien toiminnasta. Kouluja, kirjastoja ja muita julkisia tiloja varustetaan kiireesti tietokoneilla pohtimatta tarkemmin kulttuurisia ja yhteiskunnallisia käytäntöjä, joita tekniikan käyttöön ja sen yhdistämiseen omaan paikalliseen tilanteeseen liittyy. Vastaavalla tavalla tietokoneita on jo aiemmin tuotu työpaikoille. Koska tekniset artefaktit eivät kuitenkaan ole arvo sinänsä, vaan tietotekniikka on osa työn tekemisen ja yrittämisen prosesseja ja ihmisten elämänkokonaisuutta, on tietotekniikkaan liittyvän asiantuntijuuden mieltäminen pelkkänä teknisenä tietämyksenä kapea-alaista, jopa harhaanjohtavaa. Aktiivisen toimijuuden näkökulmasta kansalaisten tietotekniikan asiantuntijuus rakentuu teknisen tietämyksen yhteydestä arkipäivän käytäntöihin, esimerkiksi työhön tai opiskeluun, jotka puolestaan jäsenyvät yhteiskunnallisissa ja symbolisissa – sukupuolisu-neissakin – järjestyksissä.

Tietoyhteiskunnan ohella puhutaan myös oppimisyhteiskunnasta. Silloin korostetaan osaamisen ja pätevyuden merkitystä koko kansantaloudessa ja yksittäisillä työpaikoilla sekä muilla elämän alueilla. Puhutaan oppivista organisaatioista ja alueellisista osaamiskeskuksista. Keskusteluun oppimis-

yhteiskunnasta kiertyy näkemys siitä, että viranomaiset – ja työpaikoilla johtajat – pystyvät määrittämään oikean osaamisen. Näkemykseen yhdistyy myös teknokraattisen tietokäsityksen mukainen jako osaajien ja ei-osaajien välille: osaajat kehittävät kansallisissa ja kansainvälisissä oppimisyhteiskuntakeskusteluissa määriteltyjä taitoja ja pätevyyyksiä. Osaajia tarvitaan lisää. Ei-osaajat ovat yhteiskunnan syrjäytyneitä, joita teknistaloudellinen toiminta ei tarvitse. Tuula Heiskanen kertoo artikkelissaan kuinka työssä ja arjessa oppiminen on usein unohdettu muodikkaista oppimisyhteiskuntakeskusteluista. Työntekijät ja kansalaiset kuitenkin määrittävät osaamistaan organisaation-
sa, omien työtehtäviensä ja oman elämänsä tilanteissa.

Tutkimme asiantuntijuutta käytäntöjen lähtökohdasta. Katsomme, kuinka asiantuntijuus määrittyy pysyvien järjestysten, esimerkiksi sukupuolen ja teknistaloudellisen valtahierarkian, näkökulmasta. Kysymme, kuinka asiantuntijuuden rakentamiseen tarvitaan tiettyjä tukirakenteita, verkostoja ja instituutioita. Näytämme, kuinka asiantuntijuuden tuottamisen esteenä voi olla kulttuurisia, organisatorisia ja johtamisen käytäntöjä. Pohdimme, miten asiantuntijuuden tuottamisen esteitä voisi tulevaisuudessa purkaa, esimerkiksi strategiakäytäntöjä muuttamalla. Toisaalta seuraamme jo toteutuvia asiantuntijuuden määrittelyn prosesseja: kuinka työntekijät, etätyöntekijät ja kansalaiset määrittävät omaa asiantuntijuuttaan ja luovat toiminnallista tilaansa työelämässä ja yhteiskunnassa.

Teknologian tutkimus ja tulkinnan paikat

Paikallinen, sukupuolistunut toimijuus jäsentyy yhteiskunnallisissa ja osin tekstuaalissa järjestyksissä, poliittisessa toiminnassa ja identiteeteissä. Teknologiatutkimuksen lähestymistavoissa on oltava tilaa näille kaikille ulottuvuuksille. Kun etsimme mahdollisuutta muutokseen ja teknologian paikallisiin määriytyksiin, etsimme lähestymistapaa, jossa teknologia nähdään läpikotaisin yhteiskunnallisesti muotoutuneena. Vaikka teknologiset artefaktit ovat pysyviä ja käsin kosketeltavia, niin ne ovat kuitenkin muotoutuneet yhteiskunnallisissa prosesseissa. Haluamme välttää – Keith Grintin ja Steve Woolgarin (1997) kanssa yhdenmukaisesti – teknologian sisällä olevaa teknisististä ydintä, joka jäisi yhteiskunnallisen analyysin ulkopuolelle.

Teknologisen determinismin mukaan teknologia suuntaa yhteiskunnan kehitystä. Vaikka kukaan tutkija ei mielellään sitoudu teknologiseen determinismiin, on suuntaus voimissaan julkisissa puheissa, arkiajattelussa sekä yhteiskunnallisessa suunnittelussa (Mackay 1995). Näyttää esimerkiksi täysin mielekkäältä seurata tietokoneiden kehitystä ja niiden ”vaikutusta” työorganisaatioon. Ensimmäisiä isoja tietokoneita varten tarvittiin isot huoneet

ja erilliset operaattorit. Myöhemmät mikrotietokoneet asettuivat työntekijöiden omille pöydille ja työntekijät ovat itse, osana työprosessiaan, käyttäneet niitä. Verkkojen aikakaudella työprosessi laajentuu muihin maanosiin saakka. Teknologian kehitys on epäilemättä vaikuttanut työprosessien muotoutumiseen. ”Vaikutus” ei kuitenkaan ole aina ja joka kohdassa samanlaista vaan teknologian käyttö vaihtelee paikallisesti ja tilanteisesti. Teknologisen determinismin lähestymistavassa ei ole tilaa paikallisten toimijoiden tulkinnoille eikä määrityksille.

Teknologisen determinismin vaihtoehtona on laaja teknologian sosiaalisen muotoutumisen lähestymistapojen perhe. Niissä pyritään avaamaan teknologian mustaa laatikkoa yhteiskunnalliselle analyysille. Äärimmäisessä suuntauksessa teknologia on deterministisesti ihmisten yhteiskunnallisessa toiminnassa muotoilemaa. Toinen suuntaus, Suomessakin sekä organisaatioiden että tietojärjestelmien tutkimuksessa tunnettu sosiotekninen lähestymistapa, taas tarkastelee teknologian ja yhteiskunnan vuorovaikutusta järjestelmänä, jossa on sekä teknologisia että yhteiskunnallisia elementtejä. Useimmissa sosiaalisen muotoutumisen suuntauksissa teknologian ajatellaan muotoutuvan keskenään yhteennivoutuvista artefakteista (ohjelmista, laitteista, sähköisistä verkoista), tietämyksestä ja yhteiskunnallisista käytännöistä (Mackenzie & Wajcman 1985). Sosiaalisen muotoutumisen lähestymistapa antaa mahdollisuuden teknologian yhteiskunnallisten erojen ja järjestysten analyysiin. Käytäntöjen kautta tilaa on myös toimijuudella. Grintin ja Woolgarin (1997) mukaan lähestymistavassa kuitenkin erotetaan dikotomisesti teknologinen yhteiskunnallisesta, jolloin teknisistinen ydin jää tavoittamatta.

Toimijaverkkoteoriassa teknologia, talous ja yhteiskunta ovat erottamattomasti yhtä ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa (ks. myös Miettinen 1998, Pantzar 1996). Siinä haastetaan inhimillisen ja ei-inhimillisen toimijuuden rajaa sekä pyritään välttämään Grintin ja Woolgarin tarkoittamaa teknisististä ydintä. Toimijaverkossa ei voida erottaa teknologian, talouden tai sosiaalisen ensisijaisuutta. Toimijaverkko muotoutuu liittolaisten (inhimillisten ja ei-inhimillisten) rekisteröitymisestä verkostoon neuvotteluiin. Toimijaverkko on teknologisen ja kulttuurisen yhteenliittymistä ja toimijaverkkoteoria pyrkii selvittämään tämän yhteenkiinnittymisen muotoutumista. Eri toimijat voidaan tuoda esille ”saman pöydän äärelle”. Esimerkiksi Cynthia Cockburn ja Susan Omrod (1993) tutkivat mikroaaltouunien tuotantoa ja kuvaavat yhtä lailla suunnittelijoita kuin keittiöissään uunia käyttäviä naisia ja miehiä. Lähestymistavassa on periaatteellinen tila paikallisille tulkinnoille, vaikka monet toimijaverkkoteorian sovellukset ovatkin keskittyneet teknologian tuotantoon valta-asemissa. Tässä kirjassa Tarja Cronbergin artikkeli esittelee toimijaverkkoteoriaa sekä käsitteellisesti että pohjoiskarjalaisen esimerkin avulla. Toimijaverkkoteoriassakin on, Grint ja Woolgarin (1997) mukaan,

taipumusta teknisistiseen ytimeen: koneet puhuvat puolestaan. Ja siinä on ehkä vain vähän tilaa poliittiselle toimijuudelle ja vastarinnalle (Moser 1998, Omrod 1996).

Kirjamme kantavana lähestymistapana on tarkastella teknologiaa materiaalisesti rakentuvana tekstuaalisuutena, jota ihmiset tilanteisissa käytännöissä tulkitsevat ja tuottavat, Dorothy Smithin (1990) institutionaalisen tekstuaalisuuden hengessä (Vehviläinen 1997). Tulkinnan ja tuottamisen käytännöistä lähtien tutkitaan kuinka teknistaloudellinen tekstuaalisuus järjestyy materiaalisissa, yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa, mukaan lukien intertekstuaalisissa, suhteissa. Teknologian analyysi on vahvasti yhteiskunnallista ja kulttuurista. Teknologia ei puhu puolestaan, vaan sitä on mahdollista lähestyä vain yhteiskunnallisten tulkinnan prosessien kautta, kuten myös Grint ja Woolgar (1997) kirjoittavat.

Tässä teoriakehyksessä haluamme, nyt Grintistä ja Woolgarista poiketen, luoda tilaa eri tavoin paikantuville tilanteisille toimijoille ja heidän tulkintoilleen. Tekstuaalisuutta lähestytään konkreettisista ihmisten käytännöistä lähtien (vrt. Dorothy Smith 1990: standpoint). Tulkintaan liittyy tilanteista ja paikallista tietoa. Tarkasteltavana voivat olla minkä tahansa yhteiskunnallisen toimijan tai ryhmän käytännöt julkishallinnon viranomaisista maaseudulla asuviin. Yhteiskuntaa, ja teknologiatekstuaalisuutta sen osana, jäsentäviä suhteita analysoidaan konkreettisista ja tilanteisista asemista lähtien. Tutkimuksen kannalta erityisen mielenkiintoisia ovat valta-ase mille vaihtoehtoiset näkökulmat; ne tuovat esille vallitsevan järjestyksen kritiikkiä.

Erilaiset ja monessa mielessä vastakkaiset näkökulmat, toisaalta julkishallinnon johtamiskäytännöt ja teknistaloudellinen ajatusmaailma ja toisaalta eroja ja paikallisia tulkintoja tekevät toimijat, asetetaan kirjassa vuoropuheluun.

Kirjan jäsenitys ja määritykset

Olemme jäsentäneet kirjan rakenteen temaattisesti, konkreettisten toimijoiden ja käytäntöjen mukaisesti. Osa I lähestyy teknistaloudellista toimintaa julkishallinnon johtajien ja tietotekniikan asiantuntijoiden asemista käsin. Osassa tarkastellaan julkishallinnon ja tietotekniikan valta-ase mistä tuotettua tekstuaalisuutta. Kirjoittajat pohtivat kuinka tilanteista toimijuutta ja siihen liittyviä eroja häivytetään. Artikkeleissa myös etsitään tilaa erilaisille toimijoille, esimerkiksi naisryrittäjille ja kaupunkilaisille.

Osa II lähtee liikkeelle työpaikkojen ja työntekijöiden tilanteista. Tässä osassa pohditaan oppimista ja osaamista yhteiskunnan ja työpaikkojen konteksteissa sekä tarkastellaan tilanteisten tulkintojen tekemistä työelämän sukupuolistuneissa ja yhdenmukaistavissa teknistaloudellisissa käytännöissä.

Etsimme tiloja, joissa työntekijät tuottavat omia jäsenyyksiään teknologiasta ja sen käytöstä huolimatta siitä, että uuden teknologian käyttöönottoon on liittynyt yhdenmukaistavia johtamis- ja organisoitumiskäytäntöjä.

Osassa III tutkitaan sitä, kuinka ihmiset arjen toiminnassa luovat tilaa tilanteisille määrittämisilleen ja yhteiskunnallisille eroilleen, sukupuolelle, iälle ja paikallisuudelle. Tutkimme myös sitä, miten viranomaiset ja kehittämissuunnitelmat voisivat toiminnallaan purkaa yhdenmukaistamisen käytäntöjä ja luoda tilaa eroille ja paikallisuudelle. Artikkeleissa etsitään paikallisten vaihtoehtojen mahdollisuuksia tyttöjen verkkokulttuurissa, naisten tietotekniikkaryhmissä ja alueellisessa kehittämistyössä.

Kirjallisuus

- Aro, Jari (1997) Miten tietoyhteiskunnasta puhutaan. Helsinki: Sosiologipäivät 21.3.1997.
- Balka, Ellen (1997) Gender and Access to the Information Highway and Knowledge Based Economy: Summary of Related Relevant Research, Implications for Policy and Data Collection. Canada: Prepared for Human Resources Development Canada, April 1997.
- Braidotti, Rosi (1994) Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory. New York: Columbia University Press.
- Braczyk, H.-J., Cooke, P. & Heidenreich, M. (toim.) (1998) Regional Innovation Systems. London: UCL Press Limited.
- Burris, Beverly H. (1986) Technocratic Management: Social and Political Implications. Teoksessa Knights, David & Willmott, Hugh (toim.) Managing the labour process. Aldershot: Gower, 166-185.
- Cockburn, Cynthia & Omrod, Susan (1993) Gender and Technology in the Making. London: Sage.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1999) Information Society Strategies. Two Perspectives. Esitetty Politics & Internet kongressissa, Helsingissä 8.1.1999.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (painossa) Strategy Rhetoric in City Management. How the Presumptions of Classic Strategic Management Live on? Scandinavian Journal of Management.
- Fairclough, Norman (1998) Miten media puhuu (Media Discourse, 1995). Tampere: Vastapaino.
- Grint, Keith & Woolgar, Steve (1997) The Machine at Work: Technology, Work and Organization. Cambridge: Polity Press.
- Haraway, Donna (1991) Simians, Cyborgs, and Women. The Reinventions of Nature. London: Free Associations Books.

- Hassard, John (1996) Exploring the Terrain of Modernism and Postmodernism in Organizational Theory. Teoksessa Boje, D. & Gephart, R. & Thatchenkery, T. (toim.) Postmodern Management and Organization Theory: 45-49.
- Julkunen, Raija (1995) Feministiseen analyysiin. Teoksessa Leena Eräsaari et al (toim.) Naiset julkisen ja yksityisen rajalla. Tampere: Vastapaino, 15-28.
- Järvinen, Aki (1999) Hyperteoria: lähtökohtia digitaalisen kulttuurin tutkimukselle. Nykykulttuurin tutkimusyksikkö julkaisuja 60. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karvonen, Erkki (1999) Perspektiivinen realismi – parempi perustus kansalaisjournalismille? Tiedotustutkimus 22 (1999): 2, 44-59.
- Keränen, Marja (1998a) Johdanto: Miksi tutkimme Suomea. Teoksessa Marja Keränen (toim.) Kansallisvaltion kielioppi. Jyväskylä: SoPhi, 5-16.
- Keränen, Marja (1998b) Suomi tutkimuksen luontona. Metodologisia huomioita. Teoksessa Marja Keränen (toim.) Kansallisvaltion kielioppi. Jyväskylä: SoPhi, 152-168.
- Keskinen, Auli (1999) Towards User Empowerment. On Development of Utilisation of Information and Communications Technology in Decision Making of Administration. Studia Politica Tamperensis No. 6. Tampere: University of Tampere, Department of Political Science and International Relations.
- Kevätsalo, Kimmo (1998) Jäykät joustot ja tuhlatut resurssit. Tampere: Vastapaino.
- Kinnunen, Merja & Korvajärvi, Päivi (1996) Työelämän sukupuolistavat käytännöt. Tampere: Vastapaino.
- Knights, David & Willmott, Hugh (1996) Making Sense of Management. London: Sage.
- Lievonen, Jorma (1998) Tekniikan mahdollisuudet. Erikoistapauksena televiestintä. Espoo: VTT Teknologian tutkimuksen ryhmä. Työpapereita 35/98.
- Lister, Ruth (1997) Citizenship; Feminist Perspectives. London: Macmillan.
- Mackay, Hughie (1995) Theorising the IT/Society Relationship. Teoksessa Nich Heap et al. (toim.), Information Technology and Society. A Reader. London: Sage.
- MacKenzie, Donald & Wajcman, Judy (toim.) (1985) The Social Shaping of Technology – How the Refrigerator got its Hum. Milton Keynes: Open University Press.
- Mannermaa, Mika (1998) Kvanttihilppyyt tulevaisuuteen? Keuruu: Otava.
- Miettinen, Reijo (1998): Materiaalinen ja sosiaalinen: toimijaverkkoteoria ja toiminnan teoria innovaatioiden tutkimuksessa. Sosiologia 35:1, 28-42.
- Moser, Ingunn (1998) The Rehabilitation of the Cyborg. Oslo: TMV (julkaisematton käsikirjoitus).
- Nieminen-Sundell, Riitta (1998) ”Onks fooniki tekninen laite?” Sosiologian pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Nurmela, Juha (1997) *Suomalaiset ja uusi tietotekniikka*, Katsauksia 1997/7. Helsinki: Tilastokeskus.
- Omrod, Susan (1996) *Feminist Sociology and Methodology: Leaky Black Boxes in Gender/Technology relations*. Teoksessa Keith Grinth & Rosalind Gill (toim.) *The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research*. London: Taylor & Francis, 31-47.
- Panzar, Mika (1996) *Kuinka teknologia kesytetään? Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen*. Hämeenlinna: Hanki & Jää.
- Perez, Carlota (1985) *Microelectronics, Long Waves and World Structural Change: New Perspectives for Developing Countries*. *World Development* 13(3), 441-463.
- Pulkkinen, Tuija (1996) *The Postmodern and Political Agency*. Helsinki: Department of Philosophy, University of Helsinki.
- Rantalaiho, Liisa & Heiskanen, Tuula (toim.) (1997) *Gendered Practices of Working Life*. London: Macmillan.
- Räsänen, Keijo (1998) *Miten suhtautua BPR-otteeseen korkeakoulun kehittämisessä?* Teoksessa Matti Mälkiä & Jarmo Vakkuri (toim.) *Strateginen johtaminen yliopistossa*. Tampere: Tampereen yliopiston julkaisujen myynti.
- Scarborough, Harry & Corbett, J. Martin (1992) *Technology and Organization. Power, Meaning and Design*. London and New York: Routledge.
- Schienstock, Gerd (1997) *Miten selviytyä kaaoksesta? Ajatuksia soveltavan organisaatiotutkimuksen teoreettisista ja metodologisista näkökohdista*. Teoksessa Alasoini, Tuomo & Kyllönen, M. & Kasvio, Antti: *Työelämän innovaatiot – väline kilpailukyvyyn, hyvinvoinnin ja työllisyyden edistämiseen*. Helsinki: Työministeriö, raportteja 2, 102-117.
- Sinclair, Amanda (1992) *The Tyranny of a Team Ideology*. *Organization Studies* Vol. 13(4), 611-626.
- Sitra (1998) *Elämänlaatu, osaaminen ja kilpailukyky. Tietoyhteiskunnan strategisen kehittämisen lähtökohdat ja päämäärät*. Sitra 206. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Smith, Dorothy E. (1990) *The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge*. Toronto: University of Toronto Press.
- Tiedolla tietoyhteiskuntaan II (1999). Helsinki: Tilastokeskus.
- Turkle, Sherry (1995) *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Turner, Bryan S. (1993) ”Contemporary Problems in the Theory of Citizenship”. Teoksessa Bryan S. Turner (toim.) *Citizenship and Social Theory*. London: Sage, 1-18.
- Vehviläinen, Marja (1997) *Gender, Expertise and Information Technology*, PhD Thesis. Tampere: University of Tampere, Department of Computer Science.
- Wajcman, Judy (1991) *Feminism Confronts Technology*. Cambridge: Polity Press.
- Walsham, Geoff (1995) *The Emergence of Interpretivism in IS Research*. *Information Systems Research*, 6:4, December, 376-394.
- Webster, Frank (1995): *Theories of The Information Society*. London: Routledge.
- Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender & Nation*. London: Sage.

I

TEKNOLOGIAA JA STRATEGIOITA
TEHDÄÄN
LIIKKEENJOHDON PERINNÖLLÄ

Tietoyhteiskuntaan nivoutuu monenlaisia yritysmaailman oppeja ja ajatelmalleja – liikkeenjohdon perintöä. Yritykset ja niiden työntekijät, esimerkiksi atk-ammattilaiset, toimivat teknologian vaatimusten ohella myös talouden järjestysten mukaisesti. Kilpailukyky, kasvu ja tehokkuus ovat teknistaloudellisen menestyksen avaimia. Toisaalta ihmisen ottaminen lähtökohdaksi tietoyhteiskunnan käytännössä näyttää olevan ajankohtainen, mutta vaikeasti saavutettava tavoite.

Strateginen johtaminen ja strategioiden laatiminen ovat liikkeenjohtamisen ydinalueita. Yritysten lisäksi monet suomalaiset julkisorganisaatiot suunnittelevat tulevaisuuttaan kirjoittamalla ja julkaisemalla strategioita, joilla tavoitellaan paikkaa tietoyhteiskunnassa. Julkisorganisaatioiden strategiat liittävät talouden näkökulman tietoyhteiskunnan teknologiapohdintoihin – tuotaen harmaan alueen, joka on vähän tunnettu ja tutkittu.

Liikkeenjohdon perinnöllä rakennetaan yhä useammin kaupunkien, maakuntien ja koko valtion tulevaisuutta. Kaupunkien ja maakuntien strategioissa informaatio- ja viestintäteknologiaan (ICT) liittyvä tuotekehitys ja yritystoiminta, verkostoituminen sekä osaamiseen ja koulutukseen investoiminen ovat tietoyhteiskunnan keskeisiä toimintoja. Strategia-asiakirjat ovat merkittäviä tekstejä, jotka tekevät aluetta näkyväksi, arvioitavaksi ja vertailtavaksi. Asiakirjat kertovat, miten me voimme pysyä mukana tietoyhteiskunnan kehityksessä ja mitä tapahtuu, jos jäämme junasta. Strategiat rakentavat alueellista toimijuutta, toimijoiden välisiä suhteita, johtajuutta ja valta-asemia. Ne määrittävät alueellisen tietoyhteiskunnan nykytilaa ja tulevaisuutta; rajaavat tiettyjä toimintoja tietoyhteiskunnan reunoille ja tuovat toisia sen ydinpiiriin. Strategisen johtamisen maailma rakentuu johtajien ja asiantuntijoiden näkökulmasta selkeäksi ja vaihtoehdottomaksi tilaksi, jossa erot toimijoiden välillä häviävät. Vaikka tulevaisuuden suunnittelu usean toimijan näkökulmasta on vaikeaa, voisi esimerkiksi moniäänisen sidosryhmäteorian soveltaminen tarjota aloituskohdan.

Kirjan I osassa jäljitetään liikkeenjohdon perintöä tietoyhteiskunnan alueellisissa strategioissa ja tietotekniikan ammattilaisten ihmiskuvissa. Perinteiset johtamisopit, joita julkisen sektorin strategiat hyödyntävät, jäsentävät strategiatyön johdon asiantuntemuksella ylhäältä alaspäin rakentuvaksi teknis-rationaaliseksi toiminnaksi. I osion kolme ensimmäistä artikkelia purkavat alueellisten strategia-asiakirjojen sisältöä ja retoriikkaa etsien vaihtoehtoja

tehdä strategioita toisin – antaen tilaa eroille, monille äänille, vaihteleville työmuodoille ja erilaisille tavoitteille. Artikkelit esittävät kritiikkiä paikallisstrategioissa tuotettavalle pakottavuudelle ja vaihtoehdottomuudelle.

Päivi Eriksson toteaa artikkelissaan ”Osallistuminen kaupunkistrategioissa”, että suomalaiset kaupunkistrategiat noudattavat strategisen johtamisen klassista suunnittelumallia. Malli tuottaa ”yhden äänen” tulevaisuutta – strategiat tehdään johtajien asiantuntemuksella ja samalla rajataan muiden kuin johtajien asiantuntemusta ja toimintatilaa tulevaisuuden tekemisessä. Asiakirjat kuitenkin toivovat samanaikaisesti avointa strategiaprosessia ja ehdottavat laajaa osallistumista strategian toteutukseen. Artikkelissa pohditaan sitä, miten strategiaprosessia tietoyhteiskunnan tulevaisuuden tekemisen mallina pitäisi muuttaa, jotta muutkin kuin johtajat voisivat tasavertaisemmin osallistua tulevaisuutensa tuottamiseen. *Hanna Lehtimäen* artikkeli ”Verkostopuhe alueellisen tulevaisuuden toimintatiloja tekemässä” tarkastelee kaupunki- ja maakuntastrategioiden verkostopuhetta sidosryhmäteorian näkökulmasta. Artikkelissa selvitetään, kuinka sidosryhmäajatteluun kuuluva erojen ja usean näkökulman ajatus jää strategioissa toteutumatta. Asiakirjojen verkostot rakentuvat yhdenmukaisiksi taloudellisen toiminnan välineiksi kauas omista paikallisverkostoissaan toimivista ihmisistä. Asiakirjojen verkostoissa toimivat useimmiten teknistaloudellisen maailman kollektiiviset toimijat – esimerkiksi yritykset ja oppilaitokset – eivät ihmiset tilanteissa arkipäivän käytännöissään.

Tarja Pietiläinen tutkii artikkelissaan ”Tietoteollisuus kaupunkistrategioissa – mahdollisuus naisten yrittämiselle?” informaatio- ja viestintäteknologiaan perustuvan yrittäjyyden määrittymistä kolmen kaupungin strategia-asiakirjoissa. Sekä yrittäjyyden että tietoteollisuuden kasvattaminen ovat tutkittujen kaupunkistrategioiden keskeisiä tavoitealueita. Minkälainen on asiakirjoissa täsmennetty yrittäjä? Kirjoittaja näyttää artikkelissaan, että yrittäjyys määrittyy sukupuolieroja häivyttäväksi. Tietoyhteiskunnan ytimessä olevan yritystoiminnan mahdollisuudet yhdistyvät strategiateksteissä parhaiten perinteiseen miesyrittäjyyteen, jolle on tyypillistä kasvu sekä tutkimukseen ja tuotekehitykseen perustuva innovointi. Tietoteollisuuden yritystoiminnasta kiinnostuneille naisille jää strategioissa vähän tilaa. Tämän vuoksi naisyrittäjiä pitäisi kannustaa ”korottamaan äänensä ja ottamaan tilansa” strategia-asiakirjoissa tehtyjen maskuliinisten yrittäjyyden määritysten ohi.

Hannakaisa Isomäki tutkii artikkelissaan ”Ontot tarinat: tietojärjestelmäammattilaisten ihmiskäsityksiä” tietojärjestelmiä suunnittelevien atk-ammattilaisten tapaa ymmärtää ihmistä – heidän ihmiskuviaan. Tietojärjestelmien tutkimuksessa ihmiskuvan täsmäntäminen on tärkeä, mutta vaikea tehtävä. Toisaalta tietojärjestelmien rakentaminen käyttäjien näkökulmasta on mah-

dotonta, ellei suunnittelijan käsitys käyttäjästä löydä ihmistä vaan jää teknis-taloudellisten ajattelumallien pintaan. Artikkelissa atk-ammattilaiset näke-vät ihmisen määriteltynä yritystalouden, tietotekniikan, työprosessien ja tieto-järjestelmäammattilaisen oman toiminnan kautta. Ongelmana on se, että nämä ihmiskäsitykset eivät näe ihmistä aktiivisena toimijana. Myös strategioissa 'tavallisten' ihmisten toimijuudelle jää vähän tilaa.

Päivi Eriksson

...ON AIKA TEHDÄ LOPULLINEN RATKAISU...

Strateginen johtaminen ja osallistuminen tietoyhteiskunnan kaupungeissa

Kaupunkistrategiat tulevaisuutta tekemässä

Strategisen johtamisen tutkijana on mielenkiintoista havainnoida miten suomalaista tietoyhteiskuntaa ja sen maantieteellisiä alueita hahmotetaan liiketaloustieteen erityisalan, strategisen johtamisen kehyksessä (ks. Jaskari 1991; Haveri 1994, 1995; Sitra 1998). Strategioiden tekeminen näyttää tarjoavan tietoyhteiskunnan asiantuntija-virkamiehille houkuttelevan vaihtoehdon nykytilan analyysille, tulevaisuuden rakennuspuiden ja linjausten hahmottamiselle sekä epävarmuuden lieventämiselle (vrt. Reunanen 1996 ja Koski 1998).

1990-luvulla strategisen johtamisen viitekehys on omaksuttu kaupunkien johtamistyöhön ja kaupunkien kehityshankkeisiin liittyviin tutkimuksiin (esim. Rossi 1991; Sotarauta 1995; Borja & Castells 1997; Arnkill & al. 1997). Kaupunkistrategia on sen edeltäjiä kaupunkipolitiikkaa ja kaupunkisuunnittelua täydentävä käsite, joka hyödyntää ja uusintaa sekä liikkeenjohdon strategiadiskurssia että kansallista ja kansainvälistä tietoyhteiskuntapuhetta. Tietoyhteiskuntakeskustelu onkin suomalaisten kaupunkistrategioiden keskeinen konteksti (esim. Jaskari 1991).

Minkälaisen merkityksen strategiselle johtamiselle voi antaa kaupunkien yhteydessä? Kaupunkistrategian tekeminen näyttää olevan jotakin enemmän, laajempaa, kehittyneempää ja modernimpaa kuin perinteiset poliittis-hallinnolliset tavat hallinnoida kaupungeja (Haveri 1991). Strategisen johtamisen käsitteistön omaksuminen mahdollistaa sen, että julkiselle sektorille ominaisen hallinnan (Stenvall 1997) sijasta voidaan korostaa johtamista. Tähän liittyy seuraava kysymys: minkälaista johtamiskäsitystä kaupunkistrategiat hyödyntävät ja tuottavat? Erityisen mielenkiintoista strategisen johtamisen nykyisten keskustelujen kannalta on se, mikä on johtajien ja johdettavien

välinen suhde kaupunkistrategioissa (vrt. Knights & Morgan 1991; Mir & Calás & Smirchic 1991) ja tähän liittyen, mitä osallistuminen tarkoittaa kaupunkistrategioiden tekemisessä. Osallistumisen sisältö ja käytännöt kiinnostavat myös alue- ja kunnallistutkimuksen tekijöitä (ks. Häkli & Kuitunen 1991; Haveri et al. 1996; Anttiroiko 1998; Sutela 1998).

Briitta Koskiaho (1997: 195) kysyy ekokaupunkeja koskevassa kirjassaan, ”pitääkö kaupunki määrittää alhaalta ylös vai ylhäältä alas?” Kysymys on ollut ajankohtainen yhteiskuntasuunnittelussa (Harju 1988) ja aluetutkimuksessa (Rouhinen 1991) jo pitkään. Keskeistä kysymyksessä on se, onko kaupungin johto halukas luovuttamaan valtaansa muille toimijoille ja millä ehdoilla tämä voi tapahtua. Pohdinnan jatkaminen on ajankohtaista tilanteessa, jossa kaupungit ovat omaksumassa liiketaloustieteellisen strategiapuheen ja sen tuottamat käytännöt resurssiksi omassa toiminnassaan. Kaupungin, kuten minkä tahansa organisaation, määrittäminen joko ylhäältä alas tai vaihtoehtoisesti alhaalta ylös edellyttää erityyppistä strategista johtamista (Mintzberg 1994; Alvesson & Willmott 1996; Gibson 1997).

Kokoan ja jatkan tässä artikkelissa tutkimusta, jota olemme tehneet yhdessä Hanna Lehtimäen kanssa. Tampereen kaupungin, Pirkanmaan maakunnan ja koko maan kansallista tietoyhteiskuntastrategiaa (Sitra 1998) koskevissa tutkimuksissamme olemme havainneet, että kansallisten ja paikallisten strategioiden tunnuspiirteitä ovat tietoon sekä informaatio- ja viestintäteknologiaan perustuvan tulevaisuuden visiointi asiantuntija- ja johtajavetoisesti – ylhäältä alaspäin. Visioiden toteuttamisen keskeisenä välineenä tarjotaan laajaa yhteistyötä ja yhteistyökumppaneiden välistä verkottumista (ks. Lehtimäki tässä kirjassa), joka puolestaan edellyttäisi hierarkkisten suunnittelu- ja johtamiskäytäntöjen purkamista (Naisbitt 1997).

Edellä kuvatuista elementeistä muodostunut strategia-asiakirjojen retoriikka on moniaineksista. Se on toisaalta normatiivista ja käskevää, vaihtoehdottomia syy–seuraus-suhteita rakentavaa, hierarkkista valtaa ylläpitävää, konsensushakuista ja hyvää suunnittelua korostavaa. Toisaalta retoriikka hyödyntää ajankohtaista puhetta laajasta ja avoimesta osallistumisesta ja monialaisesta yhteistyöstä tietoyhteiskuntaan liittyvän kehityksen ja edistyksen symboleina. Kaupunkistrategioiden retoriikan jälkimmäiset ominaisuudet avaavat mahdollisuutta ja tilaa moniääniselle ja vuorovaikutteiselle strategia-prosessille, joka voisi rakentua myös alhaalta ylöspäin.

Osallistuminen ja sitoutuminen ovat strategisen johtamisen perinteisiä ongelmia, joita on pyritty ratkaisemaan monilla tavoilla ja vaihtelevalla menestyksellä (esim. Bourgeois & Brodwin 1991; Hamel 1997). Viime vuosina osallistumisen ja sitoutumisen ongelmat ovat johtaneet yrityksiä ja muita organisaatioita suuntautumaan pois hierarkkisista suunnittelumalleista kohden alhaalta ylöspäin versoavia ruohonjuurimalleja (esim. Mintzberg 1994)

ja näiden kahden yhdistämistä (esim. Hampden-Turner 1996; Nonaka 1994).

Suomalaiset kaupungit ja muut alueet ovat ottaneet käyttöön liiketaloustieteellisen strategisen johtamisen viitekehyksen, samoin kuin monia muitakin liiketaloustieteen oppeja. Näiden soveltuvuutta kuhunkin tapaukseen ei ole pohdittu kovinkaan laajasti tai kriittisesti. Tutkimus ei ainakaan vielä tue sellaista havaintoa, että kaupunkien strateginen johtaminen olisi edistänyt monenlaisten toimijoiden mukaan saamista ja mukaan pääsemistä. Media-keskustelu kertoo omalta osaltaan osallistumisongelmien säilymisestä (esim. Helin 1998; Martinsen 1998).

Näyttääkin siltä, että kaupungin johdolla on vaikeuksia saada yhteistyökumppaneita osallistumaan etukäteen linjatun strategian toteuttamiseen, ja kansalaisilla sekä kansalaisryhmillä on vaikeuksia saada oma äänensä kuuluviin strategiaprosessissa. Tämän vuoksi on aiheellista miettiä, miten kaupunkien strategisessa johtamisessa voitaisiin antaa enemmän tilaa monenlaisten yksilöiden ja ryhmien osallistumiselle ja saada muidenkin kuin kaupungin johdon ja suurten institutionaalisten yhteistyökumppaneiden – esimerkiksi yritysten (ks. Jaskari 1991; Rossi 1991; Haila 1998) – ääni kuuluviin.

Tätä artikkelia varten olen lukenut ja vertaillut Tampereen, Kuopion ja Lappeenrannan strategia-asiakirjoja. Kirjallisten strategia-asiakirjojen tuottaminen on merkittävä osa kaupungin strategiaprosessia siitä huolimatta, että tutkimuksissamme haastatellut ja havainnoidut strategian tekijät ovat korostaneet ”muun” prosessin merkitystä tärkeämpänä ja asiakirjojen arvoa vähäisempänä. En halua väheksyä strategian tekijöiden kokemusta, joka on tärkeä tutkimuskohde (Eriksson 1999). Tässä artikkelissa lähestyn kuitenkin strategia-asiakirjoja (sekä strategiaan liittyviä muita kirjoituksia ja puheita) merkittävänä aineistolähteinä, jotka omalta osaltaan tekevät kaupungin nykytilaa ja tulevaisuutta näkyväksi, neuvoteltavaksi, arvioitavaksi, vertailtavaksi, ja lopulta myös kiisteltäväksi (ks. Eriksson & Lehtimäki 1998b).

Analyysini ennakoarvaus on, että Kuopion ja Lappeenrannan strategia-asiakirjat tuottavat samantyyppistä, strategisen johtamisen klassista ylhäältä alaspäin suuntautuvaa suunnittelumallia kuin Tampereen kaupungin strategiakin (Eriksson & Lehtimäki, painossa). Syitä on useita. Monet kaupungit käyttävät strategiatyönsä innoittajina samoja kansallisia (tietoyhteiskunta)strategioita, visioita ja skenaarioita. Kaupunkiorganisaatioilla on myös toimivat keskusteluyhteydet, joissa ideat leviävät. Lisäksi konsultit, kouluttajat ja Suomen Kuntaliitto antavat neuvoja ja ohjeita kaupunkien strategiatyöhön.

Kolmen kaupungin strategioiden vertailussa olen ensisijaisesti kiinnostunut siitä, missä määrin näistä kolmesta asiakirjasta ja niiden tuottamisen prosesseista löytyy sellaisia tarttumapintoja, joista käsin strategisen johtamisen klassista ylhäältä alaspäin suuntautuvaa mallia voisi purkaa ja tehdä tilaa kansalaisten, kaupungin henkilöstön ja muiden yhteistyökumppaneiden laajaa

osallistumista salliville tulevaisuuden tekemisen malleille. Artikkelin lopussa esitän alustavia ehdotuksia siitä, miten strategioiden tekemistä voisi muuttaa monenlaista toimijuutta sallivaksi ja erilaisia ääniä kuulevaksi toiminnaksi.

Strategisen johtamisen mallit

Whittingtonin (1993) mukaan neljä vaihtoehtoista strategisen johtamisen lähestymistapaa ovat: klassinen, prosessuaalinen, evolutionaarinen ja systeeminen. Klassinen, ylhäältä alaspäin tapahtuvaa rationaalista suunnittelua ja toteutusta sekä (ylimmän) johdon ja asiantuntijoiden valtaa korostava malli on perinteisin ja laajimmalle levinnyt. Klassisen mallin tunnettu haastaja on prosessuaalinen ja kommunikatiivinen lähestymistapa (ks. esim. Sotaurta 1996). Mintzberg (1994) kutsuu klassista mallia keskitetyksi suunnittelumalliksi ja sen haastajaa hajautetuksi ruohonjuuritason malliksi, jossa korostuu strategian tekeminen alhaalta ylöspäin. Uudehkona lähestymistapana voi pitää kulttuurista ja diskursiivista strategian tekemisen tapaa (ks. Barry & Elmes 1996), jossa on piirteitä Whittingtonin systeemisestä mallista. Evolutionaarista lähestymistapaa en tässä artikkelissa käsittele.

Klassinen suunnittelumalli

Strategisen johtamisen diskurssi on toisaalta kerroksinen ja monimuotoinen mutta toisaalta se uusintaa hierarkkista ja keskitettyä strategisen johtamisen klassista suunnittelumallia (ks. Knights & Morgan 1991; Whittington 1993; Alvesson & Willmott 1996). Klassisen mallin kehittäjiä ovat olleet esimerkiksi Ansoff (1965) ja Porter (1980 ja 1985) ja sitä hyödyntävät useat strategisen johtamisen oppikirjat (esim. Hussey 1998; Thompson & Strickland 1999). Yrityksissä paljon käytetty klassinen malli on perusoletuksiltaan johdon ja asiantuntijoiden valtaa rakentava ja ylläpitävä, normatiivinen, universaalinen, teknis-rationaalinen ja maskuliininen (Knights & Morgan 1991; Alvesson & Willmott 1996).

Malli perustuu uskomukselle, että johtajilla ja asiantuntijoilla (esim. suunnittelijoilla) on eniten sellaista tietoa, jonka perusteella strategiat kannattaa laatia. Muilla toimijoilla (esim. henkilöstöllä ja kansalaisilla) on tietoa vähemmän, tai heidän tietonsa ei ole yhtä arvokasta ja käyttökelpoista. Klassisessa mallissa luodaan jako strategian laatijoiden (johtajat ja asiantuntijat) ja strategian toteuttajien (muut toimijat) välille. Strategian toteuttajat saavat osallistua strategian laatimiseen edustajiensa välityksellä (esim. henkilöstöpäällikkö, luottamushenkilö) tai heiltä saatetaan pyytää lausuntoja strategi-

an sisällöstä, jos johto kokee tämän välttämättömäksi.

Strategian laatiminen tapahtuu teorialähtöisesti ja hyvän suunnittelun avulla. Hyvällä suunnittelulla nykytilasta ja tulevaisuudesta pyritään tekemään paremmin hallittavia. Suunnittelun tehtävä on vähentää epävarmuutta ja lisätä tehokkuutta sekä tuottaa yhteisiä visioita, päämääriä ja tavoitteita, jotka yleensä kirjataan paperille. Universaalille suunnitteluteorialle perustuva johdonmukainen suunnitelma tuottaa yhden yhteisen ja etukäteen jäsennellyn maailman, joka on tuotettu johdon ja asiantuntijoiden näkökulmasta. Tämän vuoksi suunnitelmat ovat useammin yksiaänisiä (johdon ääni) kuin moniäänisiä (laajan osallistujajoukon ääni) (vrt. Hamel 1997; Prahalad 1997).

Prosessuaaliset, kommunikatiiviset ja ruohonjuuritason mallit

1990-luvulla on havaittu tarvetta uudistaa strategisen johtamisen käytäntöjä sekä yrityksissä että julkisella sektorilla. Uudistaminen on tuottanut muutoksia, joissa on toivottu että neuvottelu erilaisten näkökulmien välillä, kommunikaatio johdon ja muiden toimijoiden välillä, organisaation oppiminen, alhaalta ylöspäin suuntautuvat prosessit sekä yhteistyö ja osallistuminen olisivat mahdollisia entistä paremmin (esim. Nonaka 1994; Bourgeois & Brodwin 1991; Drucker 1992; Wilkinson & Peddler 1996).

Strategisen johtamisen prosessuaaliset lähestymistavat (esim. Pettigrew 1985; Mintzberg 1991; 1994; Pettigrew & Whipp 1991) kiinnittävät huomiota strategian tekemisen mikropoliittisiin prosesseihin sekä toteutuneiden strategioiden esiin työntyvään ja ennakoimattomaan luonteeseen. Mikropoliittikan näkökulmasta hyväksytään se, että strategian tekemisessä on useita eri näkökulmia ja intressejä, joiden yhteensovittamiseksi eri osapuolten täytyy kommunikoida ja neuvotella keskenään jatkuvasti. Tämän vuoksi prosessuaaliset mallit korostavat strategian etenemistä inkrementaalisesti eli pienin askelin, tekemisen, neuvottelujen ja kompromissien kautta, valtaa voittaen ja häviten sekä virheistä oppimalla. Prosessuaalisen ja kommunikatiivisen näkökulman edustajat suhtautuvat varautuneesti (kirjallisten) strategiasuunnitelmien tekemiseen, koska niihin saatetaan jäädä kiinni tavalla, joka sulkee pois uusia toimintamahdollisuuksia.

Kuten klassinen suunnittelumalli, useat prosessuaaliset ja kommunikatiiviset lähestymistavat perustuvat uskokukselle johtajien ja asiantuntijoiden tietämyksen ja osaamisen ensisijaisuudesta strategiaprosessissa (vrt. Knights & Morgan 1991). Harvat käsittelevät johtajia ja heidän tietoaan sosiaalisesti rakentuneina ja uskoa johtajien ”parempaan” tietoon poliittisena valintana (vrt. Clegg & Palmer 1996). Eräät prosessuaalisen koulukunnan edustajat ovat osoittaneet halua purkaa erontekoa strategian laatijoihin (johtajiin) ja

toteuttajiin (muihin toimijoihin). Mintzbergin (1994) ruohonjuuritason malli on esimerkki strategian tekemisen tavasta, jossa strategiat voivat syntyä paikallisesti jokapäiväisessä toiminnassa, millä tahansa organisaatiotasolla, ilman etukäteissuunnittelua (ks. myös Kanter 1983). Tässä mallissa strategian toteutus on ”käännetty päällelleen”... ”strategian tekevät ne ihmiset, jotka toteuttavat sen” (Lipsky 1978: 397, lainattu teoksessa Mintzberg 1994: 287). Tässäkin lähestymistavassa johdon tehtäväksi jää vaalia ja jalostaa arvokkaita strategioita ja kitkeä vahingolliset strategiat.

Kulttuurinen ja diskursiivinen vuoropuhelumalli

Whittingtonin kuvailema systeeminen malli on mielenkiintoinen, koska se kiinnittää huomion strategisen johtamisen mallien kulttuuriseen luonteeseen, mikä on myös tämän artikkelin näkökulma. Systeeminen lähestymistapa perustuu oletukselle, että strategisen johtamisen diskurssi ja sen peruspiirteet, esimerkiksi klassisen suunnittelumallin rationaliteetti tai prosessuaalisen lähestymistavan mikropoliittinen intressi, ovat historiallisesti ja kulttuurisesti tuotettuja (vrt. Knights & Morgan 1991, Alvesson & Willmott 1996). Strategian tekemistä eivät tämän näkökulman mukaan ohjaa johtajien ja muiden toimijoiden kognitiot ja intressit – kuten prosessuaaliset mallit olettavat, vaan kulttuuriset säännöt ja käytännöt ja niihin liittyvät poliittiset valinnat. Käsitteet ”hyvästä” strategiasta tai ”hyväksyttävästä” tavasta tehdä strategiaa ovat siis ajassa ja paikassa muuttuvia. Erona prosessuaaliseen näkökulmaan on se, että strategian sisällön ja käytäntöjen ymmärtämiseksi ei riitä mikropoliittikan analyysi, vaan strategian tekeminen täytyy sijoittaa laajempaan institutionaaliseen kontekstiin ja sen kategorioihin – yhteiskuntaluokkiin, ammatteihin, perheeseen, sukupuoleen.

Strategisen johtamisen diskursiivinen lähestymistapa painottaa kielen, narratiivisuuden ja paikallisten teorioiden merkitystä (vrt. Barry & Elmes 1996). Tästä lähtökohdasta voidaan ajatella, että strategisen johtamisen teoriat eivät ole strategiatyön lähtökohta vaan sitä ovat organisaatioiden paikalliset käytännöt. Organisaation sidosryhmien kaikki toimijat eli johtajat, työntekijät, yhteistyökumppanit, kansalaiset ovat periaatteessa osaamiseltaan samalla lähtöviivalla ja jokaisen näkökulma ja perustelut ovat yhtä arvokkaita. Strategiaprosessin tavoitteena on tuottaa keskustelemalla – eri toimijoiden välisen vuoropuhelun avulla – ja perusteluja vaihtamalla monien osapuolten hyväksymä tulkinta strategiasta ja tulevaisuudesta.

Kulttuurinen ja diskursiivinen lähestymistapa tekee ymmärrettäväksi sen, minkä vuoksi strateginen johtaminen ja strateginen suunnittelu on veto-voimainen oppi kaupunkien johtamisessa juuri tällä hetkellä. Esimerkiksi stra-

tegisin johtamisen kielen ja käsitteistön omaksuminen ja strategia-asiakirjojen tuottaminen avaa kaupungin johdolle kommunikointiväylän ja -välineen sekä EU:n strategioihin ja projekteihin että suuriin paikallisiin yrityksiin. Tämä tarve on Suomen alue- ja kaupunkipolitiikassa tuotettu 1990-luvulla.

Minkälaisia suomalaiset kaupunkistrategiat ovat?

Analysoin tässä kappaleessa Tampereen, Kuopion ja Lappeenrannan strategia-asiakirjojen sisältöä, rakennetta ja prosessia. Tarkoitukseni on vastata kahteen kysymykseen. Ensinnäkin, minkälaisille ”hyvän strategian” ennakkooletuksille kaupunkienkäyttöönottamat strategisen johtamisen mallit perustuvat. Ennakkooletuksista minua kiinnostavat erityisesti strategian tarkoitukseen liittyvät sekä johtamista ja johtajuutta tekevät ennakkooletukset. Toiseksi, miten eri kaupungeissa käytetyt strategiamallit uusintavat liiketaloustieteen klassista ylhäältä alaspäin suuntautuvaa suunnittelumallia ja missä määrin niistä löytyy muiden strategisen johtamisen lähestymistapojen jälkiä.

Kun pohdin sitä, minkälaista kaupunkien strateginen johtaminen aineistoni perusteella näyttäisi olevan, kiinnitän huomioita kahteen asiaan – strategian rakenteeseen ja sisältöön sekä strategiaprosessiin – siltä osin kuin strategia-asiakirjoissa ja niiden oheismateriaalissa on prosessista kirjoitettu. Kolmas teema, jota olisi syytä tutkia on strategiatekstien seuraukset. Toisin sanoen, olisi analysoitava sitä, miten strategiapuheiden tuottama tieto materialisoituu esimerkiksi uusina yrityksinä tai vaikkapa terveydenhuollon sisäisenä yhteistyönä. Tätä teemaa en käsittele tässä artikkelissa.

Strategia-asiakirjojen rakenne ja sisältö

Kuopion ja Lappeenrannan asiakirjat on otsikossa nimetty ”strategioiksi”. Myös Tampereen asiakirjan saatekirjeessä ja asiakirjan mainostyyppisessä kansanpainoksessa puhutaan ”strategiasta” ja ”strategiaohjelmasta”. Uuden vuosituhannen alku on se ajankohta, johon strategiat tähtäävät; nykytilannetta ja historiaa käsitellään lyhyesti. Asiakirjojen tarkoituksena on olla luottamus- ja virkamiesjohdon työ- ja ohjausvälineitä, jotka määrittävät ”linjaukset”, ”painopistealueet” tai ”(pää)suuntaviivat” tuleviksi vuosiksi. Tarkoituksissa ei puhuta ajatusten vaihtamisesta, keskustelusta eikä vaihtoehtojen pohtimisesta. Kullakin kaupungilla on vain yksi tulevaisuuden vaihtoehto, jonka johtajat ja asiantuntijat ovat määritelleet asiakirjoissa.

Asiakirjat ovat siis kaupungin johtamisen välineitä, joiden avulla päätetyistä suuntaviivoista kerrotaan kaupungin omille viranhaltijoille, yhteistyö-

kumppaneille ja kansalaisille. Määrävä, vaativa, ohjaava ja vaihtoehdoton tulevaisuuspuhe on läsnä kaikissa kolmessa asiakirjassa. Tästä hyvä esimerkki on Tampereen strategian otsikko: Tampereen tulevaisuus on tiedossa (Kuva 1). Otsikon kaksijakoinen merkitys ei poista sen determinististä ja vaihtoehdotonta olemusta. Ei-deterministinen ja erilaisia vaihtoehtoja korostava otsikko voisi olla: Tampereen tulevaisuus on pöydällä¹.

Tampereen tulevaisuus on tiedossa

– kaupunkipolitiikan suuntaviivat 2000-luvulle.

Lappeenranta 2000 –strategia. Lappeenrannan kaupungin valtuustokauden 1997-2000 kehittämistavoitteet.

Kuopion strategia 2000-luvun alkuun.

Kuva 1 Tampereen, Lappeenrannan ja Kuopion strategia-asiakirjojen otsikot

Erityisesti Kuopion ja Lappeenrannan strategia-asiakirjat hyödyntävät liikeloustieteellisiä strategiadisurssia tavalla, joka eroaa selvästi kaupunkipolitiikkaan liittyvästä toimintaperiaatteiden muotoilusta. Lappeenrannan asiakirjassa korostuu skenaarioajattelu ja visiointi, joista viimeksi mainittu on myös Kuopion asiakirjan keskeinen työväline. Tampereen asiakirjassa ei käytetä sanaa visio, mutta strategian painopisteiden muotoilu on tehty visionäärisesti tulevaisuuteen suuntautuen. Asiakirjojen sisältö ja kieli ankkuroituu strategiapuheen lisäksi poliittis-hallinnolliseen puheeseen. Tästä yhdistelmästä muotoutuu puhekielinen puheeseen, jossa kansalaisia opastetaan, ohjataan ja kasvatetaan ymmärtämään strategiassa määriteltyjen tavoitteiden arvo kotikaupungille.

Kaikki kolme asiakirjaa pyrkivät klassisen suunnittelumallin mukaisesti viitoittamaan tien tulevaisuuteen yhden, yhtenäisen ja yhteisen vision ja siitä johdettujen alastrategioiden, päämäärien ja tavoitteiden avulla. Oletuksena on, että selkeä ja systemaattinen, 'oikeaan' tietoon perustuva ja sopivasti paloiteltu strategia voidaan valuttaa kaupungin johdolta muille toteuttajille. Asiakirjat aloittavat nykytilanteen kuvauksesta, joka painottuu ympäristötekijöihin. Ympäristö esitetään vaativana, muuttuvana, jopa uhkaavana. Ympäristön kuvauksesta johdetaan kaupungin tulevaisuuden ongelmat tai haasteet, ja lopuksi muotoillaan päämäärät ja tavoitteet. Huomattavaa on kaupungin oman organisaation ja sen voimavarojen jättäminen lähes kokonaan analyysin ulkopuolelle. Kaupungin työntekijät eivät jäsenny keskeisenä resurssina tai yhteistyökumppanina.

Asiakirjojen sisällöllisinä teemoina painottuvat kaupunkipolitiikan vakiintuneet kohteet: talous, elinkeinorakenne ja työllisyys, väestö, hyvinvointipalvelut, asuminen, liikenne, kulttuuri, koulutus, kaavoitus ja maankäyttö. Uudemmina ”strategisina” teemoina perustellaan kansainvälistymistä, matkailua ja tietoa, osaamista ja verkostoitumista. Kulttuuri on keskeisenä käsitteenä läsnä sekä Kuopion että Tampereen asiakirjoissa ja kansainvälistymiseen liittyvä ydintavoite on olla eurooppalainen kaupunki (Kuva 2).

<p>(TAMPEREEN) KAUPUNGIN PAINOPISTEALUEET</p> <p>2.1. TAMPERE ON PALVELU- JA TEOLLISUUSKAUPUNKI JATKOSSAKIN</p> <p>2.2. TAMPEREESTA TIE-TOYHTEISKUNNAN KESKUS</p> <p>2.3. TAMPEREEN KESKUSSEUTU TIIVISTETÄÄN EUROOPPALAISEKSI KAUPUNGIKSI</p> <p>2.4. KAUPUNKILAISTEN ELINKAARI LAPSESTA VANHUUTEEN</p> <p>2.5. VERKOSTOIDUTAAN HALUTUKSI JA KANSAINVÄLISEKSI YHTEISTYÖKUMPPANIKSI</p>	<p>Kuopion visio ja päästrategiat 2000-luvun alkuun</p> <p>Visio: <i>Kuopio on Itä-Suomen henkistä ja aineellista kehitystä edistävä eurooppalainen kaupunki</i></p> <p>Päästrategiat:</p> <p>I Osaamis pohjaisen yritystoiminnan kaupunki kärkialueena hyvinvointiteknologia</p> <p>II Vetovoimainen matkailukaupunki</p> <p>III Uuden hyvinvointivastuun kaupunki</p> <p>IV Koulutuksen, kulttuurin ja liikunnan keskus</p>	<p>4. LAPPEENRANTA 2000 – STRATEGIAT</p> <p>4.1. Strategian avainalueet</p> <p>4.2. Talousstrategia</p> <p>4.3. Palvelustrategia</p> <p>4.4. Osaamisstrategia</p> <p>4.5. Elinkeino- ja kansainvälistymisstrategia</p> <p>4.6. Työllisyysstrategia</p> <p>4.7. Maankäyttö- ja yhdyskuntastrategia</p> <p>4.8. Henkilöstöstrategia</p>
--	---	---

Kuva 2 Tampereen, Kuopion ja Lappeenrannan strategia-asiakirjojen keskeinen sisältö

Kansainvälistymisretoriikalla rakennetaan myös elinkeino- ja yritystoimintaa: kansainvälinen toiminta on yleensä parempaa ja arvokkaampaa kuin kotimainen. Tietoon ja osaamiseen tukeutuvilla argumenteilla rakennetaan tietoyhteiskunnan tulevaisuutta tietoverkkoineen sekä erityisesti informaatio- ja hyvinvointiteknologiaan liittyviä liiketoimintoja. Tutkimus- ja koulutuslaitokset ovat arvostettuja tiedon tuottajia, joita ilman tieto ja osaaminen katoaisi kaupungista.

Kuopion asiakirja hahmottaa strategian ”tahdonilmauksena”, jonka toteutumisen edellytys on ”dynaaminen kehitysote sekä laaja yhteistyö ja verkostoituminen ja kestävä ekologinen, taloudellinen ja sosiaalinen kehitys”.

Lappeenrannassa ”asetettujen tavoitteiden saavuttaminen edellyttää sitoutumista tehtyyn työhön” ja Tampere ”toivoo, että kaikki osapuolet Tampereella ja Tampereen ulkopuolella osallistuvat omalta osaltaan myös kaupungin strategisten tavoitteiden toteuttamiseen”. Nämä lainaukset ovat esimerkkejä avauksista, joiden kautta klassista strategiamallia voisi ryhtyä purkamaan. Asiakirjoissa orastavaa, strategian toteuttamiseen kiinnittyvää yhteistyö-, verkosto- ja osallistumispuhetta voi lähestyä tarttumapintana, josta käsin osallistuvampaa käytäntöä voisi laajentaa koskemaan myös strategian laatimista eikä vain sen toteuttamista. Osallistuvan käytännön laajentamisen konkreettisiin keinoihin palaan viimeisessä kappaleessa.

Strategia-asiakirjan laatiminen on osa strategiaprosessia

Tampereella haastattelemamme ja kuulemamme kaupungin edustajat ja muut strategian tekijät ovat painottaneet strategiaprosessin tärkeyttä verrattuna strategia-asiakirjan tuottamiseen (Eriksson 1999). Kokemus prosessin tärkeydestä on jälleen esimerkki klassisen suunnittelumallin murtumakohdasta, jota eri osapuolet voisivat tietoisesti pyrkiä avaamaan. Ensireaktiona havainto prosessin merkittävydestä on saanut osan haastateltavista väheksymään strategia-asiakirjan merkitystä ja siinä sanottujen asioiden materialisoitumista. Asiakirjan tuottaminen työntyy tuolloin strategiaprosessin reunoille, tai jopa sen ulkopuolelle, josta haluan tuoda sen takaisin osaksi strategian tekemisen kokonaisuutta. Strategia-asiakirja on merkittävä väline kaupungin ja kaupunkilaisten vuoropuhelussa. Se on monen kaupunkilaisten ainoa mahdollisuus kurkistaa siihen tulevaisuuteen, jota kaupungin johto, viranhaltijat, luottamushenkilöt ja heidän yhteistyökumppaninsa ovat rakentamassa kaupunkilaisia varten.

Mielenkiintoista on se, että vaikka kaupunkistrategioiden tekijät korostavat strategiaprosessin merkitystä oman oppimisensa kannalta, tehdyt asiakirjat eivät ole kuitenkaan sisällöllisesti prosessuaalisia tai kommunikatiivisia, eivätkä prosessuaalista kieltä käyttäviä ja tuottavia (vrt. Drazin & Sandelans 1989; Pettigrew 1997). Tästä kertoo ainakin se, ettei strategiasuunnitelman mikropoliittisten, inkrementaalisten ja kulttuuristen piirteiden kuvauksen ja analyysin katsota yleensä kuuluvan asiakirjojen sisältöön. Suunnittelun kuлуessa esitetyistä tai harkituista vaihtoehtoista ja perusteluista, eriävistä mielipiteistä, käydyistä neuvotteluista, ristiriidoista ja konflikteista tai tehdyistä kompromisseista ei asiakirjateksteissä kirjoiteta.

Lappeenrannassa strategiatyöllä on pitkä perinne, joka konkretisoituu perusteellisessa ja yksityiskohtaisessa asiakirjassa. Lappeenrannan ja Tampereen julkaistut asiakirjat ovat sivumääriltään laajimmat (44 ja 29 sivua).

Myös Kuopion asiakirjassa mainitaan aikaisemmat strategia-asiakirjat, joille uudet pohjaavat (Kuva 3). Aiemman strategiatyön kuvaukset luovat jatkuvuutta strategiatyölle ja tehdyille linjauksille. Strategiatyö on jotakin, jonka hyötyä ei tarvitse enempää pohtia tai kyseenalaistaa. Se on nykyaikaista, arvokasta ja hyödyllistä toimintaa, johon on tarpeellista ja hyväksyttyä käyttää kaupungin resursseja. Useita asiakirjoja on olemassa monenlaisina versioina: kaupungin omaan käyttöön pidempiä, ja ”kansalle” lyhyempiä ja näiden lisäksi nettiversiot. Kaupunkistrategian suunnitteluvaihe ja tähän liittyvä strategia-asiakirjan laatimisprosessi on tutkimissani kaupungeissa määrämutoinen; etenemisvaiheet eivät paljoakaan vaihtele. Strategia-asiakirjan tuottamisesta ja sen tarkistusaikatauluista kerrotaan asiakirjoissa hyvinkin yksityiskohtaisesti, esimerkiksi mainitsemalla kokouspäivämääriä.

<p>Lappeenranta 2000-strategia jatkaa kaupungin kunniakkaita perinteitä strategisen suunnittelun alueella. Nyt jo neljännelle valtuustokaudelle laaditussa strategia-asiakirjassa on määriteltä valtuustokauden 1997-2000 keskeiset kaupungin kehittämistavoitteet ja strategiset suuntaviivat. (s. 1)</p>	<p>Edellinen Kuopion strategia hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa vuonna 1994. Nyt käsillä oleva asiakirja tarkistaa Kuopion kehittämissuunnitelmat vuonna 1997 alkaneelle valtuustokaudelle ja edelleen 2000-luvun alkuvuosiin saakka. (s. 3)</p>
--	--

Kuva 3 Lappeenrannan ja Kuopion strategia-asiakirjojen historiallista taustaa ja tulevaisuuden perspektiivejä

Strategia-asiakirjojen tuottamiseen on osallistunut kaupungin johtohenkilöitä, viranhaltijoita ja luottamushenkilöitä, mutta selvästi vähemmän muita toimijoita. Tästä voi arvella, että strategioita ei ole työstetty yhdessä niissä mainittujen yhteistyökumppaneiden, eli yritysten, koulujen, yliopistojen, tutkimuslaitosten, sairaaloiden, kirjastojen, kansalaisjärjestöjen, poliittisten puolueiden ja kaupungin omien työntekijöiden, kanssa (vrt. Huxham 1996). Toisaalta asiakirjoissa on viittauksia muihin samanaikaisesti käynnissä olleisiin strategiaprosesseihin, esimerkiksi korkeakoulujen, osaamiskeskusten sekä maakuntien strategioihin. Valtakunnalliset Suomi-skenaariot, tietoyhteiskuntastrategiat ja kunta- ja maakuntatason skenaariot ovat monen kaupunkistrategian ohjenuorana, josta käsin päämääriä ja tavoitteita on etsitty ja johdettu – jälleen ylhäältä alaspäin. Viralliset ja muodolliset seminaarit näyttävät olevan suosittu tapa viedä suunnittelua eteenpäin. Seminaareihin ovat osallistuneet ensisijaisesti kaupungin johto ja luottamushenkilöt. Institutionaaliset yhteistyötahot ovat ehkä saaneet osallistua seminaareihin edustuksellisesti ja

joissakin tapauksissa heiltä on pyydetty lausuntoja heille toimitetuista strategialuonnoksista. Kuopion asiakirjassa mainitaan kysely sekä vapaamuotoiset keskustelutilaisuudet, joita myös Tampereella on järjestetty strategia-asiakirjan valmistuttua (Ks. kuva 4 seuraavalla sivulla).

Kansalaiset ovat voineet osallistua sähköisen keskustelufoorumin eli internetin välityksellä, lehtien yleisönosastoilla ja keskustelutilaisuuksissa kommentoimalla jo julkaistuja strategioita. Vaikka kansalaiset ja monet yhteistyökumppanit eivät ole päässeet mukaan strategian laatimiseen eli suunnitteluun ja asiakirjan kirjoittamiseen, on strategiaprosessiin kuitenkin jo alkanut rakentua tiloja, joita halukkaat osallistujat voisivat aktiivisilla toimillaan pyrkiä laajentamaan. Voidaan ajatella, että on ensisijaisesti kaupungin henkilöstön ja kansalaisten sekä muiden yhteistyökumppaneiden tehtävä ottaa kaupunginjohton puheet avoimesta prosessista ja laajasta osallistumisesta tosissaan ja aktiivisesti tehdä itselleen tilaa sekä strategiaprosessin toteutusvaiheessa että sen laatimisvaiheessa (vrt. Mir & Cálas & Smirchic 1991). Kanter (1983, 98) toteaa osallistumista koskevassa tutkimuksessaan, että jo muutamien aktiivisten osallistujien työ voi laajeta ja muuttaa johtamiskulttuuria osallistuvampaan suuntaan. Artikkelini viimeisessä kappaleessa pohdin osallistuvan tutkijan näkökulmasta, miten strategia-asiakirjoja on mahdollista tehdä monella tavalla: ylhäältä alas ja alhaalta ylös; yhden toimijan näkökulmasta ja monen toimijan näkökulmasta, keskusteluun osallistuvien määrää laajentaen tai supistaen. Ehdottamalla ja toteuttamalla erilaisia tapoja strategia-asiakirjojen työstämiseksi kaupungin johto, mutta myös kansalaiset ja muut yhteistyökumppanit, voivat halutessaan edistää laajaa osallistumista.

Minkälaista strategisen johtamisen mallia kaupunkien strategia-asiakirjoilla tuotetaan?

Klassisen suunnittelumallin valta-asema uudistuu

Analysoimieni kaupunkistrategioiden rakenteista, sisällöistä ja prosesseista voi päätellä, että strategisen johtamisen klassinen kehys on asiakirjojen tuotantoprosessin keskeinen resurssi. Klassinen malli puhuu ”omalla kielellään”: se argumentoi johtajien ja asiantuntijoiden äänellä, joka tietää mitä kunkin toimijan pitää tehdä, jotta menestys saavutettaisiin. Retoriikka on pakottavaa, vaativaa, rationaalista ja ylhäältä alaspäin suuntautuvaa (ks. Knights & Morgan 1996; Alvesson & Willmott 1995; Eriksson & Lehtimäki, painossa). Kaupunkien strategia-asiakirjat keskittyvät päämäärien ja tavoitteiden muotoiluun. Strategioiden prosessoituminen ei elä teksteissä. Asiakirjoissa mai-

<p>(Lappeenrannan) strategia-prosessiin on osallistunut ennätysmäärä ihmisiä. Valmistelutyöhön ovat osallistuneet eri toimialoilla työskentelevät viranhaltijat yhdessä toimikautensa aloittaneiden lautakuntien kanssa, kaupungin johtoryhmä, kaupunginhallitus ja kaupunginvaltuusto eli koko kaupunkijoukkue laaja-alaisesti. Jokainen on vaikuttanut lopputulokseen omalla panoksellaan lukuisten seminaarien yhteydessä.</p>	<p>(Kuopion) strategiaa alettiin tarkistaa vuodenvaihteessa 1996-1997. Keväällä 1997 järjestettiin vapaamuotoisia keskustelutilaisuuksia ajankohdaisista aihepiireistä, esim. nuorten asioista sekä kuntalaisten hyvinvoinnista yleensä. Valtuusto osallistui strategian valmisteluun vuonna 1997 kahdessa seminaarissa. Kuopion vision ja päästrategiat 2000-luvun alkuun on tarkoitus käsitellä kaupunginvaltuustossa 10.11.1997. Kuopion seudun keskeisiä vaikuttajia on kuultu kesän 1997 aikana suoritetun pienen kyselyn avulla. Samaan aikaan on käynnistetty keskustelua seudun kehittämisestä. Kuopion, Siilinjärven ja Vehmersalmen luottamushenkilö- ja virkamiesjohto piti ensimmäisen yhteisen strategia-seminaarin kesäkuussa 1997 Siilinjärvellä.</p>
<p>(Tampereen) strategiaprosessin aikana on pidetty kaupungin laajennetun johtoryhmän avausseminaari, toimialoittaiset seminaarit sekä laajennetun johtoryhmän yhteenvetoseminaari. .... Tampereen tulevaisuus on tiedossa – asiakirja perustuu tähän seminaarityöskentelyyn sekä sen jälkeiseen virkamiesvalmisteluun, jonka vastuuhenkilöinä ovat toimineet rahoitusjohtaja Asko Koskinen ja kehittämisspäällikkö Jarkko Lumio. Työhön ovat lisäksi osallistuneet taloussuunnittelupäällikkö Juha Yli-Rajala, taloussuunnittelija Tuomo Kallio, elinkeinojohtaja Riitta Varpe, yleiskaava-arkkitehti Toivo Hankonen, kansliasihteeri Pekka Kivekäs, kirjastotoimenjohtaja Tuula Martikainen, suunnittelupäällikkö Seppo Prunnila ja henkilöstöjohtaja Pekka Palola. Prosessia on erityisesti sen skenaariovaiheessa konsulttina tukenut Hallinnon kehittämisskeskuksesta johdon konsultti Aimo Westerlund. Strategialuonnosta on käsitelty ensimmäisen kerran kaupunginhallituksen suunnittelukokouksessa 6.5.1996 ja nykyiseen asuunsa se on muokattu kaupunginvaltuuston Murikassa 23.5.1996 pidetyn seminaarin, 16 yhteistyötaholta saadun lausunnon ja kaupunginhallituksen 9.9. ja 4.11.1996 pidettyjen suunnittelukokousten perusteella. Tampereen kaupungin strategiaprosessin rinnalla on, osittain samoin valmisteluvoimin, edennyt Tampereen seutukunnan kehittämisohjelman tarkistusprosessi, jossa yhteydessä myös Tampereen seutukunnan muut kunnat ovat voineet ottaa kantaa Tampereen kaupungin strategiaan. Lisäksi samanaikaisesti on ollut käynnissä Pirkanmaan liiton maakuntastrategiaprosessi.</p>	

Kuva 4 Lappeenrannan, Kuopion ja Tampereen strategia-asiakirjojen tuottamisprosessien kuvaukset asiakirjoissa.

nitaan vähän, jos olenkaan, yksityiskohtia strategioiden toteutuksesta ja niiden arvioinnista. Laajimmin teemasta keskusteleo Lappeenranta, joka ehdottaa ”...seurannan järjestämisestä kolmella tasolla.” Tasoja ovat: ”Vision ja strategian toteuttaminen”, ”Kaupungin ulkoinen tehokkuus” ja ”Kaupungin sisäinen tehokkuus”. Muissa kolmessa asiakirjassa strategiaprosessin arviointia ei mainita.

Kokonaisuutena kaupunkien strategia-asiakirjat ovat enemmän yksi- kuin moniäänisiä, mikä on hallitsevan johtamis- ja organisaatiopuheen tunnuspiirre (ks. Mir & Calas & Smirchic 1997; Dachler & Hosking 1995). Kertojan ääni on kaupungin johdon ja viranhaltijoiden ääni, joka asemoi itsensä asiantuntijaksi ja määrittää muut seuraamaan itseään. Suuret korkeakoulut, tutkimuslaitokset ja yritykset on asemoitu tärkeiksi toimijoiksi ja resursseiksi: kaksi ensimmäistä tiedon tuotannossa ja yritykset tiedon soveltamisessa. Asukkaista ja kansalaisista sekä heidän tarpeistaan puhutaan, mutta heidän tahonsa ja tavoitteensa on muotoiltu kaupungin johdon näkökulmasta (vrt. Lehtimäki tässä kirjassa). Kuopion asiakirja on poikkeava siinä mielessä, että se on konkreettisempi ja informatiivisempi kuin Tampereen ja Lappeenrannan strategiat. Kuopion strategia puhuu paikoin arkikieltä, kun kahta muuta asiakirjaa hallitsee poliittis-hallinnollinen ”kapulakieli” yhdistyneen perinteiseen strategiapuheeseen.

Asiantuntijat käskevät meitä osallistumaan

Klassisen suunnittelumallin hyödyntäminen kaupunkistrategioissa tuottaa kaupunkien johtamisen ongelmaksi usein esitetyn kysymyksen: miten sitoutua muiden muotoilemiin strategioihin? (vrt. Bourgeois & Brodwin 1991; Hussey 1998). Klassista suunnittelumallia on kritisoitu liiketaloustieteessä 1980-luvulta lähtien ja tilalle on ehdotettu prosessuaalisia, kommunikatiivisia ja ruohonjuuritason malleja, joissa yritetään purkaa klassisen mallin osallistumis- ja sitouttamisongelmia (Pettigrew & Whipp 1991; Mintzberg 1994; Sotarauta 1995; Gibson 1997). Näyttää kuitenkin siltä, että kaupunkistrategioiden laatijat ovat omaksuneet 1970- ja 1980-luvun yritysten strategiapuheen annettuna tienä menestykseen.

Tutkimieni strategiaprosessien alkuvaiheille on yhteistä se, että mukana on ollut suuri määrä toimijoita. Suurta toimijamäärää käytetään perustelemaan osallistuminen laajuutta, asiantuntemuksen kattavuutta ja strategia-prosessin avoimuutta. Ongelma on se, että laaja osallistujajoukko koostuu monenlaisista asiantuntijoista ja kaupungin viranhaltijoista; osallistujissa ei ole tavallisia kansalaisia eikä kansalaisryhmiä. Lopputuloksena on, että kaupunkien strategiatyössä uusinnetaan johtaja- ja asiantuntijavetoista ylhäältä

alaspäin suuntautuvaa strategisen johtamisen mallia, jota samalla yritetään muussa toiminnassa purkaa. (Eriksson & Lehtimäki, painossa.)

Purkamispyrkimykset näkyvät sekä paikallisella tasolla että valtakunnan tasolla. Hyviä esimerkkejä paikallistason purkamispyrkimyksistä kertovat Marja Vehviläisen naisten tietotekniikkaryhmiä koskevat tutkimukset (1997, ks. myös tämän kirjan artikkeli). Eräs esimerkki valtakunnantason purkamispyrkimyksistä on Osallisuushanke, joka on sisäasianministeriön 1997 käynnistämä kehittämishanke (<http://www.intermin.fi/suom.osal.html>). Hankkeen tavoitteena on kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien ja hallinnon avoimuuden ja julkisuuden lisääminen. Hankkeessa on monta mielenkiintoista alaprojektia, joissa pyritään tuomaan monimuotoisuutta kaupunkien, kuntien ja alueiden toimintamalleihin kannustaen alhaalta ylöspäin suuntautuvien osallistuvien prosessien kehittämistä.

Kaupunkistrategioissa hyödynnettävien hierarkkisten johtamismallien ja osallistumiseen tähtäävien hankkeiden vastakkainasettelu olisi liian yksioikoinen ellei siihen liittyisi oma paradoksinsa. Näyttää siltä, että hyvistä pyrkimyksistä huolimatta asiantuntijuuden monopoli myös osallistavien hankkeiden ylimmässä johdossa säilyy. Kuvaamani Osallisuushankkeen ylimpään organisaatioon (ohjausryhmä, arviointiryhmä, lainsäädäntöryhmä ja henkilöstöryhmä) on kutsuttu osallistumaan suuri joukko erilaisia asiantuntijoita ja viranhaltijoita, jotka edustavat seuraavia organisaatioita: kaupungit, kunnat, läänit, yliopistot, ammattiliitot ja ministeriöt. Missä ovat tavalliset asukkaat, kuntalaiset, opettajat, pienyrittäjät, vanhukset, perheenäidit, lapset, opiskelijat...? Heidät on Osallisuushankkeessa luokiteltu tekijöiksi, toteuttajiksi ja toimeenpanijoiksi, joista erillään on joukko asiantuntijajohtajia ja ”ajattelijointa” (vrt. Mintzberg 1994). Esimerkki kertoo omalta osaltaan sitä, kuinka syvällä kulttuurissamme ovat ajatukset siitä, että (vain) asiantuntija ja johtaja tietää ja osaa, ja toisaalta, että asiantuntijoiden ja johtajien monopoliasema tiedon tuottamisessa jää kyseenalaistamatta (ks. Wilson 1993; Whittington 1993; Knights & Morgan 1991; Alvesson & Willmott 1995).

Mir & Calás & Smircich (1997) ovat arvioineet ja arvostelleet ”yhteistyön” käsitteen käyttämistä globalisaatiokeskustelussa. He ehdottavat, että tämän käsitteen saamat merkitykset tämän päivän keskusteluissa eivät ole uusia, vaan organisaatioteorian perusoletusten uusintamista. Olemme Hanna Lehtimäen kanssa tulleet samanlaisiin tuloksiin Tampereen ja Pirkanmaan strategioita koskevissa analyyseissämme. Lopulta ongelmana on se, että vaikka nykyisestä liiketaloustieteen strategiapuheesta löytyisikin sellaisia resursseja, joita käyttämällä voisi edistää laajaa osallistumista, erilaisten tavoitteiden kunnioittamista, erilaisuuden kokemista rikkautena ja moniäänisyyttä strategiaprosessin eri vaiheissa, pitävät johtajat kuitenkin lopulta kiinni valtaaan strategisen tiedon tuottajina. Valtasuhteiden muutoksen pelon onkin

todettu olevan yleinen kuntien yhteistyön este (vrt. Hoikka 1998).

Olemme aikaisemmissa analyyseissämme kutsuneet kaupunkien strategia-asiakirjojen tuottamaa osallistumista ”käskystä osallistumiseksi” (Eriksson & Lehtimäki, painossa). Tällöin osallistuminen saa sellaisen merkityksen, että pitää tehdä yhteistyötä johtajien määrittämällä tavalla. Jos ei osallistu oikealla tavalla, ei voi osallistua lainkaan. Tällöin osallistuminen merkityksellistyy johtajien näkökulmasta, ei osallistujien näkökulmasta. Osallistujan näkökulmasta jokaisen pitäisi saada päättää itse haluaako osallistua vai ei, milloin haluaa osallistua ja miten haluaa osallistua (Mir & Cálas & Smirchic 1997). Tästä lähtökohdasta pitää olla hyväksyttyä myös vain (!) katsella (ks. Kanerva osoitteessa <http://www.intermin.fi/suom/osal.html>), tai jopa eristäytyä ja olla osallistumatta mitenkään (Pantzar 1999).

Mihin tarttua, mitä voimme muuttaa?

Oletetaan, että haluaisimme tuottaa kaupungin strategia-asiakirjan, joka ei uusintaisi strategisen johtamisen ylhäältä alaspäin suuntautuvaa klassista mallia, vaan antaisi enemmän tilaa erilaisille ja monenlaisille toimintamalleille, kutsuisi, rohkaisisi ja kannustaisi monia osallistumaan, mutta ei pakottaisi ja vaatisi osallistumista. Miten tällaisen asiakirjan voisi saada aikaan? Pohdin ensin koko strategiaproessia.

Usean kaupungin strategia-asiakirjoissa sanotaan, että prosessin pitäisi olla avoin. Mitä avoin strategiaprosessi tarkoittaa? Strategiatutkijan näkökulmasta se voisi tarkoittaa sitä, että kuka tahansa asiantuntemuksesta ja asemasta riippumatta voi ilmoittautua mukaan strategiatyön eri vaiheisiin, myös suurten linjausten tekemiseen ja asiakirjan valmisteluun – jos strategia-asiakirjoja yleensä halutaan kirjoittaa. Mukaan pääsemisessä ei vaadittaisi strategia-puheen hallintaa tai sen kritiikitöntä omaksumista, kuten useimmiten tapahtuu: vain strategiatyöhön koulutetut tai sen jo osaavat pääsevät mukaan strategian muotoiluun. Erityisosaamisen sijasta, kiinnostuksen tulevaisuuden pohdintaan pitäisi riittää.

Kaupunki voi aktiivisesti rohkaista erilaisten ryhmien ja yksilöiden mukaantuloa strategiaproessiin tekemällä sen mahdollisimman helpoksi tiedottamalla ja keskustelemalla kiinnostuneiden kanssa strategiatyöstä koko prosessin ajan. Tällöin monimuotoista tiedottamista tapahtuu paljon ennen kuin asiakirja on kirjoitettu, sitä tapahtuu myös useilla eri foorumeilla. Toisin sanoen, kaupunki voi jatkuvasti tarjota mahdollisuutta osallistua eri tavoin ja eri näkökulmista. Toisaalta, osallistumista haluavat ja toivovat yhteistyökumppanit ja kansalaiset voivat aktiivisesti pyrkiä mukaan strategiaproessin eri vaiheisiin – ottaa kutsun osallistumisesta ja yhteistyöstä tosis-

saan ja kirjaimellisesti (vrt. Pietiläinen tässä kirjassa). Kaupunki ja kansalaisryhmät yhdessä ja erikseen voivat järjestää osallistumismahdollisuuksia tukevaa koulutusta, kokouksia, keskustelutilaisuuksia, kirjoitusmahdollisuuksia jne. Valinta siitä, osallistuuko joku vai ei – ja myös valinta osallistumisen muodoista – on kuitenkin yhtä paljon osallistujilla kuin kaupungilla.

Strategia-asiakirja on sekä kaupungin että muiden toimijoiden näkökulmista monella tavalla hyödyllinen: asiakirja tekee kaupungin nykytilan näkyväksi, vertailtavaksi, arvioitavaksi (Eriksson & Lehtimäki 1998b) ja saattaa luoda yhteyksiä yrityksiin ja muihin Euroopan Unionin toimijoihin (Haila 1998). Strategian tuottaminen klassisen suunnittelumallin mukaisesti on tehokasta sekä aikaa ja energiaa säästävää verrattuna muihin malleihin. Kaupunkien strategia-asiakirjoissa pyritään ”yhteiseen tahtoon” tai ”yhteneväisiin strategioihin”, mikä samalla vie kohden strategian yksiaänistämistä ja yksimitallisuutta. Yksiaänistäminen saattaa onnistua helpostikin, jos strategia-työhön osallistuvat ovat kaupungin viranhaltijoita ja johtavassa asemassa olevia asiantuntijoita, jotka valitsevat strategia-työhön heille kiinnostavia teemoja. Mitä useampia tavoitteeltaan ja ajatusmaailmaltaan erilaisia ihmisiä ja ryhmiä prosessiin osallistuu, sitä ongelmallisemmaksi ja vaikeammaksi ”yhteisen tahdon” löytäminen ja yhteisten päämäärien muotoileminen tulee. Tämän vuoksi osallistuvan ja moniäänisen strategia-asiakirjan tuottaminen vie runsaasti aikaa ja energiaa. Ajankäyttö on kuitenkin perusteltua, jos ajatellaan että asiakirjan tuottaminen on monien toimijoiden elämää määrittävää tulevaisuuden tekemistä.

Moniäänisyys strategia-asiakirjoissa voi toteutua monella tavalla. Yhdessä asiakirjassa voi olla eri kirjoittajien työstämiä osakokonaisuuksia, joissa kukin voi esittää tavoitteita ja perusteluita omalta näkökannaltaan ja omalla kielellään. Tällöin esimerkiksi pienyritystoimintaa koskeva osa voisi olla pienyrityttäjien kirjoittama, palveluja koskeva osa voisi olla palveluiden tuottajien ja käyttäjien kirjoittama. Strategia-asiakirja olisi tällöin erilaisia tavoitteita sisältävä ja jopa hyväksytysti ristiriitainen joiltakin osin. Eri näkökulmat olisivat näkyvissä, muistissa ja jatkuvasti pöydällä keskusteltavina ja pohdittavina. Toinen vaihtoehto on kirjoittaa useita strategia-asiakirjoja monenlaisen toimijoiden paikallisista tilanteista lähtien. Nämä eivät ole skenaarioita, joissa erilaisia tapahtumakulkuja tarkastellaan saman toimijan näkökulmasta muunnellen ympäristössä odotettavia tapahtumia. Sen sijaan, jokaisessa strategia-asiakirjassa on erilainen toimija-asema ja sen mukainen näkökulma: yrittäjien, koululaisten, perheenäitien, vanhusten tai sairaaloiden, koulujen, tutkimuslaitosten, yritysten. Tällaiset strategia-asiakirjat olisivat vuoropuhelun avaajia ja ylläpitäjiä, eivät ”lopullisia ratkaisuja”.

Esittämässäni vaihtoehtoissa strategia-asiakirjan tarkoitus on erilainen kuin perinteisissä malleissa, joissa yhtenäinen strategia on johtajien ohjauksen ja

valvonnan väline. Esittämässäni vaihtoehtoissa strategia-asiakirjat ovat laajan ja monimuotoisen osallistujajoukon näkökulmien, mielipiteiden, kokemusten ja perusteluiden vaihtamisen areenoita. Samalla ne toimivat kaikkien kaupungin tulevaisuudesta kiinnostuneiden yksilöiden, ryhmien ja organisaatioiden välisen yhteistyön avaajina, mahdollistajina ja ylläpitäjinä. Sekä strategia-asiakirjoissa että niitä seuraavissa keskusteluissa pitäisi myös sallia keskustelu osallistumisen ongelmista. Osallistumista ei kuitenkaan otettaisi annettuna eli joka tilanteeseen sopivana ja ainoana mahdollisena tienä hyvään tulevaisuuteen.

Mikäli kaupunkistrategian tekemiselle halutaan antaa merkitys yhteisenä oppimisprosessina, jota kaupungin johto tekemissämme haastatteluissa korostaa, voisivat strategia-asiakirja ja sen kirjoittamisen käytännöt olla prosessin rakennuspalikoita. Tällöin hyväksyttäisiin ajatus, että me emme ainoastaan tee strategiaa, vaan strategia tekee myös meitä (Eriksson & Lehtimäki 1998a). Kaupunkistrategian tekemisen voisi kiteyttää lauseeseen: osallistuminen ja yhteistyö eivät synny vasta asiakirjan julkaisemisen jälkeen, vaan niitä tehdään – tai jätetään tekemättä – myös puhumalla, keskustelemalla ja kirjoittamalla strategiasuunnittelun ensivaiheista lähtien.

Viite

1 Tämä ehdotus esitettiin Tampere21 suunnitteluryhmän kokouksessa.

Kirjallisuus

- Ansoff, Igor (1965) *Corporate Strategy*. Harmondsworth: Penguin.
- Anttiroiko, Ari-Veikko (1998) *Kunnat tiedon valtiolla*. Teoksessa Paavo Hoikka (toim.) *Kunnat 2000-luvun kynnyksellä*. Tampere: Tampereen yliopiston julkaisujen myynti: 277-316.
- Alvesson, Mats & Willmott, Hugh (1996) *Making Sense of Management. A Critical Introduction*. London: Sage Publications.
- Arnkil, Robert & Arnkil, Tom & Eriksson, Esa (1997) *Paikallishallinnon strateginen johtaminen ja henkilöstön kehittäminen – tapausesimerkkeinä Cities of Tomorrow -kaupunkiverkosto, Hämeenlinnan kaupunki ja kaksi henkilöstön kehittämisprojektia*. Teoksessa T. Alasoini & M. Kyllönen (toim.) *Aallon harjalla. Kansallinen työelämän kehittämisohjelma. Raportteja 4*: 181-210.
- Bourgeois, L. J. & Brodwin, D. (1990) *Linking Planning and Implementation*. Teoksessa B. de Wit and R. Meyer (toim.) *Strategy. Process, Content, Context*. Minneapolis/St. Paul: West Publishing Company: 116-123.

- Borja, Jose & Castells, Manuel (1997) *Local and Global. The Management of Cities in the Information Age*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Dachler H.P. and Hosking D.-M. (1995) *The primacy of relations in socially constructing organizational realities*. Teoksessa D.-M. Hosking, H.P. Dachler & K.J. Gergen (toim.) *Management and Organization: Relational Alternatives to Individualism*. Avebury: Aldershot, 1-28
- Eriksson, Päivi (1999) *Savupiipputeollisuuden perimästä tietoyhteiskuntaan. Esitelmä sosiologipäivillä Joensuussa 26.-27.3.1999*.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1998a) *How does strategy make us? A study of the construction of the IT-field in city strategy text*. University of Tampere. Tampere. Working Papers 29.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1998b) *Strategic Management of the Local Information Society. A constructionist perspective on the production and evaluation of strategy documents*. Hallinnon Tutkimus (4).
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (painossa) *Strategy rhetoric in city management. How the central presumptions of strategic management live on*. *Scandinavian Journal of Management*.
- Haila, Anne (1998) *Globalisaation ajan kaupunkipolitiikka*. Helsingin Sanomat 26.10.1998.
- Hampden-Turner, Charles (1996) *Strategic dilemmas occasioned by using alternative scenarios of the future*. Teoksessa B. Garratt (toim.) *Developing Strategic Thought*. Harper Collins. London.
- Harju, Pentti (1988) *Yhteisuunnittelu asuinalueiden kehittämisessä. Raportti SOFY-projektin kenttäkoelusta. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A15, Teknillinen korkeakoulu, Espoo*.
- Haveri, Arto (1991) *Mitä ovat paikalliset kehittämisstrategiat?* Teoksessa: Häkli, Jouni & Kuitunen Jorma (toim.) *Avauksia restrukturaatioon*. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A 11.
- Haveri, Arto (1994) *On adaptive and strategic behaviour of local level communities*. *Acta Universitas Tampereensis. Series A Vol. 393*.
- Haveri, Arto (1995) *Ohjelmat menestystekijänä. Strateginen lähestymistapa*. Tampere: Finnpublishers.
- Helin, Harri (1998) *Vuorovaikuttamaan! Tamperelainen* 26.8.1998.
- Hoikka, Paavo (1998). *Kunnallispolitiikan tutkimus ja tulevaisuuden haasteet – erityisesti valtateoreettisen tutkimuksen tavoitteet*. Teoksessa: Paavo Hoikka (toim.) *Kunnat 2000-luvun kynnyksellä*. Tampere: Tampereen yliopiston julkaisujen myynti: 35-72.
- Hussey, David (1998) *Strategic Management. From Theory to Implementation*. Oxford: Butterworth Heinemann.
- Huxham, Chris (ed.) (1996) *Creating Collaborative Advantage*. London: Sage.
- Häkli, Jouni & Kuitunen, Jorma. (1991) *Avauksia restrukturaatioon*. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A 11.

- Jaskari, Harri (1991) Teollisuusyritysten toimintaympäristön muutokset ja kuntien kehittämispolitiikka. Teoksessa: Häkli, Jouni & Kuitunen Jorma (toim.) Avauksia restruktuuraatioon. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A 11.
- Kanter, Rosabeth Moss (1983) *The Change Masters*. New York: Simon & Schuster.
- Knights, David and Morgan, Glen (1991) Corporate Strategy, Organizations and Subjectivity: A Critique. *Organization Studies*, Vol. 12(2): 251-73.
- Koski, Jussi T. (1998) *Infoähky*. Saarijärvi: Gummerus.
- Koskiahho, Briitta (1997) *Kaupungista ekokaupungiksi*. Tampere: Gaudeamus.
- Martinsen, Rolf (1998) Häiritseekö keskustelu kaupunkisuunnittelua? *Helsingin Sanomat* 10.9.1998.
- Mintzberg, Henry (1990) The design school: reconsidering the basic premises of strategic management. *Strategic Management Journal* 11: 171-95.
- Mintzberg, Henry (1994) *The Rise and Fall of Strategic Management*. Hemel Hempstedt. Prentice Hall International.
- Mir R.A. & Cálas, Martha & Smircich, Linda (1997) *Global Technoscapes and Silent Voices: Challenges to Theorizing Global Cooperation*. Teoksessa J. Dutton & D. Cooperrider (toim.) *The Organizational Dimensions of Global Change: No Limits to Cooperation*. Thousand Oaks: Sage.
- Nonaka, Ikuro (1994) A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation. *Organization Science*, Vol. 5(1): 15-37.
- Pantzar, Mika (1999) Siirrymmekö viihdeyhteiskuntaan? *Helsingin Sanomat* 3.2.1999.
- Pettigrew, Andrew (1985) *The Awakening Giant: Continuity and Change in ICI*. Oxford: Basil Blackwell.
- Pettigrew, Andrew and Whipp, Richard (1991) *Managing Change for Competitive Success*. Oxford. Basil Blackwell.
- Pettigrew, Andrew (1997) What is processual analysis? *Scandinavian Journal of Management, Special Issue: Reflections on Conducting Processual Research on Management and Organizations*, Vol 13(4): 337-348.
- Porter, Michael (1980) *Competitive Strategy*. New York: The Free Press.
- Porter, Michael (1985) *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: The Free Press.
- Reunanen, Jyrki (1996) *Asiantuntijavalta*. Helsinki: Hallinnon kehittämisskeskus.
- Rossi, Jarmo (1991) Vanhojen teollisuuskaupunkien ongelmat ja kaupunki-uudistus Iso-Britanniassa – esimerkkinä Glasgow. Teoksessa Häkli, J. & Kuitunen J. (toim.) *Avauksia restruktuuraatioon*. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A 11.
- Rouhinen, Sauli (1991) Kestävän kehityksen kansalaisyhteiskunta aluetutkimuksen haasteena. Teoksessa: Häkli, Jouni & Kuitunen Jorma (toim.) *Avauksia restruktuuraatioon*. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A 11.

- Schienstock, Gerd (1997) Miten selviytyä kaaoksesta? Ajatuksia soveltavan organisaatiotutkimuksen teoreettisista ja metodologisista lähtökohdista. Teoksessa Tuomo Alasoini & Mari Kyllönen & Antti Kasvio (toim.) Työelämän innovaatiot. Kansallinen työelämän kehittämisohjelma. Raportteja 2: 102-117.
- Sitra (1998) Elämänlaatu, osaaminen ja kilpailukyky. Tietoyhteiskunnan strategisen kehittämisen lähtökohdat ja päämäärät. Sitra 206.
- Sotarauta, Markku (1995) Kohti epäselvyyden hallintaa. Pehmeä strategia 2000-alun suunnittelun lähtökohdana. Finnish society for future studies. Jyväskylä: Gummerus.
- Stenvall, Jari (1997) Yhteisöllisyydestä erottautumiseen. Hallinnon kehittämisen kieli. Teoksessa Matti Mälkiä & Jari Stenvall (toim.) Kielen vallassa. Tampere: Tampere University Press: 177-199.
- Sutela, Marja (1998) Kuntalainen osallistujana ja vaikuttajana. Teoksessa: Paavo Hoikka (toim.) Kunnat 2000-luvun kynnyksellä. Tampere: Tampereen yliopiston julkaisujen myynti: 73-100.
- Vehviläinen, Marja (1997) Gender, Expertise and Information Technology. Department of Computer Science. University of Tampere. A-1997-1.
- Whittington, Rihard (1993) What is Strategy – and does it matter. London and New York: Routledge.
- Wilkinson, David & Pedler, Michael (1996) Strategic thinking in public service. Teoksessa B. Garratt (toim.) Developing Strategic Thought. London: Harper Collins.
- Wilson, David (1992) A Strategy of Change. Concepts and Controversies in Management of Change. London and New York: Routledge.

Hanna Lehtimäki

VERKOSTOPUHE ALUEELLISEN TULEVAISUUDEN TOIMINTATILOJA TEKEMÄSSÄ

Sidosryhmät julkishallinnon tulevaisuuden suunnittelussa

Tietoyhteiskunnasta puhutaan entistä demokraattisempänä yhteiskuntana, jossa kaikilla on mahdollisuus osallistua yhteiseen päätöksentekoon (Pantzar 1997, 109). Samaan aikaan strategisesta johtamisesta on tullut valtioiden, kaupunkien, kuntien ja maakuntien suosittu väline tehdä tulevaisuuttaan entistä suunnitelmallisemmalla tavalla (ks. Eriksson tässä kirjassa). Verkostotutkijana olettaisin, että julkiset strategiat pyrkisivät edistämään yhteistä toimintaa, jossa alueen kaikilla toimijoilla olisi mahdollisuus toteuttaa yhteistyön ja verkostosynergian avulla omia päämääriään. Tutkimani strategia-asiakirjat eivät kuitenkaan tarjoa tukea oletukselleni.

Luen tässä työssäni Tampereen kaupungin ja Pirkanmaan maakunnan strategia-asiakirjoja¹ ja olen erityisesti kiinnostunut niiden tietoyhteiskuntaa käsittelevistä osista. Tutkimukseni on jatkoa Päivi Erikssonin kanssa yhdessä tekemälleni tutkimukselle kaupunkien johtamisen strategiaretoriikasta (ks. Eriksson & Lehtimäki 1997, 1998a, 1998b, painossa). Tarkastelen artikkelissani sitä, minkälaisia toimintatiloja asiakirjojen verkostopuhunta² määrittää alueellisille toimijoille. Käytän tarkastelussani apuna liiketaloustieteen sidosryhmäteoriaa. Otan lähtökohdakseni, että eri sidosryhmien tarpeet ja toiminta näiden tarpeiden saavuttamiseksi on se keskeinen tekijä, joka oikeuttaa minkä tahansa organisaation olemassaolon ja toiminnan (Rhenman 1964 teoksessa Näsi 1995, 98; Freeman 1984). Kaupungin sidosryhmiä ovat kaupunkilaiset, kansalaisjärjestöt, kaupungissa toimivat yritykset ja oppilaitokset, kaupungin työntekijät, virkamiehet, kaupungin valtuutetut, muut kaupungit, kunnat ja valtio.

Sidosryhmäteorian mukaan kukin sidosryhmistä haluaa toteuttaa päämääriään organisaation toiminnassa ja on halukas jatkamaan toimintaansa niiden kanssa vain, jos toiminta täyttää sidosryhmien odotukset. Kaupungin ja maakunnan olemassaolon tarkoitus toteutuu siis sidosryhmien tarpeiden tyydyttäjänä. Tarpeet voivat olla hyvin erilaisia – rahaa, tavaroita, tietoja, asemaa, valtaa tai turvallisuutta sidosryhmästä riippuen. (Näsi 1995) Sidosryhmäteorian perusteella voidaan ajatella, että kaupungin tehtävänä – erityisesti pohjoismaisessa hyvinvointidemokratiassa – on edistää erilaisten yhteistyökumppaneiden mahdollisuutta osallistua kaupungin toiminnan suunnitteluun ja päätöksentekoon yhteistyökumppaneiden omista lähtökohdista käsin (vrt. Rouhinen 1991).

Sidosryhmäajattelu yhdistyy verkostoajatteluun siten, että sidosryhmät voi nähdä verkostojen toimijoina. Lukemissani strategia-asiakirjoissa esiintyy runsaasti verkostopuhetta, minkä voi tulkita merkiksi siitä, että strategioiden laatijat, Pirkanmaan liitto ja Tampereen kaupunki, todellakin pitävät tavoitteenaan alueellisten toimijoiden, sidosryhmiensä huomioimista ja mukaan ottamista. Asiakirjoissa on useita mainintoja siitä, että yhteistyö alueellisten toimijoiden välillä on tärkeää ja että kaikkien toimijoiden on osattava toimia verkostomaisesti. Analyysini perusteella väitän kuitenkin, että asiakirjojen verkostopuhunta ei saa sellaisia merkityksiä, jotka olisivat nykyisen sidosryhmäajattelun mukaisia.

Sidosryhmäajattelun mukaan yhteistyö tuottaa parhaimmillaan ”win-win-tilanteen”, jossa kaikki yhteistyön osapuolet voivat yhteistyön avulla toteuttaa omia päämääriään (Thorelli 1995a). Tällöin yhteistyösuhteet muodostuvat ratkaistavan ongelman ympärille ja muokkautuvat yhteistyön osapuolten toiminnan ja tavoitteiden mukaisesti. Lisäksi yhteistyön osapuolilla on mahdollisuus keskenään määritellä toistensa toimintatiloja vapaasti ilman ulkoisia pakotteita. (Calton & Kurland 1996, 166-169)

Lukemieni strategia-asiakirjojen verkostopuhe ei yhdy sidosryhmäajatteluun, koska se ei jätä tilaa sidosryhmien erilaisista tarpeista ponnistavalle yhteistyölle ja verkostotoiminnalle. Asiakirjoissa verkostot saavat merkityksensä strategioiden laatijoiden välineinä, joita käytetään alueellisen tulevaisuuden hallinnassa. Sidosryhmiksi määrittyvät vain suuret ja näkyvät toimijat: muut kaupungit ja kunnat, valtio, EU sekä suuret menestyvät yritykset ja paikalliset koulutuslaitokset. Asiakirjojen verkostopuhe antaa toimijuuden vain niille, jotka tuottavat kaupungin ja maakunnan vahvuuksia tai heikkouksia tai toimintaympäristön uhkia ja mahdollisuuksia. Asiakirjojen verkostopuhe eroaa sidosryhmäajattelusta siinä, että se tuottaa muille kuin strategia-asiakirjojen laatijoille alisteisia ja rajattuja toimintatiloja. Samalla se sulkee pois monia toimintapositioneja alueen tulevaisuuden tekemisessä. Verkostopuhe ei esimerkiksi tunnista alueella asuvia ja työskenteleviä ihmisiä aktiivi-

siksi toimijoiksi ja strategioiden laatijoiden yhteistyökumppaneiksi.

Tutkimukseni strategia-asiakirjojen verkostopuheesta osoittaa, että alueen muilla toimijoilla ei ole mahdollisuuksia toteuttaa verkostoissa omia päämääriään. Verkostoihin osallistuvien toimijoiden toimintatilat rajautuvat verkostopuheen universaalissa rationaalisuudessa ja yksiaänisyydessä. Universaali rationaalisuus ilmenee verkostopuheessa seuraavasti: se määrittää alueelliset toimijat objekteiksi, jotka sijoittuvat alueellisiin verkostoihin päämäärätietoisiksi päätöksentekijöiksi ja joiden välinen verkostotoiminta on vailla ristiriitoja ja epävarmuutta. Universaali rationaalisuus näkyy myös siinä, että asiakirjojen verkostopuhe tekee strategioiden laatijoista toimijoita, joilla on täydellinen informaatio toimintaympäristöstä. Samalla oletetaan, että toimintaympäristö on kaikille toimijoille sama. Yksiaäninen verkostopuhe tekee luonnolliseksi strategioiden laatijoiden näkökulman ja heidän käsityksensä siitä, mikä on kaupungin hyvä ja toivottu tulevaisuus.

Huomattuani, että strategia-asiakirjojen verkostopuhe on toisenlaista kuin odotin, olin pettynyt ja tekstit tuntuivat minusta vierailta. Ensimmäisistä tuntemuksistani toivuttuani aloin kuitenkin pohtia, miten eri sidosryhmien äänille voisi antaa enemmän tilaa yhteisen alueellisen tulevaisuuden tekemisessä. Syvennyn seuraavassa tarkastelemaan lähemmin sitä, minkälaiseksi asiakirjojen verkostopuhe määrittää alueen toimijoiden tilaa paikallisissa verkostoissa. Tekstit puhuvat ”alueen toimijoista” ja ”yhteistyökumppaneista”, joista minä käytän myös sanaa ’sidosryhmät’. Käsittelen asiakirjojen verkostopuheen rationaalisuutta ja yksiaänisyyttä ja sitä, miten nämä määrittävät toimintatiloja kaupungin ja maakunnan sidosryhmille. Analyysini perimmäisenä tavoitteena on tehdä näkyväksi ja ravistella strategia-asiakirjoissa esiintyvän verkostopuheen kielenkäytäntöjä ja siten edistää verkostojen ja alueen eri sidosryhmien toimintatilojen uudelleen määrittymistä.

Yhteistyöpuhe, vallan verkostot ja toimintatilat

Yhteistyö on yksi verkostotoiminnan muodoista. Tampereen kaupungin ja Pirkanmaan maakuntaliiton strategia-asiakirjat puhuvat yhteistyöstä keinona tavoitella ja saavuttaa erilaisia ”yhteisiä päämääriä”. Yhteistyö on itsessään hyvästä ja se on väline paremman saavuttamisessa. Yhteistyön edistämistä ei tarvitse perustella vaan se saa itsestään selvän arvon. ”Strategia on valmisteltu laajassa yhteistyöprosessissa” on legitiimi ja riittävä perustelu strategia-sanoman oikeellisuudelle.

Analysoimieni asiakirjojen yhteistyöpuhe määrittää kaupungin ja maakuntaliiton yhteistyökumppanit ja niiden erilaiset roolit verkoston toiminnassa.

Toimijat määrittyvät yleisellä, kollektiivien tasolla, mikä on tyypillistä suunnitteluun perustuvassa strategiapuheessa (Freeman 1984, 35). Asiakirjojen yhteistyöpuhe käskee jotkut toimijoista yhteistyöhön, kun taas toiset toimijat määrittyvät halutuiksi ja strategian laatijan kanssa tasavertaisiksi yhteistyökumppaneiksi. Erityisesti alueen oppilaitokset ovat yhteistyöhön käskettyjä toimijoita. Yhteistyöhön käskeminen rakentaa autoritaarisen ja hierarkkisen valtasuhteen strategian laatijan ja yhteistyöhön määrätyn toimijan välille. Halutuiksi yhteistyökumppaneiksi määrittyvät erityisesti muut kunnat ja poliittis-hallinnolliset toimijat niin Suomessa kuin Euroopassakin sekä paikalliset IT-alan yritykset.

Olen jäänyt pohtimaan, miksi vain kollektiivit määrittyvät verkostojen toimijoiksi. Yksi tapa purkaa kysymystä on tarkastella, mihin muuhun puhuntaan tekstit näyttävät yhtyvän. Ajattelen, että analysoimieni asiakirjojen verkostopuhe kuvaa ja samalla tuottaa alueiden toimintaympäristön tietynlaiseksi sen mukaan, mihin diskurssiin sillä yhdytään. Tulkintani on, että Tampereen kaupungin ja Pirkanmaan maakuntastrategiat osallistuvat vallan verkostoissa toimivien tapaan tuottaa itseään ja vallan verkostoa (vrt. Bourdieu 1998). Luen asiakirjoista kaksi vallan verkostoa. Toinen on muiden poliittis-hallinnollisten toimijoiden verkosto Suomessa ja Euroopassa. Toinen vallan verkosto on paikallinen, ja siinä verkostopuhe määrittelee toimijoiksi menestyvät suuret yritykset, yliopiston, korkeakoulun ja ammattikorkeakoulut.

Asiakirjojen yhteistyöpuhe asemoi poliittis-hallinnollisten toimijoiden verkostoon menestyvät suomalaiset ja eurooppalaiset kaupungit, kunnat, maakunnat, valtion sekä EU:n. Yhteistyöpuhe tekee poliittis-hallinnollisista toimijoista haluttuja yhteistyökumppaneita nimeämällä niitä avaintoimijoiksi ja korostaen niiden tärkeyttä. Tampere asemoituu maantieteelliseksi keskipisteeksi, jota ympäröivät Pirkanmaa, Länsi-Suomi, Suomi, Eurooppa ja ”johdavat läntiset teollisuusmaat”. Yhteistyöpuhe tekee kaupungin asemaa alueiden keskipisteenä metaforien avulla.

Tampereelle on keskittynyt tietoyhteiskuntaan liittyvää eri alojen osaamista, joka mahdollistaa Tampereen seudun nostamisen suomalaisittain keskeisimmäksi tietokaupungiksi ja alan merkittäväksi eurooppalaiseksi keskuukseksi. (Tampereen kaupungin strategia)

Alueella toimivat suuret yritykset määrittyvät toimijoiksi paikalliseen vallan verkostoon. Suuret yritykset tuovat kaupunkiin arvostettua IT-alan osaamista ja veromarkkoja tuovia työpaikkoja. Yhteistyöpuhe puhuttelee suuryrityksiä alueen merkittävinä kilpailuedun tuottajina. Alueen kyky houkutelaa menestyviä kasvavan IT-alan yrityksiä tekee myös sijaintipaikkakunnasta menestyjän muiden kaupunkien ja maakuntien joukossa. Siksi on luonnol-

lista, että asiakirjojen yhteistyöpuhe tekee yrityksistä tärkeimpiä toimijoita kaupungin ja maakunnan tulevaisuuden menestymisen kannalta. Yhteistyöpuhe tekee yrityksistä tietoyhteiskunnan sankareita, jotka takaavat myös muille alueen toimijoille menestyksen (ks. Pietiläinen tässä kirjassa). Yhteistyöpuhe tekee paikallista vallan verkostoa rakentamalla samanarvoista ja läheistä suhdetta strategioiden laatijoiden ja yritysten välille.

Seuraavat esimerkit osoittavat, kuinka asiakirjojen yhteistyöpuhunta tekee yrityksistä ja strategioiden laatijoista tasavertaisia. Ensimmäisessä esimerkissä yhteistyöpuhe asemoi yritykset halutuiksi yhteistyökumppaneiksi. Toisaalta lauseen voi myös deterministisyydessään tulkita pakottavaksi lauseeksi, jossa yksityinen sektori määrätään yhteistyöhön. Myös toisessa lauseessa Tampereen kaupunki asemoituu yritysten joukkoon deterministisen vaatimuksen kautta. Toisin sanoen teksti tekee kirjoittajastaan – Tampereen kaupungista – sellaisen osajan, joka tietää, mitkä high-tech tuotannon vaatimukset ovat. Samalla lause määrittää kulttuurin tarjoajat – jotka ovat julkisorganisaatioita – erittäin tärkeiksi toimijoiksi verkostoon. Lause käyttää valtaa ja antaa valtaa Tampereen kaupungille. Lauseessa todetaan asia-tila, jonka pohjalta voidaan ryhtyä toimiin. Toisin sanoen, lause antaa Tampereen kaupungille mahdollisuuden kenenkään kyselemättä allokoida lisäresursseja haluamansa kulttuuritarjonnan lisäämiseen. Viimeinen esimerkki osoittaa, kuinka teksti puhuttelee yrityksiä tuomalla esiin runsaat hyödyt, jotka koituvat yrityksille tietoyhteiskuntakehityksestä.

Tietoyhteiskunta rakennetaan julkisen ja yksityisen sektorin yhteistyöllä. (Pirkanmaan strategia)

High tech-tuotannon toimintaedellytykset vaativat korkeata ja laajaa kulttuuritarjontaa. (Tampereen kaupungin strategia)

Tietoyhteiskunta tarjoaa yritysten välisiä kommunikaatioverkkoja, laajan pääsyn tietopankkeihin ja järjestelmiin sekä välttämättömiä edellytyksiä uudellaisiin kaupallisiin ja hyvinvointipalveluihin sekä hoito- ja huoltopalveluihin mm. vanhusten huollossa ja kotisairaanhoidossa. (Pirkanmaan strategia)

Yhteistyöpuhe tekee paikallista vallan verkostoa myös määrittäessään toimintatiloja koulutus- ja tutkimuslaitoksille. Toisin kuin suuryritysten kohdalla yhteistyöpuhe rakentaa tiivistä autoritaarista suhdetta kaupungin ja maakunnan sekä oppilaitosten välille. Koulutuslaitokset ja niiden jotkut yksiköt nimetään hyvinkin yksityiskohtaisesti ja ne asemoituvat tärkeiksi kaupungin ja maakuntaliiton määrittämän tietoyhteiskuntapäätämäärän puolesta toimi-

joiksi. Koulutuslaitoksille määritetty tärkeä rooli erityisesti paikallisen IT-yritystoiminnan ja laajemminkin tietoyhteiskunnan toiminnan avustajina ja alueen menestyksen takaajina. Oppilaitoksissa ja tutkimuskeskuksissa on tietoa ja osaamista, joilla on suuri arvostus tietoyhteiskunnassa.

Korkeakoululaitoksen ja siihen liittyvän tutkimustoiminnan kehittyminen on keskeisiä alueen menestymisen avaintekijöitä. (Pirkanmaan strategia)

Strategian tuottamisella Pirkanmaan maakuntaliitto ja Tampereen kaupunki yhtyvät diskurssiin, jossa strateginen johtaminen on tärkeää, arvostettua ja välttämätöntä. Strateginen johtaminen on tämän päivän kaupunkisuunnittelun malli (ks. Eriksson tässä kirjassa). Jotta kaupunki voisi tulla luetuksi menestyvien alueiden joukkoon Suomessa ja EU:ssa, täytyy sen tehdä kaupunki- tai maakuntastrategia, joka mieluiten perustuu klassiseen strategisen suunnittelun malliin³. Maantieteellisesti Suomi ja Pirkanmaa ovat syrjässä Brysselin näkökulmasta, mutta ehkä vallalla olevan strategiadiskurssin mukaisesti laaditun asiakirjan avulla alue voi päästä lähemmäs EU:n keskustaa, jossa myös valta sijaitsee. Strategian tekeminen antaa siis pääsyn siihen diskurssiin, jossa halutaan olla mukana ja johon halutaan vaikuttaa. Osallistuminen legitimiinä toimijana haluttuun diskurssiin mahdollistaa samalla sen valtaa pitävien joukon määrittämisen, johon halutaan kuulua.

Asiakirjojen yhteistyöpuhunta yhdessä strategisen suunnittelun diskurssin kanssa tuottaa hyvin staattisen kuvan alueen toimintaympäristöstä ja jäsentää maailman kaikille samana (ks. myös Eriksson & Lehtimäki 1998). Alueen toimijat ovat merkityksellisiä vain siksi, että tunnistamalla sidosryhmät on helpompi arvioida alueen vahvuuksia ja heikkouksia ja tulevaisuuden uhkia ja mahdollisuuksia (ks. Freeman 1984, 35). Toisin sanoen asiakirjojen verkostopuhe tarkastelee alueen toimijoita strategioiden laatijoiden näkökulmasta eikä se pyri ymmärtämään maailmaa eri sidosryhmien näkökulmasta käsin. Tarkoituksena ei ole toteuttaa strategiointia, jonka tavoitteena olisi erilaisten mahdollisten tulevaisuuksien ymmärtäminen ja itsestään muotoutuvien verkostojen toiminnan edistäminen. Tällainen verkostopuhe uusintaa liiketaloustieteestä tuttua universaalia rationaalisuutta (ks. esim. Whittington 1993).

Strategia-asiakirjojen yhteistyöpuhunta sulkee pois toimijapositioneita verkostoista ja rajaa verkostoihin määritettyjen toimijoiden toimintatiloja. Yhteistyökumppaneiksi eivät määrity lainkaan yksittäiset veronmaksajat, kuntalaiset tai heitä edustavat toimijat ja kuntalaisaktivistiryhmät kuten Tampere21 tai Tampere-Foorumi. Samoin pienet yritykset jäävät verkostojen ulkopuolelle. Myöskään kaupunginvaltuutetut, kaupungin ja maakuntaliiton viranhaltijat ja virkajohto eivät määrity sidosryhmiksi. He ovat osallistuneet

asiakirjojen laadintaan ja näyttää siltä, että strategia-asiakirjojen puhunta tekee heistä – kirjoittajista – näkymättömiä ja valtaa käyttäviä toimijoita. Muut alueen toimijat määrittävät välineiksi, joiden avulla kaupunki ja maakunta jäsentävät ympäröivää todellisuutta ja jotka toteuttavat kaupungin ja maakunnan suunnitteleman tulevaisuuden.

Tarkastelen seuraavassa lähemmin sitä, miten yhteistyöpuhunnan univerraali teknis-taloudellinen rationaalisuus ja johdon näkökulmaa uusintava yksinäisyys sulkevat pois toimijoita ja rajaavat verkostojen toimijoiden toimintatiloja.

Universaali rationaliteetti, yksinäisyys ja toimintatilat

Liiketaloustieteen verkostotutkimus tunnistaa kaksi eri rationaalisuuden muotoa. Klassinen, teknis-taloudellinen rationaalisuus jäsentää maailman kaikille samana ajasta ja paikasta riippumattomana totuutena. Systeeminen rationaalisuus taas korostaa paikallista rationaalisuutta ja kiinnittää huomion organisaatioiden ja ihmisten aikaan ja paikkaan sidottuihin verkostoihin, joissa he ovat jäseniä. (ks. Whittington 1993, 28.) Systeemisen ajattelun mukaan ihmiset eivät toimi markkinoilla päämäärätietoisina toimijoina, joilla on täydellinen informaatio ja joiden päätöksentekoa ohjaavat tarkat kustannus-hyöty -laskelmat. Sen sijaan ihmisten päätöksentekoa ohjaavat heidän elämäntilanteensa ja sosiaaliset suhteensa, joita voivat olla ystävyysuhteet, perhe, työpaikan suhteet, koulutustausta tai uskonto. (Granovetter 1985) Samaa tapaan organisaatioiden toimintaa ohjaavat aikaan ja paikkaan sidottu toimintalogiikat (ks. Eriksson & Räsänen 1998).

Tutkimieni strategia-asiakirjojen verkostopuhe uusintaa klassisen rationaalisuuden perusoletuksia. Se tuottaa ajasta ja paikasta irrallaan olevan ymmärryksen alueen verkostojen toiminnasta. Pirkanmaan maakuntastrategia rakentaa tulevaisuuden tietoyhteiskuntaa, joka on valtava sähköinen ja sosiaalinen verkosto. Tampereen kaupungin strategia-asiakirjojen verkostopuheessa oleellista ja tärkeää toimintaa on yritysten välinen kommunikointi, ihmisten välinen vuorovaikutus ja tiedonvälitys. Erityisesti tietoliikenneverkostot itsessään ovat tärkeitä toimijoita; ne mahdollistavat tietoyhteiskunnan toiminnan. Kariikoiden voisikin sanoa, että tulevaisuuden tietoyhteiskunnassa eri toimijat haluavat vain ja ainoastaan loputtomasti välittää ja saada tietoa. Sitä, mitä tieto on, ei pohdita.

Verkostopuhe tuottaa teknis-taloudellista rationaalisuutta siinä, että se jäsentää alueen toimijoiden yhteistyön järkipäiseksi hyötyjen optimointiin tähtääväksi toiminnaksi. Verkostopuhe tunnistaa vain suuret instituutiot alueen verkostojen toimijoiksi. Ihmiset eivät määrity verkostojen toimijoiksi

muuten kuin kollektiiveina ja suhteessa johonkin instituutioon. Instituutiot, jotka määrittyvät verkostojen toimijoiksi ovat Tampereen kaupunki, lähikunnat, koulutuslaitokset, paikallinen kulttuuri, IT-teollisuus, teknologia ja yritykset. Ihmiset ovat mukana asiakkaina, työntekijöinä, opiskelijoina tai aikuisväestönä. Puhe toimijoista ei tunnista yksilöitä, joilla on monenlaisia tarpeita eri elämäntilanteilla, kuten ystävyys, läheisyys, viihtyminen tai hauskanpito. Tekstin ilmaiset ”vuorovaikutus”, ”luottamus” ja ”perusturvallisuus” voisi liittää tuntevaan ja kokevaan ihmiseen, joka toimii aikaan ja paikkaan kiinnittyneissä verkostoissa. Asiakirjojen verkostopuhe tekee kuitenkin instituutioista ja kollektiiveista rationaalisia päätöksentekijöitä, koneiston osia, ja niinpä vuorovaikutuskin saa merkityksensä teknisenä ja materiaalisena tiedonvälityksenä eikä niinkään ihmisten kohtaamisena tunnetasolla. Seuraavat esimerkit näyttävät, kuinka ihmisetkin tulevat näkyviksi vain kollektiiveina, joilla on merkitystä vain siksi, että niillä on suhde johonkin instituutioon, kuntaan (kuntalainen) tai oppilaitokseen (oppilas).

Tietoverkkojen mahdollisuuksia kuntalaisten osallistumismuotojen ja kunnallisdemokratian kehittämisessä hyödynnetään. (Tampereen kaupungin strategia)

Koulutus- ja kulttuuritoimen projekti, jolla oppilaille, oppilaitoksille ja kirjastoille luodaan tietoverkkoyhteydet, on keskeisin kunnallinen tietoyhteiskunnan rakentamishanke. (Tampereen kaupungin strategia)

Universaalin rationaalisuuden ajatus mahdollistaa sen, että strategia-asiakirjoissa voi puhua verkostojen toiminnasta vakiintuneena toimintana, jossa verkostotoimijoiden välinen yhteistyö on selkää ja ongelmatonta. Tämä on tyypillistä puhetta suunnitteluun perustuvassa strategisessa johtamisessa, jossa sidosryhmäanalyysit palvelevat keinona jäsentää toimintaympäristöstä kerättyä tietoa. Se mahdollistaa myös sen, että huomio ei kohdistu lainkaan organisaation toimintaan kriittisesti suhtautuviin tai sitä vastustaviin sidosryhmiin (Freeman 1984, 34-35). Kaupungin ja maakuntaliiton toimintaan kriittisesti suhtautuvat verkostot määrittyvät niiksi, jotka ovat väärässä eli niiksi, joita ei tarvitse kuunnella ja joiden verkostotoimintaa ei tarvitse ottaa huomioon kaupungin verkostopuheessa eikä toiminnan suunnittelussa.

Tutkimieni strategia-asiakirjojen verkostopuhunta käsittelee teknis-taloudellisin termein tietoliikenne-, yhteistyö-, oppilaitos- ja kommunikaatioverkkoja ja korostaa ”tietoliikenneverkkojen nopeuden” ja ”etäisyyksien pienentämisen” merkitystä. Tehokkuuden avulla perustellaan tietoverkkojen kehittämisen tärkeyttä ja olemassaoloa. Näin asiakirjojen verkostopuhunta yhtyy puheeseen ajan ja paikan merkitysten muuttumisesta vähäpätöisem-

mäksi tietoyhteiskunnassa (ks. esim. Castells 1996). Tehokkuus on klassisen rationaalisuuden ymmärrys ihanteellisesta toimintatavasta: ihmiset tekevät päätöksensä täydellisen informaation avulla ja pyrkivät maksimoimaan taloudellista voittoa (ks. Whittington 1993).

Seuraavat esimerkit osoittavat, kuinka tutkimieni strategia-asiakirjojen verkostopuhunta korostaa tehokkuuden ihannetta: etäisyyksien merkityksen väheneminen tuottaa toimijoille kustannushyötyä, koska aikaa kuluu vähemmän. Ajan säästäminen on tehokkuutta ja siksi tärkeää. Eri toimijat tietävät mitä ja milloin tietoverkkoihin lähetetään. Kunhan ääni, teksti ja kuva liikkuvat nopeasti ja tehokkaasti, toimii yhteiskuntakin sujuvasti. Verkostopuhunta tekee tietoverkoista ja informaatioteknologiasta itsenäisiä toimijoita. Ne ovat avainasemassa yhteiskunnan muuttajina, hyvinvoinnin ja toimeentulon kehityksen edellytyksinä ja muiden toimijoiden välisen yhteydenpidon mahdollistajina. Ilman näitä IT-alaa ja koko tietoyhteiskuntaa ei olisi olemassa tai ainakaan se ei toimisi. Asiakirjojen verkostopuhe tekee yrityksistä rationaalisia toimijoita, joilla on täsmällinen tieto toimintaympäristöstään ja ”kilpailuvalteistaan”, joista ne osaavat ongelmitta valita aina kulloiseenkin tilanteeseen sopivan. Instituutioiden välinen yhteistyö on objektiivista ihmisistä irrallaan tapahtuvaa toimintaa, joka tuottaa yksinomaan positiivisia tuloksia.

Informaatioteknologia ja tietoverkot vähentävät etäisyyksien merkitystä. Ne muuttavat ”kilometrit sekunneiksi” ja lähentävät niin maakunnan eri osia toisiinsa kuin koko maakuntaa ympäröivään maailmaan. (Pirkanmaan strategia)

Tietoyhteiskunta on verkostoyhteiskunta, jossa vuorovaikutus on keskeisin menestystekijä. Tietoliikenneverkot pystyvät siirtämään ääntä, tekstiä ja kuvaa yritysten, virastojen ja kotien välillä. Näistä verkoista tulee talouden, yhteiskunnan ja perusturvallisuuden ’hermoratoja’. (Pirkanmaan strategia)

Tutkimieni strategia-asiakirjojen universaali-rationaalinen verkostopuhunta muistuttaa liiketaloustieteen verkostokeskustelua, jossa yritysten väliset verkostot ymmärretään keinona tehokkaan toiminnan toteuttamiseksi ja voiton maksimoimiseksi (ks. Alajoutsijärvi et al. 1998). Tällaisen verkostopuheen juuret löytyvät kansantaloustieteestä (eikä esim. sosiologiasta), joka näkee yritysten välisen toiminnan markkinoina, joilla yritykset ja muut institutionaaliset toimijat (kotitaloudet, strategiset liiketoimintayksiköt, ammattijärjestöt) ovat tarkasteluyksikköinä. Huomio kohdistuu materiaali- ja rahavirtoihin näiden yksiköiden välillä (Williamson 1975; Uzzi 1995; Thorelli 1995b). Yritysten välisen verkostotoiminnan tärkeitä tavoitteita ovat kustannustehokkuus ja kilpailuetujen saavuttaminen (Thorelli 1995a, 9 ja 1995b, 229; Harrigan 1995).

Liiketaloustieteen verkostopuhunta korostaa, että verkostotoiminnan yrityksille tuomat taloudelliset edut täytyy pystyä määrittämään (Walker 1998, 151). Hyötyjen pitää näkyä määrällisillä mittareilla esitettyinä yritysten tuloslaskelmissa. Osa verkostotutkimuksista käsittelee verkostosuhteita yhden, mieluiten suuren yrityksen näkökulmasta ja argumentoi verkostojen merkitystä sen avulla, mitä etuja ne tuovat kohdeyritykselle (ks. Yoshino & Rangan 1995, 197; Walker 1998, 150). Verkostoitumisen edut otetaan annettuina, pohdintoissa keskitytään verkostotoiminnan hyviin puoliin ja verkostoitumisen ongelmat tuodaan esille niin, että niihin löytyy aina jokin ratkaisu (ks. Borch & Arthur 1995, 423).

Osa liiketaloudellisesta verkostotutkimuksesta kohdistuu kahden tai muutamman yrityksen väliseen verkostoon ja sitä rakentaviin suhteisiin (ks. Borch & Arthur 1995). Näissä tutkimuksissa korostetaan sitä, että verkostotoiminnan jatkuvuuden kannalta on oleellista, että kaikki osapuolet voivat kokea hyötyvänsä verkostotoiminnasta. Verkostosuhteita tarkastellaan sekä organisaatio- että yksilötasolla (ks. Kreiner & Schultz 1993). Universaali teknistä taloudellista rationaalisuutta näkyy siinä, että ihmiset määrittyvät organisaatioiden välisen verkostotoiminnan välittäjiksi. Tärkeänä pidetään sitä, että ihmiset, joiden kautta organisaatioiden väliset suhteet kulkevat eivät vaihdu kovin usein, koska on huomattu, että organisaatioiden väliseen verkostotoimintaan tulee ongelmia, kun ihmiset vaihtuvat. Muutokset suhteissa lisäävät väärinymmärtämisen ja konfliktien vaaraa ja vaikuttavat haitallisesti luottamukseen, minkä on todettu olevan tärkeä osa hyvin toimivaa verkostosuhdetta. Toisaalta tärkeänä pidetään myös sitä, että ihmiset eivät liiaksi kiinnyy toisiinsa ja muodosta liian läheisiä suhteita keskenään, koska se voi vaikuttaa haitallisesti heidän rationaaliseen päätöksentekoonsa. (Thorelli 1995a, 10) Tällaisessa verkostopuheessa ihmiset välineellistyvät organisaatio-toiminnan osiksi, joilla on selkeä tehtävä yrityksen etujen edistäjinä. Hyvän verkosto-osiaan kriteeri on, että hän osaa pitää omat tunteensa kurissa ja toimia objektiivisesti yrityksen etujen edistäjänä.

Liiketaloudellisessa kirjallisuudessa malliesimerkit haetaan joko aivan pienistä, muutamman ihmisen työllistävästä mikroyrityksistä tai todella suurista kansainvälisistä yrityksistä. Suositut esimerkit pienistä verkostoituvista yrityksistä löytyvät yleensä uusilta toimialoilta, kuten bioteknologiasta (ks. Kreiner & Schultz 1993; Powell & Brantley 1992) tai high tech -teollisuuden aloilta (ks. Vanhaverbeke 1995). Näissä tutkimuksissa verkostotoimintaa analysoidaan pienyritysten keinona aloittaa ja kasvattaa toimintaansa. Malliesimerkkejä suurista yrityksistä, jotka menestyksekkäästi hyödyntävät strategisia alliansseja ovat General Motors ja IBM (Yoshino & Rangan 1995, 203). Näiden yritysten verkostotoiminnan analyysissä korostetaan verkostojen tuottamaa kustannustehokkuutta teknologisten innovaatioiden osalta – onhan

yhteinen verkosto laajempi kuin kummankaan oma jakelukanavaverkosto. Verkoston kautta uudet tuotteet on helpompi levittää eri markkinoille ja siten pienentää tuotantokustannuksia. Kilpailuedun tuottajina verkostot nähdään, koska ne tarjoavat joustavuutta yritysten toimintaan ja edistävät sisäistä yrittäjyyttä.

Liiketaloustieteen verkostotutkimukset korostavat, että verkostossa yritykset joutuvat toimimaan muidenkin kuin vain oman yrityksen teknologioiden, markkinoiden ja johdon järjestelmien kanssa ja siten johtajat joutuvat kyseenalaistamaan vakiintuneita toimintatapojaan. Verkostojen tuottamaa kilpailuetua pidetään tärkeänä erityisesti kansainvälisillä markkinoilla, joilla korostuu kilpailutilanteen jatkuva muutos, resurssien rajallisuus ja teknologian nopea kehitys (Yoshino & Rangan 1995, 203). Esimerkiksi IBM on toiminut verkostossa myös Applen ja Motorolan kanssa kehittäessään Power PC-mikroprosessoria. Tutkimus korostaa, että jokainen yritys sai kilpailuetua verkostotoiminnasta siinä, että tuotekehitys pystyttiin tekemään nopeammin kuin yksi yritys olisi yksin pystynyt. Lisäksi kerrotaan, kuinka yritykset saivat synergiaetua siitä, että pystyivät yhdessä tuomaan markkinoille tuotteen, joka haastoi alan markkinajohtajan, Intelin Pentiumin (Thorelli 1995a, 10).

Liiketaloustieteellisen verkostopuhunnan tapaan myös analysoimieni strategia-asiakirjojen verkostopuhunnassa korostuu verkostotoiminnan tehokkuus, hyvyys ja ongelmattomuus. Strategia-asiakirjojen verkostopuheessa verkostot määrittävät strategioiden laatijoiden menestyksen välineiksi. Samalla verkostojen toimijat asemoituvat tarkasti rajattuihin välineellisiin toimintapositioneihin suhteessa strategioiden laatijoihin. Tällainen universaaliin rationaalisuuteen perustuva verkostopuhunta ei jätä tilaa verkostojen muiden toimijoiden omille päämäärille eikä siten myöskään tarjoa välineitä ymmärtää verkostotoiminnan dynamiikkaa.

Se, että analysoimieni strategia-asiakirjojen verkostopuhunta jäsentää maailmaa samaan tapaan kuin liiketaloustieteen verkostopuhunta, ei mielestäni ole täysin ongelmattonta. Liiketaloustieteen verkostopuhunnassa toiminnan malliksi määrityy ensisijaisesti tehokkuuden ja voiton tavoittelu. Voitto ja kannattavuus ovat yleisesti hyväksytyjä mittareita sille, kuinka hyvin yrityksen tai julkishallinnon organisaation toiminta on järjestetty. Näiden mittareiden korostaminen ja nostaminen organisaation toiminnan ensisijaisiksi tavoitteiksi tekee ihmisistä – sidosryhmistä – välineitä omistaja-johtajien määrittämien tavoitteiden saavuttamiseksi. Samalla omistaja-johtajien asema ensisijaisena sidosryhmänä tulee luonnolliseksi ja johtajille tarjoutuu legitiimi asiantuntija- ja valtapositioni suhteessa muihin sidosryhmiin. Tällainen verkostopuhunta tulee häivyttäneeksi keskustelun siitä, kuinka mahdollisimman monet sidosryhmät voisivat toteuttaa päämääriään organisaation toiminnassa. Johtajien ääni saa kuulua ylitse muiden.

Johtajien ääni, ihmisten näkymättömyys ja toimintatilat

Strategia-asiakirjojen verkostopuhe on johdon näkökulmaa ja maailmaa uusintavaa toimintaa. Se on objektiivista, ihmisistä irrallaan olevaa faktapuhetta. Verkostot ja yhteistyösuhteet määrittyvät deterministisesti ja vaihtoehdottomasti. Tekstit eivät ole luonteeltaan pohtivia eivätkä ne maalaile erilaisia vaihtoehtoisia toimintatapoja. Ne eivät myöskään jätä tilaa miksi-kysymyksille. Tekstien objektiivisuus tarjoaa arvovapaan ja neutraalin ymmärryksen alueen toiminnasta ja tulevaisuudesta.

Objektiivinen verkostopuhunta tulee määrittäneeksi strategioiden laatijat osaajiksi, joilla on oikea tieto ja jotka pystyvät toimimaan siten, että alueen kaikkien toimijoiden kokonaisuhyöty maksimoituu. Ongelmallista tämä on siksi, että se antaa strategioiden laatijoille äänen ja samalla vaientaa muut alueen toimijat (vrt. Calton & Kurland 1996, 155, 166) Ongelmallista se on myös siksi, että strategia-asiakirjojen objektiivinen ja totuudellinen kerronta alueen tulevaisuudesta ja yhteistyökumppaneiden toiminnasta piilottaa kirjoittajansa näkökulman (ks. Smith 1990, 70). Tällainen kerronta tekee luonnolliseksi ja itsestään selväksi sen, että strategia-asiakirjojen laatijat saavat esittää linjauksia ja vaatimuksia alueen muille toimijoille.

Verkostopuheen yksinäisyys siis määrittelee toimintatiloja niin strategioiden laatijoille kuin alueen muillekin toimijoille. Verkostopuheen totuudellisuus tuottaa strategia-asiakirjojen laatijoista – Tampereen kaupungista ja Pirkanmaan maakuntaliitosta – asiantuntijoita, joilla on kyky, taito ja tieto kertoa, mitä tulevaisuudessa tapahtuu ja mitkä asiat vaikuttavat tapahtumien kulkuun (ks. Law 1991, 182). Samalla teksti tekee lukijoista tai tekstin aiotuista yleisöistä seurailijoita, joiden tehtävänä on omaksua ja toteuttaa tehty suunnitelma (Eriksson & Lehtimäki painossa). Näin alueen muille toimijoille määrittyy alisteiset suhteet kaupunkiin ja maakuntaan nähden.

Miten asiakirjojen verkostopuhe sitten tekee yksinäisyyttään? Deterministiset ilmaisut, kuten ”tarvitaan” tai ”on ehdoton edellytys” uusintavat klassisen strategisen otteen ylhäältä-alas ja meiltä-muille suuntautuvaa kielenkäyttöä ja tekevät strategia-asiakirjojen verkostopuheesta yksinäistä (ks. Eriksson & Lehtimäki 1998b). Esimerkiksi seuraavissa lauseissa verkostotoiminta ja yhteistyö sekä tietoverkkopalvelujen käyttöhalukkuus saavat merkityksensä itsestään selvinä vaihtoehdottomina päämäärinä, joiden arvo ei tarvitse kyseenalaistaa.

Tietoyhteiskuntaan siirryttäessä maakunnallisen tietoyhteiskuntastrategian luominen on välttämätöntä erityisesti alueen eri toimijoiden kokoamiseksi yhteistyöllä lisäarvoa tuottavaksi verkostoksi. (Pirkanmaan strategia)

Koulujen oppilaat ja kirjastojen käyttäjät saavat pääsyn yleisiin tietoverkko-palveluihin kuten sähköpostiin, tiedonsiirtojärjestelmiin, on line -tietokantoihin ja videopalveluihin. (Pirkanmaan strategia)

Verkostopuhunta tuottaa yhteistyön ja verkostojen tärkeyden kiistattomana tosiasiana osittain tukeutumalla yhteisiin sosiaalisiin normeihin ja osittain vetoamalla vaihtoehtomuuteen (vrt. Juhila 1993, 163, 172). Verkostopuhe käyttää yhteistyön tärkeyden argumentoinnissa yhteisiä sosiaalisia normeja, kuten ”parantaa tulevaisuuden mahdollisuuksia”, ”edistää tietoyhteiskuntaa” tai ”taloudellinen kasvu Pirkanmaalle”. Nämä argumentit ovat sellaisenaan toimivia eivätkä vaadi lisäperusteluja, koska ne nojaavat vallalla olevaan kulttuuriseen uskomukseen siitä, että enemmän on parempi (Lakoff & Johnson 1983). Asiakirjojen verkostopuheessa yhteistyön tulokset ovat kaikkien kannalta yksinomaan positiivisia. Verkostot tuottavat hyötyä, ja argumentointi nojaa nimenomaan määrällisin mittarein mitattavissa oleviin hyötyihin (vrt. Koistinen 1998). Määrien korostaminen on tavanomaista liiketaloustieteen verkostopuheessa. Seuraavat esimerkit näyttävät, että verkostoitumisen tärkeyttä ei tarvitse erikseen perustella.

Strategia korostaa uusien yritysten perustamista ja olemassa olevien yritysten edellytysten parantamista, mutta vähintään yhtä tärkeää on yritysten verkostoituminen yhteistyöhön. (Pirkanmaan strategia)

Kehittämistyössä hakeudutaan yhteistyöhön tutkimuksen ja kansainvälisten yhteistyökumppaneiden kanssa. (Tampereen kaupungin strategia)

Yksiäänisyys rakentuu myös siinä, että verkostopuhe on erityisesti Tampereen kaupungin strategia-asiakirjassa autoritaarista ja asemoi Tampereen kaupungin hierarkkiseen valtaposition suhteessa muihin toimijoihin. Alueen toimijoiden tulee ”omaksua” kehittämisprojekti ja yhteistyöverkostojen toiminta ”edellyttää” Tampereen kaupungin osaamista ja näkemystä. Yhteistyöpuhe myös määrää alueella toimivat koulutuslaitokset yhteistyöhön keskenään ja yritysten kanssa. Puhunta tekee itsestään selväksi sen, että Tampereen kaupunki saa esittää vaatimuksia oppilaitoksille.

Kansainvälisen ja kotimaisen kilpailun kiristyminen edellyttää entistä kiinteämpiä yhteistyömuotoja yrityselämän ja eri koulutusmuotojen välillä. Työ- ja elinkeinoelämän nopea muutosvauhti vaatii koulutusyksiköiltä joustavuutta ja kykyä suunnata ja sopeuttaa tarjontaansa työelämän uudistuvien vaatimusten suuntaiseksi. Jokaiselle oppilaitokselle on löydettävä rooli tuotannollisten yritysten kanssa tehtävässä yhteistyössä. (Tampereen kaupungin strategia)

Asiakirjojen yksiääninen verkostopuhe argumentoi verkostotoiminnan vaihtoehdottomuutta myös ulkoapäin tulevien pakotteiden avulla. Jos verkostoituminen ei onnistu, ei onnistu myöskään menestys, muutos, kansainvälistyminen, työllistyminen tai tietojen ajan tasalla pysyminen. Eräs tietoyhteiskunnaksi muuttaja tai pakote, eräänlainen tietoyhteiskuntakehityksen moottori, on teknologia. Pakotteet ovat melko abstrakteja, mutta lauseista välittyvä ajatus, että alueelle ja sen toimijoille käy huonosti, jos ei toimita verkostoissa ja yhteistyössä. Tulee mieleen vanha sanonta, jonka mukaan lasten kasvatuksen tärkeimmät välineet ovat lahjonta, kiristys ja uhkailu. Seuraavat esimerkit viittaavat lähinnä näistä viimeiseen.

Jokaiselle oppilaitokselle on löydettävä rooli tuotannollisten yritysten kanssa tehtävässä yhteistyössä. (Tampereen kaupungin strategia)

Vahva innovaatiovoima luo työtä ja uutta yritystoimintaa, kunhan eri tekijät ja toimijat tekevät yhteistyötä. (Pirkanmaan strategia)

Analysoimieni asiakirjojen verkostopuhe ei ole avoimesti yksiäänistä. Asiakirjat ovat ”hierarkkisesti käsikirjoitettuja organisaationaalaisia tekstejä”, jotka näyttäytyvät kirjoittajistaan irrallisena totuutena (Calton & Kurland 1996, 156). Pirkanmaan maakuntaliiton ja Tampereen kaupungin strategiateksteissä ei ole niiden tekijöitä läsnä eikä teksteistä löydy jälkiä tekoprosesseista, jotka ovat johtaneet asiakirjojen lopulliseen muotoon. Tekstit tunnistavat laatijansa heidän organisatoristen virka-asemiensa perusteella eikä monipuolisina, elävinä ja kokeneina henkilöinä.

Asiakirjat ovat osa kaupunki- ja maakuntaorganisaation toimintaa ja liittyvät niitä ennen laadittuihin ja niiden jälkeen tuleviin asiakirjoihin ja organisatorisiin käytäntöihin (ks. Smith 1990, 65). Objektiivisuus on tekstin ominaisuus ja tekstin pätevyyttä tarkastellaan irrallaan sen tuottamisprosessista (ks. Häkli 1997). Voidaan ajatella, että asiakirjoja ympäröivä organisaatiokulttuuri määrittää niiden puhuntaa voimakkaammin kuin kohteet, joita puhunta käsittelee tai kirjoittajat, jotka ovat tekstin muotoilleet. Verkostopuheen kohde eli alueen toimijat ymmärretään hallinnon kohteena eikä monipuolisina eri tavoitteisiin pyrkivinä toimijoina. Puhunnan kiinnekohta on hallinnon todellisuus ja sen tapa nähdä maailma eikä kaupunkitilan käyttäjien maailma (Häkli 1997). Alueen toimijat ja niiden suhteet strategioiden laatijoihin artikuloituvat tavalla, jolla on merkitystä muiden asiakirjojen joukossa ja niiden verkostossa, jotka kirjoittavat vastaavia dokumentteja. Verkostopuhunta on objektiivista, koska ihanteena on, että kuka hyvänsä asianmukaisessa virka-asemassa voisi tuottaa samat tilanneanalyysit ja samat asiakirjat. Yhtyminen virallisten asiakirjojen jatkumoon mahdollistaa sen, että

strategiat voivat oikeutetusti kertoa toimintaympäristöstä siellä elävien ja asuvien ihmisten arkitoiminnasta irrallisena tapahtumana. (Ks. Smith 1990, 70).

Johdon näkökulmasta kumpuava yksinäisyys on tyypillistä strategisen johtamisen klassisen koulukunnan ajattelussa (ks. Eriksson tässä kirjassa; Alvesson & Willmot 1995, 86). Tämän kaltainen suunnitteluun perustuva strateginen johtaminen näkee strategisen päätöksenteon yksinomaan ylimmän johdon toimintana. Samalla mahdollistuu se, että sidosryhmät voidaan esittää objekteina, jotka toteuttavat strategian laatineen organisaation päämääriä (Calton & Kurland 1996, 175). Strategiakirjallisuuden verkostotartikkeleissa ei puhuta ylimmän johdon näkökulmasta, mutta yritysten päätöksenteosta ja verkostoista puhutaan tavalla, johon se on sisään kirjoitettu. Seuraava esimerkki herättää kysymykset, kuka on yritys ja kuka yrityksessä ajattelee, kenen aivoista on kysymys. Luonnollisin vastaus on ylin johto:

Tehdessään strategista suunnittelua yrityksen pitäisi pitää useita yrityksen teorioita mielessä ja ajatella verkostometaforan avulla, jotta se voisi avata uusia näkökulmia rakenteeseen, strategiaan ja suorituskykyyn. (Thorelli 1995b, 241).

Voidaankin ajatella, että verkostojen ja yhteistyön tärkeyden painottuminen asiakirjoissa rakentaa valtapositiota strategioiden laatijoille suhteessa muihin alueen toimijoihin. Asiakirjojen verkostopuhunta tarjoaa strategioiden laatijoille luonnollisen aseman, josta paikallisten verkostojen toimintaa voi hallita. Asiakirjojen verkostopuhunnasta voi löytää yhtymäkohtia liiketaloustieteen verkostopuhuntaan, joka ymmärtää verkostoitumisen ja yhteistyösuhteet lähinnä yritysten keinoina saavuttaa itselleen toiminnan taloudellisia etuja tai vaikuttaa alan toimintastandardeihin ja siten oman toiminnan edellytyksiin (ks. Walker 1998). Toisin sanoen verkostopuhe saa merkityksensä pyrkimyksissä hallita epävarmuutta ympäristössä ja sidosryhmien toiminnassa eikä niinkään pyrkimyksissä ymmärtää maailmaa muiden toimijoiden näkökulmista käsin.

Verkostoajattelussa valta määritellään kyvyksi tai mahdollisuudeksi vaikuttaa toisten päätöksiin ja toimiin ja ajatellaan, että valta on nimenomaan keskinäisen riippuvuussuhteen yksi piirre (Thorelli 1995b, 233). Yhden toimijan valta siis määrittyy suhteessa muihin toimijoihin. Tutkimieni strategia-asiakirjojen teksteissä valta on esillä tekstin rakentamassa kirjoittajan ja yleisön välisessä suhteessa siten, että se luonnollistaa strategian laatijan asian tuntija-aseman ja johdon äänen vaientaen samalla sidosryhmien äänet. Yksinäisessä verkostopuheessa alueen muut toimijat määrittyvät maakunta- ja kaupunkiorganisaatioiden tulevaisuuden toteuttajiksi ilman omaa tahtoa.

Minkälaista on toisenlainen verkostopuhe?

Strategia-asiakirjoissa universaalinen rationaalinen ja yksiiäninen verkostopuhunta on irrallaan ihmisten arkielämän tilanteista. Ihmiset määrittyvät tehokkaasti ja taloudellisesti toimivan koneiston osiksi. Ihmiset eivät säätele koneiston toimintaa, vaan päinvastoin, koneisto asettaa vaatimuksia ihmisille. Ihmisten on pystyttävä sopeutumaan yhteiskunnan muutokseen, joka on väistämätön. Edelleen, ihmisten oppimisen tarve kasvaa erityisesti työelämässä, joko työntekijöinä tai yrittäjinä. Ihmiset tarvitsevat uudenlaisia tietoja, taitoja ja valmiuksia pystyäkseen toimimaan tietoyhteiskunnassa (ks. Eriksson & Lehtimäki 1997)

Tietoyhteiskunnassa tietotekniikan perusvalmiudet kuuluvat uusiin kansalais-taitoihin, joiden hallintaa edellytetään työelämässä ja vapaa-ajan toiminnassa. (Pirkanmaan strategia)

Samalla kun tekstien yksiiäninen verkostopuhe antaa johtajille vallan määrittellä hyväksytyt tulevaisuuden päämäärät ja toimintatavat niiden saavuttamiseksi, se tulee tuottaneeksi ne verkostotoiminnan positiot, jotka ovat johdon näkökulmasta mahdollisia ja mieluisia. Yhteistyökumppaneiksi kutsutaan vain suuret ja näkyvät vallan verkostojen toimijat. Yksiiäninen verkostopuhe rajaa tunnistettujen toimijoiden toimintatilat välineellisiksi ja alistaisiksi strategioiden laatijoiden toiminnalle.

Yksiiäninen verkostopuhe sulkee pois yksittäisten toimijoiden ja muiden kuin tunnistettujen sidosryhmien mahdollisuuden osallistua kaupunkisuunnitteluun ja kaupunkilaisten yhteisen tulevaisuuden tekemiseen. Yksittäiset toimijat, kuten kaupunkilaiset ja maakunnan asukkaat tai pienet yritykset, eivät määrity teksteissä halutuiksi yhteistyökumppaneiksi eikä heitä edes määrätä yhteistyöhön. Universaaliin rationaalisuuteen uskova ja samalla yksiiäninen verkostopuhe tekee luonnolliseksi sen, että toimijat, jotka eivät puhu samaan suuntaan johdon kanssa eivät ole tärkeitä toimijoita. Seurauksena on, että suuri yhteistyöpotentiaali jää käyttämättä ja pohjoismainen demokratian ajatus – joka sallii eri äänien tulla kuulluksi yhteisessä päätöksenteossa – toteutuu vaikeasti.

Minkälainen verkostopuhe sitten voisi tuottaa yhteistä toimintaa, jossa toteutuisi sidosryhmäajattelu ja jossa monilla toimijoilla olisi mahdollisuus toteuttaa yhteistyön avulla omia päämääriään kaupungin ja maakunnan toiminnassa? Yksi tapa avata tilaa osallistumiselle olisi sallia useita erilaisia ja eritasoisia tavoitteita tulevaisuudelle ja siten jättää tilaa eri sidosryhmien erilaisille motiiveille ja päämäärille verkostotoiminnassa (Eriksson & Lehtimäki 1998b, 298). Strategioiden moniäänisyyttä voisi lisätä myös siten, että

sidosryhmiksi tunnustetaan ja hyväksytään mahdollisimman monet toimijat, joihin kaupungin ja maakunnan toiminta vaikuttaa ja jotka omalla toiminnallaan vaikuttavat kaupungin ja maakunnan toimintaan. Strategioiden laatijat voisivat asettua vuorollaan jonkun muun sidosryhmän asemaan ja arvioida strategioita eri näkökulmista (Eden 1996, 50).

Asettuminen eri sidosryhmien rooliin voisi auttaa erilaisten tavoitteiden ymmärtämisessä. Kaikki verkoston toimijat eivät ehkä halua ensisijaisesti rakentaa tietoyhteiskuntaa, mikä on kaupungin ja maakunnan päämäärä. Yritykset haluavat toimia kannattavasti varmistaakseen toimintansa jatkuvuuden, koulutuslaitokset haluavat parantaa ihmisten elämisen tasoa sivistystehtävänsä avulla, ihmiset haluavat kouluttautua turvatakseen toimeentulonsa ja tietokoneinsinöörit tekevät innovaatioita, koska se on heistä hauskaa.

Alueen tulevaisuuden suunnittelussa voisi siis verkostoitumisen lähtökohdaksi ottaa eri sidosryhmien omat päämäärät kaupungin ja maakunnan markkinoimien 'yhteisten' päämäärien sijaan. Tällainen verkostopuhunta korostaisi sidosryhmien merkitystä ja siirtyisi ihmisten ja ryhmien toimintaan, vastakohtana abstraktille instituutioiden ja kollektiivien toiminnalle. Ihmisille tärkeitä päivittäiset verkostot – esimerkiksi kotiin ja perheeseen liittyvät suhteet ja koulun tai työpaikan suhteet – näkyisivät asiakirjoissa entistä tärkeämpinä verkostoina. Strategioiden verkostopuhe liittyisi myös sellaisiin verkostoihin, joissa kuntalaiset toimivat aktiivisesti omien elinolojensa kehittämiseksi. Näitä ovat kuluttajaliikkeet, ympäristöliikkeet, erilaiset vapaaehtoisjärjestöt, asukasyhdistykset ja kaupunginosayhdistykset. Lisäksi mukaan tulisivat paikallispolitiikan verkostot, joissa kuntalaisilla on mahdollisuus vaikuttaa ja toimia. (ks. Rouhinen 1991, 172)

Seuraavan strategian tekemisprosessin voisi suunnitella siten, että siinä tarjoutuisi mahdollisimman monelle sidosryhmälle tilaisuus osallistua sääntöjen määrittelyyn ja keskusteluun siitä, minkälainen maailma on, tai minkälaisena sen voi ymmärtää (Calton & Kurland 1996, 175). Keskustelun onnistuminen edellyttää, että nykyiset vallanpitäjät ja muut osallistujat voivat hyväksyä sidosryhmien erilaiset tavat jäsentää maailmaa sekä heidän erilaiset tapansa puhua maailmasta (Eriksson & Lehtimäki 1998b, 298). Onnistumisen edellytyksenä on myös, että objektiivisuuden tavoittelu ja universaalin rationaalisuuden ajatus hylätään sekä ymmärretään ja hyväksytään, että todellisuus rakentuu sidosryhmien jatkuvassa vuorovaikutuksessa.

Ihanteena voisi olla, että kaikki halukkaat sidosryhmät voisivat osallistua strategian tekemiseen haluamallaan panostuksella. Näin strategiset johtajat eivät määrittäisi omasta näkökulmastaan, ketkä ovat tärkeitä alueen toimijoita. Samalla tietäjän positioita avautuisi myös muille sidosryhmille kuin strategioiden laatijoille. Sidosryhmät pääsisivät mukaan määrittämään oman asemansa ja roolinsa ja sen, mikä on tärkeätä ja mihin tulevaisuudessa 'pitää'

pyrkii (ks. Calton & Kurland 1996, 175). Tällaisen verkosto- ja sidosryhmäajattelun toteutuminen kaupungeissa vaatisi kaupunkiorganisaation toiminnan tarkoituksen ja päämäärän uudelleen ymmärtämisen.

Lopuksi

Lukemieni asiakirjojen yhteistyö- ja verkostopuhe tuottaa strategioiden laatijan määräämän tavan toimia jo päätetyn tavoitteen saavuttamiseksi. Se tunnistaa vain muutamia verkoston toimijoita ja niillekin se jättää hyvin rajatun toimintatilän. Asiakirjojen verkostopuhe uusintaa universaalien rationaalisen toiminnan ajatusta ja rakentaa tietoyhteiskuntaa, jossa kaikki tärkeä tapahtuu suunnitelluissa, selkeästi, tehokkaasti ja ongelmattomasti toimivissa verkostoissa.

Tällaiseen verkostopuheeseen ei sisälly ajatusta siitä, kuinka verkostot sitovat toimijoita ja käyttävät valtaa toimijoihinsa nähden. Käytännössä yhteistyö rakentaa myös riippuvuussuhteita – esimerkkinä lojaalisuus – jotka rajoittavat toimijoiden vapaan valinnan mahdollisuuksia. Verkostosuhteiden sitovuus on kuitenkin osa strategioiden laatijoiden kokemusmaailmaa; kaupunginjohtaja Jarmo Rantanen toteaa haastattelussa, että ”hyvätkin johtajat urautuvat, ja heille syntyy reagointia hidastavia verkkoja ja sidoksia” (Helsingin Sanomat 7.3.1999, A9). Nykyisissä asiakirjoissa ei myöskään puhuta siitä, kuinka yhteistyö voi tehdä näkyväksi toimijoiden välisiä ristiriitoja ja kilpailua. Toisin sanoen, Pirkanmaan maakuntaliiton ja Tampereen kaupungin asiakirjojen verkostopuhunta on staattista ja vaihtoehtotonta eikä siinä paneuduta verkostomaisen toiminnan dynamiikkaan tai sen ongelmiin.

Asiakirjojen verkostopuhe jää kauas ihmisistä, minusta. On vaikea löytää tekstien määrittämistä sidosryhmäpositioista paikkaa, jossa minä Tampereen kaupungin asukkaana voisin toimia alueen tulevaisuuden rakentamisessa. Vain institutionalisoituneet kollektiivit määrittyvät sidosryhmiiksi. Asiakirjojen verkostopuhe ei yhdy kommunikaatiota, vuorovaikutusta ja moniäänisyyden hyväksymistä korostavaan puheeseen, jonka pyrkimyksenä olisi valtaistaa eri sidosryhmiä omien päämääriensä toteuttamiseen verkostosynergian avulla.

Toiveenani on valtaistava verkostopuhunta, joka tuottaa organisaation olemassaolon oikeutuksen sidosryhmien päämäärien toteuttajana. Tampereen kaupungin ja Pirkanmaan maakuntaliiton asiakirjojen verkostopuhe osoittaa, että runsaskaan puhuminen verkostoista ei välttämättä tuota uudenlaista ymmärrystä poliittis-hallinnollisten organisaatioiden toiminnasta. Uutta ymmärrystä yhteistyöstä ei synny, koska se liiketaloustieteellinen johtamisdiskurssi, johon asiakirjoissa yhdytään, antaa verkostopuheelle yksinäisiä ja strategisten johtajien auktoriteettia vahvistavia hierarkkisia merkityksiä.

Viitteet

- 1 Tutkimukseni kohteena ovat Pirkanmaan maakuntastrategia 'Pirkanmaan menestyksen strategia 2000+' (1996) ja Tampereen kaupungin strategia 'Tulevaisuus on tiedossa – kaupunkipolitiikan suuntaviivat 2000 – luvulle' (12.3.1997).
- 2 Käytän sanoja 'puhe' ja 'puhunta' vaihdellen samassa merkityksessä. Olen valinnut nämä sanat vierasperäisen sanan 'diskurssi' tilalle. Diskurssin käsitteestä ks. esim. Lehtonen 1998, 70.
- 3 Kuntaliitto julkaisee kuntien strategisen suunnittelun opaskirjaa 'Kuntien uudistuva suunnittelu', 1995, Suomen kuntaliitto, Helsinki. Julkaisu käsittelee kunnallisen suunnittelun nykytilaa ja pyrkii antamaan 'virikkeitä suunnittelun kuntakohtaiseen uudelleenarviointiin' (s. 6). Julkaisussa kuvaillaan, mistä strategisessa suunnittelussa on kysymys ja miten strategisen suunnittelun ajattelua voi soveltaa kuntakohtaisessa sekä maakunnallisessa ja seudullisessa suunnittelussa. Julkaisun liitteenä on malleja SWOT-lomakkeista, palveluanalyysilomakkeista ja taloussuunnitelmataulukoista.

Kirjallisuus

- Alajoutsijärvi, Kimmo & Eriksson, Päivi & Tikkanen, Henriikki (1998) Metaphors and the structuring of the IMP network discourse. Teoksessa Aino Halinen-Kaila & Niina Nummela (toim.) Visions for the future. Vol. 1 Competitive papers. Proceedings of the 14th IMP Annual Conference. Turku, 11–30.
- Alvesson, Mats & Willmot, Hugh (1995) Strategic Management as Domination and Emancipation: From Planning and Process to Communication and Praxis. *Advances in Strategic Management* 12A. Greenwich, Connecticut: Jai Press Inc., 85–112.
- Borch, Odd Jarl & Arthur, Michael B. (1995) Strategic Networks Among Small Firms: Implications For Strategy Research Methodology. *Journal of Management Studies* 32 (4), 419–441.
- Bourdieu, Pierre (1998) Järjen käytännöllisyys. Tampere: Vastapaino.
- Calton, Jerry & Kurland, Nancy (1996) A Theory of Stakeholder Enabling. Teoksessa David Boje & Robert Gephart & Tojo Joseph Thatchenkery (toim.) *Postmodern Management and Organization Theory*. Thousand Oaks: Sage Publications, 154–177.
- Castells, Manuel (1996) *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture* 1. London: Blackwell.
- Eden, Colin (1996) The stakeholder/collaborator strategy workshop. Teoksessa C. Huxham (toim.) *Creating Collaborative Advantage*. London: Sage Publications, 44-56.

- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1997) Strategian kieli. Minkälaista informaatioteknologian kenttää poliittis-hallinnolliset toimijat rakentavat Pirkanmaalle? Työpäpaperi esitetty Kieli, Vuorovaikutus, Valta -seminaarissa Tampereen yliopistossa 27.–28.9.1997.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1998a) How Does Strategy Make Us? A study of the construction of the IT-field in city strategy text. Sarja A3: 29. Tampere: Tampereen yliopisto, Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitos.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1998b) Strategic Management of the Local Information Society – A constructionist perspective on the production and evaluation of strategy documents. *Hallinnon Tutkimus* 17 (4), 290-301.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (painossa) Strategy rhetoric in city management. How do the presumptions of classic strategic management live on? *Scandinavian Journal of Management*.
- Eriksson, Päivi & Räsänen, Keijo (1998) The Bitter and the Sweet. Evolving constellations of product mix management in a confectionery company. *European Journal of Management* 32 (3/4), 279-304.
- Freeman, R. Edward (1984) *Strategic Management. A Stakeholder Approach*. Massachusetts: Pitman Publishing Inc.
- Granovetter, Mark (1985) Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology* 91 (3), 481–510.
- Harrigan, Kathryn Rudie (1995) The role of intercompany cooperation in integrated strategy: Strategic alliances and partnering arrangements. *Advances in Strategic Management* 11B. Greenwich, Connecticut: Jai Press Inc., 5–20.
- Häkli, Jouni (1997) Tila, paikka ja maisema. Teoksessa Tuukka Haarni & Marko Karvinen & Hille Koskela & Sirpa Tani (toim.) *Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Tampere: Vastapaino, 37–52.
- Juhila, Kirsi (1993) Miten tarinasta tulee tosi: Faktuaalistamisstrategiat viranomaispuheessa. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 151–188.
- Koistinen, Mikko (1998) Pelkkää taloutta. Retoriikka journalismin tutkimuksessa. Teoksessa Anu Kantola & Inka Moring & Esa Välvirronen (toim.) *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Tampere: Tammer-Paino Oy, 40–63.
- Kreiner, Kristian & Schultz, Majken (1993) Informal Collaboration in R & D of Networks Across Organizations. *Organization Studies* 14 (2), 189–209.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Law, John (1991) Power, discretion and strategy. Teoksessa John Law (toim.) *A Sociology of Monsters? Essays on Power, Technology and Domination*. London: Routledge, 38, 165-191.
- Lehtonen, Mikko (1998) *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.
- Näsi, Juha (1995) *Understanding Stakeholder thinking*. Helsinki: LSR-Julkaisut Oy.

- Pantzar, Eero (1997) Tietoyhteiskuntako – oppimisyhteiskuntako? Teoksessa K. Stachon (toim.) Näkökulmia tietoyhteiskuntaan. Tampere: Gaudeamus, 109–123.
- Powell, Walter & Brantley, Peter (1992) Competitive cooperation in biotechnology: Learning through networks? Teoksessa Nitin Nohria & Robert Eccless (toim.) Networks and Organizations. Structure, Form and Action. Massachusetts: Harvard Business School Press, 366–394.
- Rouhinen, Sauli (1991) Kestävän kehityksen kansalaisyhteiskunta aluetutkimuksen haasteena. Teoksessa Jouni Häkli & Jorma Kuitunen (toim.) Avauksia restrukuraatioon. Tampere: Tampereen yliopisto, Aluetieteen laitos, Sarja A (11), 163–176.
- Smith, Dorothy (1990) The Conceptual Practices of Power. A Feminist Sociology of Knowledge. Boston: Northeastern University Press.
- Thorelli, Hans (1995a) Integral Strategy: An Introductory Synthesis. Advances in Strategic Management 11A. Greenwich, Connecticut: Jai Press Inc., 1–19.
- Thorelli, Hans (1995b) Networks: Between Markets and Hierarchies. Advances in Strategic Management 11B. Greenwich, Connecticut: Jai Press Inc., 229–247.
- Uzzi, Brian (1996) Commentary. Coase encounters of the sociological kind: organizational fields as markets. Advances in Strategic Management 13. Greenwich, Connecticut: Jai Press Inc., 419–430.
- Vanhaverbeke, Wim (1995) Competing with alliance networks: The case of the RISC-microprocessor technology. Unpublished paper.
- Walker, Gordon (1998) Strategy and Network Formation. In Advances in Strategic Management 15. Stamford, Connecticut: Jai Press Inc., 149–165.
- Whittington, Richard (1993) What is Strategy – and does it matter? London: Routledge.
- Wilkinson, David & Pedler, Mike (1996) Strategic thinking in public service. Teoksessa Bob Garratt (toim.) Developing Strategic Thought. London: Harper Collins Publishers, 223–245.
- Williamson, Oliver (1975) Markets and Hierarchies. New York: Free Press.
- Yoshino, Michael Y. & Rangan, U. Srinivasa & Srinivasa U. (1995) Strategic Alliances. An entrepreneurial approach to globalization. Boston: Harvard Business School Press.

Tarja Pietiläinen

TIETOTEOLLISUUS KAUPUNKI- STRATEGIOISSA: MAHDOLLISUUS NAISTEN YRITTÄMISELLE?

Johdanto

Tarkastelen työssäni Kuopion, Lappeenrannan ja Tampereen kaupunki-strategioiden (ks. lähteet) tietoyhteiskuntaa koskevia tekstiosuuksia. Teksteissä erilaisia toimijoita kutsutaan rakentamaan paikallista tietoyhteiskuntaa (Eriksson & Lehtimäki 1998a, 16-19). Tärkeimpien toimijoiden joukossa ovat informaatio- ja viestintäteknologia-alan (so. ICT- alan tai tietoteollisuuden) yritykset, sekä jo olemassa olevat että tulevat. Strategioissa tietoyhteiskunnan katsotaan toteutuvan tietoa jalostamalla ja kaupallistamalla. Tässä tehtävässä paikallisten tietoteollisuus-yritysten odotetaan kantavan kortensa kekoon ja mielellään menestyksekkäästi, koska informaatio- ja viestintäteknologia-yritysten liiketoiminnan menestymisen uskotaan luovan edellytykset paikallisen tietoyhteiskunnan onnistuneelle toteutumiselle. Ajatuksena strategiadokumenteissa on, että yhtäältä yhä useampi palkansaaja on jo ja tulee olemaan työssä tietoteollisuuden yrityksessä ja toisaalta, että yhä suurempi osa muidenkin liiketoiminta-alojen kuin informaatio- ja viestintäteknologia-alan yrityksistä tuottaa informaatioteknologisia tuotteita ja palveluja.

Kaupunkistrategioiden tietoyhteiskuntaa koskevien tekstiosuuksien punoutuminen liiketoimintaan ja yrityksiin antaa mahdollisuuden tarkastella dokumentteja yrittäjyystutkimuksen näkökulmasta. Perustan tekstien analysoinnin oletukseen, että kirjoitettaessa liikeyritysten toiminnasta (esim. tuotekehityksestä, viennistä, henkilöstön osaamisesta, tuotannosta) ja liiketoiminnallistamisesta (esim. innovaatioiden tuotteistamisesta) määritellään samalla yrittämistä. Yrittämistä ilmiönä on yrittäjyystutkimuksessa määritelty lukuisin eri tavoin, eikä tavoitteeni ole tuottaa yhtä lisää. Tutkimusten

määritelmässä yrittäminen kiinnittyy kahteen käsitteeseen, jotka ovat yrittäjä ja yritys (esim. Marjosola 1979, 7-17; Coffee & Scase 1985, 33; Sundin & Holmquist 1989, 50; Huuskonen 1992, 46; Havusela 1999, 11). Yrittäjä ohjaa kiinnittämään huomion henkilöön (esim. Hajba 1985 ja 1987) ja/tai yrittäjän työhön (esim. Vokins 1993). Yritys tuo esille, että yrittäminen on ilmiö, joka saa sisältönsä yhteiskunnallisessa sääntelyssä. Yritys tekee kiinnostavaksi muun muassa yrityksen perustamiseen ja kasvuun liittyvät kysymykset (esim. Virta 1986). Yrittäjä ja yritys määrittävät toisiaan ja ovat useimmiten erottamattomasti kietoutuneet toisiinsa. Molemmat ovat mukana analysoidessani kaupunkistrategioiden tekstiotteita, sillä niiden avulla voin perustellusti pohtia, mitä strategioiden kirjoitukset esimerkiksi informaatioteknologisten innovaatioiden kaupallistamisesta (usein kaupallistamista varten perustetaan yritys) tai aloittavien tietoteollisuuden yritysten riskirahoituksesta (riskirahoitus on monesti sidottu yrittäjäneuvontaan) tarkoittavat naisyrittäjän näkökulmasta.

Työni toisessa luvussa puran naisyrittäjyyden esittämistapoja yrittäjyyskeskusteluissa jäljittääkseni niitä kulkuja, joilla sukupuoli erottelee ja hierarkkisoii nais- ja miesyrittäjyyttä. Neljännessä luvussa luen strategiadokumenteista, millaisia ICT-alan yrittämisen määreitä kaupunkistrategioihin on kirjautunut. Sen jälkeen tutkailen dokumenteista lukemiäni yrittäjyysmääritelmien aukaisemia ja sulkemia yrittämismahdollisuuksia naisyrittäjille. Yrittämistä pidetään tyypillisesti sukupuolineutraalina toiminnan alueena, jossa ”talouden lainalaisuudet” jylläävät. Yritystoiminta saa sukupuolen, kun naisten toiminta yrittämisessä tuodaan esiin. Yleensä sukupuolittuminen tapahtuu vertailemalla naisia ja miehiä ja heidän toimintaansa yrittämisessä (vrt. Berg 1997, 262).

Haluan työssäni rikkoa yrittämisen sukupuolineutraalia mielikuvaa ja siksi peilaan kaupunkistrategioiden yrittäjyysmäärittelyjä tutkimuksiin, joissa on todettu yrittäminen ankarasti sukupuolittuneeksi (yrittämisen sukupuolittuneisuudesta Suomessa, ks. esim. Kovalainen 1993). Sukupuolta tehdään strategiadokumenteissa määrittelemällä yrittämistä. Kaupunkistrategioissa esitetään tietynlainen yrittäminen tavoiteltavana ja toivottavana, ”oikeana” olettaen, että yrittäminen on nais- ja miesyrittäjille samanlaista (vrt. Eriksson & Lehtimäki, painossa). Näkemys yrittämisestä molemmille sukupuolille samanlaisena toimintana ohjaa kaupungin edistämään yrittämistä tavoilla, joiden seuraukset voivat olla nais- ja miesyrittäjien eriarvoisuutta vahvistavia. Yrittäminen on sukupuolen mukaan segregoitunutta ja toimenpiteillä on siten erilaiset seuraukset nais- ja miesyrittäjille. Pyrkimykseni on osoittaa, etteivät kaupunkistrategioiden ICT-liiketoiminnan yrittäjyysmäärittelykset ole vapaita sukupuolesta ja että sillä, onko yrittäjä nainen vai mies voi olla merkitystä myös ICT-alalla yli yrittäjän omien valintojen.

Yrittäjät ja naisyrittäjät

Yrittäjyyden arkisissa ja tieteellisissä esittämistavoissa sukupuoli on usein läsnä ”vammana”. Sukupuoli tarkoittaa naisyrittäjiä ja sukupuoli selittää naisten sopimattomuutta yrittäjyyden yleiseen kuvaan. Naisten yritystoimintaa esitetään yleensä tavoilla, jotka huomaamatta vähentävät ja marginalisoivat heidän yrittämisensä merkitystä. (vrt. Kovalainen 1993.) Merkityksen vähentäminen tapahtuu muun muassa vertailulla (vrt. Holli 1995), jossa naisyrittäjiä punnitaan ja kevyiksi havaitaan.

Naisyrittäjien vähäistä osuutta yrittäjäkunnasta pidetään yleisesti ongelmana (esim. Women ... 1998). Osuus lasketaan vertaamalla nais- ja miesyrittäjien määriä, jolloin tuloksena on, että Suomessa vain kolmannes yrittäjistä on naisia (Hietaniemi 1996, 59). Osuus on pysynyt melko vakaana viimeiset parikymmentä vuotta (Kovalainen 1993, 139). Naisyrittäjien vähäinen osuus on johdattanut tulkintoihin, että naisille yrittäminen ei ole eri syistä yhtä mahdollinen elämänura kuin miehille (esim. Sundin & Holmquist 1989, 137). Toisaalta naisten osuutta pidetään myös merkinä siitä, että naisissa on paljon potentiaalisia yrittäjiä, kunhan mahdollisuudet ja olosuhteet tehdään suotuisiksi myös naisille toteuttaa yrittäjäambitioitaan (esim. Women... 1998). Yhtä kaikki, miesten yrittämisasiivisuuden pitää olla esikuvana naisillekin.

Suurin osa naisyrittäjistä toimii yhteiskunnallisissa palveluissa, kaupan alalla sekä majoitus- ja ravitsemistoiminnassa (Hietaniemi 1996, 62). Tietoja tulkitaan tutkimuksessa ja medioissa esittämällä, että naisyrittäjät toimivat *harvoilla, perinteisesti* naistyyppisillä *palvelutoimialoilla* (vrt. Kovalainen 1993, 216). Esittämiseen on rakentunut sisään hienojakoinen naisten yrittämisen peilaaminen yrittäjyysidealiin. Toivottavaa näyttäisi olevan, että yritystoimintaa on mahdollisimman monilla toimialoilla ja että yrittäjät myös rohkeasti aukaisivat uusia, perinteisistä poikkeavia liiketoiminta-aloja. Yritystoiminnan keskittyminen vain harvalukuisille toimialoille ja lisäksi uusienkin yritysten perustaminen vain näille tietyille vanhoille toimialoille eivät tuntuisi olevan tavoiteltavimpia tapoja pitää yllä talouden vakautta ja kehittymistä.

Se, miten naisyrittäjien keskittyminen juuri palvelutoimialoille marginalisoi naisten yrittämistä, kietoutuu yhteen työllistämisen, talouden kasvun ja kansainvälistymisen kanssa. Palvelut työllistävät nykyisin hieman yli 60 % työvoimasta (Työvoiman jakautuminen sektoreittain 1998). Palvelutoimialat ovat siten yhteiskunnallisesti merkittäviä työllistäjiä. Suurin osa yrittäjänaisista yrittää palvelutoimialoilla, mutta naisyrittäjät työllistävät tilastotietolähteiden mukaan lähinnä itsensä: naisyrittäjistä *alle* kolmannes on työnantajayrittäjiä

(Kovalainen 1993, 142). Toisin sanoen suurin osa palvelutoimialojen(kin) naisyrittäjistä on yksinyrittäjiä, esimerkiksi parturikampaajia, tilitoimiston pitäjiä tai lounaskahvilan omistajia – merkittäviä palveluntarjoajia itse kunkin arkipäivässä, mutta näkymättömiä yrittäjiä koko (palvelu)yrittäjäkentässä. Yksinyrittämisen merkittävyttä vähentävät vallitsevat arvostukset, sillä palkkatyön tarjoamista on jo pitkään pidetty tärkeänä talouden päämääränä (Fostering entrepreneurship 1998, 34). Yhteiskunnallisesti tärkeitä ja erityistä huomiota ansaitsevia ovat työllistävät yritykset, minkä seurauksena naisyrittäjät lukeutuvat sinänsä tärkeillä palvelutoimialoilla vähäisimpien joukkoon.

Käsitykset talouden kasvusta ja liiketoiminnan kansainvälistymisestä ovat myös osaltaan vähentämässä naisyrittäjien merkitystä. Talouden kasvu tarkoittaa yksityisissä yrityksissä liiketoiminnan laajentumista ja/tai liikevaihdon nousua. Erityisesti vuosikymmenen alun laman jälkeisinä vuosina palvelutoimialojen pienyrittäjät ovat keskittyneet enemmän omavaraisuuden parantamiseen ja ylläpitämiseen kuin laajennusinvestointeihin (Kontu 1999, 7). Valmistusteollisuus on huolehtinut perinteisesti talouden kasvusta tuotannollisilla investoinneilla ja toiminnan tehostamisella (vrt. Hernesniemi 1992; Rautu 1994). Palvelusektoria ”kansoittavat” kotimarkkinoilla ahkeroinvat pienyrittäjät (Suomen yritykset 1999). Talouskasvun turvaajana pidetään yritysten kansainvälistymistä, jolla perinteisesti on tarkoitettu lähinnä vientitoimintaa. Siinä on tunnetusti kunnostautunut ennen kaikkea valmistusteollisuus ja tuotantoyrityksistäkin lähinnä tiettyjen toimialojen suurteollisuus, eivät suinkaan palvelutoimialojen (naispuoliset) mikroyrittäjät. Voikin todeta, että yritystoimintaa arvotetaan yhteiskunnallisesti monilla tavoilla, jotka asettavat tuotannollisen toiminnan talouden ytimeen ja palvelut marginaaliin (esim. Nurmi 1999).

Esitettäessä yrittäjäkunnan lukumääräistä jakautumista sukupuolen mukaan useimmiten tulee esiin se, että yrittäjät todellakin ovat miehiä ja naisia. Tarkkana saa kuitenkin olla, sillä suosittua on kertoa *naisten* osuus yrittäjistä eikä toisinpäin. Paljon on kirjoitettu siitä, kuinka länsimaiset ihmisen ideaalit säännönmukaisesti ovat maskuliinisuudesta sisältönsä saavia (esim. Fox Keller 1988) eikä yrittäjäkuva ole poikkeus (Kovalainen 1994). Maskuliininen yrittäjäideaali tuo mukanaan hyvin helposti sellaisia yrittämisen esittämistapoja, jotka tuottavat tärkeäksi ja ”oikeaksi” miestyypillisen yrittämisen. Vaikka naisten yrittäminen olisikin puheenaiheena, aihetta rakenteistavat julkilausumattomat oletukset siitä, että tärkeintä, arvostetuinta ja tarpeellisinta taloudellista aktiviteettia on miesten yritystoiminta.

Oletan, että strategiadokumenttien tietoteollisuuden yrittäjyyttä tekevät määritykset ohittavat kuin huomaamatta sukupuolen. Pysin tarkastelemaan kulkua, joilla naisyrittäjät otetaan mukaan ja suljetaan pois dokumenttien

ICT-alan yrittäjyysmäärittämisestä. Suhtaudun naisyrittäjien toimintatilan mahdollisuuden pessimistisesti yrittäjäkentän voimakkaan segregoitumisen takia ja oletan dokumenttien tietoteollisuuden määritysten tekevän monilta osin ”maailmoja ilman naisia” (Vehviläinen 1996 ja 1997).

Kolmen kaupungin strategiat elinkeinopolitiikkaa tekemässä

Kuopion, Lappeenrannan ja Tampereen kaupungit tarttuvat alueensa ICT-alan yritystoimintaan ja yrittäjyyteen kaupunkistrategioiden tietoyhteiskunta-kirjoituksissa. Ymmärrän kaupunkien strategiat hallinnollis-poliittisena puheena, johon perehtymällä on mahdollista tutkia, millaista yrittäjyyttä ja millaisia yrityksiä strategioimalla itse asiassa tuotetaan (vrt. Ruuskanen 1995, 56-57).

Resurssien rajallisuus pakottaa kaupungit tekemään poliittisia valintoja resurssien suuntaamisessa elinkeinoelämään. Ei ole yhdentekevää, miten strategioissa kunnan yritystodellisuutta tehdään, sillä strategioilla tehdään valintoja tulevaisuuden toiminnan suunnista (Snodgrass & Jauch 1995, 71). Kun esimerkiksi tietyt liiketoiminnan kasvualat valitaan kunnan keskeisiksi kehittämiskohteiksi, on samalla tehty elinkeinopoliittinen linjaus, jolla on monitahoisia vaikutuksia kunnan päätöksentekoon esim. maankäytön suunnittelussa tai teknologiakeskusten rahoittamisessa. Kysymys on siis konkreettisesta yhteisten resurssien allokoinnista strategioinnin kohteisiin. Suurten kaupunkien kyseessä ollessa seuraukset voivat koskea oman kunnan lisäksi koko työssäkäyntialuetta. Kunnan elinkeinopoliittisia tehtäviä tuodaan esille laajasti Kuopion, Lappeenrannan ja Tampereen kaupunkien strategioissa. Strategiadokumenteissa käsitellään maankäyttöä, toimitilojen rakentamista, teknologiakeskuksia ja yrityshautomoita, suoria tukitoimia, elinkeinoprojekteja, koulutuksen tehostamista (koulutetun työvoiman saatavuus), yritysten neuvonta- ja asiantuntija-avun tarjoamista, yritysten välisen yhteistyön edistämistä ja kunnan imagon kohottamista (houkuttelevuus yritysten sijaintipaikkakuntana) (vrt. Linnamaa 1995, 62-65).

Kuten aiemmat sanavalintani jo paljastavat ymmärrän strategiat tekemisenä. Strategiointia on niin tulevaisuuden visiointi kuin kokouksessa istuminenkin, niin skenaarioiden hahmottelu kuin dokumentin kirjoittaminen ja lausuntojen pyytäminenkin (Whittington 1996, 732). Strategiointi on tapa ajatella ja hahmottaa, tehdä olevaksi sen organisaation todellisuutta, jossa strategiointia tapahtuu (esim. Knights & Morgan 1991; Alvesson & Willmott 1995; vrt. myös Grant & Keenoy & Osrick 1998, 2). Strategioinnilla tehdään asioita ”tarpeellisiksi, välttämättömiksi, toivottaviksi tai itsestään selviksi” ko. kolmen kaupungin organisaatioissa (Eriksson & Lehtimäki 1998a, 5). Luke-

mani kaupunkistrategiadokumentit ovat olennainen osa todellisuuden tekemistä, jossa mukana ovat olleet kaupunkien virkamiehet valmistelemalla ja kirjoittamalla sekä kaupunginvaltuustot hyväksymällä dokumentit.

Kaupunkistrategioista olen poiminut esille tekstikohtia, joissa kirjoitetaan liiketoimintaorganisaatioista eli yrityksistä, yrittämisestä, sekä tiedon kaupallistamisesta eli ICT-alasta. Tekstikohdissa sekä eksplisiittisesti mainitaan yritykset ja yrittäminen sanoina (esim. ”ainoastaan vahva ja menestyvä yritystoiminta mahdollistaa...”, ”kehitetään uusyritys- ja hautomotoimintaa...”) että käyttämällä sanastoa, joka saa merkityssisältönsä pääsääntöisesti liiketoiminnasta (esim. ”elinkeinoja kehitettäessä tiivistetään yhteistyötä...”, ”tutkimuksen ja kehityksen kaupallistamista ja tuotteistamista vauhditetaan edelleen...”). ICT-alasta mielestäni puhutaan, kun puhutaan tiedosta ja informaatiosta ja niiden liiketoiminnallistamisesta (esim. ”informaatiolukutaito”, ”aivotyö”, ”korkean osaamisen ammatit”, ”tietoalat”, ”tietoyhteiskunta”, ”tietoon perustuvaa jalostusta ja palvelutuotantoa”).

Minulla on alkuoletuksia siitä, mitä ICT-alan yritystoiminta on. Yksi tapa hahmottaa tietoteollisuutta on jakaa liiketoiminta koneiden ja laitteiden (hardware), ohjelmistojen (software) ja sisällön (contentware) tuotantoon (vrt. Mannermaa & Ahlquist, 1998, 40). Jako on nykyisin melko keinotekoinen, sillä useimpiin myytäviin tuotteisiin sisältyy ainakin kahta ensimmäistä ja monessa tapauksessa kaikkia kolmea. Edellä esittämäni karkea jaottelu auttaa minua liittämään tekstien paikoitellen epämääräiset viittaukset ICT-alan yritystoimintaan. Sukupuoli kietoutuu yrittämiseen juuri niissä määrytyksissä, joissa strategiateksteissä tietyn yrittämisen katsotaan olevan tietoteollisuuden yrittämistä.

Tietoteollisuuden yritykset kolmen kaupungin strategioissa

Vuosikymmenen alun laman aikaansaama kassakriisi on kaupunkien strategioissa johtava huolenaihe. Vähenevät valtionosuudet, yritysten konkurssit ja työntekijöiden irtisanominen ja vähentäminen ja sitä kautta ankara työttömyys ovat ajaneet kaupunkien taloudet kriisiin verotulojen vähennyttä dramaattisesti ja työttömyydestä aiheutuvien menojen kasvettua ennakoimattomasti. Kuntatalouden tasapainottaminen nähdäänkin kaupunkien keskeisimpänä tavoitteena, jotta ”kaupungin perustehtävä, kaikille asukkaille ihmisarvoisen elämän edellytyksien turvaaminen” (Tampere, 25) onnistuu. Strategioissa ollaan yhtä mieltä siitä, että kuntatalouden tervehdyttäminen on kiinni työllisyyden paranemisesta, joka puolestaan riippuu olennaisesti yritysten kyvystä työllistää. Yritystoiminnan ja työllistämisen yhteyteen uskotaan erittäin vahvasti: ”Ainoastaan vahva ja menestyvä yritystoiminta mah-

dollistaa työllisyyden paranemisen ja koko (Kuopion) seudun selviytymisen tulevaisuudessa” (Kuopio, 10). Lappeenrantalaiset toteavat saman vielä suuremmin:”...(työttömyyttä) voidaan pysyvällä tavalla helpottaa yritysten toimesta perustetuilla työpaikoilla” (Lappeenranta, 33).

Yhteys ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Kuopiossa, Lappeenrannassa ja Tampereella on vahva teollisuusperinne, mutta perinteisten teollisuusalojen ei enää uskota lisäävän työpaikkoja. Päinvastoin, ”esitetään usein näkemyksiä, joiden mukaan perinteinen teollisuustyö katoaa kehittyneistä länsimaista lähes kokonaan automaation vuoksi ja siksi, että työ siirretään alhaisten työvoimakustannusten maihin” (Tampere, 8). Lappeenrannan kotimaakunnassa kehityskulku on jo todellisuutta, sillä ”(a)utomatisointi on vähentänyt mm. metsäteollisuudesta Etelä-Karjalassa useita tuhansia työpaikkoja” (Lappeenranta, 6). Työllistymistä onkin haettava muilta kuin perinteisiltä aloilta.

Työllistymistoiveet kiinnittyvät kasvaviin liiketoiminta-aloihin. Liiketoiminta-alan kasvun oletetaan suoraviivaisesti tuovan lisää työpaikkoja. Yritykset voivat kuitenkin kasvattaa liiketoimintaansa myös käyttämällä alihankintaa ja ostopalveluita (esim. kirjanpito, siivous, henkilöstöruokailu, työterveys, tietotekniikka, komponenttien valmistus, kuljetus, vartiointi jne.) sekä vuokratyövoimaa. Kaikki tuotantoa joustavoittavat (vrt. Ruuskanen 1994, 53) toimintatavat kyllä myös työllistävät, mutta eivät välttämättä samalla toimialalla kuin joustoa ostava yritys toimii.

Kasvu ja työllistäminen liitetään teksteissä kiinteästi kasvavaan liiketoimintaan. Strategioiden laatimisvuonna (1997) oli jo melkoinen yksimieliisyys julkisuudessa siitä, että ”(t)eollinen yhteiskunta on muuntumassa suhteellisen kovaa vauhtia tietoyhteiskunnaksi” (Tampere, 9), ja on odotettavissa, kuten ”VN:n tulevaisuuden selonteossa todetaan, että tietoon ja osaamiseen pohjautuva tuotanto on tulevaisuudessa menestyksen tärkein edellytys” (Lappeenranta, 6). Siten tuntuu myös uskottavalta strategioissa ilmaistu luottamus siihen, että ”(t)ulevaisuuden kannalta keskeisimmät uudet työpaikat syntyvät uusille tietoyhteiskunnan ammattialoille” (Tampere, 9). Tietotuotanto ja -liiketoiminta nostetaan teksteissä merkittävimpien tietoyhteiskunnan toiminnanalueiden joukkoon. Arvostuksella on myös hintansa: tietoalan jo toimiville, juuri perustetuille ja jopa perustettaville yrityksille sälytetään suuri vastuu uuden liiketoiminnan aukaisusta ja uusien työpaikkojen luomisesta, so. toimimisesta elinkeinojen *rakennemuutoksen moottorina* (vrt. Ruuskanen 1994, 4).

Informaatioteknologian monet muodot

Kolmen kaupungin strategioissa tiedon muuttaminen liiketoiminnaksi tapahtuu ensisijaisesti nimeämällä erilaisia teknologioita (taulukko 1. ohessa). In-

formaatio- ja kommunikaatioteknologiaan perustuvan yritystoiminnan epämääräisyys teksteissä kumpuaa teknologiapainotteisuudesta, sillä teknologia johdattelee ajattelemaan teknisen tiedon tutkimuksellista tuottamista eikä niinkään tuotetun tiedon kaupallistamista ja myymistä. On vaikea mieltää, mitä olisivat ne tuotteet ja palvelut, joita tutkimustieto suoraviivaisesti saisi aikaan. Kuitenkin strategioista henkii vahva usko tutkimuksella tehtävän tiedon ja sen kaupallistamisen yhteyteen; 'tiedosta tuotantoon', kuten Kuopion teknologiakeskuksen esittelylehdisten kannessa sanotaan. Tutkimuksen tekemisen olennainen rooli ICT-alalla näyttäytyy siinä, että kunkin kaupungin paikallisten tutkimusyksiköiden tutkimusalueet, paikkakunnan (ammatti)korkeakoulut ja yliopistot aina mainitaan tietoteollisuuden tukijoina, synnyttäjinä ja kehittäjinä. Itse asiassa (teknologian) tutkimuksen ja yritystoiminnan kiinteä vuoro vaikutus nähdään välttämättömäksi ripeälle tuotekehitykselle ja tuotannolle. Tutkimuksen korostuminen valjastaa kuin huomaamatta ICT-alan yrittämisen tieteellisen tiedontuotannon ongelmattomaksi jatkeeksi.

Taulukko 1. Kaupunkistrategioiden tietoteollisuuden määrittelykset

Kuopio	Lappeenranta	Tampere
Korkea osaaminen	Tieto Osaaminen	Tietopalvelut Osaaminen Tietoon perustuva jalostus ja palvelutuotanto Informaatioteknologia
Informaatioteknologia	Informaatio- teknologia	
Informaatiotekniikka	Tietotekniikka	Tietotekniikka
Korkea teknologia	Tietoliikenne- tekniikka Korkean tekno- logian metalli- rakenteet	Tietoverkot Automaatio(tekniikka) ja koneenrakennus
Hyvinvointitekniikka		Suunnittelu ja tuotekehitys
Terveystekniikka		Hoivatyön teknologia
Lääkekehitys		Terveystekniikka
Eläinbiotekniikka		
Ympäristötekniikka		Ympäristötekniikka ja -tuotteet
Kulttuuriteollisuus		Sisältöteollisuus ja -tuotanto
Taideteollisuus		Viihdepalvelut
Media		

Kolmen kaupungin tiedon jalostaminen ja tuottaminen ei liiku pelkästään 'korkean teknologian' sfääreissä, mutta paikallisen informaatio- ja kommunikaatioteknologiaan liittyvän yritys- ja tutkimustoiminnan tuntemusta tekstien selkokielistäminen edellyttää. Strategioissa informaatio- ja kommunikaatioteknologiaan perustuvan yritystoiminnan määrittelyt saavat erilaisia muotoja ja erilaisen painoarvon kunkin kaupungin jo olemassa olevan ICT-alan mukaan (vrt. Linnamaa 1995, 59). Tietoyhteiskunnan tulemista on propagoitu eri tahoilta koko 90-luvun. Innokkaimpina ovat olleet mukana kansalliset ja EU-poliitikot ja virkamiehet unohtamatta tietenkään ICT-alan yritysten edustajia. Ajatuksena tuntuu olevan, että jokaisen on kiirehdittävä mukaan huimavauhtiseen tietoyhteiskunnan tulemiseen, ettei vaan unohduta asemalle ihmettelemään ohimenevää junaa. Tietoteollisuuteen suunnataan paljon yhteiskunnan ja EU:n resursseja sekä suorana rahallisena tukena että työpanoksina. Dokumenteissa kehityksen suunnasta otetaan vaari ja määritellään kunkin paikkakunnan yritystoimintaa tiedon jalostamiseksi ja tuottamiseksi. Kieltämättä myös hyvin perustein, sillä tiukkoja rajantekoja ei vielä ole.

Kuopion, Lappeenrannan ja Tampereen informaatioteknologian tekijät

Kuopion strategiassa tietotekniikka nostetaan keskeiseksi kehittämiskohteeksi. Kaupunki on ryhtynyt "...korkean teknologian suurhankkeeseen" (so. Microtekniikkaan, johon rakennetaan tilat elektroniikalle, instrumenttivalmistukselle ja lääketieteelliselle tekniikalle). Muutostarpeeksi on listattu "(t)eknisen opetuksen, erityisesti informaatiotekniikan, määrän ja laadun tehokas kehittäminen"... "ulottamalla se (koulutus) akateemiseen tekniseen loppu-tutkintoon saakka" (Kuopio, 11,10). Tekninen korkeakoulu puuttuu nimitäin kaupungista. Yrittämisen painopiste on hyvinvointiteknologiassa, johon strategiassa luetaan kuuluvaksi lääkekehitys, eläinbiotekniikka, terveydenhuollon teknologia ja ympäristöteknologia. Keskeisiä toimijoita ovat Kuopion yliopisto ja yliopistollinen sairaala sekä tutkimuslaitokset ja teknologia-keskuksen yritykset. Hyvinvointiteknologisia tuotteita ja palveluja tuottava ja tarjoava teollisuus on tällä hetkellä telealan jälkeen nopeimmin kasvava yritystoiminnan alue (Koivisto & Koski 1998, 8). Mielenkiintoinen on toteamus liittää "kulttuuriteollisuus osaksi elinkeinopolitiikkaa siten, että kehitetään taiteen ja kulttuurin parista uusia työpaikkoja taideteollisuuden ja median alalle" (Kuopio, 15). Strategiakokonaisuutta ajatellen – yritystoiminnan painoalueet dokumentissa ovat selvästi teknologiavetoisessa yritystoiminnassa ja matkailussa – lauseen voisi tulkita sisältötuotantoon viittaavaksi.

Lappeenrannan strategiassa ICT-alaa määrittävät LTKK:n korkean teknologian metallirakenteiden tutkimus, vaikka tutkimukseen pohjautuvasta yri-

tystoiminnasta ei ole strategiassa selvää mainintaa, sekä Kareltek Oy:n (kaupungin yrityshautomo ja teknologiakeskus) huomassa toimivat tietotekniikkayritykset. Lappeenrannan kaupunki ilmoittautuu tietoyritysten asiakkaaksi lupaamalla toteuttaa ”tietotekniikan käytön ja opetuksen edellyttämät investoinnit” kaupungin kouluissa ja ”turvaamalla kirjastolle ... ajanmukaiset atk- ja tietojärjestelmät” (Lappeenranta, 24,26). ICT-ala tulevaisuuden liike-toimintana jää Lappeenrannan dokumentissa muiden kasvualojen varjoon. Suurin toivo asetetaan lähialueiden (=Pietari) kauppaan ja matkailuun sekä logistiikkayrityksiin ja vapaavarastotoimintaan. Kuitenkin osaamisstrategian (s. 30) yhdeksi kolmesta tavoitteesta on nimetty Lappeenrannan profiloituminen tietoliikenne- ja tietotekniikan koulutus- ja yritystoiminnan keskuksiksi, mutta samalla kuitenkin todetaan, että ”Lappeenrantaan haetaan aktiivisesti alan uutta yritystoimintaa markkinoimalla kaupunkia osaamiskeskittymänä...” (Lappeenranta, 31). Kysymys lienee siten todellakin tulevaisuuden toivotusta yritystoiminnasta.

Kuopion ja Lappeenrannan strategiadokumenteissa ICT-alaa koskevia tekstikohtia lukiessa mieleen nousevat kaikenlaiset koneet ja laitteet, jotka ovat insinööritieteiden uusimman ja parhaimman tiedon kiteytymiä. Paikallisesta tutkimustoiminnasta ja koulutuksesta nostetaan myös esille pääsääntöisesti tekninen alue, mikä pätee suurelta osin myös Tampereen dokumentissa. Yllättävästi teknisten tuotteiden markkinat ja asiakkaat on arvattava rivien väleistä.

Tampereen kaupungin strategiadokumentissa tiedon jalostamiseen ja tuottamiseen asetetaan suuria toiveita. ICT-ala on dokumentissa kasvu-uralla oleva elinkeinorakenteen uudistamisen moottori ja sekä nykyinen että tuleva työllistäjä. Tampere julistautuu jo nyt merkittäväksi kansalliseksi informaatioteknologian keskuksiksi, mutta tavoitteena on myös ”alan merkittäväksi eurooppalaiseksi keskuksiksi” nouseminen ja jopa ”vakavasti tavoitella ... globaalisti johtavien tietoteollisuusalueiden joukkoon pääsyä” (Tampere, 14). Tärkeäksi tietokaupungiksi muuttuminen tarkoittaa myös rakennemuutoksen täydellistä toteutumista ja ”Tampere on tällöin säilyttänyt asemansa maan tuotantoelämän keskeisen toimialan keskuksena yhteiskunnan muututtua teollisuusyhteiskunnasta tietoyhteiskunnaksi” (Tampere, 14). Maan johtavan teollisuuskaupungin asemasta ei haluta luopua, joten muuttuminen tietokaupungiksi tapahtuu ICT-alan suurten vientiyritysten siivittämänä. PK-yritykset saavat oman osansa tulevaisuudesta toimimalla suuryritysten alihankkijoina ja vientiyhteistyökumppaneina (?). ”Itsessään sisällötön informaatioteknologia” ei kuitenkaan riitä. ”Jatkossa merkittävimmäksi tietoon liittyväksi tuotannonalaksi nousee informaatioteknologian rinnalle ja sen ohi tietoa verkoissa hyödyntävät palvelut ja sovellukset, sisältöteollisuus” (Tampere, 14).

Myös Tampereen kaupunki haluaa kantaa oman kortensa kekoon sisältöteollisuuden kehittäjänä – tällä kertaa asiakkaana. ”Kaupungin omat kehittämistoimet, esimerkiksi koulutuksen ja kulttuurin sekä kaupungin omien palvelujen muuttaminen tietoyhteiskuntaan sopiviksi, suunnitellaan siten, että ne mahdollisimman hyvin tukevat paikallisen sisältöteollisuuden kehittymistä” (Tampere, 15). Oppilaille, oppilaitoksille ja kirjastoille luodaan tietoverkkoyhteydet, kunnallisia palveluja pyritään tarjoamaan verkossa ja osallistumista ja päätöksentekoa ”tietoverkotetaan”. Tekstiotteiden asiakkuus on monimuotoisempaa kuin pelkkä ostaminen, ostettavaahan itse asiassa on vielä vähän. Kaupungin lupaukset tuesta voi tulkita tarjoutumiseksi vaativaksi asiakkaaksi (Mannermaa ja Ahlquist 1998, 102), joka on valmis käyttämään aikaa ja resursseja vielä tuntemattomien sisältöjen kehittämiseen yhteistyössä sisältöjen tekijöiden kanssa. Koska ostettavaa ei ole, asiakkaan on itse aktiivisesti osallistuttava omien tuotetarpeidensa ratkaisuun.

Sukupuoli?

Strategiadokumenttien yrittäjäyys- ja yritysmäärittelyt sulkevat ja avaavat naisyrittäjille yrittämisen mahdollisuuksia tietoteollisuudessa. Yritystoiminta samoin kuin työmarkkinat ovat Suomessa voimakkaasti segregoituneet sukupuolen mukaan. Nais- ja miesomistajayrittäjät yrittävät eri toimialoilla ja eri kokoisissa yrityksissä toimialojen sisällä ja välillä. (Kovalainen 1993.) Sukupuoli tarkoittaa työssäni naisten ja miesten yrittämisen mahdollisuutta tietoteollisuudessa. Pysin katsomaan ICT-alan yrittämisen mahdollisuutta leimallisesti naisyrittäjien näkökulmasta.

Kaupunkistrategioissa toimijat ovat ennen kaikkea kollektiivisia. Kaupunki on kaupunki, yritykset ovat yrityksiä, väestö on väestö ja asukkaat asukkaita. Kollektiivitoimijat tekevät yhteistyötä, tukevat ja vastaanottavat tukea, kehittävät ja kehittyvät, pääsääntöisesti kaupungin aloitteesta, johdolla ja ohjauksessa (Eriksson & Lehtimäki 1998b, 22-23). Tietoteollisuuden yrityksistä puhutaan myös ryhmänä, mutta luettavissa on, että strategioissa puhutellaan lähinnä kahdenlaisia ICT-alan yrityksiä: isoja yrityksiä, joilla on palkattu liikkeenjohto ja pienyrityksiä, joissa on omistaja-johtaja, yrittäjä ja ehkä muutamia työntekijöitä.

Suuret tietoteollisuuden yritykset

Jako suuriin ja pieniin yrityksiin kuvastaa kaupunkien paikallista jo olemassa olevaa ICT-alan yritystoimintaa. Suuret yritykset ovat esimerkiksi paikall-

lisiä puhelinyhtiöitä, tietoliikennejärjestelmien toimittajia, tietojärjestelmien ja ohjelmistojen suunnittelijoita ja tuottajia, sähkö- ja elektroniikkateollisuutta sekä teollisuusautomaatiojärjestelmien valmistajia. Kuopiossa ja Lappeenrannassa suurehkoja alan yrityksiä on vain muutama, kun taas Tampereella niitä on useita eri aloilta, onhan perinteinen suurteollisuus muuttunut ”suunnittelu- ja tuotekehityspainotteiseksi” (Tampere, 11). Monet suur yrityksistä ovat aktiivisia myös vientimarkkinoilla.

Kaupunkistrategioissa tuotettu kilpailu yrityksistä¹ on ymmärrettävissä suuryrityksiä palvelevaksi asetelmaksi. Kansainvälisillä markkinoilla toimivan suuryrityksen johdolle liiketoiminnan liikuttelu paikkakunnalta toiselle jopa maasta toiseen on relevantti strateginen kysymys, vaikka silloinkaan mitä hyvänsä toimintaa ei voida sijoittaa minne hyvänsä. Todennäköisesti korkean kustannustason maihin sijoittuvat tuotekehitystoiminnat, jotka vaativat hyvin koulutettua työvoimaa (vrt. Mannermaa & Ahlquist 1998, 107). Epäilen kuitenkin, kuinka moni pienyrityksen perustaja pohtii, sijoittaako ICT-alan yritys Kuopioon, Lappeenrantaan vai Tampereelle, jos asuinpaikka on esimerkiksi Lappeenranta. Pienyrittäjän rationaliteetti ponnistaa ennen kaikkea omasta elämäkokonaisuudesta.

(Keski) suurten yritysten liiketoiminta-alat ovat ”maailmoja ilman naisia” eli hyvin miestyypillisiä (vrt. Vehviläinen 1996). Yllä luetellun tyyppisissä yrityksissä (insinööri)miehet johtavat, suunnittelevat ja valmistavat, kun taas naiset toimivat hallinto- ja toimistotehtävissä (TIPAL, 1998). Sama pätee alan tutkimukseen, sillä tekniset alat eivät houkuttele tyttöjä opiskelemaan (Karvonen 1997, 18). Seurauksena on, että naiset eivät ole mukana päättämässä, millaiseksi informaatioteknologia ja -tekniikka muodostuvat. Tulevaisuuden vaihtoehtoja rajoittavat kuitenkin merkittävästi tehdyt ja tekeillä olevat teknologiset ratkaisut, jotka Kuosan mukaan ovat oleellisesti laitteisiin ja niiden käyttöön sitoutuneita (Kuosa 1998, 12-11).

Pienet tietoteollisuuden yritykset

Mikroyritykset kutsutaan dokumenteissa esiin osittain mutkan kautta. Lappeenrannan strategiassa puhutaan eksplisiittisesti potentiaalisista kasvu-yrityksistä ja alkavista yrityksistä, mutta muutoin puhutaan toimista, jotka ovat tarkoitettuja aloittaville ja toimintansa alkuvaiheessa oleville yrityksille. On riskirahoitusta, ”jolla kehitetään ja tuetaan korkeaan osaamiseen perustuvien hankkeiden toteuttamista” (Tampere, 12), neuvonta- ja tukipalveluita aloittaville yrittäjille ja yrityshautomoita teknologiayrityksille.

Pienyrityksissä yrittäminen kytketään yleensä tietoisesti tai tiedostamatta yrityksen omistamiseen ja omassa yrityksessä työskentelyyn, jolloin yritys

on sama kuin yrittäjä ja yrittäjän panos yrityksessä on näkyvä ja tuntuvat (esim. Okko 1997.) Yrittäjä on ihminen ja ihmisellä on sukupuoli. Ei ihme, että kiinnittyminen yrittäjän sukupuoleen, henkilöön liittyviin ominaisuuksiin ja nais- ja miesyrittäjien vertailuun erilaisten ominaisuuksien pohjalta on niin suosittua yrittäjäyystutkimuksessa (ks. esim. Brush 1994). Yrityksen työntekijämäärän kasvaessa alkaa omistaja-yrittäjä ja omistaminen yleensäkin tulla yhä näkymättömämmäksi. Yrittäjä ja hänen sukupuolensa katoaa näköpiiristä, kun taas palkkatyön tekijöiden näkyvyys kasvaa. Yrittäminen omistamisen ja liiketoiminnassa mukana olemisen merkityksessä tuntuu muuttuvan sukupuolettomaksi, vaikka samalla työt, tehtävät, toimintatavat ja toimialat ovat segregoituneet yhä selvemmin (Kovalainen 1993; Kolehmainen 1995; Kinnunen & Korvajärvi 1996). Sukupuoli rakenteistaa itsepäisesti yritystodellisuutta niin pienissä kuin suurissakin yrityksissä.

Naisyrittäjien toimintatilan vähentyminen

Pienyritysten liiketoiminta-alat ovat strategioissa laajempia kuin suuryritysten. Teknologiakeskusten suojissa toimivat ICT-yritykset ovat selvästi eri teknologian/tekniikan aloille suuntautuneita: ympäristötekniikan, lääketieteellisen ja terveysteknologian, mittaus- ja säätötekniikan, äänenkäsittelytekniikan joihin mainitakseni. Teknologiset/tekniset alat ovat jälleen ”maailmoja ilman naisia”, bioteknologia saattaa olla tarkempaa selvitystä vaativa hienoinen poikkeus (vrt. Hakala 1995, 91). Strategioiden tietoteollisuuden yrittämistä koskevat tekstikohdat ovat melkoisen epämääräisiä. Teksteissä kirjoitetaan ristiin rastiin erilaisista teknologioista ja tekniikoista, joihin tieto kiedotaan. Lukijana en tiedä, mikä käsitteiden ero strategioissa on. Tekniikka on helpompi mieltää liiketoiminnaksi ajatteleamalla erilaisia myytäviä teknisiä tuotteita, mutta teknologiat sisältävät enemmän tieteellistä ja tutkimuksellista, jotka tuntuvat lähinnä ei-kaupalliselta toiminnalta. Puhe on myös sisällön tuotannosta ja uusmediasta, viihdepalveluista, kunnallisesta vaikuttamisesta ja palvelutuotannosta sekä kulttuuriteollisuudesta mutta enemmänkin toiveiden kuin liiketoiminnan tasolla. Paikallinen todellisuus on jälleen ankarasti mukana strategioissa. Laitteiden, ohjelmien, järjestelmien ja tietoliikenneyhteyksien tuotanto on kunnossa, mutta sisältö puuttuu. Kuopion ja Lappeenrannan strategioissa ICT-pienyrittäjäyys(kin) on leimallisesti teknologista/teknistä ja lisäksi maskuliiniseksi määrittyvän teknologista/teknistä (vrt. Gill & Grint 1995, 4). Seurauksena on, että strategioiden informaatio- ja kommunikaatioteknologiaan perustuva yrittäminen on tyyppisesti miesten yrittämistä (vrt. Kovalainen 1993, 162, 163).

Tampereen dokumentissa todetaan, että PK-yrittäjätoiminta on perinteises-

ti jäänyt kaupungissa suurteollisuuden varjoon. ICT-alalla kuvio toistuu: ”romupuolta” ja ohjelmistoja tuottavat paikalliset isot yritykset. Sisältöteollisuus on kuitenkin merkittävästi esillä strategiassa tulevaisuuden vahvana liiketoimintana. Strategian laatimisaikana (1996-7) sisällön tuottajia oli vähän, joten oli siis perusteltua odottaa sisältöteollisuuden kasvua erityisesti uusperustannan kautta. Alan kasvu jatkuu edelleen, ja liiketoimintapotentiaalia katsotaan olevan vielä paljon hyödyntämättä. Ala on kuitenkin myös keskittymässä vahvasti, koska uusmediaryritykset hakevat toiminnan laajentamista ja asemansa vahvistamista yritysostoilla, eikä loppua näy (vrt. Icon Medialab... 1998). Naisyrittäjiä uusmedian 20 suurimman joukossa on nykyisin häviävän vähän (Uusmedia-alan... 1998). Medioissa kerrotut uusmediaryrittäjätarinat luovat kuvaa siitä, kuinka teini-ikäisestä tietokonepelifriikistä tai -nörtistä kasvoi harrastuksensa kavereiden kanssa liiketoiminnaksi kääntänyt yrittäjä. Harvalla nuorella naisella on kuvatuunlainen nuoruus takanaan.

Strategioiden työllistämistoive kohdistuu pieniin ja keskisuuriin yrityksiin. Avainsana on kasvu. Naisia kiinnostavan yrittäjyyden kannalta sekä työllistämisen että jatkuvan kasvun tavoite ovat ongelmallisia. Kovalaisen tutkimuksen mukaan naisten yrittämiselle on tyypillistä Suomessa yksinyrittäminen: alle kolmannes naisyrittäjistä on työnantajia (Kovalainen 1993, 142). Yritystoiminnan kasvattaminen (ja työnantajaksi ryhtyminen) tarkoittaa enemmän työtä ja pidempiä päiviä yrittäjälle, mikä ei ole mahdollista eikä edes haluttavaa kaikille naisyrittäjille esimerkiksi perhesyistä (esim. Coffee & Scase 1985, 135-137; Sundin & Holmquist 1988, 128-129).

Kasvaminen tarkoittaa myös riskien lisääntymistä, sillä pienimuotoisessa liiketoiminnassa on eniten yleensä kiinni yrittäjän omaa työtä ja aikaa, kun taas kasvavaan yritykseen sitoutuu yhä enemmän tuntuvaa rahoitusta vaativia resursseja. Siten toiminnan epäonnistuessa myös yrittäjän menetykset ovat suuret. ICT-ala on kasvualana erityisen riskipitoista² yritystoimintaa, niin kuin myös paljon pääomia vaativaa. Pääomaintensiivistä on sekä teknologiapainotteinen yritystoiminta (tuotantovälineet, teknologiainnovaatioiden tuotteistaminen) että sisällöntuotanto (Sisältötuotannon... 1997, 27-29).

Riskipitoisuus ja pääomaintensiivisyys ovat molemmat tekijöitä, joiden on todettu vähentävän naisyrittäjien halukkuutta aloittaa liiketoiminta kyseisen tyyppisellä alalla (Kovalainen 1993, 195). Merkittävien pääomien tarve rajoittaa myös naisten mahdollisuuksia sillä tavoin, että naisten on usein vaikea saada pankkirahoitusta yritykselleen uskottavuusongelmien takia. Naisyrittäjien rahoituksensaantivaikkeuksiin vaikuttaa tutkimusten mukaan ensinnäkin anottujen lainasummien pienuus: pienten lainojen järjestelykulut ovat suhteellisesti suuret ja kannattavuus pankille huono. Selityksenä vähäiselle lainatarpeelle on omalta osaltaan se, että naisten yrityksistä kaksi kol-

masosaa toimii kaupan ja palvelun aloilla, joilla aloittamiskustannukset ovat alhaiset verrattuna tuotantotoimintaan. Toiseksi naisyrittäjien on vaikea järjestää vaadittuja lainatakuita, koska perhevarallisuuden antaminen lainan takuiksi ei ole itsestään selvää naisille. Edelliseen liittyen kolmanneksi oman pääoman osuus yrityksessä voi naisilla jäädä alhaiseksi, sillä naisten pienemmät palkat ja vähäinen henkilökohtainen omaisuus eivät yleensä anna mahdollisuutta säästämiseen ennen yrityksen perustamista. (Mahot 1998, 222-223.)

ICT-alan yritysten ajatellaan kaupunkistrategioissa toimivan myös rakennemuutoksen moottoreina. Elinkeinorakenteen muutos edellyttää yritystoimintaa, joka pystyy tuottamaan uusia toimintatapoja, tekniikoita, tuotteita, palveluja ja markkinoita eli innovaatioita (vrt. Koivisto & Koski 1998, 32). Uudistuminen tarkoittaa strategioissa pääsääntöisesti teknologisten innovaatioiden tuottamista. Innovaatioiden syntymiselle on erityisen tärkeää (teknologia) tutkimuksen ja yritysten läheinen yhteistyö, jonka mahdollistavat esimerkiksi teknologiakeskukset ja yrityshautomot, kuten Kuopion Tietoteknia ja Bioteknia, Lappeenrannan Kareltek ja Tampereen Finn Medi. Yhteistyöllä tavoitellaan tutkimuksesta tuotantoon -ketjua. Tutkimuksen tuottamisen keksintöjen kääntäminen innovaatioksi ja edelleen myytäväksi tuotteeksi on useimmiten pitkä, erittäin riskialtis ja suuriakin pääomia vaativa koitos, jonka kaupallinen epäonnistuminen on yhtä todennäköistä kuin onnistuminenkin (vrt. West 1992, 49). Innovaatioiden teknisyyden, yhdistyminen tutkimukseen ja korkeaan teknologiaan eivät luo kaupunkistrategioissa yrittämisen mahdollisuuksia naisille, niin miehiseksi tietoteollisuuden yrittäminen määrätty.

Kaupunkistrategioissa rakentuvaa yrittäjyyttä kutsutaan yrittäjyystutkimuksessa ns. aidoksi yrittäjyydeksi, jossa yrittäjä on liiketoimintatilaisuuksien näkijä ja niihin innovatiivisesti tarttuja, riskinottaja, pääoman hankkija ja kasvun tekijä, sanalla sanoen talouden uudistaja (ks. esim. Okko 1997, 6-8; Chell & Adam 1994, 12-16). Tällaista sankariyrittäjänäkemyttä voi pitää erityisen miehisenä ja naiset yrittäjähanteen ulkopuolelle sulkevana (Kovalainen 1995a, 13). Onko siis niin, että kaupunkistrategioiden ICT-yritykset ja -yrittäjyys ovat miehille varattua tulevaisuutta?

Naisyrittäjien toimintatilan mahdollistuminen

Etsin naisille yrittämismahdollisuuksia tietoteollisuudessa pohtimalla uudestaan strategioiden yritys- ja yrittäjänäkemyksiä. Kuten sanottua naisyrittäjät työllistävät usein itsensä ja muutaman muun. Pienyrittäjyyttä ei pitäisikään nähdä kehitysvaiheena yrityksen elinkaarella, ja siten ongelmana, vaan hy-

väksyttävänä asiantilana. Yrittäjien eri lähtökohdista syntyy yksinkertaisesti erilaisia yrittämisen tavoitteita: toiset haluavat kasvattaa liiketoimintaansa ja toiset eivät (Mahot 1998, 219), mutta molemmat ovat yhtä arvokkaita elinkeinoelämän kokonaisuuden kannalta. Pienyrittäjyyttä voi itse asiassa pitää voimavarana ICT-alalla, jossa naisyrittäjyyden mahdollisuudet tuntuisivat keskittyvän sisältötuotantoon.

Naisten koulutuksella ja työkokemuksella on sisältötuotannossa mahdollista toimia yrittäjänä. Strategioissa taideteollisuus, hyvinvointipalvelut, viihde ja kulttuuri viittaavat suoraan naistyypillisiin töihin ja naisyrittäjien liiketoimintaan. Yrittäminen vaatii kuitenkin melkoista uudelleen ajattelua ja uusia organisoitumistapoja, sillä sisältötuotanto vaatii yhteistoimintaa aloilta, jotka eivät perinteisesti ole olleet yhteistyössä toistensa kanssa (Sisältötuotannon ... 1997, 90).

Sisältötuotannossa avaintekijä on yhteistyö ja liiketoiminnan verkottaminen, jota niin tutkimuksessa kuin kaupunkistrategioissakin propagoidaan ICT-alalle tyypillisenä toimintatapana. Tuotteen tai palvelun syntymiseen tarvitaan yritysverkostoa, koska yhden yrityksen olisi ainakin alkuvaiheessa vaikeaa koota kaikki tarvittava osaaminen samaan organisaatioon (vrt. Powell & Brantley 1992, 369; Sisältötuotannon ... 1997, 89). Tuotteen tai palvelun tekeminen on sisältötuotannossa niin osaamis- ja pääomaintensiivistä, ettei yhdistelmää ole useinkaan mahdollista yhden yrityksen resurssoida. Yritysverkostossa kukin yrittäjä ja yritys keskittyy omaan keskeiseen liiketoimintaosaamiseensa ja antaa sen myytävän tuotteen tai palvelun kokoamiseen.

Kasvu, innovatiivisuus ja riskinotto mahdollistuvat yhteistoiminnassa uudella tavalla. Pienyrittämisen yhtenä ongelmanahan pidetään yrittäjän ajan riittämättömyyttä liiketoiminnan kehittämiseen ja oman osaamisen lisäämiseen, sillä intensiivinen mukana olo yrityksen jokapäiväisessä pyörittämisessä vie useimpien yrittäjien kaiken ajan ja energian (vrt. Kovalainen 1993, 145-146). Naisyrittäjien ajankäytölle asettaa lisävaatimuksia myös vastuu perheestä (Kivimäki 1996, 112). Naisyrittäjien haluttomuus kasvattaa yrityksensä liiketoimintaa tai ottaa käyttöön innovaatioita, jotka saattaisivat muuttaa merkittävästi heidän liiketoimintaansa, on nähty naisyrittäjien puutteina ja yrittämisen ongelmina. Oletuksena on, että miesyrittäjien yrittämisen tapana on se ideaali, jota naistenkin tulisi tavoitella. Näyttää kuitenkin siltä, että naiset punnitsevat erilaisia toiminnan vaihtoehtoja vasten elämäkokonaisuuttaan, jossa naisilla on monenlaisia muitakin velvollisuuksia ja vastuita kuin yrittäminen. Voikin väittää, että naisyrittäjät ovat juuri niin innovatiivisia ja ottavat juuri niin paljon riskejä kuin heillä on varaa ja mahdollisuutta. (Appleton 1995, 9-10.)

Yhteistoiminnassa on potentiaalia laajentaa näitä mahdollisuuksia ilman, että jokainen naisyrittäjä on pakotettu mullistamaan elämäkokonaisuutensa

muuttuvan yritystoiminnan lähtökohdista. Yritysverkostossa sekä kasvuhakuiset että -haluttomat yrittäjät voivat löytää paikkansa, koska kasvua voi tapahtua sekä verkoston yksittäisissä yrityksissä että verkoston laajentumisen kautta. Yksittäisen yrittäjän kontribuutio on verkoston ideaa tukeva osaaminen. Yhteistoiminta avaa myös tilaa kasvattaa omaa osaamista liiketoiminnassa muiden yrittäjien kanssa, sillä verkostoon kuuluvilla yrittäjillä on suurempi intressi asettaa toisilleen haasteita ja kehittämispaineita kuin esimerkiksi asiakkaalla, joka voi siirtyä kilpailijalle, ellei tarjottu palvelu/tuote miellytä ensi yrittämällä. Uuden tiedon saaminen, oppiminen ja liiketoiminnan uudistaminen ovat siten sidottuja varsinaiseen arkipäivän yrittämiseen eikä erotettu ilta- ja viikonlopputoiminnaksi, kuten yrittäjällä kouluttautuminen ja kontaktien rakentaminen usein ovat. Bioteknologiayritysten tutkimuksissa on tullut ilmi, että yksi selitys alan innovatiivisuudelle voi olla yksittäisten pienyritysten monentyyppiset tiedonvaihto- ja tiedontuottamissuhteet monien erilaisten tahojen (alan suuryritykset, toiset pienyritykset, tutkimuslaitokset ja yliopistot) kanssa (Powell & Brantley 1992, 370). Samantapainen toimintamalli saattaisi olla tuloksekasta myös sisältötuotannossa.

Verkostomainen toiminta ei tietenkään ole itseisarvo, vaan yrittäjien kanalta mielekkääseen yhteistoimintaan tarvitaan yhteensopivia intressejä ja tavoitteita sekä yhteistä ymmärrystä toiminnan kestosta, määrästä ja muodosta (Powell & Brantley 1992, 369, 372). Yritysverkostoissa toimimiseen tarvitaan opettelua, sillä erityisesti keskinäiset valtasuhteet ja keskinäinen luottamus voivat olla vaikeita prosesseja. Yhteistoimintaan kuuluvat neuvottelut tekemisen ehdoista ja tavoista, varsinkin sen huolehtimiseksi, että verkoston tarjoama mahdollisuus (uuden) liiketoiminnan riskin jakamiseen myös toteutuu.

Sisältötuotanto on monen tahon yhteistoiminnan summa (Sisältötuotannon... 1997, 90). Hyvä esimerkki on multimedian Europrix -voittaja, Sokrates cd-rom-peli, jota WSOY mainosti Helsingin Sanomissa 13.12.98 seuraavasti: "Käsikirjoitus ja filosofinen sisältö Pekka Himanen. Dramaturginen suunnittelu Mika Tuomola. Multimediaohjaus Lassi Tolonen. Multimedia-toteutus Everscreen Mediateam Oy. PC. Kirjakaupoista kautta maan". Mainostekstissä tulevat yhteen monen tahon osaamiset. On sisällön luojat, kehittäjät, paketoijat – kokonaisuuden teko –, markkinoijat, jakelijat ja käyttöliittymän valmistajat (Sisältötuotannon ... 1997, 90). Jos kysymyksessä olisi Internet-tuote mukaan tulisi myös sisällön kuljetus, jakelun tukeminen – verkkopalvelut ja palveluiden integrointi – elektroninen kauppapaikka (emt., 90). Yhteenliittyminen on mahdollista myös naisille.

Rahoituksenkin järjestämisen voisi ajatella olevan vaivan arvoista, sillä ICT-yrityksille on tarjolla paljon rahoitusta erilaisista julkisista lähteistä. Julkiset riskirahoittajat myös järjestävät takuukysymykset ja arvioivat yrityksen tule-

vaisuuden riskit toisin perustein kuin pankit. Naisten perinteisillä yrittämisaioilla julkisen rahoituksen mahdollisuus on ollut mitätön, vaikka nykyään Keran naisyrittäjä- ja pienyrityslainat myös kaupan ja palvelun yrityksille ovat jonkin verran parantaneet tilannetta. Tietoteollisuuden yrittämiselle rahoitusta on anottavissa ja saatavissa, kunhan naisyrittäjät osaavat esittää yrityshankkeensa tavalla, joka puhuttelee rahoituksen antajia. Rahoituksen antajan on voitava ymmärtää hakijan yritysidea toteuttamiskelpoiseksi, uskottavaksi ja informaatio- ja kommunikaatioteknologiaan perustuvaksi (vrt. Ljunggren & Nilsson 1995, 188, 193). Yrityshankkeen ICT-luonteen on oltava rahoittajan näkökulmasta selkeä. Kuten strategiat osoittavat informaatio- ja kommunikaatioteknologia ei tarkoita kuitenkaan mitään tarkasti rajattua, joten taitavalle määrittelylle on sijansa. Erityisesti sisältötuotanto on niin alkuvaiheessa, että tilaa luoville, omaperäisille ja käytännöllisille ratkaisuille luulisi olevan. Merkityksellinen sisältötuotanto esimerkiksi naisasiakkaille puuttuu lähes kokonaan.

ICT-kenttä on vielä osittain vapaa monenlaisille määrittelyille ja tekemisen tavoille. Kysymys kuuluukin, onko tietoteollisuuden "romutuotanto" värittänyt koko alan siinä määrin miehiseksi, että naisten on jo vaikea nähdä yrittämisen mahdollisuuksia alalla (vrt. Billing 1996, 163). Esimerkiksi multimediaopetuksen suosio tyttöjen keskuudessa antaisi kyllä olettaa jotakin muuta.

Kaupunkistrategiat tietoteollisuuden naisyrittäjyyden asialla?

Kuopio, Lappeenranta ja Tampere ovat ottaneet vakavasti tietoyhteiskunnan todellistamisen. Strategiadokumentit sanoittavat tekemisen suuntia, joilla ajatellaan saatavan niskalenkki arvaamattomasta tulevasta, "tulevaisuus on tiedossa", kuten Tampereen kaupunkistrategiassa julistetaan. Ajallemme tyypillisesti tietoyhteiskuntakin saapuu strategioissa paikalle markkinavetoisesti (vrt. Fairclough 1992, 207-215). Tietoon perustuva liiketoiminta kasvaa kohisten ja sen uskotaan muuttavan arkipäiväämme samaa tahtia yhä "tiedollisempaan" suuntaan.

Kasvu, työllistäminen ja elinkeinorakenteen uudistaminen ovat suuria toiveita, joita kaupunkistrategioissa asetetaan ICT-alalle. Suuret odotukset valitettavasti myös määrittelevät strategioissa rakentuvaa yrittämistä. Pitäisi kasvattaa liiketoimintaa, kääntää keksintöjä innovaatioiksi ja edelleen menestystuotteiksi, että voisi taas kasvaa ja siinä sivussa työllistää ja kaikki tämä kannattavasti, unohtamatta jatkuvaa verkostoitumista ja yhteistyöhankkeita tutkimuspiirien, oppilaitosten, rahoittajien, asiakkaiden, alan (suur)yritysten ja kaupungin kanssa (vrt. Lehtimäki tässä teoksessa). Jossakin välissä pitäisi

ehtiä vielä kansainvälistymäänkin. Kaupunkistrategioita lukiessa minulle tuli yhä vahvempi tunne siitä, että tietoteollisuuden yrittämistä määritellään vakiintuneiden suuryritysten liiketoimintaresursseja silmällä pitäen (vrt. Cook & Barry 1995, 2). Ihmisiä, aikaa ja rahaa pitäisi riittää monenlaiseen toimintaan. Melkoinen kynnyks useimmille PK-yrityksille.

Kaupunkistrategioiden yrittäjyysmäärittelyt kumpuavat jo olemassa olevasta paikallisesta ICT-alan yritystoiminnasta. Vahva sidos paikalliseen nykyisyyteen tuottaa mielestäni strategioiden tietoteollisuuden yrittämisen tiukat rajat. Rajat, jotka ovat erityisen poissulkevia naisyrityksille. Dokumenteissa tiedon jalostaminen ja tuotanto on pitkälle teknologian ja tekniikan tekemistä, mikä onkin totta nykyisen ICT-alan yritystoiminnan osalta. Kaupallistettava tieto tuntuu sisältyvän vain teknologiaan/tekniikkaan (vrt. korkea teknologia). Eri kaupunkistrategioiden informaatioteknologiaan kuuluviksi katsotuilla osa-alueilla naisyrityksiä saa todellakin etsiä tiheällä kammalla. Seurauksena nykyisyydessä pysyttelevistä määrittelyistä on, että dokumenteissa uusinnetaan tietoteollisuus maailmoiksi ilman naisyrityksiä.

Olen pyrkinyt tuomaan naisyritykset tietoteollisuuteen (muhkeiden tuki-markkkojen piiriin) tulevaisuuden liiketoiminnan kautta. Yhteyskaapeleita ja teknisiä vempaimia on seinät ja pöydät väärällään, mutta sisältö ontuu ja siinä on mielestäni naisyrityksille mahdollisuuksia. Mahdollisuuksiin tarttumiseen tarvitaan kuitenkin uusien toimintatapojen opettelua, sillä ICT-alan liiketoimintakäytäntöihin, osaltaan pääoma- ja osaamisintensiivisyydestä johtuen, kuuluu yhteistoiminta. Naistyyppillisestä yksinyrittämisestä olisi uskaltauduttava ”ryhmäyrittämiseen” esimerkiksi verkostoitumalla tai yhteisömuotoisella (vrt. Rosa & Hamilton 1994).

Yhteydenpito ja yhdessä tekeminen voivat avata naisyrityksille mahdollisuuksia toteuttaa ideoita, jotka vaativat enemmän aikaa ja varoja kuin yksittäisen yrittäjän on mahdollista panostaa. Yhteistoiminta voi myös olla jotakin vielä enemmän, sillä oppiminen saattaa mahdollistaa aiemmasta liiketoiminnasta poikkeavan uuden luomisen. Innovatiivisuuden ei tarvitse liittyä esimerkiksi tuotteeseen tai palveluun vaan se voi kummuta uudenlaisista yhteistoiminnan muodoista. Olen itsekin pystynyt ajattelemaan työssäni vain sellaisia toimintatiloja naisyrityksille, jotka jo jollakin tavalla ovat olemassa. Hjorth ja Johannisson (1997, 7-9) puhuvat yrittäjyydestä yrittäjän ideoiden materialisoitumisena yhteistoiminnassa erilaisten tahojen kanssa. Kysymys ei ole niinkään sankariyrittäjästä puskemassa menestykseen vaikeuksien läpi vaan kyvystä organisoida resursseja omien ideoiden tueksi ja kyvystä nähdä omat ideat uusissa yhteyksissä ja vaihtuvissa tilanteissa. Olisiko niin, että nuorella ICT-alalla on juuri tästä kyse?

Olen hämmentynyt kaupunkistrategioiden tuottamasta ICT-alan maskuliinisesta yrittäjyydestä. Hämmentynyt siksi, että oletan kaupungin elinkeino-

politiikan edistävän tasa-puolisesti monenlaista ja molempien sukupuolten yrittämistä. Jos tietoyhteiskunta tulee vain miestyypillisen yritystoiminnan siivittämänä, kuntalaisten yhteistä hyvää edistetään mielestäni epätasa-arvoisesti. Jäänkin pohtimaan, onko kaupunkien käyttämä klassisen strategioinnin viitekehys (Eriksson & Lehtimäki, painossa) hyvä tapa hahmottaa ja toteuttaa kaupungin tulevaisuuden elinkeinoelämää.

Demokraattisesti järjestetyn kunnallishallinnon vahvuuksia on luottamuselinten ja virkamiehistön yhteistoiminta, jatkuva dialogi kuntalaisten ristiriitaisista odotuksista, toiveista ja tarpeista, yhdellä sanalla monitavoitteisuus. Strategisen johtamisen suunnittelukoulukunnan perusoletukset tukevat kuitenkin aivan jotakin muuta: johtajien ylivertaista tietämistä, ylhäältä alaspäin delegointia ja osallistumista käskystä (Eriksson & Lehtimäki 1998b; vrt. myös Alvesson & Willmott 1995, 88-89; Hardy 1995, 9). Strategiointi ei ole siten vain yksi johtamisen työkalu lisää, vaan vakava kannanotto siihen, miten kaupunkiorganisaatio ymmärtää toimintaympäristönsä ja tehtävänsä. Vaikeimmat esiin nousevat kysymykset koskettavat valtaa strategiaprosessissa. Esimerkiksi mikä taho määrittelee kriteerit sille, kuka pääsee tekemään strategiaa, mitkä ovat osallistumisen pelisäännöt, ketkä konkreettisesti kutsutaan mukaan, kenen näkemyksiä kysytään ja otetaan huomioon prosessin eri vaiheissa, miten eriäviä näkemyksiä kohdellaan. Mieleni tekeekin kysyä, olivatko Kuopion, Lappeenrannan ja Tampereen strategiaprosesseissa mukana paikalliset naisryttäjäyhdistykset tai -verkostot ja jos kyllä, millä tavoin, koska strategioiden lukijana en näe jälkeäkään naisten yrittämisen todellisuudesta.

Viitteet

- 1 Kaupunkien on kilpailtava yrityksistä liikeyritysten liikkuvuuden takia. Yritysjohdon ajatellaan harkitsevan esim. tuotantolaitoksen sijaintipaikkakuntaa kriteereillä, joihin kunnat voivat vaikuttaa tarjoamalla kriteerien mukaisia etuja yrityksille. Strategioissa yrityksiä houkuttelevina kaupunkien kilpailijoina mainitaan pääkaupunkiseutu, muut kasvukeskukset ja parempien elinkeinotukien alueet. ”Erityisesti vaaravyöhykkeessä ovat vientiteollisuuden yritykset” (Tampere, 11).
- 2 Kasvualan tulevaisuus on hyvin epävarmaa, koska liiketoiminnan sisältö muotoutuu koko ajan ja suuntaa on vaikea arvioida. Teknologiaintensiivisillä aloilla esimerkiksi standardeilla on suuri merkitys. Alan käymistilassa tulevaisuuden vallitsevaa standardia voi vain arvailla, sillä tietyn standardin vakiintuminen ei välttämättä perustu mihinkään tekniseen, mitattavissa olevaan paremmuuteen (vrt. JVC ja VHS -taisto 80-luvulla). Väärä valinta voi tehdä koko liiketoiminnasta vanhanaikaista lyhyessä ajassa. ICT-alan teknologiavetoisuus rajoit-

taa merkittävästi myös käytössä oleville teknologioille rakentuvaa muuta liiketoimintaa. Hauska ja tragikoominen esimerkki on tietokoneversiona. Tiekarttaa yleensä tarvitsee matkalla autossa/kävellen/polkupyörällä, jolloin kartan materiaalsen muodon tulee olla kevyt ja liikuteltava, joita ei mielestäni voi pitää koti-PC:n ominaisuuksina. Toisin sanoen ei ole itsestään selvää, että laitteet ja yhteydet generoivat menestyksellistä sisältöön perustuvaa liiketoimintaa, koska kuluttajalle haluttavia käytön muotoja on vielä vähän. Täysin uusien tuotteiden kehittäminen on tunnetusti kallista ja kaupallisesti riskipitoista (West 1992, 49).

Kirjallisuus

- Alvesson, Mats & Willmott, Hugh (1995) Strategic management as domination and emancipation. *Advances in Strategic Management*, Vol. 12A, 85-112.
- Appleton, Helen (1995) Introduction. Teoksessa Appleton, Helen (toim.) *Do it herself. Women and the technical innovation*. London: Intermediate Technology Publications Ltd, 1-18.
- Berg, Nina Gunnerud (1997) Gender, place and entrepreneurship. *Entrepreneurship and regional development*, 9, 259-268.
- Billing, Yvonne Due (1996) Starting a business – an attractive alternative to a traditional career in an organization. Teoksessa *Aspects of women's entrepreneurship*. NUTEK, B 1996:10. Tukholma, 157-178.
- Brush, Candida G. (1994) Naisyritysjätutkimus: Aiemmat suuntaukset, uusi perspektiivi ja tulevaisuuden suuntaviivat. *Avainsektori* 4 (2), 55-100. Alkukielinen artikkeli julkaisussa *Entrepreneurship: Theory and Practise*, 16 (4), 1992, 5-30.
- Chell, Elisabeth & Adam, Elaine (1994) Researching entrepreneurship and culture: A qualitative approach. School of Business Management, University of Newcastle upon Tyne, Discussion paper no. 94-4.
- Coffee, Robert & Scase, Richard (1985) *Women in charge: The experience of female entrepreneurs*. Lontoo: George Allen & Unwin Publishers Ltd.
- Cook, Ronald & Barry, David (1995) Shaping the external environment. A study of small firm's attempts to influence public policy. *Business & Society* 34 (3), 28 s. Osoitteessa: <http://gw2.epnet.com>.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1998a) How does strategy make us? A study of the construction of the IT-field in city strategy text. Tampereen yliopisto, Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitos, series A3: working papers 29. Tampere.
- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (1998b) Strategic management of the local information society – a constructionist perspective on the production and evaluation of strategy documents. *Hallinnon tutkimus*, 17 (4), 290-301.

- Eriksson, Päivi & Lehtimäki, Hanna (painossa) Strategy rhetoric in city management. How presumptions of classic strategic management live on? *Scandinavian Journal of Management*.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fostering entrepreneurship (1998) *The OECD jobs strategy*. Paris: OECD Publications.
- Fox Keller, Evelyn (1988) *Tieteen sisarpuoli. Pohdintoja sukupuolesta ja tietees-tä*. Tampere: Vastapaino.
- Gill, Rosalind & Grint, Keith (1995) Introduction. The gender-technology relation: Contemporary theory and research. Teoksessa Gill, Rosalind & Grint, Keith (toim.) *The gender-technology relation. Contemporary theory and research*. London: Taylor & Francis, 1-28.
- Grant, David & Keenoy, Tom & Osrick, Cliff (1998) *Discourse + Organization*. London: Sage.
- Icon Medialab nyt Britannian Internet-markkinoille. Osoitteessa: <http://www.tietoviikko.com>, julkaistu 4.5. 1999.
- Hajba, Sirpa (1985) Mies- ja naisyrittäjien persoonallisuus. Helsingin kauppa-korkeakoulu, työpaereita, F-133. Helsinki.
- Hajba, Sirpa (1987) Female entrepreneurship: some motivational and psychological aspects. Turun kauppakorkeakoulu, hallinnon ja markkinoinnin laitos, raportti 18. Turku.
- Hakala, Maila (1995) Naiskeksijät – naistutkimuksen viimeisin löytö. *Maaseudun uusi aika. Maaseutututkimuksen ja -politiikan aikakauslehti*, 3 (2), 88-91.
- Hardy, Cynthia (1995) Managing strategic change. *Advances in Strategic Management*, Vol. 12B, 3-30.
- Havusela, Raimo (1999) Kulttuuri – yrittäjyyden kehto. *Acta Wasaensia* No 66, Liiketaloustiede 25, Johtaminen ja organisaatiot. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Hernesniemi, Hannu (1992) Teollisen pohjan kaventuminen – uhka huolto-varmuudelle? *Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, sarja B* 78. Helsinki: ETLA ja Puolustustalouden suunnittelukeskus.
- Hjorth, Daniel & Johannisson, Bengt (1997) *Entreprenörskap som skapelseprocess och ideologi*. SIRE Working Paper 2. Växjö, Lund, Halmstad: Scandinavian Institute for Research in Entrepreneurship.
- Hietaniemi, Leena (1996) Navakkaa pohjoistuulta suomalaisessa yrittäjämaailmassa. Teoksessa Veikkola, Eeva-Sisko (toim.) *Huipulla tuulee. Selvitys naisista ja miehistä elinkeinoelämän johtotehtävissä*. STV, Työmarkkinat 1996:13. Helsinki: Tilastokeskus, 59-76.
- Holli, Anne Maria (1995) Tasa-arvosta ja Troijan hevosta. *Feministinen käsite-kritiikki ja suomalaisen tasa-arvopolitiikan käytännöt*. *Naistutkimus–Kvinnoforskning* 8 (3), 14-33.
- Huuskonen, Visa (1992) Yrittäjäksi ryhtyminen. Teoreettinen viitekehys ja sen koettelu. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Sarja A2. Turku.

- Karvonen, Lauri (1997) Miksi tytöt vieroksuvat tekniikkaa? Naiset harvinaisia teollisuuden johtopaikoilla. *Työelämä* 6, 18.
- Kivimäki, Riikka (1996) Yrittäjät, perhe ja sukupuoli. Teoksessa Kinnunen, Merja & Korvajärvi Päivi (toim.) *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 109-118.
- Knights, David & Morgan, Glenn (1991) Corporate strategy, organizations, and subjectivity: a critique. *Organisation Studies*, 12 (2), 251-273.
- Koivisto, Tapio & Koski, Pasi (1998) Terveysteknologiayritys ja innovaatiojärjestelmä. Verkostoanalyysi suomalaisesta teknologiaprojektista. Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Työelämän tutkimuskeskus, työraportteja 55. Tampere.
- Kolehmainen, Sirpa (1995) Naisten ja miesten työmarkkinat. Segregaatio ja rakennemuutos Suomessa 1970-90. Julkaisematon sosiaalipolitiikan lisensiaatintutkimus, Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Tampere.
- Kontu, Juha (1999) Finnveran toiminta käynnistyi. Riskirahoitus-, takuu- ja takauspalvelut lähellä asiakasta. *Finnvera Oyj:n asiakaslehti* 1/1999, 5-7.
- Kovalainen, Anne (1993) At the margins of the economy. Women's self-employment in Finland 1960-1990. Turun Kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja A 9. Turku.
- Kovalainen, Anne (1994) The invisibility of gender in economics. Turun Kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja A 2. Turku.
- Kovalainen, Anne (1995a) Naisen paikka yrittäjänä. *Työelämän tutkimus*, 6 (1), 12-15).
- Kovalainen, Anne (1995b) Yrittäjyyden kasvun rakenteet. Teoksessa Kovalainen, Anne & Simonen, Leila (toim.) *Sosiaali ja terveystalan yrittäjyys*. Helsinki: WSOY, 43-60.
- Kovalainen, Anne (1996) Female entrepreneurship in Finland and the Nordic countries – similarities and some tendencies for future development. Teoksessa *Aspects of women's entrepreneurship*. NUTEK, B 10. Tukholma, 143-156.
- Kuosa, Tarja (1998) Tulevaisuusvisiot paljastavat ATK-alan teknologiakeskeisyyden ja miehisyyden. *Työelämän tutkimus*, 9 (3), 11-12.
- Linnamaa, Reija (1995) Seudullinen elinkeinopolitiikka menestystekijänä? – Tampereen kaupunkiseutu esimerkkinä. Tampereen yliopisto, Aluetieteen laitos, Tutkimuksia, Sarja B 68. Tampere.
- Ljunggren, Elisabet & Nilsson, Pernilla (1995) Female entrepreneurs in Scandinavia. An institutional perspective on entrepreneurship. Teoksessa Tuohimaa, Sinikka & Työlähti, Nina & Fyhn, Asbjørge (toim.) *On the terms of northern woman*. Oulu: University of Oulu, 184-198.
- Mahot, Patricia (1998) Funding for women entrepreneurs: A real – though disputed – problem. Teoksessa *Women entrepreneurs in small and medium enterprises*. OECD Proceedings. Paris: OECD Publications, 217-226.

- Mannermaa, Mika & Ahlquist, Toni (1998) Varsinainen tietoyhteiskunta. Varsinais-suomalaisen kommunikaatioklusterin pk-yritysten kilpailukyky, kehitys-näkymät ja työllistyvyys tulevaisuudessa. ESR-julkaisut -sarja. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Marjosola, Iiris (1979) Yrittäjyys tahtona ja mahdollisuutena. Jyväskylän yliopisto, Taloustieteen laitos, Julkaisuja n:o 49. Jyväskylä.
- Nurmi, Esko (1999) Talous tarvitsee myös paidanpesijöitä. Palvelutyönantajien Matti Honkalan resepti on ”yhteiskunnan kokonaistehokkuus”. Helsingin Sanomat, 8.2.1999, B 8.
- Okko, Paavo (1997) Yrittäjyys kansantalouden voimavarana. PTT katsaus, 18 (4), 6-13.
- Palvelutyönantajat ry (1998) Työvoiman jakautuminen sektoreittain 1916-1996 (2/1/1998). Osoitteessa: <http://www.palvelutyonantajat.fi/tilastot.lhtml>.
- Powell, Walther W. & Brantley, Peter (1992) Competitive cooperation in biotechnology: Learning through networks? Teoksessa Nohria, Nitin & Eccles, Robert G. (toim.) Networks and organizations. Structure, form, and action. Boston: Harvard Business School Press, 366-394.
- Rautu, Jyrki (1994) Tuntipalkkojen ja työmäärän jousto teollisuudessa laman aikana. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Keskustelunaiheita no 496. Helsinki: ETLA.
- Rosa, Peter & Hamilton, Daphne (1994) Gender and ownership in UK small firms. Entrepreneurship, Theory and Practice, 18 (3), 17 sivua. Osoitteessa: <http://gw5.epnet.com>.
- Ruuskanen, Petri (1998) Maaseutuyrittäjyys puheena ja käytäntönä. Onko verkostoyrittäjyydestä vastaus suomalaisen maaseudun rakenneongelmiin? Kokkola: Jyväskylän yliopisto, Chydenius-instituutti.
- Sisällöntuotannon kilpailukykyyn kehittäminen (1997) Strateginen selvitys osa 1. KTM.
- Snodgrass, Coral R. & Jauch, Lawrence R. (1995) Core principles: A black hole of and for strategy theory building and builders. Advances in Strategic Management, Vol. 12B, 69-85.
- Sundin, Elisabeth & Holmquist, Carin (1989) Kvinnor som företagare – osynlighet, mångfald och anpassning – en studie. Malmö: Liber.
- Suomen yritykset (1997) STV, Yritykset 1999:3. Helsinki: Tilastokeskus.
- TIPAL, Tietotekniikan palveluliitto ry (1998) Personnel. Osoitteessa: <http://www.tipal.fi/industry.htm>.
- Uusmedia-alan TOP20 (1998). Julkaistu 18.9.1998. Osoitteessa: <http://www.tietoviikko.com/tutkimukset/uusmediataulukko.html>, 29.10.1998.
- Vehviläinen, Marja (1996) ”Maailmoista ilman naisia” tietotekniikan sukupuolieroihin. Teoksessa Kinnunen, Merja & Korvajärvi, Päivi (toim.) Työelämän sukupuolistavat käytännöt. Tampere: Vastapaino, 143-170.
- Vehviläinen, Marja (1997) Gender, expertise and information technology. Department of Computer Science, University of Tampere A 1. Tampere.

- Virta, Sirpa (1986) Naisyrittäjät ja yrittäjäksi aikovat naiset. Raportti Nainen ja yritystoiminta -työryhmän naisyrittäjyyden edistämistutkimuksesta. Tamperre. Kauppa- ja teollisuusministeriö.
- Vokins, Nadine (1993) The minerva matrix women entrepreneurs: Their perceptions of their management style. Teoksessa Allen, Sheila & Truman, Carole: Women in business. Perspectives on women entrepreneurs. London: Routledge, 46-56.
- West, Alan (1992) Innovation strategy. Prentice Hall: Hertfordshire.
- Whittington, Richard (1996) Strategy as practise. Long Range Planning, 29 (5), 731-735.
- Women entrepreneurs in small and medium enterprises (1998). Proceedings. Paris: OECD Publications.

Strategiadokumentit

- Kuopion strategia 2000-luvun alkuun. Kuopion kaupunki, tavoite- ja kehittämissuunnitelmat, TA 1997:2. Hyväksytty kaupunginvaltuustossa 10.11.1997.
- Lappeenranta 2000 strategia. Lappeenrannan kaupungin valtuustokauden 1997-2000 kehittämistavoitteet. Lappeenrannan kaupungin kehittämissyksikön julkaisuja 1997:1. Kaupunginvaltuusto 8.12.1997.
- Tampereen tulevaisuus on tiedossa – kaupunkipolitiikan suuntaviivat 2000-luvulle. Kaupunginvaltuuston hyväksymä 12.3.1997.

Hannakaisa Isomäki

ONTOT TARINAT: TIETOJÄRJESTELMÄAMMATTILAISTEN IHMISKÄSITYKSIÄ

Tietojärjestelmät yhdistävät tietoyhteiskunnan tietoteknisiä rakenteita ja ihmisen toimintaa. Tietojärjestelmien rakentajat eli atk-ammattilaiset, jotka työkseen rakentavat ohjelmistoja, ovat kuitenkin keskittyneet pääasiassa teknisiin kysymyksiin. Ihmisen huomioimista ei juurikaan ole pidetty tärkeänä (Kirby ym. 1995). Tulevaisuudessa tietojärjestelmiltä vaaditaankin teknisen toimivuuden lisäksi kykyä vastata myös monenlaisiin inhimillisiin tarpeisiin (Gill 1996). Tämä edellyttää ihmisen olemassaolon perusmuotojen ottamista huomioon tietojärjestelmiä rakennettaessa. Rauhalan (1983) mukaan ihmisen olemassaolon perusmuotoja ovat tajunnallisuus, kehollisuus ja situationaalisuus. Ihmisen kokonaisvaltainen huomioiminen edellyttää näiden kolmen perusmuodon yhtäaikaista olemassaoloa. Tämä tarkoittaa ihmisen ymmärtämistä ajattelevana, tuntevana ja tahtovana fyysis-organaisena olentona, jonka olemassaolossa on keskeistä suhteet muihin ihmisiin ja ympäristöön.

Ihmisen huomioiminen tietojärjestelmien rakentamisessa tarkoittaa suunnittelun laajenemista ohjelmiston mekanismeihin keskittyvästä rakentamisesta suunnitteluun, jossa ihmisen olemassaolon perusmuodot ovat keskeisiä lähtökohtia. Olennainen tekijä tällöin on ihmiskäsitys, joka määrittää atk-ammattilaisten näkemyksen niistä ihmisistä joille he järjestelmiä rakentavat. Ihmiskäsitys välittyy suunnittelutoimintoihin ja näkyy yksittäisen ohjelmiston suunnittelun tavoitteissa sekä suunnittelu- ja toteutusratkaisuisissa (Winograd 1995). Oletukset ihmisen toiminnasta ovat myös vuorovaikutuksessa erilaisten tieto-, informaatio-, tietosysteemi-, organisaatio- ja yhteiskuntakäsitysten kanssa, joten ihmiskäsityksellä on keskeinen rooli myös muiden tietojärjestelmän osatekijöiden taustaoletuksia hahmotettaessa.

Tietojärjestelmäammattilaisten ihmiskäsitys on tärkeä myös siksi, että tietojärjestelmätieteen antama käsitys ihmisestä eli ihmiskuva ei ole näkyvä. Esimerkiksi tietojärjestelmien rakentamisen teorioiden analyyseissä ihmiskuva on osoittautunut kaikkein ongelmallisimmaksi selvitettäväksi; usein ihmiskuvaa ei ole onnistuttu määrittelemään lainkaan (Iivari 1991; Iivari, Hirschheim & Klein 1998). Toisin sanoen, tietojärjestelmien rakentamisen teoreettisten mallien sisältämä ihmiskuva ei ole niin selkeä että siitä olisi apua atk-ammattilaisten koulutuksessa tai käytännön rakentamistyössä tehtävissä käytäjien määrittelyissä.

Artikkelissani mielenkiinnon kohteena ovat suomalaisten tietojärjestelmäammattilaisten tapa ymmärtää ihmistä. Nämä ihmiskäsitykset kertovat myös mitä edellytyksiä tietojärjestelmien rakentajilla on määritellä ihmistä julkituotuna osana tietojärjestelmää. Tässä artikkelissa tarkastelen tietojärjestelmäammattilaisten ihmiskäsityksiä, joissa ihminen nähdään määriteltynä yritystalouden, tietotekniikan, työprosessien tai tietojärjestelmäammattilaisen oman toiminnan kautta. Lisäksi ihmistä kuvataan tietävänä ja tuntevana olentona suhteutettuna atk-ammattilaiseen ja hänen asiantuntemukseensa.

Ihmiskäsitys tietojärjestelmäammattilaisen tarinoissa

Tietojärjestelmien rakentaminen on asiantuntemusta edellyttävää työtä, jossa ongelmanratkaisu on keskeistä. Se on toimintaa, jossa tietojärjestelmäammattilainen reflektiivisen toiminnan avulla luo uuden ratkaisumallin suunnittelukohteena olevaan ongelmaan (Winograd 1995; Heiskanen & Newman 1997). Reflektiivisessä toiminnassa asiantuntija – tietojärjestelmäammattilainen – kyseenalaistaa omat aikaisemmat tietonsa ja asettuu avoimeen vuorovaikutukseen, vuoropuheluun, ongelmatilanteen ja siihen liittyvien ihmisten kanssa. Dialogissa korostuu reflektio, jatkuva aktiivinen pohdinta, jonka kohteena ovat tilanteeseen liittyvät tiedot, uskomukset ja arvot. Toiminnan reflektoinnin tarve (reflection-in-action) syntyy, kun toiminnan rutiinit (knowing-in-action) rikkoutuvat (Schön 1983, 1987), esimerkiksi tietojärjestelmien käyttöönoton ongelmatilanteiden yhteydessä (vrt. esim. Bostrom & Heinen 1977; Dagwell & Weber 1983). Asiantuntijat tekevät ongelmatilanteesta ymmärrettävän reflektion avulla muodostettujen tarinoiden avulla (Brown & Duguid 1991; ks. myös Boland & Tenkasi 1995). Tutkimuksessani ihmiskäsitys tarkoittaa niitä tietoja, uskomuksia ja arvoja – tarinoita – joita tietojärjestelmäammattilaisilla on niistä ihmisistä, joille he järjestelmiä rakentavat.

Haastateltavat

Haastattelin 20 tietojärjestelmäammattilaista seitsemästä yrityksestä. Heistä 14 oli miehiä ja 6 naisia. Haastateltavien koulutustaustat vaihtelivat. Yhdellätoista atk-ammattilaisella oli yliopistotasoinen koulutus ja kuudella haastateltavalla oli ammattikorkeakoulu- ja opistotasoinen koulutus. Kolme haastateltavista oli hankkinut ammattitaitonsa pääasiassa tietojärjestelmätyötä tekemällä ja atk-kursseja käymällä. Kaikilla haastateltavilla oli työkokemusta tietojärjestelmätyöstä. Projektin vetäminen, suunnittelu ja ohjelmointi olivat yleisimmät tehtävät, mutta melkein kaikilla oli kokemusta myös erilaisista asiakaspalvelutehtävistä. Kahta lukuun ottamatta kaikilla haastateltavilla oli kokemusta useammasta kuin yhdestä tietojärjestelmätyön tehtävästä. Lisäksi kolme haastateltavaa oli toiminut tietojärjestelmätieteen yliopistollisissa tehtävissä.

Haastateltavat työskentelivät yrityksissä, joiden koko (henkilökunnan määränä ilmaistuna) vaihteli kolmesta 20.000:een. Yritysten toimialat olivat tietoliikenne- ja matkaviestintäpalvelut, teleoperointi, lähiverkkopalvelut, ryhmätyöteknologiat ja -järjestelmät sekä toimisto-, taloushallinto- ja Intranet-järjestelmät, terveydenhuollon ja kansalaisten hyvinvoinnin tietojärjestelmät, vakuutusjärjestelmät ja Internet-ohjelmistot. Useat yritykset ilmoittivat järjestelmiensä olevan palveluita eli suunnattu suoraan käyttäjille. Yritysten tai niiden yksiköiden kotipaikat olivat Espoo, Oulu, Jyväskylä ja Tampere.

Ontot tarinat

Tietojärjestelmäammattilaiset eivät helposti puhu ihmisestä työhönsä liittyen. Ihminen saa merkityksensä usein tietojärjestelmäammattilaisten työn pyrkimysten kautta. Näissä kuvauksissa käyttäjän huomioimista ei mielletä työn tarkoitukseksi: ihmistä kuvataan yritystalouden, tietotekniikan tai työprosessien kautta. Kuvauksissa, joissa ihmisestä puhutaan, käyttäjää ei yleensä huomioida suhteessa järjestelmän rakentamiseen. Näissä ilmauksissa ihmistä suhteutetaan tietojärjestelmäammattilaisiin itseensä ja tietotekniikkaan: käyttäjissä on keskeistä se, että he tietävät vähemmän tietotekniikasta kuin atk-ammattilaiset ja suhtautuvat joko myönteisesti tai kielteisesti tietotekniikkaan. Joissakin ilmauksissa tietojärjestelmäammattilaiset reflektoivat työtään suhteessa käyttäjään. Tällöin käyttäjän toimintatapoja etsitään itsereflektion avulla. Tarinat jäävät ontoiksi: niissä ei ole tilaa ihmisen olemassaolon perusmuodoille eikä käyttäjän näkemyksille omasta toiminnastaan.

Yritystalouden näkökulma

Tietojärjestelmäammattilaiset puhuvat usein ihmisestä yritystoiminnan termein. Tällöin yritys tai organisaatio on keskeinen reflektion kohde, ei ihminen. Ihminen samaistetaan yritykseen, joka määrittää myös siihen kuuluvaa ihmistä. Ihmisistä tekee erilaisia se, että he kuuluvat erilaisiin yrityksiin, eivät ihmiselle ominaiset piirteet. Termi, joka mahdollistaa tämän merkityksenannon, on asiakas: asiakas voi olla sekä ihminen että yritys. Yritystalouden näkökulmassa asiakas merkitsee yritystä.

Asiakkaan tarpeet määrittävät taloudellisin perustein. Keskeinen tarve on saada säästöjä aikaan: ”aina ku tehdään näitä järjestelmiä ni siinä on sitte vieressä ne laskelmat miten paljon tällä säästetään henkilöresursseja...”. Säästöjä voidaan saavuttaa useilla eri tavoilla: automatisoimalla käyttäjien työtä, siirtymällä räätälöidyistä järjestelmistä tuotekeskeiseen rakentamiseen, jolloin ei tarvitse huomioida eri käyttäjien yksilöllisiä tarpeita, tai luomalla toimintamalleja, joissa keskeistä on tietojärjestelmien käytön kustannustehokkuus.

”(Haastattelija: Mä olisin vielä tarkistanu sitä et mitä tarkoitat niillä tarpeilla?) Asiakkaan tarpeet on tällä hetkellä tämmönen erittäin kustannustehokas ja loppukäyttäjiä palveleva tietotekniikka. Etenkin isoissa yrityksissä tehdään paljon kustannuslaskentaa siitä, kuinka paljon tietotekniikka maksaa ja selkeenä trendinä on nyt sitten, että pyritään luomaan malleja, jolla tää perustietotekniikka saadaan kustannustehokkaammaks...ja siinä pitää huomioida loppukäyttäjän näkökulma, koska se on suurin alue, missä kustannussäästöjä on saavutettavissa....”

Käyttäjä on kiinnostava vain siksi, että säästöjä saadaan parhaiten aikaan loppukäyttäjien työtä automatisoimalla, joko kokonaan tai osittain. Ihmisen, loppukäyttäjän, tarpeeksi määrittyy näin automatisoiduksi tuleminen ja hänen keskeinen roolinsa on olla säästökohde.

Yritystalouden näkökulma tuo esiin tietojärjestelmien rakentamisen tavan, jossa korostuu niiden puitteiden suunnittelu ja toteuttaminen, jotka ylläpitävät yrityksen kilpailukykyä ja tehokkuutta talouden keinoin. Näkökulma tuo näin hyvin esiin nykyisen ammattikäytännön antivoluntaristista luonnetta: ammatillinen toiminta on kiinteä osa isompaa järkipäristä systeemiä, joka asettaa ehtoja siinä toimivien ammattilaisten toiminnalle. Toisin sanoen, tietojärjestelmäammattilaisen työssä keskeisiä pohdinnan kohteita saattavat olla asiakasyrityksen taloudellisen kannattavuuden kysymykset eikä vain suunnittelun kohteena olevan tietojärjestelmän toteuttaminen. Yhdeksi keskeiseksi ammattilaisten reflektiota suuntaavaksi rajaehdoksi erityisesti

yksityisellä sektorilla onkin määritelty toiminnan taloudellinen kannattavuus (Pirttilä & Tornberg 1997). Vaikuttaisikin siltä, että tietojärjestelmien rakentamisen käytänteet ovat niin pitkälti taloudellisten ehtojen sanelemia ettei tilaa jää asiakkaan huomioimiselle ihmisenä.

Tietotekniikan näkökulma

Tietojärjestelmäammattilaiset puhuvat usein myös tietotekniikasta. Tietotekniikalla tässä yhteydessä tarkoitan tietokonelaitteita, tietoverkkoja, ohjelmistoja ja tietojärjestelmien rakentamisen metodologioita. Ihminen on selkeästi toissijainen puheenaihe tai puuttuu puheista kokonaan. Tämä näkyy esimerkiksi siten, että termit, joilla on sekä ihmiseen liittyvä että tekninen merkitys saavat pelkästään teknisen tulkinnan:

”...just tämmönen käytettävyys, vasteajat ja kuormitusprosentit, eli tavallaan, miten se [tietoliikenneverkko] niinkun käyttäytyy, mitä siinä niinku tapahtuu silloin kun asiakas käyttää sitä palvelua...”.

Ihmisen ja tietotekniikan raja on epäselvä ja termi käyttäjä saatetaan tulkita merkitykseltään tekniseksi. Erään haastateltavan mielestä käsite käyttäjä on tietotekniikkaan liittyvä termi ja suuntasi haastattelua teknisiin aiheisiin: ”miksi kysyt käyttäjästä, kun kerran halusit tietää jotain ihmisestä, käyttäjätermin käyttö suuntas haastattelua atk-keskeiseksi”.

Tämä on mielenkiintoista siinä mielessä, että käyttäjä-termi on otettu käyttöön 1980-luvulla, ”Käyttäjän vuosikymmenenä”, erottamaan tietojärjestelmää rakentavat ammattilaiset muista järjestelmän kanssa tekemisiin joutuvista ihmisistä. Tietojenkäsittelyn kirjallisuudessa käyttäjällä siis tarkoitetaan yleisesti sitä ihmistä, jolle tietojärjestelmä rakennetaan. Ihminen voi esiintyä eri rooleissa tietojärjestelmän käyttäjänä, esimerkiksi toimitusjohtajana, työnohjohtajana, asiantuntijana, teknisen henkilöstön edustajana tai tietokone-lukutaidottomana käyttäjänä (Friedman & Cornford 1989, 186). Miksi tämä vielä 1980-luvulla selkeästi ihmistä tarkoittava käsite ”käyttäjä” ei enää vuosituhanen vaihteessa merkitse tietojärjestelmäammattilaiselle ihmistä? Viimeaikaisten työelämän oppimista käsittelevien tutkimusten valossa (esim. Brown, Collins & Duguid 1989; Brown & Duguid 1991) vaikuttaa siltä, että tietojärjestelmien rakentamisen käytänteiden kulttuuri on muuttunut teknologia-keskeisemmäksi, eikä käyttäjä-termin merkitys näissä käytänteissä enää liity ihmiseen.

Tietotekniikan näkökulma muistuttaa systeemiteoreettista näkökulmaa, jossa ihmiselle ei ole varattu mitään erityisasemaa (Nurminen 1986, 61).

Tietojärjestelmä ymmärretään niin, että se joko jättää ihmisen huomiotta tai ihminen on kytköksissä tietojärjestelmään siten, että hänestä tulee systeemin alkio. Tietojärjestelmän alkiona ihmisen on käyttäydyttävä kuten muutkin järjestelmän osat: mekanistisesti. Ihminen jätetään huomiotta joko unohtamalla hänet kokonaan, samaistamalla hänet tietotekniikkaan tai hukkaamalla hänet suunnitteluprosessin aikana.

”(Haastattelija: Jos ajatellaan sitä tilannetta ku sä teet sovellusta, ni kenelle sä ajattelet tekeväs sitä?) No jos puhutaan niinku toteuttamisesta, ohjelman tekemisestä nin, kyllä sitä tehdään, tehtyä määrittelyä vastaan elikkä, tavallaan teen sitä, niinku kaupallisena tilaustyönä että se määrittely on se johon minä sitä vertaan, se on se kenelle sitä tehdään, jos virhe on tehty sitä ennen ni ei se tekijä sitä siinä vaiheessa ensisijaisesti korjaa,..., tämä vaihejako-malli just perustuu siihen ajatukseen että ei voi palata juurilleen vaan joitakin asioita pitää jossain vaiheessa lyödä lukkoon että tää prosessi etenee”.

Ihmisen liittää systeemiin useimmiten asiakassuhde: ihminen on jossakin järjestelmän takana oleva epäkiinnostava ja persoonaton olio, joka vain jollakin tavalla käyttää järjestelmää. Omia tarpeita hänellä on, mutta niitä ei huomioida: ”no asiakkaalla on omia tarpeita mitä ne tietysti haluaa tuoda esille, niitä pyritään ottaa huomioon, mutta enemmän tää on sellasta tuotekehitystä” . Käyttäjien tarpeita ei tarvitse ottaa huomioon tuotekehityksessä, vaan tietotekniikka itse on riittävä kehittämisen lähtökohta. Tietotekniikan näkökulmassa ihminen ei ole keskeinen toimija vaan tietokone: ”... elikkä se kone on se jolla se kaikki toiminta kääntyy.” Näkökulma on yhtenevä sekä Pirkanmaan maakunnan että Tampereen kaupunkien strategiadokumenttien laadun kanssa (Lehtimäki tässä kirjassa), jossa tietotekniikka, erityisesti tietoverkot, ovat tärkeitä toimijoita eivätkä ne ihmiset, jotka niitä käyttävät.

Työprosessien näkökulma

Tietojärjestelmäammattilaiset kuvaavat ihmistä myös työhön liitetyn toiminnan kautta. Keskeisiä reflektion kohteita ovat työnkulun prosessit, eikä kyseistä työtä tekevä ihminen. Keskeinen toimija ei ole ihminen, vaan tietojärjestelmään rakennettu työprosessi:

”käytettävyys tarkoittaa sitä että, se kone ei oo se itseisarvo vaan että se [tietojärjestelmä] on niin yksinkertainen ja selkee ja, niinkun, yksinkertaistettu malli siitä todellisuudesta että se tukee sitä toimintaprosessia...”

Tärkeiksi asioiksi nousevat työprosessien ohjaus ja valvonta sekä prosessiin sisältyvä tieto. Ihminen jää työprosessin ominaisuuksien varjoon: ”...mehän tehtiin sitä [tietojärjestelmää] sillä tavalla että me käytiin läpi sitä toimintatapaa ja niitä tietoja mitä kussakin tilanteessa tarvitaan ja miten se potilas liikkuu niillä mejän kaavoilla”. Tällöin tietojärjestelmien rakentamisessa korostuu työnkulkumallien löytäminen ja mallintaminen sekä niihin liittyvien tietojen määrittely.

Useimmiten työprosessit nähdään objektivistisena, ”yksinkertaistettuna todellisuutena”: on olemassa joku ideaali työnkulun malli, jota ihmisen tulee noudattaa. Olennaista tällöin on työnkulun ohjaus ja valvonta: ”lähtökohta oli helppien tekemisessäkin se että pyrittiin niinku ohjaamaan sitä, kuinka se prosessi siellä hoidetaan, ja se on musta oikee lähtökohta”. Vaikuttaa siltä, että järjestelmiä rakennetaanakin ihmisille, jotka haluavat ohjata ja valvoa työprosesseja, eikä järjestelmiä käytävälle työprosessin varsinaisille toimijoille eli käyttäjille. Vastaavasti työn tuottavuus ja tehokkuus ovat tietojärjestelmän, ohjauksen ja kontrollin varassa.

Työprosessien näkökulmassa korostuu tietojärjestelmien rakentamisen teknis-rationaalinen perinne, joka perustuu systeemiajatteluun. Maailman näkeminen systeeminä on tapa asettaa tietokonelaitteet, ohjelmistot ja ihmiset systeemin osiksi. Näitä osia voidaan parhaiten kuvata abstraktein termein. Tietojärjestelmä suunnitellaan kaavamaisena ongelmanratkaisuprosessina, jossa ongelma ositetaan ja osien ratkaisut kuvataan abstraktina mallina. Tällaisessa suunnittelussa ihmiset muuttuvat asioiksi (Bødker & Greenbaum 1993). Tämä menettely on Schönin (1983, 1987) kritisoiman teknisen rationaliteetin mukainen, eikä suinkaan reflektiivisen toiminnan mukaista. Tällainen teknis-rationaalinen tapa suunnitella toimintaa on Erikssonin (samassa julkaisussa) mukaan yleistä myös kaupunkien strategisessa suunnittelussa, jossa strategisen johtamisen klassinen viitekehys on asiakirjojen tuotantoprosessin keskeinen voimavara.

Työnkulkuprosessien kaavamainen toteutus on luonut hierarkkisia tietojärjestelmiä, jotka syventävät työnjakoa eri henkilöstöryhmien välillä. Se on myös sulkenut käyttäjät pois suunnitteluprosessista eikä edesauttanut luovaa keskustelua tietojärjestelmäammattilaisten ja työtä tekevien ammattilaisten välillä (Ehn 1988, 51). Tällainen perinteinen rakentaminen on ristiriidassa sellaisen tietojärjestelmien rakentamisen tavan kanssa, jossa lähtökohdana on tilannekohtainen työtehtäviin kuuluvien suoritusten monipuolinen ymmärtäminen (esim. Suchman & Trigg 1991). Tällöin ihminen nähdään keskeisenä aktiivisena toimijana ja hänen ymmärtämisensä on tärkeää. Vuorovaikutus rakentamisprosessin aikana on molemminpuolista: tietojärjestelmän rakentajat ja käyttäjät kuuntelevat toisiaan ja pyrkivät ymmärtä-

mään toistensa näkemyksiä suunnittelun kohteena olevasta järjestelmästä (Greenbaum & Kyng 1991).

Tietotekniikkaa hallitsematon, persoonaton käyttäjä

Kuvauksissa, joissa tietojärjestelmäammattilaiset puhuvat ihmisestä, käyttäjä ei huomioida suhteessa järjestelmän rakentamiseen. Usein ihmisen olemassaolon perusmuodot ovat piilossa ammattinimikkeen takana. Näissä ilmauksissa ihmistä suhteutetaan työelämän sosiaalisessa roolissaan sekä tiedoiltaan että tunteiltaan tietojärjestelmäammattilaisiin ja tietotekniikkaan. Käyttäjissä on keskeistä se, että he tietävät vähemmän tietotekniikasta kuin atk-ammattilaiset ja suhtautuvat joko myönteisesti tai kielteisesti tietotekniikkaan.

”(Haastattelija: minkälaisia ongelmia niillä [käyttäjillä] vois olla?) Niillä on aika usein just se ongelmatila jo ihan siinä että kun ei osata edes alkeita että, ei niinku ymmäretä että miten tommonen, tietokone, järjestelmä toimii”. Nämä kuvaukset ilmentävät ja ylläpitävät tietojärjestelmien rakentamisprosesseille tyypillistä yksisuuntaista vuorovaikutustapaa: käyttäjien osallistuminen tietojärjestelmäprojekteihin on hankalaa, koska heidän näkemyksiään ei pidetä asiantuntevina eikä siten oteta huomioon (Markus & Bjørn-Andersen 1987; Beath & Orlikowski 1994).

Käyttäjän mieltäminen yksinkertaiseksi ja tietämättömäksi tekee tietojärjestelmäammattilaisen työstä epämielikästä.

”(Haastattelija: tykkääks sä tehdä käyttöohjeita tai help-tiedostoja?) En, en tykkää, mä yleensä pyrin delegoimaan ne jollekin muulle. (Haastattelija: mikse on inhottavaa?) Mun mielestä se on ehkä sen takia inhottava just että, kun on tekninen ihminen kuitenkin niinku päästä varpaisiin, että tekee sovelluksia, koodaamista ja se on niinku kauheen antosaa, saada joku tämmönen, prosessi mallinnettua koneelle, tehtyä se koodi sinne, mutt sitte tota, kun pitäis lähteä tekee tosiaan sitä, tekstiä sitte sille loppukäyttäjälle siitä että miten sitä käytetään ja miten missäkin paikassa jotain painiketta painetaan ni, ne on itselle niin itsestään selviä asioita että se on niinku tosi epäkiitollista hommaa”.

Mikäli tietojärjestelmäammattilaisen työn kohteeksi olisi määritelty ihmisen ja tietojärjestelmän välisen suhteen toteuttaminen, olisi tietojärjestelmätyössä enemmän ongelmanratkaisusta kiinnostuneita ammattilaisia kannustavia piirteitä. Tällöin esimerkiksi help-tiedostojen teossa voitaisiin käyttäjää tarkastella oppimisteorioiden valossa (esim. Resnick 1989) tai ihmisen informaati-

on käsittelyn prosessien kautta (esim. Tanskanen 1999). Tämä lähestymistapa tarjoaisi kiinnostavia ja haasteellisia näkökulmia nykyisin järjestelmän rakentamisessa tylsinä pidettyihin tehtäviin ja samalla tietojärjestelmään rakentuisi käytettävyyttä inhimillisestä näkökulmasta katsottuna.

Kaikkein selkeimmin ihmistä kuvaava piirre on emotionaalisuus. Käyttäjät ovat joko innostuneita tietojärjestelmästä tai pelkäävät sitä.

”Yhdessä organisaatiossa oli joitain jotka ei niinku suostunu käyttää, ylipäättään mikroo (Haastattelija: miksei ne suostunu?) Sitä mä en tiedä muuta kun että ilmeisesti siinä on jonkinlainen, semmonen osaamattomuuden pelko tai koe-taan se tilanne jotenkin epämiellyttävänä”.

Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että tietokonefobia on nykyisin hyvin yleinen ilmiö (Brosnan & Davidson 1994).

Käyttäjä tietojärjestelmäammattilaisen itsereflektiona

Joissakin ilmauksissa tietojärjestelmäammattilaiset refleктоivat työtään suhteessa käyttäjään. Tällöin käyttäjän toiminnalle tyypillisiä piirteitä etsitään itsereflektion avulla. Järjestelmän ja käyttäjän välinen vuorovaikutus toteutetaan tietojärjestelmäammattilaisen omien tottumusten mukaisesti.

”(Haastattelija: mites sitte ku sä teet sovellusta, ni, kenelle sä ajattelet tekeväs sitä?)... mä teen sitä vähän niinku miten mä itse haluaisin sitä käyttää ett se on aika paljon ett en mä välttämättä osaa sitä kenenkään muun ehdoilla”.

Tämä ymmärrystapa osoittaa sekä moraalista että älyllistä sensitiivisyyttä ihmistä kohtaan: pyrkimyksenä on toteuttaa järjestelmän ja käyttäjän välinen vuorovaikutus ihmisen toiminnan ehdoilla. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että tietojärjestelmäammattilaisilla ei ole hallussaan tietoa käyttäjän toiminnalle ominaisista piirteistä, jota voisi käyttää lähtökohtana tietojärjestelmän toteuttamisessa.

Ontot tarinat ylläpitävät ulkoajohtuvaa ihmiskuvaa

Tietojärjestelmäammattilaisten tarinoissa ihminen on vailla omaa sisältöä ja merkitystä, hän on kuin ontto solmu todellisuudesta tietojärjestelmään poimitussa toimintojen verkostossa. Tarinat paljastavat tietojärjestelmätyön tapoja, joissa ihmisen huomioimista ei yleensä pidetä tärkeänä.

Yritystalouden, tietotekniikan ja työprosessien näkökulmien taustalta on löydettävissä funktionalististen teesien mukainen todellisuuden jäsentämis-

tapa. Kannisto (1994) määrittelee tällaisen tavan essentialistiseksi käsitykseksi, jossa ihminen nivoutuu osaksi jotakin objektiivista ja normatiivista järjestelmää. Essentialistisen käsityksen mukaan lajiniimitykset kuten ”ihminen” on luonnollista ymmärtää eräänlaisiksi funktiotermeiksi. Tällöin olennaista on selittää jonkin järjestelmän toimintaa sen osien välisten syy-seuraussuhteiden – ”inputin” ja ”outputin” – kautta. Järjestelmän osien ominaisuuksiin ei kiinnitetä huomiota, koska järjestelmän edustama normatiivinen järjestys on yksityisestä ihmisestä riippumaton ja tarjoaa mittapuun hänen ja hänen elämänsä arviointiin. Ihmisen on pyrittävä täyttämään tehtävänsä systeemin määrittämällä tavalla.

Näkökulmat, joissa ihmisestä puhutaan joko persoonattomana tietotekniikasta tietämättömänä sekä sitä pelkäävänä olentona tai tietojärjestelmäammattilaisen itsereflektiona ilmentävät hyvin Buberin (1993) määrittelemää kahta erilaista todellisuuden jäsentämisen perussuhdetta: ihmisen suhde maailmaan ja toiseen ihmiseen määrittyy joko Minä-Se- tai Minä-Sinä -suhteen kautta. Minä-Se -suhde on subjekti-objekti -asetelma, jossa toinen ihminen koetaan tai toiseen asennoidutaan objektina, esimerkiksi ennalta asetetun roolin määrittämänä. Vuorovaikutus on yksisuuntaista, toisen osapuolen huomiotta jättämistä (Laine & Kuhmonen 1995, 71). Tietojärjestelmäammattilaisten kuvaukset käyttäjistä ovat usein Minä-Se -suhteen mukaisia. Käyttäjää ei oteta huomioon tasavertaisena työskentelykumppanina ja ihmisenä. Häntä määritellään usein ammattinimikkeen avulla ja jätetään huomiotta asiantuntemattomaksi todettuna. Tunteet ovat sellaisia ihmisen olemassaolon perusmuotoja, joita tietojärjestelmäammattilaisten puheissa esiintyy. Näiden ominaisuuksien olemassaoloa ei kuitenkaan otettu huomioon suhteessa tietojärjestelmien rakentamiseen.

Kuvaukset, joissa käyttäjää hahmotetaan tietojärjestelmäammattilaisten itsereflektiona pitävät sisällään pyrkimystä Minä-Sinä -suhteen mukaiseen toisen osapuolen huomioon ottamiseen. Minä-Sinä -suhde on vuorovaikutteinen ja sen sisältöjä ovat mm. toisen huomioiminen kokonaisvaltaisena persoonana nykyhetkessä, toisen ymmärtäminen ja ymmärretyksi tuleminen. Tätä mahdollisuutta rajoittavat Minä-Se -suhteet (Laine & Kuhmonen 1995, 72). Tietojärjestelmäammattilaisten suhde käyttäjiin on yleensä Minä-Se -suhteen mukainen ja jättää näin ihmisen huomiotta tietojärjestelmien rakentamisessa. Itsereflektio-näkökulman sisältämä pyrkimys ottaa ihminen huomioon järjestelmän toteuttamisessa jättää myös käyttäjän huomiotta, koska häntä hahmotetaan atk-ammattilaisen toimintatapojen kautta. Tietojärjestelmäammattilaisten ihmiskäsitys on ulkoahjautuva. Ihmisen on sulauduttava järjestelmän ehdoilla toimivaksi osaksi, häntä määritellään ulkokohtaisesti yksisuuntaisen vuorovaikutuksen kautta tai hänen huomioi-

misensa ei tapahdu aidon kaksisuuntaisen vuorovaikutuksen kautta vaan tietojärjestelmäammattilaisen omien toimintatapojen kautta.

Ihmiskäsityksen ulkoahjautuvuutta vahvistaa myös välineellinen käsitys ihmisen tarpeista. Tarpeella tarkoitetaan jotakin, mitä vaaditaan, jotta jokin tietty tarkoitus voidaan saavuttaa. Ihmisen tarpeet siis määrittyvät hänen toimintansa tarkoituksen kautta. Tarve on työkalun tai keinon puute. Tietojärjestelmätyössä näyttäisi olevan vallalla tulkinta, jonka mukaan ihmisen tarpeet ovat raha, tietotekniikka ja ulkoapäin annettu tieto. Ihmiskeskeisen tulkinnan mukaan tarpeilla tarkoitetaan ensisijaisesti humaaneja tarpeita, jotka ilmaisevat jotakin sellaista, mitä ilman ihmisen on paha tai suorastaan mahdotonta olla. Tällöin tarve tarkoittaa jotakin ihmisestä itsestään lähtöisin olevaa, esimerkiksi sosiaalisuuden tarvetta tai tarvetta kokea onnistumisia työssään. Tarve ilmaisee siis jotakin, mitä ihminen tarvitsee voidakseen hyvin ihmisenä eikä sitä, mitä kaikkea ihminen voi tarvita saavuttaakseen jonkin tietyn tarkoituksen (von Wright 1984).

Tietojärjestelmäammattilaisten ulkoahjautuva ihmiskäsitys ei vastaa nykyisin vallalla olevaa ihmiskäsitystä, jonka mukaan ihminen on aktiivinen toimija (Bannon 1991). Aktiivisuus ilmenee siten, että eri tilanteissa toimiesseen, sekä fyysisesti että psyykkisesti läsnä ollessaan, ihminen yhdistää ajatteluaan, toimintaansa ja tuntemuksiaan reflektion avulla (vrt. Orlikowski 1992). Tällaisen ihmiskäsityksen sisällyttäminen tietojärjestelmien rakentamiseen edellyttää kokonaisvaltaista, Minä-Sinä -suhteen mukaista vuorovaikutteista suhdetta tietojärjestelmäammattilaisen ja käyttäjän välillä tietojärjestelmäprojektin aikana sekä ihmisen olemassaolon perusmuotojen kokonaisvaltaista huomioimista ihmisen ja järjestelmän välisen vuorovaikutuksen toteutuksessa. Käyttökelpoinen lähtökohta ihmisen hahmottamiseen olisi tällöin Rauhalan (1983) määrittelemä holistinen ihmiskäsitys.

Ulkoahjautuvan ja sisällyksettömän ihmiskäsityksen ollessa lähtökohtana tietojärjestelmien rakentamisessa tietoyhteiskunnan jälkeen tulevasta yhteiskunnasta saattaa muotoutua B.F Skinnerin ihannetta muistuttava ”tieteellinen” yhteiskunta, jota hän kuvaa novellissaan ”Walden Two”. Tällöin ihmisen toiminta on ympäristön määräämää ja mekanistista: käyttäytymistä voidaan säädellä ulkoapäin annettujen ärsykkeiden avulla. Käyttäytymistä voidaan ennustaa kontrolloimalla ärsykkeen ja reaktion välistä suhdetta. Tätä mekanismia hyväksikäyttäen saavutetaan ihanneyhteiskunta, jossa ihmisten toiminta voidaan ennalta suunnitella. Yhteiskunnan jäsenten toivottuja ominaisuuksia vahvistetaan palkkiolla ja vastaavasti negatiivisista ominaisuuksista rangaistaan. Näin yhteiskuntajärjestys säilyy, yhteiskunnasta puuttuvat antisosiaaliset pyrkimykset ja ihminen tahtoo vain sitä, mistä häntä palkitaan. Avoimeksi tosin jää, kuka kontrolloi ja ketä kontrolloidaan. (Nash 1968, 407).

Kirjallisuus

- Bannon, L. (1991) From human factors to human actors: the role of psychology and human-computer interaction studies in system design. Teoksessa J. Greenbaum & M. Kyng (toim.) Design at work: cooperative design of computer systems. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 25-44.
- Beath, C. & Orlikowski, W. (1994) The contradictory structure of systems development methodologies: deconstructing the IS-user relationship in Information Engineering. *Information Systems Research* 5 (4), 350-377.
- Boland R.J. & Tenkasi, R.V. (1995) Perspective making and perspective taking in communities of knowing. *Organization Science* 6 (4), 350-372.
- Bostrom, R.P. & Heinen, J.S. (1977) MIS Problems and failures: A socio-technical perspective. Part I: the causes. *MIS Quarterly* 1 (3), 17-32.
- Brosnan, M. & Davidson, M. (1994) Computerphobia: is it a particularly female phenomenon? *The Psychologist* 7 (2), 73-78.
- Brown, J.S., Collins, A. & Duguid, P. (1989) Situated cognition and the culture of learning. *Educational Researcher* 18 (1), 32-42.
- Brown, J.S. & Duguid, P. (1991) Organizational learning and communities of practice: toward a unified view of working, learning and innovation. *Organizational Science* 2 (1), 40-56.
- Buber, M. (1993) *Sinä ja Minä*. Juva: WSOY.
- Bødker, S. & Greenbaum, J. (1993) Design of information Systems: things versus people. Teoksessa E. Green, J. Owen & D. Pain (toim.) *Gendered by design? Information technology and office systems*. London: Taylor & Francis, 53-63.
- Dagwell, R. & Weber, R. (1983) System designers' user models: a comparative study and methodological critique. *Communications of the ACM*, 26 (11), 987-997.
- Ehn, P. (1988) *Work-oriented design of computer systems*. Stockholm: Arbetlivcentrum.
- Friedman, A.L. & Cornford, D.S. (1989) *Computer systems development. History, organization and implementation*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Gill, K.S. 1996 (toim.). *Human machine symbiosis. The foundations of human-centred systems design*, v-x. London: Springer-Verlag.
- Greenbaum, J. & Kyng, M. (1991) Introduction: situated design. Teoksessa J. Greenbaum & M. Kyng (toim.) *Design at work: cooperative design of computer systems*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1-24.
- Heiskanen, A. & Newman, M. (1997) Bridging the gap between information systems research and practice: The reflective practitioner as a researcher. Teoksessa Kumar, K. and DeGross, G. (toim.) *Proceedings of the 18th ICIS conference*, ACM, New York, 121-131.
- Iivari, J. (1991) A paradigmatic analysis of contemporary schools of IS development. *European Journal of Information Systems* 1 (4), 249-272.

- Iivari, J., Hirschheim, R. & Klein, H. (1998) A paradigmatic analysis contrasting information systems development approaches and methodologies. *Information Systems Research* 9 (2), 164-193.
- Kannisto, H. (1994) Ihminen ja normatiivinen järjestys: ehdotus filosofisen ihmiskäsitysten typologiaksi. Teoksessa T. Laine (toim.) *Ihmisen mallit. Symposiumi filosofisesta antropologiasta*. Jyväskylän yliopisto, Filosofian laitoksen julkaisuja, 62, 10-29.
- Kirby, M., Life, A., Instance, H., Hole, L. & Crombie, A. (1995) HCI Curricula: What is being taught on computing courses in the UK. Teoksessa K. Nerdy, P.H. Helmersen, D.J. Gilmore & S.A. Amesen (toim.) *Human-Computer Interaction. Proceedings of Interact'95*. London: Chapman & Hall, 419-422.
- Laine, T. & Kuhmonen, P. (1995) *Filosofinen antropologia*. Saarijärvi: Atena.
- Markus, M. L. & Bjørn-Andersen, N. (1987) Power over users: its exercise by system professionals. *Communications of the ACM* 30 (6), 498-504.
- Nash, P. (1968) *Models of Man*. New York: John Wiley&Sons.
- Nurminen, M. (1986) *Kolme näkökulmaa tietotekniikkaan*. Juva: WSOY.
- Orlikowski, W. (1992) The duality of technology: Rethinking the concept of technology in organizations. *Organization Science* 3 (3), 398-427.
- Pirttilä, I. & Tornberg, A. (1997) Reflective or post-reflective professional practice? Paper presented at the 1997 annual conference of the International Sociological Association, June 16-18, Joensuu, Finland.
- Rauhala, L. (1983) *Ihmiskäsitys ihmistyössä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Resnick, L.B. (1989) Introduction. Teoksessa L.B. Resnick (toim.) *Knowing, learning and instruction: essays in honor of Robert Glaser*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1-24.
- Schön, D.A. (1983) *The reflective practitioner. How professionals think in action*. London: Temple Smith.
- Schön, D.A. (1987) *Educating the reflective practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Suchman, L. & Trigg, R. (1991) Understanding practice: video as a medium for reflection and design. Teoksessa J. Greenbaum & M. Kyng (toim.) *Design at work: cooperative design of computer systems*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 65-88.
- Tanskanen, T. (1999) *Visuaalinen haku graafisessa käyttöliittymässä*. Psykologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, psykologian laitos.
- Winograd, T. (1995) From programming environments to environments for designing. *Communications of ACM* 38 (6), 65-74.
- von Wright, G.H. (1984) Tarpeesta. *Ajatus* 41, 25-38.

II

TEKNOLOGIA JA STRATEGIAT TYÖELÄMÄN TULKINNOISSA

Työelämä on monella tavalla tietoyhteiskuntapuheen keskiössä. Jo tietoyhteiskunnan määrittely kytketään monesti juuri työelämään. Tietoyhteiskunnassa katsotaan oltavan, kun tietty osuus työpaikoista liittyy yleisesti informaatioon tai erityisesti sen kehittämiseen. Tietoyhteiskuntaan liittyvä oppimisyhteiskuntakeskustelu (esimerkiksi Tony Blairin vaaliohjelmassa ”Education, Education and Education!”) korostaa uusien tietojen ja taitojen elinikäistä oppimista keinona selviytyä työelämän haasteista. Jotta yksittäiset maat selviäisivät globaalista työnjaon kamppailusta, on hallitusten pystyttävä tarjoamaan tietoyhteiskunnassa tarvittavaa koulutusta ja kansalaisten on sitouduttava oppimaan.

Poliittiset puheet ja asiakirjat esittävät tietotekniikan itsestään selvänä ja välttämättömänä sekä globaalien työprosessien organisoinnissa että paikallisessa ja alueellisessa työn tekemisessä. Tietotekniikan avulla työprosessia hajotetaan eri paikkakunnille ja jopa eri mantereille. Työtä tehdään uudellisissa organisaatioissa ja työtä siirretään yritysten ulkopuolelle. Poliittisissa asiakirjoissa työpaikkojen ulkopuolella tehtävä etätö on yksi keskeisistä työelämän uudistamisen tavoitteista. Ihmiset voivat tehdä työtä omaan tahtiinsa itse valitsemassaan paikassa ja tämän toivotaan takaavan talouden keskusten ulkopuolella olevien alueiden pysymisen asuttuina ja toimivina. Yksittäisten ihmisten tekemän etätönn rinnalla työ jäsentyy palvelualoilla uudellisina organisaatioina, esimerkiksi call centerinä. Ne voivat olla puhelinpalveluyrityksiä, joissa palvelee monen yrityksen asiakkaita tai ison organisaation yksiköitä, joihin on keskitetty asiakaspalvelu. Näistä poliittiset asiakirjat puhuvat vähemmän ja niissä työ on – toisin kuin etätössä ajatellaan olevan – tarkasti aikaan ja paikkaan sidottua.

Tässä kirjan osassa tarkastellaan työelämän käytäntöjä. Vastakkain asettuvat poliittisten asiakirjojen ja tietoyhteiskuntakeskustelun linjaukset oppimisen merkityksestä ja etätönn mahdollisuuksista sekä konkreettiset työelämän prosessit ja työtä tekevien ihmisten kokemukset. Oppimisyhteiskuntakeskustelu jäsentyy talouden ja markkinoiden ehdoilla unohtaen konkreettiset työorganisaatiot ja työntekijöiden arjen tilanteet. *Tuula Heiskanen* näyttää artikkelissaan ”Oppimista työn arjessa: näkökulmia oppimisyhteiskuntakeskusteluun” kahden tapausesimerkin avulla, kuinka oppimista ei voida erottaa työntekijöiden henkilökohtaisesta elämästä ja merkityksen annoista eikä näitä rakenteistavista yhteiskunnallisista järjestyksistä. Kansa-

laiset eivät ehkä olekaan kaikki samassa asemassa oppimaan. Oppimisyhteiskuntakeskustelussa tarvittaisiin konkreettisten toimijoiden näkökulmaa ja heidän tilanteidensa ymmärtämistä. Muodollisen koulutuksen lisäksi tapah-tuu epämuodollista ja yhteisöllistä työssä oppimista.

Päivi Korvajärvi ja Riikka Kivimäki valottavat työprosessien uudelleen muotoilua tapaustutkimusten avulla. Päivi Korvajärvi tutkii call centereitä ja Riikka Kivimäki etätyötä. Molemmissa uusin tietotekniikka on läsnä välttämättömänä, mutta yhä enemmän itsestään selvänä ja huomaamattomana työprosessien välittäjänä. *Päivi Korvajärvi* tarkastelee artikkelissaan ”Taylorisoi-tua vuorovaikutusta?” vuorovaikutuksen ja yhteisen tulkintakehyksen muo-toutumista. Call centerissä tehdään toimistotyötä, joka on aiemmin perustu-nut yhteisen tulkintakehyksen muotoutumiseen toimistoväen kesken. Liik-keenjohdon tavoitteena on usein muotoilla call centerien työprosessi sellai-seksi, että työ on samaan aikaan kaavamaista (taylorisoitua) ja asiakkaiden tarpeisiin eläytyvää vuorovaikutusta. Korvajärvi kysyy artikkelissaan, ovatko työntekijöiden yhteiset tulkintakehykset enää mahdollisia tai merkityk-sellisiä? *Riikka Kivimäki* taas tutkii artikkelissaan ”Työ on mielentila: Miten arki muuttuu, kun työ ei riipu ajasta ja paikasta?” etätyötä kolmen tapaus-esimerkin avulla. Miltä näyttää yhteisöllisyys ja hyvä elämä kolmen etätyötä tekevän ihmisen näkökulmasta? Onko etätyö vapaaehtoista vai pakkoa ja kuinka vapaaehtoisuus ja pakko rakentuvat?

Ihmiset, call centereissä ja etätyössä, tulkitsevat tietotekniikkaa, työtä ja työ-yhteisöjä oman elämänsä lähtökohdista ja luovat vuorovaikutusta ja yhteisöl-lisyyttä siellä missä siihen suinkin löytyy pieniäkin rakoja. Edes hierarkkisessa työorganisaatiossa teknologia ei pysty poistamaan mahdollisuutta työntekijöi-den omiin tulkintoihin ja toimintatapoihin. Konkreettinen, fyysiseen läsnä-oloon perustuva yhteisöllisyys näyttää kaikissa kolmessa artikkelissa edelleen tärkeältä, asialta josta pidetään kiinni niin paljon kuin voidaan, ja jonka varas-sa paikallisia tulkintakehyksiä luodaan silloinkin kun työ on tarkkaan sään-neltyä. Uusista virtuaalisista vuorovaikutuksen muodoista nautitaan, kun nii-hin voidaan astua vapaaehtoisesti oman valinnan mukaisesti.

Vaikka ihmiset ovat erinomaisen taitavia löytämään mielekkyyttä toimin-nalleen – call centereiden työntekijät ovat ylpeitä oman näkemyksensä mu-kaan uuden ajan airuena toimivista työpaikoistaan – niin artikkelit näyttävät myös vaaroja, joihin osaamisen ja työn uusien organisaatiomuotojen ihmis-ten tilanteista eriytyvä kehittäminen saattaa johtaa. Yksittäisten ihmisten lo-puton vastuun kantaminen ja työn ja muun elämän ”vapaaehtoinen” jatkuva lomittaminen työn ehdoilla ajaa ihmisiä tilanteisiin, joista työelämässä yleis-tyvä väsymys ja loppuun palaminen kumpuavat. Työn uusissakin organisaatio-muodoissa toimivat ihmiset, jotka ovat monin tavoin kiinni paikassa ja his-toriassa, ja tämä olisi tärkeää muistaa uudistusten vauhdissakin.

Tuula Heiskanen

OPPIMISTA TYÖN ARJESSA: NÄKÖKULMIA OPPIMISYHTEISKUNTAKESKUSTELUUN

Luonnehdinnat yhteiskunnan kehitysvaiheesta ja kehityksen tulevista näköaloista korostavat tiedon ja osaamisen merkitystä. Tieto ja osaaminen näyttävät keskeisinä tuotannon tekijöinä ja resursseina, joiden varassa yksilöt, tuotannolliset organisaatiot ja kansakunnat selviävät maailman muutoksissa – nähdäänpä yhteiskunta jälkiteollisena, postfordistisena, postmodernina tai informaatioyhteiskuntana. Keskustelu oppimisyhteiskunnasta sijoittuu samaan keskustelumaastoon. Se rakentaa visiota yhteiskunnasta, joka tietoisesti sitoutuu oppimisen arvostamiseen ja oppimismahdollisuuksien tarjoamiseen ihmisten eri elämänalueilla ja elämänvaiheissa.

Tämä artikkeli tarkastelee oppimisyhteiskuntanäköalaa ja arvioi sitä työelämän käytäntöjen kannalta. Julkinen keskustelu, johon osallistuu poliittisia toimijoita kansallisella ja kansainvälisellä tasolla, luo retorisesti näkymän arvokkaasta päämäärästä, jota kannattaa tavoitella. Sitä, mitä oppimisella tarkoitetaan, ei keskustelussa juurikaan täsmennetä. Oppimisen tarpeet muutoillaan abstraktisti suhteutettuna muuttuvan maailman asettamiin haasteisiin. Työelämän tutkimuksen tuottama konkreettinen tieto informaatioyhteiskuntakehityksen myötä tapahtuvasta työelämän muuntumisesta on tässä keskustelussa vähäistä. Emme kuitenkaan voi sanoa paljoakaan työelämän vaatimuksista ja niihin liittyvistä oppimisvaatimuksista katsomatta läheltä työelämän käytäntöjä ja niissä ilmeneviä oppimisen haasteita, pakkoja ja tarjoutuvia mahdollisuuksia. Tämä artikkeli lähtee arjesta ja arjen käytännöistä. Ensin kuitenkin esitellään oppimisyhteiskuntakeskustelua.

Puhetta oppimisyhteiskunnasta

Koulutuksen perimmäinen tehtävä on rakentaa yksilöiden itseluottamusta ja ammatillista kyvykkyyttä. Tämän tehtävän vuoksi se on mukaantumiskyvyn

ja muutoksen keskiössä. Kaksi pääasiallista tapaa, joihin tämä raportti suuntaa huomion ovat sen mukaisesti laajan tietopohjan tarjoaminen kaikille ja yksilöiden kykyjen kehittäminen työllisyyttä ja talouselämää silmälläpitäen. (European Commission 1996)

Mutta mitä on ”kasvatus”? Tarkoittaako se johdattelua yhteiskunnan tärkeimpien tietomuotojen äärelle vai tulevaisuuden ammattitehojen vaadittavien taitojen kouluttamista vai onko sillä jotakin tekemistä yksilöiden sisäisen, henkilökohtaisen kyvykkyyden kehittämisessä? Kasvatuksen tarkoitukselliset ja periaatteet ovat valinnan kysymyksiä ja nämä valinnat heijastavat syviä arvostuksia ja uskomuksia niin henkilökohtaisesta kehittämisestä kuin yhteiskunnan ja valtion toivotuista muodoista. (Ranson 1994, 3)

Molemmat lainaukset liittyvät keskusteluun oppimisyhteiskunnasta, mutta niillä on erilaiset ideologiset juuret. Edwards (1997) on tunnistanut oppimisyhteiskuntakeskustelussa kolmenlaisia painotuksia, joita voisi kutsua koulutususkoksen yhteiskunnan, oppimismarkkinoiden ja oppimisen verkostojen keskusteluiksi. Ensimmäinen lainaus on EU:n koulutusta käsittelevästä raportista, toinen lainaus on koulutusjärjestelmään paneutuneelta tutkijalta.

Euroopan komission valkoinen kirja koulutuksesta (European Commission 1996) pitää oppimisyhteiskunnan rakentamista välttämättömänä tehtävänä, jotta globalisoituneen talouden, informaatioyhteiskuntakehityksen ja tieteellisen tiedon kasvun tarjoamat mahdollisuudet voitaisiin hyödyntää ja niiden synnyttämät uhkat torjua. Raportti lähtee liikkeelle siitä havainnosta, että käynnissä olevat yhteiskunnalliset muutokset ovat parantaneet kansalaisten pääsyä informaation ja tiedon lähteille, mutta ovat samanaikaisesti asettaneet uusia vaatimuksia taidoille ja työskentelymuodoille. Raportti olettaa, että ihmisten asema yhteiskunnassa määräytyy lisääntyvässä määrin heidän omaamansa tiedon pohjalta. Tähän liittyy myös sosiaalisen syrjäytymisen riski. Tuotannon organisoinnissa ja työn luonteessa on tapahtumassa radikaaleja muutoksia. Massatuotanto vähenee ja korvautuu asiakaslähtöisellä tuotannolla, työsuhteiden luonne muuttuu muun muassa siten, että lyhytkestoisten ja projektiluontoisten työtehtävien määrä lisääntyy, yritykset etsivät joustavuutta verkostopohjaisella yhteistyöllä ja lisääntyvällä alihankinnan käytöllä, informaatioteknologia välittää vuorovaikutusta yhtä hyvin yli mantereiden kuin toimistosta tai työpisteestä toiseen. Pääoman, tavaroiden ja palveluiden vapaa liikkuminen vaikuttaa työmarkkinoiden kansainvälistymiseen. Rinnan näiden työelämän rakenteita ja työn luonnetta koskevien muutosten kanssa on tapahtunut muutoksia tiedon tuottamisen tavoissa, jotka ovat kiihdyttäneet tieteellisteknisen tiedon määrän kasvua ja tiedon leviämistä.

Näihin kehityspiirteisiin liittyvien mahdollisuuksien ja riskien käsittelemiseksi raportti ehdottaa kahta pääasiallista toimintatapaa, joista toinen on laajan tietopohjan tarjoaminen kaikille kansalaisille ja toinen kykyjen kehittäminen työllisyyttä ja talouselämää silmälläpitäen. Raportti perustelee, että laajan tietopohjan kehittäminen, joka luo kykyä ymmärtää asioiden merkitys ja luonne ja tehdä päätelmiä, on samalla ensisijainen tekijä sopeuduttaessa talouden ja työmarkkinoiden muutoksiin. Työmarkkinoilla tarvittavien taitojen kohdalleen osuva tunnistaminen ja sopivien tapojen kehittäminen taitojen hankkimiseksi edistää työllistymistä.

EU-raportissa on niitä sävyjä, jotka Edwards liittää oppimismarkkinoiden keskusteluun. Tässä keskustelussa peruspilareita ovat markkinaperiaatteet oppimismahdollisuuksien tarjoamisessa, oppimisen taloudellinen tarkoituksenmukaisuus ja individualismi. Yhtenevästi keskustelusuuntauksen kanssa raportti korostaa oppimisen tärkeyttä talouden kilpailukyvyille ja oppijoiden omaa vastuuta oppimisestaan. Kuitenkaan puhdaspiirteisenä oppimismarkkinakeskustelun edustajana raporttia ei voi pitää. Esimerkiksi huoli sosiaalisen syrjäytymisen riskeistä kuuluu aiheisiin, joka nousee luontevammin esiin koulutususkaisen yhteiskunnan kuin oppimismarkkinoiden keskustelussa.

Kun komission raportti lähtökohtansa mukaisesti painottaa vaatimuksia, joita talouden ja työelämän kehitysilmiot asettavat oppimiselle, jotkut toiset puheenvuorot lähtevät liikkeelle oppimismahdollisuuksien tarjoamisesta. Ranson (1994), jolta toinen lainaus on peräisin, herättää kysymään, mistä näkökulmasta katsomme oppimisyhteiskuntaa, kenelle ja millä keinoin sitä rakennamme. Ransonin puheenvuoro kiinnittyy jo 1970-luvulla alkaneeseen koulutususkaisen yhteiskunnan keskusteluun, jonka suureksi haasteeksi on asetettu koko väestön oppimisepotentialin tukeminen järjestämällä kansallisin toimenpitein oppimismahdollisuuksia. Tämän keskustelun ymmärtämä oppimisyhteiskunta sitoutuu aktiivisen kansalaisuuden, liberaalin demokration ja yhtäläisten oikeuksien edistämiseen. Keskustelusuuntausta elähdyttävä emansipatorinen viritys ja usko koulutuksen kautta välitettävän tiedon voimaan kansalaisten sivistämisessä on säilyttänyt elinvoimansa, vaikka ajattelutavan perustoja onkin kyseenalaistettu sekä oppimismarkkinat- että oppimisen verkostot -keskusteluissa. Oppimismarkkinat -keskustelu tuo esille globalisoituneen talouden asettamat ehdot kansalaisten elämään ja oppimishaasteisiin ja oppimisen verkostot -keskustelu tuo esille yhteiskunnallisten ja taloudellisten toimintojen uudenlaista järjestäytymistä paikallisesti, kansallisesti ja kansainvälisesti. Molemmat luonnostelevat muutosten pyörteissä olevia yhteiskuntia, joihin koulutususkaisen yhteiskunnan normatiivinen ohjelma ei oikein hyvin istu.

Oppimisen muodot

Kun tässä artikkelissa otan näkökulman oppimisyhteiskuntakeskusteluun työelämän käytännöistä ja kehitysilmiöistä käsin, tarkastelussani painotan oppimista arjen toimintana. Tukea tarkastelu saa oppimisteoreettisista kehitelmistä, jotka kiinnittävät oppimisen käytännön tilanteisiin ja tarkastelevat ymmärryksen kehittymistä suhteessa käytännöistä nouseviin, usein prosessimaisiin ja kollektiivista toimintaa edellyttäviin vaatimuksiin.

Vaikka keskustelua elinikäisestä oppimisesta on käyty aikuiskasvattajien keskuudessa jo pitkään, ovat kehittelyt oppimiskäytäntöjen tasolla laahanneet keskustelun jäljessä. Puhe oppimisyhteiskunnasta pitää siis sisällään ajatuksen oppimismahdollisuuksien tarjoutumisesta ja oppimisen tukemisesta ihmisten eri elämänaalueilla ja eri ikävaiheissa. Torsten Husen kirjoitti jo vuonna 1974 teoksen oppimisyhteiskunnasta, jossa hän tarkoitti käsitteellä sellaista yhteiskuntaa, joka mahdollistaa elinikäisen oppimisen, jossa muodollinen koulutus kattaa koko ikäryhmän, jossa informaalisen koulutuksen erilaiset muodot kukoistavat ja jossa erilaiset instituutiot ja organisaatiot tukevat koulutusta. Samat asiat ovat keskiössä nykyisessä keskustelussa, vaikka painopiste on siirtynyt oppimismahdollisuuksien tarjoamisesta itse oppimiseen ja myös oppijoiden oman vastuun korostamiseen oppimisessa.

Oppimisyhteiskuntakeskustelun erilaisten suuntausten taustalla on ajatus elinikäisestä oppimisesta. OECD:n (1996, 89) elinikäistä oppimista käsittelevä raportti kiteyttää viisi kohtaa, jotka näyttävät muodostavan käsitteen ytimen erilaisiin poliittisiin ja filosofisiin sitoumuksiin liittyvän vaihtelun takana. Ensinnäkin elinikäisestä oppimisesta puhuvat ja kirjoittavat henkilöt ilmaisevat voimakasta uskoa koulutuksen ja oppimisen itseisarvoon välineellisen arvon sijasta. Toiseksi he haluavat tarjota oppimismahdollisuuksia kaikille ikään, sukupuoleen tai työasemaan katsomatta. Kolmanneksi kirjoituksissa nähdään tärkeäksi tiedostaa, että oppimista tapahtuu erilaisilla elämänaalueilla eikä ainoastaan koulutusinstituutioissa. Neljänneksi oppimisen ja opettamisen keinojen ja menetelmien valikoima nähdään laajemmaksi ja vaihtelevammaksi kuin perinteisissä lähestymistavoissa. Viidenneksi tulkitoihin elinikäisestä oppimisesta sisältyy ajatus oppijoiden sellaisten henkilökohtaisten ominaisuuksien tukemisesta, joita tarvitaan omaehtoisessa oppimisessa.

Vaikka keskustelun takana oleva elinikäisen oppimisen käsite on avara, keskustelu kytkee vahvasti toisiinsa oppimisen ja formaalin koulutusjärjestelmän. Oppimisen non-formaalit ja informaalit muodot (Tuomisto 1991; Pantzar 1993) ovat tosiasiaassa vähäisemmällä painolla pohdinnoissa. Tämän voi nähdä yhtenä ilmentymänä siitä juovasta, joka tällä hetkellä vallitsee toi-

saalta oppimisteoreettisen ymmärryksen ja toisaalta oppimista koskevien käytäntöjen välillä.

Koulutusinstituutit, jotka on nähty keskeisinä oppimisen paikkoina, ovat perinteisesti luottaneet abstraktin, yhteydestään irrotetun tiedon siirtoon opettajilta oppijoille. Sama luottamus abstraktin tiedon siirtoon oppimista tuottavana tapahtumana elää vahvasti informaatioyhteiskuntakeskustelussa, joka huomioi erityisesti tiedon määrän kasvun ja tiedon välittämiskanavien lisääntymisen. Oppimisteoriat ovat enenevässä määrin alkaneet painottaa kontekstin ja tilanteiden merkitystä oppimisessa samoin kuin oppijoiden aktiivisuutta tiedon ja ymmärryksen rakentamisessa. Tämä näkyy niin psykologiassa jalansijaa saaneessa konstruktivistisen oppimisen teoriassa, tai sosiaalisesta konstruktionismista sävyjä saaneessa arkielämän oppimistutkimuksessa kuin organisaatioiden, yhteisöjen ja ryhmien toimintaan huomion suuntaavissa organisaatio- ja yhteistoiminnallisen oppimisen malleissa.

Viime vuosina suosituksi tullut konstruktivistisen oppimisen käsite korostaa sitä, että oppimiseksi kutsumamme muutokset tiedoissamme, käsityksissämme, taidoissamme ja tunteissamme ovat oppijan aktiivisen toiminnan tulosta. Ihmiselle ominainen informaation prosessointi (sen vastaanotto, muokkaus ja tulkinta) on jatkuva, kokonaisvaltainen prosessi, jossa kognitiiviset toiminnot, kuten havaitseminen, muistaminen ja ajattelu nivoutuvat toisiinsa saumattomasti. Opittava aineisto kiinnittyy aikaisemmin opittuun ja saa merkityksensä sitä kautta. (Rauste von Wright & Wright 1994, 19 ja 121-129).

Pyrkimykset sopeutua ympäristön haasteisiin ja ratkaista eteen tulevia ongelmia vaativat tilanteiden mukaan erilaisia oppimisen lajeja. Mezirov (1985; 1995) jaottelee ne välineellisen ja kommunikatiivisen oppimisen haasteisiin. Edellinen haaste on kyseessä silloin kun työkäytännöissä tai arkielämän tilanteissa joudumme vastaamaan kysymykseen ”miten asiat pitäisi tehdä”, jälkimmäinen silloin kun kysymys kuuluu, ”miten ihmisten välisessä kanssakäymisessä ilmenevät asiat pitäisi tulkita”. Ensimmäisen kysymyksen käynnistämä toiminta on välineellistä ja tähtää asioiden ja tapahtumien parempaan hallintaan ja parempiin suorituksiin. Kommunikatiivinen oppiminen ei pyri välineellisen oppimisen tavoin syy-seuraussuhteiden rakentamiseen, vaan sellaisten viitekehysten etsimiseen, joiden puitteissa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ilmenevät asiat tulevat paremmin ymmärrettäviksi. Arkielämän oppimisessa nämä oppimisen lajit sulautuvat. Yhteisössä toimiaksemme meidän on hankittava yhteisön edellyttämät taidot ja opittava ymmärtämään sosiaaliset vivahteet, joita yhteisöjäsenyyteen liittyy (Lave & Wenger 1991; Lave 1996).

Niin työelämässä kuin muillakin elämänalueilla ongelmat ovat usein sellaisia, että ne vaativat useiden ihmisten yhteisiä ponnistuksia ratkaisun löytämiseksi. Lehtinen ja Palonen (1997, 117) toteavat tästä, että yhä tyypillisemmin työelämän ongelmien ratkaisuisa tarvittava tieto on pirstoutunut laajalle yhteisön käytäntöihin. Tällöin yksilön tehtävänä ei heidän mukaansa olekaan enää tietyn kokonaisuuden saavuttaminen, vaan muiden osaamisen täydentäminen. Tämänkaltaisia vaatimuksia on lähestytty yhteistoiminnallisen oppimisen käsitteellä (Cook 1991). Yhteistoiminnallisuuden tarve voi liittyä ongelmanratkaisuun mutta yhtä hyvin kyse voi olla tilanteen vaatimusten ja merkitysten selventämisestä. Tie ymmärryksen syntymiseen käy yhteisten keskustelujen, perustelujen ja väittelyiden kautta. Yhteistoiminnallisessa oppimisessa ryhmä on usein toimijan asemassa, kuten Kayen (1995, 195) määritelmässä, jossa hän näkee oppimisen samanaikaisesti yksityisenä ja sosiaalisena ilmiönä, ryhmävuorovaikutuksen tuloksena syntyvinä yksilöiden tietoina, taitoina ja asenteina. Selvästi rajautuva, organisoitunut ryhmä ei toisaalta ole ainoa paikka yhteistoiminnalliselle oppimiselle. Esimerkiksi työyhteisöissä ongelmia ratkaistaan ja tilanteita tulkitaan vaihtuvien tilanteiden mukaan muuntuviissa kokoonpanoissa.

Organisaatiot, joissa ihmiset työskentelevät ja toimivat, eivät ole vain tausta tai paikka toiminnolle, vaan ne asettavat raja-ehtoja ja vaatimuksia toiminnolle ja muuntuvat jäsenten toiminnan tuloksena. Oppimisen käsite on ulotettu koskemaan myös organisaatioiden muuntumista, joka tapahtuu yksilöllisen ja yhteistoiminnallisen oppimisen tuloksena. Toteuttaessaan toimintatarkoitustaan ja sopeutuessaan ympäröivän maailman asettamiin ehtoihin organisaatiot joutuvat kehittämään tapoja havaita ja korjata virheet (Argyris & Schön 1978) samoin kuin tapoja kysymysten tekemiseen, teorioiden etsimiseen, testaamiseen ja pohdintaan (Handy 1989). Suosituksi tavaksi lähestyä tällaisia organisaatioiden kehittymis- ja uudistumistarpeita on tullut käsitellä niitä organisaatiotasoisena oppimisen käsitteen avulla.

Johdattelen kahdella esimerkillä työelämän arkeen. Tarkasteltaessa oppimista työelämässä tarpeellista on tietää, millaiset seikat synnyttävät oppimisen tarvetta ja miten oppiminen on mahdollista tarjoutuvien ehtojen vallitessa. Esimerkkien valinta pyrkii tuomaan esille joitakin merkityksellisiä piirteitä informaatioyhteiskuntakehityksen näyttäytymisestä työelämän käytännöissä ja oppimisen ehdoissa. Kiinnitän huomiota paitsi osaamisen hyödyntämis- ja kehittämisedellytyksiin, myös työnteon sosiaaliseen yhteyteen. Sosiaalisen yhteyden ja siinä tapahtuvien muutosten näkeminen on tärkeää yhtä hyvin arkisten oppimistilanteiden, työtapahtumien tulkinnan ja ymmärtämisen, kuin työn henkilökohtaisen merkityksen kannalta.

Työtä ja oppimista

Ensimmäinen esimerkki on peräisin Shoshana Zuboffin (1990) tutkimuksesta, jossa on elävästi kuvattu työn tekemistä ja työntekijöiden kokemuksia teollisuudessa ja toimihenkilöiden töissä teknologisen muutoksen keskellä. Yksi Zuboffin tutkimuksen kohteista oli vakuutusyhtiö, jossa paperiin perustunut toimistoympäristö muutettiin tietokonepohjaiseksi. Järjestelmän suunnittelussa mukana ollut projektipäällikkö kuvasi tietojärjestelmälle yhtiössä asetettuja odotuksia seuraavasti:

Me luotamme ajatukseen, että tietojärjestelmä tekee asiat ihmisiä paremmin. On hämmästyttävää, miten valtavasti ihmiset pystyvät painamaan mieleensä sääntöjä ja poikkeuksia. Kun heille antaa järjestelmän, he lopettavat muistelun ja luottavat järjestelmään...Kaikki mahdolliset vaihtoehdot on sisäänrakennettu suoraan järjestelmään. (Zuboff 1990, 158).

Kun aikaisemmin korvauksia käsittelevä toimihenkilö etsi arkistosta vakuutusrekisterikortit, vertasi tietoja hakemuslomakkeeseen, teki tarvittavan paperityön, lähetti korvaushakemukset maksatukseen ja huolehti rekisterikortit takaisin arkistoon, uudessa järjestelmässä tietojen haku ja korvaushakemuksen syöttäminen tapahtui tietokonepäätteeltä. ENTER-näppäimen painalluksesta asiakkaalle lähti pankkisiirto.

Toimistotyöntekijät olivat tyytyväisiä siitä, että siirtyminen uuteen järjestelmään oli tapahtunut helposti, mutta pinnan alla kyti hämmennys. Muutoksen myötä hallinnan tunteen antava töiden konkreettisuus oli kadonnut. Toimistotyöntekijät kokivat, että heidän mahdollisuutensa hankkimansa osaimisen hyödyntämiseen vähenivät.

Toimistotyöntekijä: Tietokonejärjestelmän uskotaan tuntevan kaikki rajoitukset. Se on hyvä, koska kukaan ei enää tunne niitä. Olen tuntenut ne, mutta en muista enää niistä puoliakaan. Minulla on tunne, että olen menettänyt jotain tässä kehityksessä – tietokone tietää enemmän. Olen vain näppäinten painelija. En ole samalla tavalla asioiden herra kuin aiemmin. (Zuboff 1990, 160).

Zuboff tulkitsee, että muutos oli hoidettu automatisointistrategialla ja ammattitaitotarpeen vähentäminen oli osa kyseistä strategiaa. Organisatorisissa soveluksissa tehdään valintoja, jotka voivat painottaa hänen ilmaustaan käyttäen teknologian automatisointikykyä tai informatiointikykyä. Automatisointi on perinteisessä mielessä merkinnyt ihmisruumiin korvaamista ja laajentamista työsuorituksien aikaansaamisessa. Informaatioteknologialla on automatisointikyky eli kyky korvata ihmisen läsnäoloa. Sen erityislaatu ja uusi lupaus

aikaisempien sukupolvien tekniikoihin verrattuna perustuu sen kykyyn paitsi suorittaa tehtäviä myös tuottaa informaatiota muuntamalla prosessin tai tuotteen tilan kuvaus tietoaaineistoksi. Nimenomaan informatiivisuuteen painottaminen strategisena asiana organisaatiosovelluksissa avaa näköaloja laajeneviin oppimismahdollisuuksiin.

Toinen esimerkki kiinnittää työn muutoksen tuotannollisen toiminnan globaaleihin reunaehtoihin. Tutkimusryhmäni on työskennellyt pukineita valmistavan teollisuuden kehittämishankkeiden parissa muutaman vuoden ajan. Eurooppalainen pukineiteollisuus on ollut viime vuosina suurten haasteiden edessä. Talouden globalisointikehitys on tehnyt vaikeaksi työvoimavaltaiselle teollisuudenalalle säilyttää asemansa. Suomessa ala joutui uudenlaisten toimintaehtojen eteen äkkinäisesti ja kriisinomaisesti. Alalle tärkeän Neuvostoliiton kaupan supistuminen ja samaan aikaan osunut syvä ja pitkittynyt lama saivat aikaan syösykierteen, joka kaatoi yrityksiä ja hävitti työpaikkoja.

Yritykset Suomessa ja Euroopassa ovat pyrkineet löytämään sellaisia liiketoimintastrategioita, jotka tuovat joustavuutta toimintaan ja mahdollistavat reagoinnin nopeasti muuttuviin tilanteisiin. Suomessa yritysten strategioissa on tapahtunut sellainen painopisteen muutos, jonka mukaan kannattava toiminta ei enää perustu yksinomaan kotimaisen tuotantoyksikön suorituskykyyn. Kotimainen tehdas on yksi osan joustavassa toimintaketjussa, joka ulottuu materiaalien toimittajista ulkomaiseen tai kotimaiseen alihankintavalmistamiseen ja asiakkaisiin, joiden toiveisiin ala reagoi muodin sesonkien tahdittamana.

Teknologiset, sosiaaliset ja tuoteinnovaatiot ovat liittyneet kiinteästi joustavan tuotannon sovelluksiin. Yhtä hyvin tuotantoketjun hoitaminen kuin tehdastasoiset työorganisatoriset uudistukset, kuten siirtyminen ryhmätyöorganisaatioon ja työvoiman uudenaikaiset käyttötavat ovat saaneet tukea informaatio- ja kommunikaatioteknologian edistyksestä.

Toiminnan koventuneet reunaehdot näkyivät tutkimuksessa mukana olleissa yrityksissä monin tavoin.

Tehtaanjohtaja: Kyllä ne onneksi pikku hiljaa alkaa ymmärtää sen, että joustaa täytyy ja että laatua pitää tulla. (...) Kyl nää ihmiset on joutanu. Se on kasvanu erittäin paljon. Ja ehkä tässä talossa on aika pitkään ollu kuitenkin suhteellisen joustava, koska nää myllerrykset alko niin aikasin. (...) Ymmärrys taloudellisiin realiteetteihin on kasvanu. Mä luulen kyllä, et kaikis portais, nimenomaan tuol alaportaassakin. (...) Mut se on ollu tietysti lähtökohta: katteettomia lupauksia on turha antaa, sellasia, joit ei edes sillon itte usko, että pystytään pitämään. (Heiskanen ym. 1995, 67).

Kiihkeärytmissyys leimasi monella tapaa työtä tehtaissa. Kiire ja ruuhkat olivat niissä yhtä lailla ongelmanratkaisun reunaehtoja kuin kyky mukautua lyhyelläkin varoitusaajalla asiakkaan toiveisiin koskien tuotteiden malleja, laatua ja määrää. Yrityksissä oli täytynyt löytyä toimivat muodot päivittäisongelmien ratkaisuille. Kuitenkin suhde oppimiseen ja sen ehtoihin oli ristiriitainen.

Kun yritysten edustajia pyydettiin pohtimaan, mitkä ovat niitä vahvuuksia, joiden varassa yritys on selvinnyt alaa koetelluista vaikeista ajoista ja joiden varassa se suuntautuu tulevaisuuteen, kaikki yritykset korostivat ammattitaidon merkitystä. Välittömissä tuotannollisissa tehtävissä tämä merkitsee monitaitoisuuden vaatimusta. Reunaehdot eivät olleet kuitenkaan monitaitoisuuden kehittymistä tukevat. Esimerkiksi palkkausjärjestelmät huomioivat puutteellisesti uuden opettelemiseen tarvittavan ajallisen panostuksen. Oppiminen ja valmius ongelmanratkaisuihin nähtiin kyllä tärkeäksi asiaksi, mutta niiden vaatimaa ajallista tilaa tuntui olevan hyvin vaikea sovittaa päivittäistoimintaan.

Tehtaanjohtaja: Tämä on taloudellista toimintaa eikä opetusta. Se täytyy muistaa aina, että se on ensimmäinen lähtökohta. Mutta...se on tietysti sitä taloudellista toimintaa sekin, että jollakin tavalla tapahtuu se uuden oppiminen. (Heiskanen ym. 1998, 173).

Järjestetyn opetuksen rinnalla ja sijasta yrityksissä oli havaittavissa sanoiksi pukematon luottamus epäviralliseen ammattitaidon siirtoon työssä oppimisen kautta. Kokeneille ja monipuolisesti eri vaiheet hallitseville henkilöille lankesi kuin luonnostaan neuvojan osa. ”Vaikka meillä on opastaja nimetty, mutta ei se aina kerkiä.”(Ompelija).

Henkilökohtainen merkitys

Pukinetehtaissa kaikkien henkilöstöryhmien kokemuksia ja arvioita sävytti vahvasti alan kriisitilanne. Vastuu yrityksen toimintaedellytyksistä ja huoli työpaikkojen säilymisestä oli yhteinen.

Ompelija: Konkurssin pelko on aina edessä. (...) Kun nyt saataisiin menemään, ettei ainakaan meidän takia tämä kaatuisi. Että on ainakin yritetty tehdä kaikkemme. (Heiskanen ym. 1998, 145)

Lavikka (1997, 1998) on tutkinut työkuultuuria kyseisissä tehtaissa. Hän on päätellyt, että yritysten selviämiskeinot ovat nojanneet vahvasti työntekijöi-

den korostuneeseen vastuuntuntoon. Näissä naisvaltaisen alan työpaikoissa tuli esille naisten työkuultuurista nouseva lattiataason toimintoja organisoiva periaate, jossa korostuivat suhteet muihin ihmisiin, vuorovaikutus, yhteisöllisyys ja vastuun kantaminen kokonaisuudesta. Esimerkiksi työryhmissä ompelijat kehittivät työskentelyään monitaitoiseksi, omatoimiseksi ja joustavaksi. Vaikka ongelmatilanteiden hoito edellytti juuri tällaista joustavuutta, näytti siltä, että ompelijoiden normaalit toimenkuvat ylittävä monitaitoisuus, vastuuntunto ja sitoutuminen jäivät vaille yritysjohdon taholta tulevaa tunnustusta. Juopa toimenkuvissa muotoiltujen julkivaatimusten ja käytännössä toteutuvien vaatimusten välillä voi alentaa työstä saatavaa tyydytyksen tunnetta, kuten tutkimuksen kohteena olleissa tehtaissa oli aistittavissa, mutta myös innovatiivisen potentiaalin hyödyntämistä, kuten Brown & Duguid (1991) huomauttavat.

Zuboffin (1990) tutkimuksen toimistotyöntekijöillä menetyksen kokemus oli päälimmäinen tunnetila. Siirtyminen teknologiavälitteiseen ympäristöön synnytti uudenlaisen työtavan tarpeen ja sitä kautta myös uudenlaisia työn vaatimuksia. Tietojen etsiminen ja käsittely runsaasti tietoa tarjoavassa tietokannassa oli toisenlaista työtä kuin työ rekisterikirjojen, arkistojen ja omien henkilökohtaisten muistilappujen kanssa. Työtä leimaavaksi piirteeksi oli tullut keskittymisen ja tarkkaavaisuuden vaatimus, mikä aiheutti henkistä kuormittuneisuutta. Menetyksen kokemus liittyi aikaisemman osaamisen tarpeettomaksi tulemiseen ja työn henkilökohtaisen jäljen katoamiseen.

Toimistotyöntekijöistä tuntui hämmäntävältä, että tietokonejärjestelmä osaa asioita, jotka aikaisemmin olivat heidän hallinnassaan. Mutta vahvemmin kuin yksittäisten taitovaatimusten vanhentuminen tai syntyminen heihin vaikutti työn sosiaalisen luonteen muutos. Toimistotyö on tyypillisesti sisältänyt ihmisten välistä yhteistoimintaa ja viestintää. Korvajärvi (1990, 39-40) on luonnehtinut toimistotyön olennaiseksi osaksi sosiaalisen tulkintakehyksen ylläpitoa ja uusintamista. Tällä hän tarkoittaa vuorovaikutuksessa syntyvää jaettava ymmärrystä siitä, miten työssä ilmenevät asiat suhteutuvat toisiinsa. Hän ajattelee, että toimistotyössä muotoutuva yhteisyys sekä asioiden yhteisinä tulkintakehyksinä että työpaikkakulttuurina syntyy ja jatkuu työntekijöiden sitä itse välttämättä tunnistamatta. Siinä sekoittuvat hänen mukaansa asiat, jotka ovat selviä ja ennakoitavia ja asiat, jotka ovat emotionaalisia, epäselviä ja arvaamattomia. Näistä yhteisesti ylläpidetyistä ja tuotetuista oletuksista ja tulkintakehyksistä riippuu toimistossa kulkevan tiedon laatu ja käyttökelpoisuus.

Zuboffin tutkimassa vakuutustoimistossa samoin kuin eräissä muissa hänen tutkimissaan toimistotyöpaikoissa sosiaalisen kanssakäymisen tarve ja edellytykset olivat olennaisesti vähentyneet. Asian merkitystä työntekijöille kuvaa tapahtuma, jonka todistajaksi Zuboff osui eräällä käynnillään tutkimus-

kohteessa. Kaksi työntekijää viittoili tutkijaa luokseen. Kumpikin istui pöytänsä takana sermiväliseinän erottamina. He osoittivat sermien välistä listaa, jonka olivat vääntäneet auki. Aukon kautta heillä oli jokin kosketus siihen sosiaaliseen, jonka uudet työnjärjestelyt olivat leikanneet pois. Työntekijöiden toimenpide oli yritys inhimillistää työympäristöä avaamalla näkö- ja puheyhteyden toiseen työntekijään koneen hallitsemassa työpisteessä, mutta samalla se palautti mahdollisuuden siihen yhteistoimintaan, joka aikaisemmin oli ollut itsestään selvä osa heidän työtään.

Osaaminen sosiaalisessa yhteydessään

Tutkimusesimerkit toimisto- ja teollisuustyöstä ovat johdatelleet joidenkin oppimisen mahdollisuuksia muovaavien reunaehto- jen havaitsemiseen. Tarkoituksena ei ole ollut työelämän kehityskulkujen näyttäminen, vaan esimerkin omaisesti joidenkin työn kehittämisen valintatilanteiden ja niiden seurausten esiin nostaminen. Kuvaukset ja katkelmat ovat arkisista työtilanteista konkreeteissa työpisteissä. Niillä olen halunnut saada näkyville työntekijöiden henkilökohtaisen suhteen työhönsä ja työhön sisältyviin oppimisen mahdollisuuksiin. Näkemykseni on, että oppimisen kysymyksen rinnalle on asetettava kysymys työn henkilökohtaisesta merkityksestä.

Ammattitaidolla ja osaamisella on syvälinen henkilökohtainen ja sosiaalinen merkitys. Osaaminen on olennainen työyhteisöjen sisäistä sosiaalista järjestystä määrittävä seikka. Ammattitaidon perusteella määräytyvä paikka työyhteisössä, ammattilypeys ja työn hallinnan tunne ovat useimmiten pitkän ajan kuluessa tapahtuvan sosiaalisen muovautumisen tulosta. Osaamisen perusteiden muutos ei kosketa ainoastaan tietyistä tehtävistä suoriutumista vaan ravistelee identiteettiä. Vaakalaudalle asettuu paitsi henkilökohtainen pätevyys myös asema yhteisössä.

Lave (1993; 1996) on johdatellut oppimisen tutkimusta suuntaan, joka ottaa huomioon oppimistilanteiden henkilökohtaisen ja yhteisöllisen merkityksen haasteellisella tavalla. Hänen lähtökohdanaan on tilanteeseen sidotun toiminnan teorian viitekehys. Hän näkee oppimisen ymmärryksen muutoksena, joka tapahtuu ihmisen osallistuessa jokapäiväisen elämän toimiin kulttuurisesti muovautuneissa ja käytännön toimintaa toteuttavissa ja synnyttävissä yhteisöissä. Hänen oppimista, ajattelua ja osaamista koskevissa teoreettisissa lähtökohdissaan keskeistä ovat ihmisten väliset suhteet, kun he osallistuvat sosiaaliseen toimintaan. Analyttisena lähestymistapana tarttua näihin monimutkaisen muovautumisen prosesseihin Lave käyttää tulokkaiden kokemusten analyysia, kun he osallistuvat yhteisön päivittäiseen elä-

mään. Kokemusten tulkinta-avaimena hän käyttää identiteetin käsitettä. Tulokkaan on kehitettävä tiedot ja taidot, joita täysivaltainen osallistuminen yhteisöön edellyttää. Yhteisön jäsenen identiteetin ja tietojen ja taitojen kehittäminen ovat osa samaa prosessia, identiteetin kehittämissprikymyksen toimiessa taitojen hankkimista motivoivana, muovaavana ja merkitystä antavana tekijänä. Kehittämisen tavoitteena on hallinnan identiteetti, joka antaa täysjäsenyyden yhteisöön.

Brown & Duguid (1991) ovat määritelleet, linjassa Laven ajatusten kanssa, työssä oppimisen keskeiseksi asiaksi käytännön osaajaksi tulemisen. He ovat tarkastelleet muun muassa työhön liittyviä innovaatioita käytännön yhteisöissä. Muodikas kirjoittelu tietojohtamisesta on myös tunnistanut tarpeen kiinnittää tiedon tuottaminen ja oppiminen toiminnallisiin yhteisöihin (Davenport & Prusak 1998).

Laven analyysitavan käyttökelpoisuutta työelämässä eteen tulevien oppimistarpeiden ja mahdollisuuksien tutkimisessa rajoittaa se, että Lave ei ole eritellyt yhteisön käsitettä. Laven esimerkit liittyvät konkreetteihin, tarkkarajaisiin yhteisöihin. Informaatioyhteiskuntakehitys muuntaa yhteisöjä. Ajan ja tilan uudet muodot ja uudenlaiset informaatorakenteet tekevät organisaatioiden ja instituutioiden rajat liikkuviksi. Kehityskulku synnyttää ammatillisen toiminnan muotoja, joiden yhteydessä on vaikea tunnistaa työyhteisöjä sanan traditionaalisessa mielessä.

Työyhteisöjen rajojen muuttuessa epämääräisemmiksi myös vuorovaikutuksen ja yhteistyön vaatimukset korostuvat. Taloudellisten toimijoiden ja instituutioiden toimintakentän laajeneminen on synnyttänyt kommunikaatiotarvetta yhä suurempaan joukkoon yhteistyösapuolia. Tällainen kehitys on johtanut uudenlaisiin vuorovaikutuksen ja kommunikaation muotoihin, jotka hyödyntävät informaatio- ja kommunikaatioteknologian laajaa valikoimaa.

Asioiden teknologiavälitteinen hoitaminen asettaa sosiaalisia vaatimuksia, joiden luonnetta ei vielä tunneta hyvin. Joissakin suhteissa asioiden sujuminen on tullut olennaisesti joustavammaksi, joissakin suhteissa työn sosiaaliset piirteet ovat tyypistyneet. Tulkintojen tekeminen ja merkitysten synnyttäminen on työelämässä vahvasti yhteistoiminnallista. Tutkijat ovat olleet huolestuneita siitä, että välittömän vuorovaikutuksen väheneminen vie pohjaa mielen etsimiseltä tilanteista. Esimerkiksi Weick (1995) pitää tärkeänä kysyä, mitä menetetään ja mitä saavutetaan, kun informaatioteknologia jäsentelee ennalta sen, mitä ihmiset käsittelevät maailmaansa. Perinteisesti kokoukset ovat olleet organisaatioissa niitä paikkoja, joissa argumentointi ja asioiden välisten yhteyksien etsintä tapahtuu. Kun asioita esitetään informaatioteknologian välittämänä, vihjeet etsinnälle ovat erilaisia kuin välittömässä vuorovaikutuksessa.

Zuboffin tutkimuksen toimistotyöntekijöillä välittömän inhimillisen kosketuksen rajoittuminen, joka johtui teknologiavälitteiseen toimintatapaan siirtymisestä, muutti perustavalla tavalla tulkintojen tekemistä. Heidän työssään tapahtui tietynasteista sosiaalisen vuorovaikutuksen kaavamaistumista. Kärjistyneitä esimerkkejä kaavamaistumisesta löytyy Korvajärven artikkelista tässä julkaisussa.

Kaikki vuorovaikutukseen kohdistuneet uudet haasteet eivät toki johdu teknologiavälitteiseen toimintatapaan siirtymisestä. Tekstiili- ja vaatetusteollisuustutkimus tarjoaa esimerkin, jossa työn sujumisen ja ongelmanratkaisutilanteiden tarpeet ovat synnyttäneet työhön uusia yhteistyön muotoja ja vaatimuksia. Uusiin vaatimukseen sisältyi samanaikaisesti työtä rikastavaa potentiaalia ja uudenlaisia kuormitustekijöitä. Ryhmät tunsivat ylpeyttä tilanteista, joissa kykenivät ratkaisemaan ongelmat itsenäisesti ilman työnjohdon puuttumista. Toisaalta suoritusnormit ryhmien työlle olivat tiukat ja vaihtelu yksilöllisessä kyvykkyydessä vastata vaatimukseen synnytti ryhmien sisällä kireyttä ja sosiaalisen paineen kokemuksia.

Työntekijä: Niin periaatteessahan pienryhmän periaatehan on se, että siinä pitäis oppia... mutta sitten taas kun törmätään siihen ajatukseen, että mistä aika otetaan siihen. Jos alettais ajatteleen sillä lailla, että niiku opetteleen... niin ainahan se on siitä urakasta pois. Että... kyllä se niinku järkevintä sillä lailla laittaa on, että minkä kukin niinku parhaiten osaa. Se on pakko, jos meinataan, että se ois niinku urakalle... ja hyviin tuloksiin siis päästä. Ei se oo mikään este, etteikö likat oppis sitä... ja montaa vaihetta tekemään, mutta ei yksinkertaisesti voi... koska se on siitä kaikkien rahasta kiinni. (Heiskanen ym. 1995, 45).

Lopuksi

Informaatioyhteiskuntakehitys synnyttää uudenlaisia oppimisen haasteita ja luo uudenlaisia mahdollisuuksia. Näkökulma oppimisyhteiskuntaan on erilainen riippuen siitä, painottuvatko tarkastelussa oppimisen pakot vai mahdollisuudet. Molemmat puolet ovat esillä julkisessa keskustelussa; kyse ei ole joko-tai-asetelmasta vaan painopiste-eroista. Oppimisyhteiskunnan rakentaminen tapahtuu erottamattomasti globaalin talouden oloissa. Yhteiskuntavisioiden joukossa oppimisyhteiskunta-ajatus on positiivinen perspektiivi. Oppiminen luo edellytyksiä selvittää maailman muutoksissa. Visio nojautuu uskoon, että kansalaiset voivat osallistumalla vaikuttaa tulevaisuuden luomiseen ja torjua uhkakuvat, vaatiipa se sitten kansainvälisen, kansallisen tai paikallisen tason toimenpiteitä.

Jossakin mielessä kaikki yhteiskunnat ovat tietoyhteiskuntia, sillä niiden harjoittamat käytännöt edellyttävät tietämyksen olemassaoloa (Karvonen 1997, 202). Ne ovat oppimisyhteiskuntia myös siinä mielessä, että oppiminen on välttämätöntä yksilön ja yhteisön kyvyille tulla toimeen erilaisissa ympäristöissä (Pantzar 1997, 117). Silti emme olisi taipuvaisia kutsumaan mitä tahansa yhteiskuntaa oppimisyhteiskunnaksi. Käsite tuntuu vaativan lisämääreekseen yhteiskunnan tietoisesta sitoutumisesta sekä oppimisen arvostamiseen että oppimismahdollisuuksien tarjoamiseen. Puhe oppimisyhteiskunnasta on samanaikaisesti puhetta yksilöiden taidoista ja henkisestä kasvusta, talouden kehittämisestä ja yhteiskunnan toivotusta kehityssuunnasta, eri painotuksin eri yhteyksissä.

Ranson (1994, 106) on ehdottanut oppimisyhteiskunnan keskustuskäsitteeksi kansalaisuuden käsitettä. Hän ajattelee, että sellainen lähtökohta auttaa tavoittamaan sekä oppimisyhteiskunnan yksilöllisen että yhteiskunnallisen tason. Kansalaisuuden käsite tuo analyysiin kaksoisidentiteettimme sekä yksilöinä että yhteisön jäseninä, kaksinaisuutemme autonomisina henkilöinä, joilla on velvoitteita julkisella kentällä. Paikantamalla Ransonin ajatukset koulutususkoksen yhteiskunnan keskustelun yhteyteen voi nousta esille kysymys, onko ehdotuksessa mukana menneen maailman kaipuuta. Mitä on kansalaisuus globalisoituneessa maailmassa? Mitä on yhteiskunta toimintojen virroissa, jotka ylittävät enenevässä määrin paikalliset ja kansalliset rajat? Ranson ei ole mukana tässä artikkelissa siitä syystä, että juuri hänen analyysinsä yhteiskunnallisen kehityksen vaiheesta olisi uusia uria aukova tai hänen visionsa oppimisyhteiskunnasta todennäköisesti toteutuva. Ranson on mukana muistuttamassa kansalaisten aktiivisuuden merkityksestä, toimijuudesta, maailman muutosten virrassa. Hän tekee sen oman emansipatorisen ohjelmansa viitekehyksestä. Työelämän tutkijana siirrän haasteen ohjelmapuheesta ehkä abstraktiksi jäävästä yhteiskunnasta konkreetteihin työelämän kehyksiin. On helppo olla yhtä mieltä Ransonin kanssa siitä, että se yhteiskunnallinen muutos, jota olemme läpikäymässä, kuuluu niihin ajanjaksoihin, jotka muuttavat perustavalla tavalla kokemuksiamme. Yksilölle asettuva kehityshaaste yhteiskunnan radikaalissa muovautumistilanteessa koskettaa koko persoonaa, hänen tunteitaan, mielikuvitustaan, käytännöllisiä ja sosiaalisia taitojaan, psyykkistä elämäänsä. Itsensä kehittäminen kaikilla alueilla voi Ransonin mukaan toteutua vain aktiivisen kansalaisuuden kautta. Oppimisyhteiskunta, joka antaisi mahdollisuudet syvälliseen itsensä kehittämiseen ei synny itsestään vaan kansalaisten aktiivisen osallistumisen tuloksena. Tie kohti oppimisyhteiskuntaa kulkee prosessin kautta, jossa kansalaiset muovaavat itseään ja oppimisen ehtoja osallistumalla julkisen elämän yhteisöjen kehittämiseen. Ranson näkee olennaiseksi

väyläksi ja metodiksi oppimisyhteiskunnan luomiselle julkisen keskustelun areenat. Tulkitseva ymmärrys eri elämänaalueiden tapahtumista tarvitsee tukeen yhteisiä pohdintoja. Ransonin sanoin ”keskustelu on oppimisen ytimessä”. Työelämän tutkimuksen alueella on kehitelty lähestymistapoja, joissa tämä periaate on tutkimuksen ja työyhteisöjen kehittämistyön kulmakivenä (Chisholm & Elden 1993, van Beinum 1993).

Esimerkeillä olen halunnut tuoda näkyville oppimiskontekstin ja oppimisen henkilökohtaisen merkityksen. Oppiminen ei ole vain eikä pääsääntöisesti oppimisinstituutioiden vaan jokapäiväisen arjen asia. Valtaosalle ihmisiä aktiivisen kansalaisuuden näyttämöitä ovat arkiset elämän tilanteet. Työelämä on niitä toiminnan alueita, joissa aktiivisuuden ehdot kytkeytyvät vahvasti kysymykseen, onko toiminnassa tilaa yhteisön kehittämiseen ja henkilökohtaiseen kehittymiseen. Työelämän käytännöistä otetut esimerkit ovat virittäneet näkyville joitakin puolia siitä reunaehto- ja valintojen pelikentästä, jossa oppimisen edellytykset muovautuvat. Reunaehdot ulottuvat liiketoiminnan globaalin toimintaympäristön asettamista vaatimuksista työpaikkakohtaisiin toimintatapoihin. Millä tavoin yrityksen toiminnallisen sopeutumisen vaatimukset ja työpaikan henkilöstön henkilökohtaisen kehittymisen vaatima tila kohtaavat on työpaikkakohtaisen valinnan kysymys. Esimerkeissä tämä tuli näkyville muun muassa siinä, että vakuutusyhtiö oli valinnut automatisointistrategian informatiivisointistrategian sijasta uuden teknologian soveltamisessa ja että pukinetehtaassa tunnistettiin oppimisen tarve mutta ei sen vaatimaa ajallista tilaa. Esimerkeissä uusi teknologia on vahvasti näkyvillä siitä syystä, että teknologian kehittyminen on olennaisella tavalla mukana muovaamassa työelämän käytäntöjä. Teknologian soveltamisyyhteyksissä on taipumus nähdä teknologia annettuna asiana, jonka avaamiin mahdollisuuksiin ja asettamiin rajoituksiin on yksinkertaisesti sopeuduttava. Yhteiskuntatieteellinen teknologian tutkimus on näyttänyt, että tilaa sosiaaliselle muovautumiselle on niin teknologian suunnitteluvaiheessa, erilaisten vaihtoehtojen valinnassa kuin käytössäkin.

Artikkeli on syntynyt Suomen Akatemian projektissa 37201 ”Mobile boundaries of the information society: Restructuring Practices of Working Life”.

Kirjallisuus

- Argyris, Chris & Schön, Donald (1978) *Organizational learning. A theory of action perspective*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Brown, John Seely & Duguid, Paul (1991) *Organizational learning and communities -of- practice: toward a unified view of working, learning and innovation*. *Organization Science*, 2 (1), 40-57.
- Chisholm, R.F & Elden, M. (1993) *Features of emerging action research*. *Human Relations*, 46 (2), 275-298.
- Cook, Lenora (1991) *Cooperative learning: A successful college teaching strategy*. *Innovative Higher Education*, 16 (1) Fall, 27-38.
- Davenport, T.H. & Prusak, L. (1998) *Working knowledge. How organisations manage what they know*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.
- Edwards, Richards (1997) *Changing places? Flexibility, lifelong learning and a learning society*. London and New York: Routledge.
- European Commission (1996) *White paper on education and training. Teaching and learning. Towards the learning society (1996)*. Brussels: Commission of the European Union.
- Handy, Charles (1989) *The age of unreason*. London: Business Books Limited.
- Heiskanen, Tuula & Lavikka, Riitta & Piispa, Leena & Tuuli, Pirjo (1995): *Puhe on muutoksesta. Tutkimus yhteistyöstä ja muutoksen hallinnasta pukine-tehtaissa*. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Työelämän tutkimuskeskus, Työraportteja 50/1995.
- Heiskanen, Tuula & Lavikka, Riitta & Piispa, Leena & Tuuli, Pirjo (1998) *Jousta-misen monet muodot. Pukineteollisuus etsimässä tietä huomiseen*. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Työelämän tutkimuskeskus, Sarja T-julkaisuja 17/1998.
- Husen, Torsten (1974) *The learning society*. London: Methuen & Co.
- Karvonen, Erkki (1997) *Kohti relationaalista tietokäsitystä*. Teoksessa Stachon, Kari (toim.) *Näkökulmia tietoyhteiskuntaan*. Tampere: Gaudeamus, 171-204.
- Kaye, Anthony (1995) *Computer supported collaborative learning*. Teoksessa Heap, Nick & Thomas, Ray & Einon, Geoff & Mason, Robin & Mackay, Hughie (toim.) *Information technology and society. A Reader*. London: Sage Publications and the Open University, 192-209.
- Korvajärvi, Päivi (1990) *Toimistotyöntekijäin yhteisöt ja muutoksen hallinta*. Tam-pere: Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Työelämän tutkimuskeskus, Sarja T 6/1990.
- Lave, Jean (1993) *Situating learning in communities of practice*. Teoksessa Res-nick, Lauren & Levine, John & Teasley Stephanie (toim.) *Perspectives on socially shared cognition*. Washington DC: American Psychological Association, 63-82.

- Lave, Jean (1996) The practice of learning. Teoksessa Chaiklin, Seth & Lave, Jean (toim.) Understanding practice. Perspectives on activity and context. Cambridge: Cambridge University Press, 3-32.
- Lave, Jean & Wenger, Etienne (1991) Situated learning. Legitimate peripheral participation. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lavikka, Riitta (1997) Big sisters. Spacing women workers in the clothing industry. Tampere: Research Institute for social sciences, University of Tampere, Work Research Centre, Publication Series T 16/1997.
- Lavikka, Riitta (1998) Yhteiseen hyvään ponnistava sisarkunta. Teoksessa Heiskanen ym. (1998), 113-140.
- Lehtinen, Erno & Palonen, Tuire (1997) Tiedon verkostoituminen – haaste asiantuntijuudelle. Teoksessa Kirjonen, Juhani & Remes, Pirkko & Eteläpelto Anneli (toim.) Muuttuva asiantuntijuus. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, 103-121.
- Mezirov, Jac (1985) A critical theory of self-directed learning. New directions for continuing education, 25, 17-30.
- Mezirov, Jack (1995) Kriittinen reflektio uudistavan oppimisen käynnistäjänä. Teoksessa Mezirov et al. Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsinki: helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, oppimateriaaleja 23, 17-39.
- OECD (1996) Lifelong learning for all. Meeting of the education committee at ministerial level, 16-17 January 1996. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.
- Pantzar, Eero (1993) Paluu elinikäisen oppimisen peruskysymyksiin. Teoksessa Remes, Pirkko (toim.) Aikuisen positiivinen koulutusvalinta: Työssä vai koulussa oppiminen. Jyväskylä: Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, 78, Jyväskylän yliopisto, 23-31.
- Pantzar, Eero (1997) Tietoyhteiskunta – oppimisyhteiskuntako? Teoksessa Stachon, Kari (toim.) Näkökulmia tietoyhteiskuntaan. Tampere: Gaudeamus, 109-123.
- Ranson, Stewart (1994) Towards the learning society. Trowbridge, Wiltshire: Cassell, Redwood Books.
- Rauste-von Wright, Majjaliisa & Wright, Johan (1994) Oppiminen ja koulutus. Porvoo: WSOY.
- Tuomisto, Jukka (1991) Elinikäisen kasvatuksen kehittäminen – lähtökohtia ja ongelmia. Aikuiskasvatus 11 (3), 142-148.
- van Beinum, H. (1993) The kaleidoscope of workplace reform. Teoksessa Naschold, F & Cole, R.E. & van Beinum, H. (toim.) Constructing the new industrial era. Assen B.V: van Corcum & Comp., 169-202
- Weick, Carl (1995) Sensemaking in organizations. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Zuboff, Shoshana (1990) Viisaan koneen aikakausi. Uusi tietotekniikka ja yritystoiminta. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Päivi Korvajärvi

TAYLORISOITUA VUOROVAIKUTUSTA?

Muutospaineiden taustat

Tutkiessamme 1980-luvun lopulla toimistotyön muutoksia päädyimme siihen, että toimistotyö perustuu pohjimmiltaan toimistotyöntekijäin keskinäisessä vuorovaikutuksessa jatkuvasti luotavaan sosiaaliseen tulkintakehykseen. Väitteemme oli, että sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitys toimistotyössä säilyi, kun (silloista) uutta tietotekniikkaa otettiin käyttöön. Käsitimme tutkimuksessamme toimistotyön hyvin laajasti eri nimikkeillä tehtäväksi työksi sekä hallinnossa, tehtaissa että palvelualoilla. (Rantalaiho 1986a; Korvajärvi 1990.) Seuraavassa kysyn, onko sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitys ja sisältö muuttumassa nyt vuosituhannen vaihteen liepeillä, kun lisää uusia tieto- ja viestintäteknologian sovellutuksia otetaan käyttöön.

Olen erityisesti kiinnostunut siitä, mitä konkreettisia muotoja ihmisten välinen vuorovaikutus saa sellaisessa työssä, jossa hyödynnetään puhelin- ja tietotekniikan nykypäivän yhdistämisen mahdollisuuksia. Tällaisia työpaikkoja ovat puhelinpalvelukeskukset, *call centerit*, joissa asiakkaita neuvotaan ja jossa asiakkaille myydään tavaroita ja palveluja puhelimitse. Koska juuri naiset työskentelevät ainakin tätä nykyä sellaisissa toimihenkilötehtävissä (Naiset ja miehet 1998), joissa puhelin- ja tietotekniikan integraatiota tullaan ehkä eniten hyödyntämään, mahdolliset muutospaineet ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa koskettavat tulevaisuudessa etenkin naisia.

Puhelinpalvelukeskusten on arvioitu edustavan kasvavaa alaa. Niiden henkilöstömäärän on raportoitu kasvaneen nopeasti esimerkiksi Britanniassa, Kanadassa ja Australiassa, joissa voi toimia yli viidensadankin työntekijän call centeriä. (Richardson & Marshall 1996; Menzier 1996; Korczynski ym., 1996; Frenkel ym., 1998.) Myös tutkimuskohteenani olevissa puhelinpalvelukeskuksissa henkilöstön määrä on kasvanut. Kaiken kaikkiaan HPY on arvioinut, että Suomessa oli syksyllä 1998 ainakin 10 000 kokoaikaista työntekijää erilaisissa puhelinpalvelukeskuksissa (Suomi kutistuu Munkkivuoreen 1998).

Kasvun juuret ovat siinä, että yritykset ovat ottaneet käyttöön yhä voimakkaampia suoria myyntitekniikoita ja saavuttaneet siinä dramaattisiksi kuvattuja säästöjä. Edelläkävijä on ollut finanssisektori, perässä ovat tulleet matkailu (kuten lentoyhtiöt, varustamot), televiestintä ja informaatiotekniikkapalvelut. Britanniassa call centerit sijaitsivat paljolti suurten keskusten ympäristöissä, joissa on tarjolla työvoimaa ja infrastruktuuria sekä paikallisten yritysten keskinäistä verkostoitumista. Kanadassa keskittymistä on tapahtunut kaksikieliselle alueelle. (Richardson & Marshall 1996; Menzier 1996.) Sattumaa tai ei, ensimmäinen ja syksyllä 1998 ainoa vähän isompi suomalainen monia yrityksiä palveleva call center sijaitsi suomenruotsalaisella rannikkoseudulla.

Tässä artikkelissa käytän tapausesimerkkeinä kahta työpaikkaa: toinen on erään vakuutusyhtiön call center ja toinen on sellainen puhelinpalveluyritys, jolla on useita toimeksiantajia. Olen tehnyt molemmissa organisaatioissa etnografista kenttätöitä. Kuvailen sen perusteella, mitä toimistotyön sosiaalisen vuorovaikutuksen sisällöissä sen muuttuvissa teknologisissa ympäristöissä on tapahtumassa. Mutta ennen konkreettisia tapausesimerkkejäni aloitan esittämällä aikaisempia tutkimustuloksia sosiaalisen vuorovaikutuksen merkityksestä toimistotyössä ja sen muutossuunnista toimisto- ja palvelutyössä puhelinpalvelukeskuksissa.

Toimistotyö ja sosiaalinen vuorovaikutus

Kun toimistotyössä otettiin uutta tietotekniikka käyttöön 1970- ja 1980-luvuilla, esitettiin visioita, joiden mukaan toimistotyö voidaan automatisoida ja paperiton konttori olisi todellisuutta tuota pikaa. Näiden visioiden esittäjät unohtivat, että toimistotyö on paljon muutakin kuin materiaalisia tuotteita ja jatkuvasti toistuvaa rutiinia. Toimistotyön tulokset, esimerkiksi puhtaaksikirjoitetut paperit, kirjeet, täytetyt kaavakkeet, johtajien aikataulut, tilaukset ja varaukset, neuvot ja vastaukset asiakkaiden kysymyksiin, vaativat tekijöiltään monenlaista muutakin toimintaa kuin asioiden tekemistä tietyssä järjestyksessä tai asioiden laittamista mustaksi valkoiselle, tekstiksi. Tässä toiminnassa toimistotyön sisällön ydintä olivat sosiaaliset ulottuvuudet ja toimistotyöntekijäin omakohtaiset työhön sitoutumisen tavat. (Rantalaiho 1985 ja 1986b.)

Ajatuskulun mukaan toimistotyön näkyvät lopputuotteet syntyvät aina jossakin yhteisössä. Papereitten, kirjeiden, kaavakkeiden ja aikataulujen takana on monenlaista sosiaalista vuorovaikutusta: neuvotteluja, sopimista, kysymyksiä, päätöksiä, ongelmien ratkaisuja ja keskusteluja. Erityisen selvää sosiaalinen vuorovaikutus on asiakastyössä, jossa asiakas tuo vuorovai-

kutukseen aina yllätyksellisen puolen. Näiden yllätysten varalle ja muutenkin asioiden sujumiselle toimistotyöntekijät kehittävät työyhteisössään sosiaalisia tulkintakehyksiä, joihin he suhteuttavat asioita ja tapahtumia. Toimistotyöntekijöiden yhteisöön on muodostunut itsestään selvää, mutta mihinkään dokumentoitumattomaa tietoa siitä, miten menetellä erilaisissa tilanteissa ja miten selvittää pulmatilanteita. Toimistotyön sujuminen edellyttää, että nämä tulkintakehykset ovat olemassa. Sen osoittaa sekin, että toimistotyön olemassaolo huomataan usein vasta silloin kun jokin ei suju. Tulkintakehykset ovat siten työn vaatimia. Mutta niiden luonti on toimistotyöntekijöiden omaehtoista toimintaa. Siihen ei kukaan anna ohjeita eikä neuvoja. Sosiaaliset tulkintakehykset muotoutuvat siis paikallisesti. (Mt., Wynn 1979.)

Sosiaalisten tulkintakehysten luominen vaatii toimistotyöntekijöiltä tietynlaista orientoitumista työhönsä. Sen taustalla on toimistotyön asema organisaatioissa, jossa se on kahdentuneesti välineellistä ja alistettua. Ensinnäkin se on työprosessina alistettua organisaation toiminnan kokonaisuudelle siten, että se on aina organisaatiohierarkiassa alimmilla rappusilla. Toiseksi toimistotyö on sisällöllisesti välineellistä toimialalleen siten, että toimistotyön konkreettinen sisältö on erilaista eri organisaatioissa ja toimialoilla. (Rantalaiho 1986b.) Esimerkiksi yliopiston ja metallitehtaan toimistosihteerit tekevät eri tehtäviä ja siten he tarvitsevat erilaisia tulkintakehyksiä työssään. Yhteistä heille on se, että he jatkuvasti luovat käyttökelpoisia sosiaalisia tulkintakehyksiä ja uusintavat ja vahvistavat niitä työssään. Käytännön toimintana tämä on vastuunottoa toimiston arkipäivän sujumisesta. Tämä vaatii edelleen tietynlaista orientaatiota, jonka Liisa Rantalaiho (1985 ja 1986b) määritteli reproduktiiviseksi työorientaatioksi. Tällä toiminnallaan toimistotyöntekijät pyrkivät omissa rakenteellisesti alistetuissa ja välineellisissä tilanteissaan säilyttämään itsenäisyytensä tai hankkimaan sitä lisää (Korvajärvi 1990, 159).

Tästä voi vetää johtopäätöksen, että toimistotyöntekijät rakensivat työssään itselleen tiettyä identiteettiä, joka oli välttämätön työtoiminnassa. Toimistotyöntekijäin identiteetit muovautuivat erilaisissa sosiaalisissa suhteissa ja jäsenyyksissä toimistojen työyhteisöissä. Nämä identiteetit sijoittivat heidät tiettyihin tiloihin, asemiin tai asentoihin yhteiskunnassa. Toimistotyöntekijät olivat tekemässä suhteellisen itsenäisesti työtään, jota kehystivät selkeät organisatoriset alistussuhteet. Samalla identiteetti vastata toimistotyön sujuvuudesta oli heille resurssi olla vuorovaikutuksessa organisation sisällä ja organisaation ulkopuolelle. (Vrt. Howard & Holländer 1997, 94-98.)

Jatkan tarkastelemalla, mitä uudenlaisten informaatio- ja viestintäteknologian sovellutusten käytön on väitetty aiheuttavan toimistotyön sisällölle. Kysymykseni voi muotoilla hieman kärjekkäästi seuraavasti: *onko sosiaalinen vuorovaikutus ja vuorovaikutuksessa rakennettava yhteinen tulkintakehyks yhtiä*

välttämätöntä kuin aikaisemminkin toimistotyössä? Otsikkoni ”Taylorisoitua vuorovaikutusta?” viittaa siihen, että uusiin vuorovaikutuksen muotoihin sisältyy myös sellainen vaihtoehto, että sosiaalinen kanssakäyminen ihmisten välillä työssä on kontrolloitua ja alistettua hyvin konkreettisella tavalla (vrt. Frenkel ym., 1995). Perään lisäksi niitä työn tekemisen ehtoja, joissa näin voi käydä.

Optimismia ja pessimismia

Puhelinpalvelukeskukset mainitaan usein esimerkkinä informaatioyhteiskunnan synkstä puolesta, jossa työprosessia hallitsevat ulkoinen kontrolli, yksilöllisen ja kollektiivisen autonomian puute ja täydellinen sidonnaisuus työpisteeseen. Esimerkiksi brittiläisen työprosessikeskustelun piiristä löytyy sellaisia otsikoita kuten ”Liukuhihna päässä – puhelinpalvelukeskusten työprosessi” (Taylor & Bain 1998) ja ”Loistavat saatanalliset toimistot – intensiivointi, kontrolli ja tiimitaylorismi” (Baldry, Bain & Taylor 1998).

Steve Frenkel kollegoineen (1998) esittää, että tutkimuksissa call centereiden työprosesseista esiintyy kaksi näkökulmaa: pessimistinen ja optimistinen. Pessimistinen näkökulma hahmottaa työprosessin ensisijaisesti pakkojen näkökulmasta. Marxilaisin termein silloin puhutaan elektronisesta tehtaasta ja benthamilais-foucaultilaisittain elektronisesta panoptikonista. Pessimistisen näkökulman sisällä käytetään lisäksi termejä macdonaldisointi tai hampurilaistaminen. Se tarkoittaa vuorovaikutusta, jossa työntekijät seuraavat ennalta opetettua käsikirjoitusta ja vuorosanoja. Optimistisessa näkökulmassa taas puhelinpalvelukeskusten työprosessi arvioidaan puolittain professionaaliseksi palvelutyöksi. Silloin työn vaatimaan vuorovaikutukseen sisältyy työntekijälle suuret vapausasteet ja haasteellisia käytäntöjä. Informaatioteknologian integratiivinen luonne ja monimutkainen ohjelmisto tukisivat tätä käsitystä. – Vaikka keskustelun terminologia on muuttunut, näyttää siltä, että näkökulmissa on kysymys jota kuinkin saman tyypisistä asioista kuin 1970-luvulla, jolloin työn sosiologiassa oli pinnalla väittely työn köyhtymisestä ja työn rikastumisesta automaatiokehityksen myötä (Braverman 1974, Blauner 1964). Voi sanoa, että työn köyhtymisen sijasta nyt puhutaan erilaisista syrjäytymisen prosesseista ja työn rikastumisen sijasta oppivasta organisaatiosta.

Pessimistinen näkökulma saa tukea työprosessikeskustelun piirissä, joskin sielläkin panoptikonin ideaa pidetään liian yksinkertaistavana metaforana call centereiden työprosesseille ja niiden satunnaisuudelle. Silti työprosessikeskustelun piirissä löydetään vain harvoin näyttöä toisen suuntaisesta kehityksestä. Varsinkaan sitä, että organisaatiot kulkisivat oppivan organisaation

suuntaan, työprosessikeskustelu ei tue. (Warhust & Thompson 1998.) Steve Frenkel kollegoineen (1998) on taas analyysissään sofistikoitunut. Tutkimus kuudesta call centeristä, jotka olivat sekä monikansallisia että kansallisia USA:ssa, Australiassa ja Japanissa, osoittaa, että call centerien työprosessissa ovat samanaikaisesti läsnä sekä pessimistinen että optimistinen näkökulma.

Puhelinpalvelukeskusten työprosessin vaatimaa vuorovaikutusta pyritään samanaikaisesti kaavamaistamaan ja pitämään asiakaslähtöisenä. Toisin sanoen liikkeenjohto pyrkii standardisoimaan työntekijän kommunikaatiota asiakkaan kanssa. Samanaikaisesti kommunikaation kohteena olevien tuotteiden tai palvelujen pitäisi olla asiakaslähtöisiä eli tavalla tai toisella asiakkaan kanssa yhdessä räätälöityjä. (Mt.) Liikkeenjohdon toiminnassa puhelinpalvelukeskusten työn prosessi ja sen tuote (palvelu) pyritään siis erottamaan toisistaan. Kuitenkin puhelinpalvelukeskuksen toiminnan tuotteet ja palvelut ovat keskeisiltä osin vuorovaikutusprosesseja. Esimerkiksi myynti tai neuvonta tuotteena ja palveluna ovat toiminnan tuloksia, jotka syntyvät ja muotoutuvat työntekijän ja asiakkaan välisessä vuorovaikutuksessa.

Mitä sitten oikein tehdään, kun vuorovaikutusta työssä kaavamaistetaan? Robin Leidner on analysoinut kirjassaan *Fast Food, Fast Talk* (1993) vuorovaikutuksen kaavamaistamisen ääriesimerkkejä: McDonaldsin ja erään vakuutusyhtiön työprosesseja. Hän todennut, että vuorovaikutusprosessi työprosessin tuotteena on vaikeasti mallitettava, eikä se siksi aina onnistukaan, ei edes McDonaldsilla. Sen sijaan liikkeenjohdon tavoitteena onkin työntekijöiden toiminnan lisäksi myös asiakkaiden vuorovaikutustapojen standardisointi. Kysymys on sekä työntekijöiden että asiakkaiden identiteettien muovaamisesta. McDonaldsin perustelu vuorovaikutuksen kaavamaistamiseen on pyrkimys samanlaiseen asiakkaan ennakoimaan palveluun kaikkialla maailmassa. Vakuutusyhtiön perustelu oli Leidnerin tutkimuksen mukaan hieinan toinen. Siellä uskottiin kaavojen johtavan tehokkaaseen myyntiin.

Molemmissa organisaatioissa koulutus oli keskeinen keino ”oikeiden” vuorovaikutuksen tapojen oppimiseen. McDonaldsilla koulutus oli kuten liukuhihnatyöntekijän koulutusta. Siellä työntekijän piti oppia tekemään asiat yhtenäisellä aina samanlaisena toistuvalla tavalla, jolloin asiakkaan odotukset olivat samat kaikkialla maailman McDonaldseilla. Vakuutusyhtiössä taas kyse oli enemmästä kuin työntekijän toiminnan järjestämisestä vastaamaan asiakkaan ennalta tiedettyjä odotuksia. Vakuutusyhtiön asiakkaalla ei ole aina yhtä selkeää käsitystä haluamastaan palvelusta kuin hampurilaisen ostajalla. Usein asiakas ei edes tiedä, mitä palveluja hänellä on mahdollisuus ostaa vakuutusyhtiöltä. Työntekijän on vakuutettava asiakas aivan toisenlaisin argumentein kuin hampurilaisen ostajan. Silloin palvelu tai tuote, työprosessi ja työntekijän identiteetti eivät ole enää selkeästi erotettavissa toisistaan. Työntekijän on käytettävä omia tunteitaan luodakseen yhtäältä henkilökohtaisen

suhteen asiakkaaseen ja toisaalta saadakseen aikaan kaupan. Työntekijä ei yksinkertaisesti voi vain toistaa hänelle opetettua myyntitekniikkaa, mikä hampurilaisen kohdalla on mahdollista, vaan myyntitoiminta on osa hänen identiteettiään. (Mt., 24-25, 82, 121-123, Leidner 1996.)

Mutta kysymys ei välttämättä ole vain omien tunteiden ja identiteetin hyväksikäytöstä työprosessin tavoitteen toteuttamiseksi. Kysymys on myös tunteiden alistamisesta työprosessin tavoitteelle. Kuten Arlie Hochschild (1983) on kirjassaan inhimillisten tunteiden kaupallistamisesta työssä osoittanut, hymyily asiakkaalle ei tarkoita, että työntekijä olisi välttämättä ystävällinen. Sen sijaan hänen työnantajansa on kouluttanut hänet alistamaan henkilökohtaiset emootionsa kaupalliselle logiikalle. Sitä, mikä voisi olla yksilöllisiä tunteita, myydään asiakastyössä.

Tämä kaikki kuulostaa varsin toisenlaiselta kuin se kuva toimistotyön sisällöllisistä piirteistä, johon päädyttiin 1980-luvun Suomessa. Voi toki arvioida, että myös edellisissä esimerkeissä McDonaldsilla ja vakuutusyhtiössä sosiaalinen vuorovaikutus on prosessi, jossa luodaan, uusinnetaan ja vahvistetaan jatkuvasti ja toistuvasti yhteisiä tulkintoja asioille (Rantalaiho 1986b). Keskeinen ero Leidnerin (1993) johtopäätöksiin nähden on, että toimistotyössä sosiaalisen tulkintakehyksen luonti oli työn vaatimaa, mutta toimistotyöntekijäin omaehtoista toimintaa. Toimistotyöntekijän piti itse tietää, kuinka käyttää vuorovaikutusta työyhteisön toiminnan jatkuvuuden turvaamiseksi. Leidnerin esimerkeissä edellä taas liikkeenjohto käytti sosiaalista vuorovaikutusta tietoisesti hyväkseen yrityksen tavoitteiden ja toimintaprofiilin toteuttamisessa. Työntekijäin omaehtoisen toiminnan sijasta liikkeenjohto tiesi, kuinka työntekijän yksilönä piti käyttää vuorovaikutusta työn tavoitteiden saavuttamiseksi.

Tutkimusesimerkit ja kenttätyö

Esimerkkini ovat kaksi puhelinpalvelukeskusta: vakuutusyhtiö ja puhelinpalveluyritys. Vakuutusyhtiössä kaikki asiakaspuhelut ohjautuivat puhelinpalvelukeskukseen, jossa tietojärjestelmä ohjasi puhelun edelleen juuri tietylle työntekijälle, joka oli pisimpään ollut vapaana. Järjestelmä tunnisti asiakkaan puhelinnumerosta soittajan ja sen avulla hänen aikaisemmat vakuutuksensa voitiin ottaa esille päätteellä jo ennen kuin varsinainen puhelu oli alkanut. Asiakkaan näkökulmasta työvälineenä oli puhelin. Mutta työntekijällä oli paitsi korvissaan luurit myös edessään pääte, joka sisälsi suuren määrän tietoja ja rekisteriaineistoa, usein myös soittajasta. 1990-luvulla perustettuun puhelinpalvelukeskukseen oli tarkoitus ainakin visioiden mukaan

keskittää kaikki asiakaspalvelu koko maan laajuisesti. Call center sijaitsi Helsingissä ja se oli viherkasveineen, tauluineen, sohvaryhmineen ja uuden-aikaisine kalusteineen erittäin viihtyisästi sisustettu iso maisemakonttori. Syksyllä 1996 call centerissä työskenteli 22 työntekijää. Tämän lisäksi yhtiöllä oli paikallistoimistoja, joihin asiakkaat sekä soittivat että kävivät asioimassa.

Monia yrityksiä palvelevaan puhelinpalvelukeskukseen taas ohjautui useiden firmojen puheluja. Tällainen call center voi toimia jollekin toiselle yritykselle puhelinvaihteena, infopisteenä, josta voi kysyä tämän yrityksen tuotteista tai palveluista, tuotetukena, josta voi kysyä esimerkiksi miten jokin asiakkaan hankkima tietokoneohjelma toimii, ja tuotteiden tilauspisteenä. Yritykset ovat ulkoistaneet toimintojaan ja siirtäneet niitä erilliseen puhelinpalveluyritykseen. Siten puhelinpalveluyritysten työ siirtää työtä yrityksestä toiseen ja liikuttaa yritysten ja organisaatioiden rajoja palvelutehtävissä. Palvelutyöntekijä (esimerkiksi puhelinvaihte, sihteeri, markkinoija, tuotetuki) ei enää työskentelekään yrityksessä A. Sen sijaan hän työskentelee puhelinpalveluyrityksessä ja toimii monen yrityksen sihteerinä, markkinoijana, myyjänä tai tuotetukena samanaikaisesti. Asiakas taas soittaa yleensä sen yrityksen numeroon tai ainakin sen yrityksen antamaan numeroon, joka on ulkoistanut toimintojaan. Asiakas tai kuluttaja ei siten välttämättä tule tietoiseksi, keskusteleeko hän palvelutyöntekijän kanssa, joka työskentelee puhelinpalveluyrityksessä vai siinä yrityksessä tai organisaatiossa työskentelevän palvelutyöntekijän kanssa, jonne hän varsinaisesti soitti.

Järjestelmä tunnisti puhelinnumeron perusteella, mihin yritykseen mikin puhelu tuli. Samalla luurit korvilla olevan työntekijän kuvaruutuun tuli tieto, mitä firmaa hän kulloinkin edusti ja mitä sanoa ensimmäiseksi puhelimeen. Hyvää päivää – god dag vai toisinpäin, vai pelkästään suomeksi tai ruotsiksi. Saman tien työntekijä sai halutessaan lisää tietoa kuvaruudulle kyseisestä yrityksestä. Työhön sisältyi myös muita tehtäviä, esimerkiksi numerotiedusteluihin vastaamista. Lisäksi call centerista voitiin soittaa ulospäin, tehdä tuotetukityötä (after sales), jolloin toimeksiantajayrityksen puolesta soitetaan tämän asiakkaille tai tuotteiden ostajille ja kysytään palautetta. Toimeksianto voi olla päivän tai lyhyemmänkin ajan mittainen, tai sitten jatkuva.

Tutkimani monia yrityksiä palveleva call center on toiminut muutaman vuoden ajan ja sielläkin oli suunnitelmissa päästä vakuutusyhtiön puhelinpalvelukeskuksen tapaiseen viihtyisään maisematilaan. Tutkimuksen kohteena olevan puhelinpalveluyrityksen henkilöstömäärän kasvu on ollut nopea. Se oli parin vuoden aikana kasvanut kahden henkilön yrityksestä yli 40 vakinaisen työntekijän työpaikaksi, ja lisäksi uusia sijaisia ja määräaikaisia

työntekijöitä palkattiin jatkuvasti. Call centerin asiakkaat olivat aluksi samalta talousalueelta, mutta myöhemmin toimeksiantajia on tullut myös muualta maasta. Osa palveluista on ollut alusta pitäen selkeästi valtakunnallisia. Yritys on verkostoitunut tehokkaasti alueensa muiden yritysten kanssa ja on mukana myös TEKES:in tutkimushankkeissa sekä EU-hankkeissa. Vaikka yritys on menestynyt, selkeää toimintaprofilia haetaan vielä. Yrityksessä haetaan myös aktiivisesti kansainvälisiä vaikutteita.

Kiinnostavaa on, että molemmissa organisaatioissa työntekijät edustavat sitä ulospäin. Asiakas saa kuvan yrityksistä juuri käymiensä puhelin keskustelujen kautta. Molemmissa organisaatioissa oli kuitenkin sama ongelma: mikä on call centerin työntekijän tehtävänimike? Vakuutusyhtiössä oli entuudestaan käytössä vakuutusvirkaileija työehtosopimusten mukaan, mutta yhä enemmän alettiin käyttää myyntineuvottelijan nimeä. Puhelinpalvelukeskuksessa työehtosopimusten mukaan kyse oli puhelunvälittäjästä, ruotsiksi telefonist, mutta nimeä ei pidetty oikein käyttökelpoisena. Englannin kielisessä tutkimustekstissä käytetään termiä ”customer service representative” (esim. Frenkel ym., 1998).

Vakuutusyhtiön puhelinpalvelukeskuksessa olen tehnyt kenttätöitä ajanjaksolla 1986-1996 kolmessa eri vaiheessa haastatteleamalla vakuutusvirkaileijoita ja myyntineuvottelijoita sekä heidän esimiehiään. Lisäksi olen havainnoinut vakuutusvirkaileijoiden ja myyntineuvottelijoiden työtä. Tämän tapaustutkimuksen olen raportoinut työn muutoksen ja sukupuolistaivien käytäntöjen näkökulmasta toisaalla (Korvajärvi 1998, 93-120). Puhelinpalveluyrityksen kenttätöiden olen tehnyt vuoden 1998 mittaan useampaan otteeseen. Olen haastatellut yrityksen toimitusjohtajaa ja muita päälliköitä sekä työntekijöitä yrityksen kolmesta yksiköstä. Myös tässä työpaikassa olen havainnoinut jokapäiväistä työtä.

Haastatteluihin kävin läpi haastateltavan kanssa seuraavanlaisia asioita: työhistoria ja tehdyt valinnat erityisesti nykyisen työpaikan suhteen, työn vaatimukset, johtaminen ja valta työpaikalla, yhteistyön ja vuorovaikutuksen sisältö, työn arvostus, sukupuolten tasa-arvo, iän merkitys työssä, suhde tieto- ja viestintäteknologian käyttöön, tulevaisuuden visiot omalta ja yrityksen osalta. Havainnoinneissa kiinnitin huomiota erityisesti vuorovaikutuksen ja yhteistyön muotoihin sekä organisaation sisällä että asiakassuhteissa.

Esittelen tapaustutkimuksieni valossa tiivistetysti, mitä konkreettisia sisältöjä työntekijöiden ja asiakkaiden keskinäinen vuorovaikutus saa, ja mitkä näyttävät olevan vuorovaikutuksen keskeiset käytännöt call centerissä. Suhteutan kuvaustani myös edellä esittämiini pessimistiseen ja optimistiseen muutossuuntaan ja pyrin lausumaan lopuksi jotakin vuorovaikutuksesta ammatillisen identiteetin resurssina.

Sosiaalisen vuorovaikutuksen kaventumista

Vakuutusyhtiössä oli siirrytty palveluksi nimetystä toimintaideologiasta selkeästi myynti- ja markkinointityöhön. Jokaiseen palvelutapahtumaan oli liitettävä myyntiä, tapahtui palvelu sitten puhelimitse tai kasvokkain. Työn sisältö ja työn organisoinnin tapa olivat kenttätyövaiheessa muutosprosessissa. Myynnin ja markkinoinnin yhdistäminen aikaisemmin totuttuun palvelutapahtumaan ei ollut helppoa, koska se merkitsi työntekijöille heidän toimintaorientaationsa uudelleen määrittämistä. Tässä täytyy muistaa, että vakuutusvirkailijan ammattitaitovaatimukset ovat varsin laajat, koska hänen täytyy työssään hallita kaikki vakuutuslajit, tässä tapauksessa yksityisvakuutusten osalta. (Korvajärvi 1998, 93-114.)

Muutos merkitsi asiakkaan kanssa tapahtuvan vuorovaikutuksen sisällön muuttumista. Yhtiössä järjestettiin asiakaspalvelussa oleville toimihenkilöille koulutusta, jonka tavoitteena oli muuntaa asiakaskeskustelut tiettyyn kaavaan. Oli edettava aihealueittain: ihmiset kotona, asuminen (talot, asunnot, kesämökit, lemmikkieläimet), autot, matkustaminen ja harrastukset. Kaikkien aihealueiden kohdalla tuli käsitellä, mitä riskejä asiakkaalle eri toiminnoissa voi tapahtua. Mitä jos itse tai joku perheen jäsenistä sairastuu tai joutuu onnettomuuteen, mitä jos kotiin tai kesämökille tulee varas tai sattuu tulipalo, mitä jos perheen koira sairastuu, mitä jos matkoilla tavarat varastetaan tai tarvitset lääkäriä ulkomailla, mitä jos katkaiset kätesi lasketellessa tai lentopalloa pelatessa? Keskustelun tulisi olla, kuten asiakaspalvelupäällikkö haastattelussaan kertoi, samanlaista juttelua kuin baaritiskillä, kun on kiinnostunut satunnaisesti tapaamansa ihmisen elämäntilanteesta ja elämäntavasta. (Mt., 106-108.) Kun keskustelu aikaisemmin keskittyi asiakkaan esittämään kysymyksiin ja toiveisiin, nyt vakuutusyhtiön puhelinpalvelukeskuksen työntekijän oli otettava jossain kohtaa keskustelun ohjat käsiinsä tavoitteena vakuutuksen myynti soittajalle. Kun aikaisemmin asiakas suuntasi ja kontrolloi vuorovaikutusta, nyt tämä tehtävä oli siirtynyt työntekijälle (vrt. Leidner 1996).

Vakuutusyhtiössä pitkään asiakastyötä tehneet naispuoliset vakuutusvirkailijat pitivät työtään monipuolisena, johon ei kyllästynyt koskaan. He ajattelivat, että yhtäältä työ oli call centerin perustamisen jälkeen muuttunut paljon. Silti samanaikaisesti he ajattelivat, että heidän työnsä sisältö ei ollut perustaltaan muuttunut miksikään. He arvioivat tekevänsä samaa asiakastyötä kuin aikaisemminkin. Kouluttaminen asiakaskeskusteluihin aina kauppa tavoitteena oli heidän mielestään sekaantumista heidän omaan tapaansa tehdä työtä. He eivät missään tapauksessa vastustaneet vakuutusten myyntiä eikä yhtiön panostusta siihen. Mutta he halusivat tehdä arkisen työnsä omalla ta-

vallaan ja pitää sen sisällön omissa käsissään, eikä luovuttaa sitä kouluttavalle konsultille tai työnantajalle. (Mt., 104-105.) Liikkeenjohdon luottamus kaavamaisen vuorovaikutuksen voimaan oli suomalaisessakin tapauksessa vahva. Samalla implisiittisesti myös muokattiin asiakkaiden toimintaa vuorovaikutustilanteessa. Asiakas ei voinut enää pelkästään kysyä neuvoa tai valittaa, vaan hän joutui aina miettimään, mitä vastata vakuutusvirkailijan kysymykseen riskeistä, jotka sinänsä voisivat olla mahdollisia kenelle tahansa.

Tavoitteena oli *mallittaa vuorovaikutus* tavalla, jota Robin Leidner (1993) on nimittänyt interaktiivisen palvelutyön rutiinimaistamiseksi. Asiakastyössä olevien toimihenkilöiden *vuorovaikutusta* myös *kontrolloitiin*, koska kaikki puhelut nauhoitettiin ja asiakaspalvelusta vastaava päällikkö kävi läpi puheluiden kulkua toimihenkilöiden kanssa. Puheluiden analysointi tai työntekijöiden mielestä niiden ”repostelu” herätti vastustusta. Nauhoittamista ei sinänsä vastustettu, koska nauhoitukset saattoivat riitatilanteissa vahvistaa työntekijän oikeusturvaa suhteessa asiakkaan väitteisiin.

Vakuutusyhtiössä voi erottaa toimihenkilöiden piirissä useita erilaisia ja keskenään ristiriitaisiakin tapoja selviytyä tilanteesta. Jotkut kritisoivat muodollisia tavoitteita ja kokivat, että keskinäiseen vuorovaikutukseen perustuvat palvelun ja työyhteisön kehittämisen periaatteet jäivät sivuseikaksi. Jotkut taas kritisoivat sitä, että organisaation hierarkkinen rakenne sinänsä rajoitti yksilöllisen myynnin tavoitteiden toteuttamista. Havaintojeni mukaan vakuutusvirkailijat voivat kuitenkin käyttää omiakin työskentelytyylejään. Vuorovaikutuksen kaavamaisaminen ei ollut mitenkään täydellistä. (Mt., 101-112.) Silti uuden tekniikan uudenlainen käyttö asetti toimihenkilöt tilanteeseen, jossa heidän piti *määritellä uudelleen ensinnäkin vuorovaikutuksensa muodot ja mallit ja toiseksi koko toimintaorientaationsa palkkatyössä*. Raja palvelun ja myynnin välillä oli jatkuvassa liikkeessä ja jatkuvan arvioinnin alla ja tietoisuus vuorovaikutuksen kaavoista kehysti näitä prosesseja.

Sen lisäksi rajat asiakkaan ja työnorganisaation välillä muuttuivat. Kasvokkain tai pelkästään puhelimitse tapahtuneesta vuorovaikutuksesta oli siirtynyt puhelin- ja tietotekniikan integroinnin mahdollistamaan palveluun. Se merkitsi työntekijän kannalta vakuutusyhtiössä oman toiminnan sitomista ja järjestämistä tietotekniikan asettamiin malleihin. Sen lisäksi yleinen palvelu-ideologia asetti vuorovaikutusta ennalta annettuihin kaavoihin. Toisin sanoen näyttää siltä, että työntekijän sosiaalinen tila oli kaventunut. Asiakkaan tai kuluttajan näkökulmasta taas osa asiakkaan toiminnasta on siirtynyt puhelinyhteyden varaan, osalla jopa verkkoyhteyksien varaan. Asiakkaalta säästyi aikaa, mutta toisaalta hänen oli toimittava työntekijän ”johdolla” vuorovaikutustilanteissa.

Työnorganisaation ja työyhteisön sisällä oli menossa jatkuva ja julkinen johdon organisoima kilpailu, kuka saavutti asetetut tavoitteet ja kuka min-

käkin verran jäi niistä jälkeen. Kilpailu ja palkitsemisjärjestelmä olivat yksilöllisiä. Tämä myös osaltaan perusteli yksilöllisten työtyylien mahdollisuuden. Samanaikaisesti työyhteisössä pyrittiin muodostamaan tiimejä, jotka käsittelivät keskenään pulmakohtia ja tiedottivat asioista jokaiselle henkilökohtaisesti. Työpaikalla vallitsi yhtäaikaan kaksi toisilleen vastakkaista tavoitetta: jatkuva pyrkimys yksilölliseen kilpailuun suhteessa työtovereihin ja pyrkimys yhteisölliseen toimintaan työpaikalla. Molempien oli määrä edistää onnistuneita asiakassuhteita eli vakuutusten myyntiä.

Kokemus rutiinien monipuolisuudesta

Työ puhelinpalveluyrityksessä oli ollut suhteellisen rutiinimaista ja jopa yksitoikkoista. Tätä mieltä olivat yrityksen johtohenkilöt. Myös tutkijan silmiin työ vaikutti suhteellisen yksitoikkoiselta ainakin verrattuna vakuutusvirkailijoiden työhön. Työntekijät taas ajattelivat, että työhön sisältyy rutiinin lisäksi sisällöllisesti palkitsevia piirteitä. Työ vaati täydellistä suomen- ja ruotsinkielen taidon useimmilta työntekijöiltä, joten henkilökunnalla oli yleensä ylioppilaspohjainen kaupallinen tutkinto. Kun call centeriin rekrytoitiin uutta työvoimaa, henkilökohtaista aktiivisuutta pidettiin tärkeänä. Melkein kaikki työhön otetut olivat tulleet itse oma-aloitteisesti kysymään työpaikkaa. Kolmen kuukauden koeajalla arvioitiin sitten, onko työntekijä yhteistyökykyinen. Yhteistyökykyä arvioitiin suhteessa siihen, miten henkilö sopeutui yrityksen toimintatapoihin.

Tähän saakka työtä oli tehty kolmessa eri yksikössä, joista yhtä nimitettiin call centeriksi ja kaksi muuta yksikköä olivat yrityksen muita perustoimintoja. Sittemmin yrityksessä otettiin tavoitteeksi, että mahdollisimman suuri osa henkilökunnasta hallitsee kaikki tehtävät eri yksiköissä. Tehtäväkuvan laajentaminen oli kuitenkin vapaaehtoista. Organisaatiossa pyrittiin näin yhdistämään rutiinimainen työ ja henkilökohtainen asiakaspalvelu call centerissä. Tapa sitoa toiminta asiakkaisiin saattaa ajan mittaan lisätä työn monipuolisuutta ja johtaa kohti tietointensiivistä palvelutyötä. Kuitenkaan esitetty optimistinen suunta puolittain professionaalaisesta tietotyöstä ei arvioini mukaan yrityksessä ole toteutumassa.

Puhelinpalveluyrityksessä johto oli huolestunut työn yksitoikkoisuudesta. Perustoiminnassa, joissa vielä enemmistö työntekijöistä työskenteli, voitiin toimia vain kaavan mukaan. Työntekijän piti toimia niin kuin ei olisi-kaan, ja toisessakin perustoiminnassa vuorovaikutus asiakkaan kanssa oli enimmäkseen lyhytaikaista ja hyvin samantyyppisenä toistuvaa. Kuitenkin työntekijät arvostivat työtään paljon. He arvioivat, että perusteet oppii suhteellisen nopeasti, mutta ajan myötä tulee aina jotakin uutta eteen. Se teki

työstä mielenkiintoisen, kaikki päivät olivat erilaisia. Työntekijät korostivat myös vastuutaan asiakkaan suuntaan. He olivat eräänlaisia välikäsiä, joiden tehtävänä oli saada asiakkaan kontaktit nopeasti oikeaan paikkaan.

Call centerin puolellakaan, jossa ollaan palvelemissa tavalla tai toisella jotakin toista yritystä, ei siinäkään työntekijän ja asiakkaan välinen vuorovaikutus ollut kovin monipuolista. Työntekijäin mielestä juuri tällainen call center työ oli kuitenkin kaikkein monipuolisinta, koska puhelu voi tulla mihin yritykseen tahansa ja eri toimeksiantajien vaatimukset call centerin työskentelylle olivat erilaisia. Työntekijäin piti osata olla tarkkana, mitä yritystä he kulloinkin edustivat. Jotkut toimeksiantajat olivat antaneet tarkat ohjeet, miten toimia, ja ohjeistuksen saikin aina päätteelle näkyville. Jotkut asiakasyritykset painottivat erityisesti sitä, että on toimittava niin, että puhelu ikään kuin tulee niiden tiloihin. Ei saanut häkeltä, jos asiakas puhelimesa totesi, että äsken kävin siellä ja keskustelin vihreätaakkisen miehen kanssa ja haluaisin keskustella tämän kanssa uudelleen. Piti osata tyylikkäästi sanoa, että tämä työntekijä lähti juuri ulos, mutta voitte jättää hänelle viestin.

Puhelinpalveluyrityksen työssä suhde asiakkaaseen on mutkistuneempi kuin yhden asian – kuten vakuutusyhtiön – puhelinpalvelukeskuksessa. Työntekijä voi edustaa asiakkaalle joko puhelinpalveluyritystä tai toimeksiantajayritystä tai sitten molempia. Kaikissa tapauksissa hänen työtään kontrolloi asiakas. Asiakas voi olla työntekijän näkökulmasta monitahoinen: asiakas voi olla yhtä aikaa toimeksiantajayritys ja sinne soittava henkilö. Edelleen soittava henkilö voi olla joko yksittäinen kansalainen tai sitten toisen yrityksen edustaja. Ehkä juuri asiakkuuden monimuotoisuuden ja tärkeyden takia työntekijät eivät kokeneet johdon valvovan heitä, vaan pikemminkin johdon toimintatapoja pidettiin työntekijöitä tukevinä. Myös johdon edustajat arvioivat johtamistapansa keskusteleviksi ja ei-autoritaarisiksi. Havaintojeni mukaan tämä myös piti paikkansa.

Puhelinpalveluyrityksessä työntekijä teki varsinaisen palvelutyönsä puhelimesta yksin, mutta yhteisö oli pulmatilanteissa opastamassa. Puhelun saattoi laittaa pieneksi aikaa pois päältä ja kysyä vieressä istuvalta työtoverilta, kuinka nyt menetellään. Työssä oli muotoutunut kirjoittamattomia toimintakäytäntöjä, joista oli vähitellen muodostunut säännönmukaisia toimintatapoja. Ne välitettiin uusille työntekijöille, joita töiden uudelleen organisoinnin ja henkilöstömäärän kasvun myötä call centerissä riitti. Sikäli ajatus siitä, että toimistotyöntekijät luovat aina yhteisesti tulkintakehyksiä työn laadun takaamiseksi, piti paikkansa puhelinpalveluyrityksessä. Yksilölliseen kilpailuun perustuvaa työn arviointia siellä ei ollut toisin kuin vakuutusyhtiössä.

Ainakin puhelinpalveluyrityksen toimintojen alkutaipaleella näytti siltä, että työn sisältö oli työntekijöille paljon muuta kuin työn ”varsinaiset” vaatimukset. Työntekijöiden suhde työhön rakentui myös siitä näkökulmasta,

minkälaiseksi he arvioivat työnsä ja työpaikkansa tulevaisuuden. Paikkakunnalla ei ollut kovinkaan paljon tarjolla työpaikkoja palvelualojen naisille. Työntekijät, samoin kuin johto, uskoi yrityksen toimintaidean tulevaisuuteen. Kaikki kokivat olevansa mukana uudentyypillisessä palveluyrityksessä, jonka toiminnoilla tulevaisuudessa tulee olemaan yhä enemmän kysyntää. *Työntekijöiden kokemuksissa ja arvioissa työstään yhdistyivät sekä työn konkreettinen sisältö että optimistiset tulevaisuuden visiot* yrityksen ja oman työn tarpeellisuudesta, jotka kansainvälisessä perspektiivissä näyttävätkin realistisilta.

Asiakassuhteet ja työyhteisöt

Uuden teknologian hyödyntäminen mahdollisti molempien call centereiden toiminnan. Teknologian voi sanoa olevan huippunykyaikaista. Teknologiasilta puhuttiin yllättävän vähän: se oli käyttäjilleen työväline, jota yksinkertaisesti vain käytettiin. Teknologian käyttö kuitenkin mahdollisti myös vuorovaikutuksen muotojen ja sisältöjen mallittamisen ja siten ammatillisiin identiteetteihin puuttumisen.

Vakuutusyhtiössä pitkään työskennelleet naiset joutuivat hyvin ristiriitaiseen tilanteeseen suhteessa ammatilliseen identiteettiinsä. Muutos palvelusta myynnin korostukseen merkitsi heille sitä, että he joutuivat muuttamaan vuorovaikutuksensa tapoja. He eivät vastustaneet myyntiä sinänsä, vaan niitä keinoja, jolla johto arvioi kauppaa asiakkaan kanssa käytävän. Nämä keinot veivät työprosessia esitetyn pessimistisen vaihtoehdon suuntaan, jossa työntekijöiden vuorovaikutuksen tavat asiakkaan kanssa olivat käsikirjoitetut etukäteen. Kuitenkin samanaikaisesti yhteisöllisten toimintatapojen käytännöt ja pyrkimykset sekä yksilöllinen kilpailu veivät pois pohjaa työn täydelliseltä rutiinimaistumiselta.

Puhelinpalveluyrityksen työn organisoinnin tavassa pyrittiin pois rutiinista ainakin sikäli, että tarkoituksena oli monien, vaikkakin toistuvien tehtävien siirtäminen kaikkien ammattitaidoksi. Ainakin yrityksen alkutaipaleella työntekijöiden ammatillinen identiteetti muodostui paljolti sitoutumisesta yritykseen, tietoisuudesta työn uutuudesta ja ainutlaatuisuudesta Suomessa. Suhteellisen rutiinimainen vuorovaikutus ohitti työn ja työpaikan sisältämät muut merkitykset. Selvää kuitenkin on, että vuorovaikutussuhteet ja niiden sisältö suhteessa asiakkaisiin on toisenlaista puhelinpalveluyrityksiin siirrettyssä toimistotyössä kuin se olisi toimialansa tai organisaationsa sisällä tehtävässä toimistotyössä. Puhelinpalveluyrityksen työntekijä ei voi tuntea työtä ja sen sosiaalisia tulkintakehyksiä yrityksessä, joka on ulkoistanut toimintojaan. Toisaalta puhelinpalveluyrityksen työntekijä voi oppia monissa yrityksissä käytössä olevista sosiaalisista tulkintakehyksistä ja ottaa ne käyttöönsä.

On väitetty ja myös osoitettu, että vuorovaikutuksen kaavamaistaminen ja etukäteen tehty käsikirjoitus työssä johtaisivat välineellisiin vuorovaikutussuhteisiin, ja edistäisivät myös välineellistä suhdetta minuuteen ja omiin tunteisiin (Leidner 1993 ja 1996, Hochschild 1983). Tapausesimerkkieni perusteella en ole ainakaan toistaiseksi täysin valmis tukemaan näin vahvoja johtopäätöksiä. En näe vuorovaikutuksen mallittamista ja ammatillisiin identiteetteihin puuttumista ainakaan vielä Suomessa sellaisena vallankäytönä, jolla vuorovaikutussuhteita palvelutyössä voitaisiin kokonaan alistaa.

Työ puhelinpalvelukeskuksissa vaatii työntekijöiltä suhteen rakentamista työtovereihin ja koko yritykseen. Siten sosiaalinen vuorovaikutus ja siinä yhteisesti rakennettava tulkintakehys on yhtä tarpeellinen kuin ennen puhelin- ja tietotekniikan integraatiotakin asiakastyössä. Suhdetta asiakkaisiin voidaan mallittaa, niin kuin pessimistinen näkökulma puhelinpalvelukeskusten työprosesseista esitti. Tapausesimerkkini kuitenkin osoittavat, että yksinomaan asiakastyön sisältöjen ja vapausasteiden kuvaaminen ei riitä arvioitaessa puhelinpalvelukeskusten työntekijöiden töiden sisältöjä. Työn organisoinnin tavat ja työyhteisön sosiaalinen toimivuus ovat keskeinen ammatillisen identiteetin resurssi, jonka tärkeyttä uuden tekniikan monimuotoiset sovellutukset eivät vähennä. Lisäksi tieto ja mielikuvat yrityksen toiminnan vaikuttavuudesta ja tulevaisuuden visioista ovat työntekijöille tärkeitä. Pikemminkin voisi väittää, että *sosiaalinen vuorovaikutus työyhteisössä on entistäkin tärkeämpi resurssi palvelualan työntekijöille*, kun vuorovaikutuksessa syntyviä tuotteita räätälöidään asiakkaiden toiveiden mukaisiksi ja siten taloudellisesti kannattaviksi.

Tässä artikkelissa olen erottanut toisistaan asiakastyön ja työyhteisöjen sisältämän vuorovaikutuksen, koska tapausesimerkkini antoivat siihen selkeät ainekset. Tapausesimerkkieni perusteella voi väittää, että työn organisaatiot ylittävät rajansa, koska ne voivat vaikuttaa asiakkaiden toimintatapoihin pyrkimällä standardisoimaan myös niitä. Palvelutyöntekijöiden ammatillisen identiteetin kannalta tulevaisuudessa onkin keskeistä se, millä tavoin työn sisältämät erilaiset vuorovaikutuksen kentät lomittuvat toisiinsa sekä arkisen työn että liiketoiminnan näkökulmista.

Kiitän lämpimästi osuvista kommentteista prof. Päivi Erikssonin ja tutkijatohtori Marja Vehviläistä. Artikkelini on syntynyt Suomen Akatemian projektissa 37201 ”Mobile Boundaries of the Information Society: Restructuring Practices of Working Life”.

Kirjallisuus

- Baldry, Chris & Bain, Peter & Taylor, Phil (1998) 'Bright Satanic Offices': Intensification, Control and Team Taylorism. Teoksessa: Thompson, Paul & Warhurst, Chris (toim.) *Workplaces of the Future*. London: Macmillan, 163-183.
- Blauner, Robert (1964) *Alienation and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Braverman, Harry (1974) *Labor and Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Frenkel, Steve & Korczynski, Marek & Donoghue, Leigh & Shire, Karen (1995) Re-constituting Work: Trends Towards Knowledge Work and Info-normative Control. *Work, Employment & Society* 9(4), 773-796.
- Frenkel, Stephen J. & Tam, May & Korczynski, Marek & Shire, Karen (1998) Beyond Bureaucracy? Work Organisation in call centres. *The International Journal of Human Resource Management* 9(6), 957-979.
- Hochschild, Arlie (1983) *The Managed Heart*. Berkeley: University of California Press.
- Howard, Judith A. & Hollander, Jocelyn (1997) *Gendered Situations, Gendered Selves*. Thousand Oaks: Sage.
- Korvajärvi, Päivi (1998) *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations*. Acta Universitatis Tamperensis 600. Tampere: University of Tampere.
- Korvajärvi, Päivi (1990) *Toimistotyöntekijäin yhteisöt ja muutoksen hallinta*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Työelämän tutkimuskeskus, Sarja T 6, Tampere: Tampereen yliopisto.
- Korczynski, Marek & Shire, Karen & Frenkel, Steve & Tam, Mary (1996) Front Line Work in the 'New Model Service Firm': Australian and Japanese Comparisons. *Human Resource Management Journal* 6(2), 72-87.
- Leidner, Robin (1993) *Fast Food, Fast Talk*. Service Work and The Routinization of Everyday Life. Berkeley: University of California Press.
- Leidner, Robin (1996) *Rethinking Questions of Control: Lessons from McDonalds*. Teoksessa: Macdonald, Cameron Lynne & Sirianni, Carmen (toim.) *Working in the Service Society*. Philadelphia: Temple University Press, 29-49.
- Menzier, Heather (1996) *Whose Brave New World? The Information Highway and the New Economy*. Toronto: Between The Lines.
- Naiset ja miehet Suomessa (1998) *Sukupuolten tasa-arvo 3*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Rantalaiho, Liisa (1985) Kvinnors arbetsorientering och kontorsautomation. *Sociologia* 22(1) 23-34.
- Rantalaiho, Liisa (toim.) (1986a) *Toimistotyö, toimistotyöntekijät ja toimistoautomaatio*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Sarja B 45. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Rantalaiho, Liisa (1986b) Toimistotyö naisten työnä. Teoksessa: Rantalaiho, Liisa (toim.) (1986) Toimistotyö, toimistotyöntekijät ja toimistoautomaatio. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Sarja B 45, Tampere: Tampereen yliopisto, 26-42.
- Richardson, Ranald & Marshall, J. Neill (1996) The Growth of Telephone Call Centres in Peripheral Areas of Britain: Evidence from Tyne and Wear. *Area* 28(3) 308-317.
- Suomi kutistuu Munkkivuoreen (1998) *Talouselämä* 10/1998, 19-22.
- Taylor, Phil & Bain, Peter (1998) 'An Assembly Line in the Head': The Call Centre Labour Process. Paper presented in the 16th Annual International Labour Process Conference, UMIST, Manchester, April 7-9, 1998.
- Warhust, Chris & Thompson, Paul (1998) Shadowland: The Real Story of Knowledge Work and Workers. Paper presented in the 16th Annual International Labour Process Conference, UMIST, Manchester, April 7-9, 1998.
- Wynn, Eleanor (1979) Office Conversation as an Information Medium. Department of Anthropology, Berkeley: UCLA.

Riikka Kivimäki

“TYÖ ON MIELENTILA”

Miten arki muuttuu, kun työ ei riipu ajasta ja paikasta?

”Työ on mielentila.” Näin luonnehtii 22-vuotias toimitusjohtaja työtään, koska sitä voi tehdä milloin ja missä tahansa. Hän pohtii etätöiden määritelmien mielekkyyttä. Ajalla ja paikalla ei ole hänen työssään merkitystä. Työn tekemisen ajan ja paikan liukuminen on yksi tärkeimpiä informaatioyhteiskunnan muuttuvien rajojen piirteitä suomalaisessa yhteiskunnassa. Etätyöstä, joustotyöstä, teletyöstä, lähityöstä, liikkuvasta työstä, elektronisesta nomadityöstä, verkostotyöstä tai virtuaalitehtävistä (Heinonen 1998, 11) on tulossa yhä useammassa ammatissa ainakin osa arkipäivää. Toisaalta työn tekemisen ajan ja paikan vapautuminen koskee kuitenkin vain rajattua osaa työtehtävistä, vaikka tietoon ja tiedonsiirtoon tai -käsittelyyn liittyvät työt lisääntyisivät suhteelliselta osuudeltaan työelämässä. Osa töistä voidaan jo nyt tehdä kotona, mökillä, matkoilla, tms.

Etätö on nähty Euroopan Unionin asiakirjoissa ja myös suomalaisissa puheissa paljon hyviä asioita mukanaan tuovana uutena tapana organisoida työtä. Millä tavalla etätyöstä tuotetut tekstit ja arkipäiväänsä etätöitä tehden eläviin ihmisten käytännöt arjessa kohtaavat? Onko etätö vain työn yksi organisoimisen tapa, eikä muuta? Mitä tuo tapa organisoida työtä merkitsee sukupuolten kannalta, perheellisuuden kannalta tai sen kannalta, millainen asema työntekijällä työyhteisössä on. Liittyvätkö keskustelut työsuhteiden epävarmuuden kasvamisesta etätöiden lisääntymiseen? Mikä on etätöiden merkitys työmarkkinoiden uudelleenmuotoutumisessa? Haluan myös etätyöstä puhuttaessa mietittävän, mitä etätö merkitsee elämäkokonaisuudelle? (Kivimäki 1996; 1997).

Etätö Euroopassa

Etätöistä puhuminen ja kampanjointi etätöiden edistämiseksi on lisääntynyt 1990-luvun lopulle tultaessa. ”Telework”, jonka yksi suomenkielisistä

vastineista on ”etätyö”, on Euroopan Unionin ohjelma-asiakirjoissa yhtenä osana työelämän ja työllisyyden kehittämistä. Komission ”Valkoisessa pape- rissa” (European Commission White Paper 1994), joka tähtää ”kasvuun, kil- pailukykyyn ja työllisyyteen” etätyö nähdään keinoksi joustavien organisaatioiden kehittymisessä. Myös niin sanotussa ”Bangemannin raportissa (1994)” etätyö on ensimmäinen toimenpidesuosituksista maailmanlaajuiseen tietoyhteiskuntaan siirtymiseksi. Molemmat asiakirjat ovat eurooppalaisia vasta- uksia Bill Clintonin teknologiaohjelmalle, jonka avulla USA:ssa päätettiin ryhtyä tukemaan tietoliikenteen ja tietojenkäsittelyyn, ”kansallisen tiedon infrastruktuuriin” liittyviä hankkeita.

Euroopan Unionin asiakirjojen mukaan etätyö on kehittyneen informaatio- teknologian mahdollistamana yksi työelämän eurooppalaista kilpailukykyä ja työllisyyttä parantavista keinoista. Etätyössä tarvittava tietotekniikka muodos- taa ”Valkoisen paperin” mukaan pohjaa uusille teollisuuden ja palveluiden osa- alueille. Etätyö tuo tehokkuutta ja tuottavuutta jo olemassa olevissa yrityksissä ja parantaa niiden kilpailukykyä maailmanlaajuisessa kilpailussa. Etätyö mah- dollistaa myös uudenlaisen taloudellisen ja toiminnallisen yhteistyön; se luo uusia mahdollisuuksia pienten yritysten toiminnalle, jotka näin voivat kilpail- la suurempien yritysten kanssa. Etätyö auttaa työn jakautumista uudelleen alu- eellisesti. Alueellisella kehityksellä on kaksi puolta; yritysten kustannukset pie- nenevät, jos työtä tehdään myös muualla kuin yrityksen tiloissa. Maaseutu ja huonon työllisyyden alueet voivat saada lisää asukkaita sekä elinvoimaisuutta ja uusia ammatteja. Etätyö parantaa elämän laatua uusien palvelumuotojen avulla, joita ovat sähköinen kauppa, pankkipalvelut, terveyden- ja sairaanhoi- toon liittyvät palvelut. Lisäksi tulevat työmatkaliikenteen vähenemisestä joh- tuvat edut, ympäristön saastumisen väheneminen ja kaupunkien liikenteen tuottamien kustannusten pieneneminen. Ihmisten on mahdollista yhä vapaam- min valita asuinpaikkansa yhä vähemmän saastuvassa ympäristössä. Jos tuot- tavuus paranisi heikommin kehittyneillä alueilla, etätyö olisi mahdollistamassa Euroopan köyhempien ja rikkaampien alueiden kehittymistä tasa-arvoisempaan suuntaan. Osa-aikatyön tekeminen mahdollisuus lisääntyisi, samoin työaiko- jen joustavuus sekä työn jakaminen.

Valkoisen paperin lupaamat hyvät tulevaisuuden visiot ovat sekä talou- dellisesti että sosiaalisesti merkittäviä ja oikeuttavat puheen etätyön puoles- ta. Ursula Huws on laatinut ”Valkoisen paperin” seurantaraportin (”Follow- up to the White Paper”, Huws 1995). Asiakirjan mukaan etätyöllä on myös kielteisiä vaikutuksia. Seurauksina voi olla työpaikkojen yhteisöllisyyden katoaminen ja työntekijöiden syrjäytyminen yhteisten asioiden hoidosta. Etätyö voi tuoda työsuhteiden epävakaisuutta ja lisää epävarmuutta työelä- mään ja näistä johtuen taloudellisia ja sosiaalisia ongelmia. Etätyö voi lisätä heikossa työmarkkina-asemassa olevien – esimerkiksi naisten, lasten, vam-

maisten tai etnisten vähemmistöjen taloudellisen hyväksikäytön mahdollisuutta. Lisääntyä voi myös työmarkkinoiden kahtiajako ”ydintyövoimaan”, joka todennäköisesti olisi miehinen ja hyvin koulutettu sekä ”marginaalityövoimaan”, joka olisi naisvaltainen, heikommin koulutettu ja sisältäisi jo nyt työelämän marginaalissa olevat. Uhkia perhe-elämälle koituu siitä syystä, että työ on etätyössä aina läsnä. Entä mitä tapahtuu usein epävirallisena oppimisena pidettävälle työssä oppimiselle? Kilpailun lisääntyessä, alueellisessa kehityksessä heikoimmin palkatut alueet kilpailisivat maailmanlaajuisesti ja silloin eurooppalaiset vähemmän kehittyneet alueet kilpailisivat aasialaisten vastaavien alueiden kanssa, joissa työvoimakustannukset ovat alhaisemmat kuin Euroopassa. Uudenlaisia ongelmia saattaa syntyä työntekijöitä suojelevien toimien, kuten työsuoje-lun ja työterveyden sekä ammatillisten järjestöjen vaikutusmahdollisuuksien kannalta. Mahdollista on myös, että etätyö lisääisi virallisten työmarkkinoiden ulkopuolella tehdyn työn määrää. (Huws 1995)

Etätyö Suomessa

Etätyöstä keskusteltiin Suomessa vilkkaasti jo 1970-luvulla. Puhuttiin tulevaisuuden paperittomista toimistoista ja etätyön nähtiin ratkaisevan monta ongelmaa. Keskustelu lisääntyi uudelleen 1990-luvun alussa, jolloin viestintä-tekniologian kehitys mahdollisti uudenlaiset tulevaisuudenkuvat. Työministeriö järjesti kansainvälisen etätyöseminaarin Helsingissä 1993. Seminaarin tarkoituksena oli olla linkkinä Euroopan Unionin toimenpiteisiin ja Euroopan etätyöfoorumiin sekä selvittää pohjoismaista näkökulmaa etätyöhön. Tervehdysten Euroopan Unionilta seminaarin toi Peter Johnston (Johnston 1993), joka esitti puheessaan selkeän poliittisen suunnanmuutoksen vaatimuksen työelämän suhteiden järjestämisessä. Hän totesi, että Neuvostoliiton romahtaminen ei ollut vain erään poliittisen filosofian osoittautuminen epäonnistuneeksi, vaan epäonnistuneeksi osoittautui samalla myös keskitettyyn suunnitteluun perustuvan työn organisointitapa. Edelleen hän muistutti, että teollisen vallankumouksen mahdollistaneet työn ja tuottamisen keskittyminen ovat nyt väistymässä informaatiotalouden avatessa uusia näköaloja.

Uudenlaisella työn organisointitavalla on kolme päämäärää. Ensimmäinen päämäärästä on yritysten pyrkimys keskittyä ydinosaamiseen ja sen mukana muiden tehtävien ulkoistaminen. Toisena päämääränä on parempi osaamisen hyödyntäminen yrityksissä, jolloin paras käytettävissä oleva työvoima voidaan palkata siksi ajaksi kuin se on yrityksen kannalta tarpeellista. Kolmanneksi uuden tekniologian avulla päästään lähemmäksi markkinoita, jolloin pystytään vastaamaan nopeasti markkinoilla tapahtuviin muutoksiin. Uusi tekniologia mahdollistaa yhä paremmin etätyön, joka työnantajien kan-

nalta merkitsee alempia kustannuksia työstä, erityisesti toimistotiloista sekä parantuneita mahdollisuuksia löytää työntekijöitä, jotka ovat ammattitaitoisia, vakaita ja joustavia. (Johnston 1993). Seminaarissa työministeriön edustaja Pertti Sorsa kertoi Suomen olevan samoilla linjoilla Euroopan unionin tavoitteiden kanssa ”Työpaikka Suomessa – Työpaikka Euroopassa” -ohjelmalla. Ohjelman yksi osa oli ”Työelämän Sampo”, jossa etätyn nähtiin olevan yksi elementti työn tuottavuuden ja joustavuuden saavuttamiseksi työelämässä (Sorsa 1993).

Seminaarissa ”Building for a New Millenium” pitämässään puheessa ”Telework and Tomorrow’s Organisation” työministeri Liisa Jaakonsaari (1998) totei, että kilpailu on tähän saakka nähty jollain tavalla problemaattisena. Kilpailun on kuitenkin todettu tuovan mukanaan menestystä, ja kilpailun välttäminen voi vaarantaa elinkeinoelämää ja työllisyyttä. Menestyneissä yrityksissä on työ on järjestetty innovatiivisesti, mukaan lukien etätyn eri muodot. 1990-luvun loppupuolelle tultaessa Suomessa oli toistettu ”Valkoisen paperin” ja ”Bangemannin raportin” tavoitteet lähtien etätynä tehdyn työn organisoinnin tavan taloudellisuudesta ja tuloksellisuudesta, työllistävästä vaikutuksesta tasarvoisempaan alueelliseen kehitykseen, ympäristöystävällisyyteen, työvoiman marginaalissa olevien työmarkkina-aseman parantamiseen (pienien lasten äitien) ja yritysten maailmanlaajuiseen verkostoitumiseen saakka.

Etätystä on edelleen edistetty vaikutusvaltaisilla tahoilla. Tutkimusten mukaan tuottavuus työssä on noussut työpaikoilla, joilla on otettu käyttöön etätyn mahdollisuus (Hanhike, 1997). Tuottavuus, tehokkuus ja työmarkkinoiden toimivuus on ollut näkökulmana uudenaikaiseen työyhteiskuntaan siirtymisen puheissa. Suomalaisten etätökokeilujen joukossa ovat olleet Turun yliopiston ”Etä- ja joustotyön Flexinet-verkostohanke”, jonka tavoitteena oli saariston omaehtoisen ja paikallisista tarpeista lähtevän elinkeinojen kehittäminen. Tässä etätyn ajateltiin olevan eräs keino haja-asutusalueiden väestön työllistymismahdollisuuksissa. Etätyn nähtiin projektissa olevan myös ”uusi toimintatapa, joka kulkee läpi kaikkien elinkeinojen, ammattien ja työtehtävien”. Etätöllä on ”samalla kytkentänsä taajama-alueiden ihmisten, yritysten ja muiden organisaatioiden johtamismenetelmiin ja niiden hajautusprosesseihin” (Etä- ja joustotyön Flexinet-verkostohanke). Myös Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus on toiminut etätyn edistämiseksi 1990-luvun ajan. Täydennyskoulutuskeskuksen oma henkilökunta osallistui etätökokeiluun. Projektin tuloksena oli tavoitella etätyn tekemistä osana normaalia töiden organisointia ja työkäytäntöjä. (Penttilä 1998).

Joensuun yliopiston ”Etätystyö – maaseudun mahdollisuus” -projektissa tavoitteena oli tehdä tunnetuksi työn organisoimista etätynä, luoda uusia työpaikkoja mahdollistamalla joustavamman ja tuottavamman työnteon sekä työtilaisuuksien hankkimisen maakunnan ulkopuolelta ilman poismuutta-

mista. Tavoitteena oli myös edistää kestävästä kehitystä vähentämällä työmatkaliikennettä, sekä edistää tasa-arvoa mahdollistamalla myös pienten lasten äitien osallistumisen joustavasti työelämään. Edelleen oli tavoitteena koota osaajaverkko, jonka työpanosta voidaan markkinoida alueen ulkopuolelle, sekä liittää syntyvät alueelliset verkot tekeillä oleviin valtakunnallisiin ja eurooppalaisiin verkkoihin. Tavoitteisiin kuului vielä olla mukana kehittämässä ja synnyttämässä etätyökeskuksia Savonlinnaan sekä saada syntymään esimerkiksi osuuskuntamuotoisesti organisoitunutta markkinointiyhteistyötä tarjolla olevalle etätyölle. (Etätyö – maaseudun mahdollisuus.)

Meneillään on kesällä 1999 valtakunnallinen kampanja, jossa suomalaisia – TV-mainosten mukaan erityisesti perheenisia! – kannustetaan siirtymään kesämökeilleen tekemään etätyötä, jotta mökkiläisten rahat tukisivat hiipuvan maaseudun elinkeinoelämää. Suomessa on 429 000 kesämökkkiä ja noin 1,7 miljoonaa mökkeilijää. Kampanjan tavoitteena on kaksinkertaistaa etätyötä tekevien mökkiläisten määrä 40 000:een kansalaiseen. (Ylönen 1999)

Tyypillisiä etätyöntekijöitä ovat tietokoneohjelmien tekijät, kääntäjät, tutkijat, toimittajat ja taittajat mutta nykyisin myös vakuutusvirkailijat, asentajat ja maaseutuneuvojat. Etätyöstä puhutaan kuitenkin myös silloin kun osa työstä tehdään työpaikalla ja osa ”joustavasti” kotona tai muualla työpaikan ulkopuolella. Tilastokeskuksen työolotutkimuksen mukaan vuonna 1997 etätyötä mitattiin kahdella tavalla. Yhtäältä etätyönä pidettiin sitä, että ainakin osa työstä tehtiin sovitusti kotona, ja työhön käytettiin tietokonetta. Tämän tyyppinen etätyö oli lisääntynyt 1990-luvun aikana lähes viisinkertaiseksi. Vuonna 1997 etätyötä teki ainakin joskus lähes joka kymmenes palkansaaja, lukumääräisesti arvoituna 165 000 henkeä, joista hieman useampi oli miehiä kuin naisia. Toisaalta etätyön tekemistä mitattiin palkansaajan oman ilmoituksen perusteella. Oman ilmoituksen mukaan etätyötä kertoi tehneensä 4 % (noin 85 000 henkeä) suomalaisista palkansaajista, miehistä 6 % ja naisista 3 %. Olennaista oli ajasta ja paikasta riippumattomat työjärjestelyt. (Tilastokeskus 1999, 168-169)

Stakesin koordinoiman työn ja perheen yhteensovittamista koskeneen tutkimus- ja kehittämisprojektin työpaikkakyselyaineiston¹ mukaan vuonna 1997 johtavassa asemassa olevista miehistä yli 80 % oli tehnyt ylitöitä kotona, osa jopa yli 10 tuntia viikossa. Johtavassa asemassa olevista naisista ylitöitä oli tehnyt kotona 50 %. Ylemmistä toimihenkilöistä lähes puolet sekä miehistä että naisista oli tehnyt ylitöitä kotona. Työntekijät tekivät ylityötä vähemmän, alle 10 % naisista oli tehnyt kotona ylitöitä, ja naiset olivat tehneet ylitöitä kotona enemmän kuin miehet. Työtä, joka oli sovittu tehtäväksi kotona, oli tehnyt vain muutama henkilö kyselylomakeaineistossa. Heitä oli johdossa sekä toimihenkilöryhmissä.

Julkisuuspuheista arkipäivän etätyöhön

Millainen on politiikan todellisen toteuttajan, etäyöntekijän, tuntuma työhönsä, jossa julkisuuspuheissa tavoiteltua ajasta ja paikasta riippumattoman työn tietoyhteiskuntaa tehdään. Etäyöntekijää ei voi määritellä kertomalla, että hän tekee etätyötä. Etäyöntekijällä on sukupuoli, hän edustaa syntymävuotensa perusteella tiettyä ikä- tai sukupolvea, joka merkitsee usein tietynlaista koulutusta, arvoja, asenteita. Hänellä saattaa olla myös perhe. Hän asuu tietyllä paikkakunnalla, mutta voi myös liikkua paikkakunnalta toiselle. Työ, jota etätyönä tehdään, voi olla hyvin monenmuotoista.

Työn tekemisen muotojen muuttuessa työyhteisöllisyys on muutoksessa. Eduardo Rivera-López on pohtinut yhteisöllisyyden määrittelemistä. Hän muistuttaa, että yhden määritelmän mukaan yhteisön muodostavat toimijat, jotka jakavat yhteisen elämän, ”a total way of life”, jossa yhteisön tunnuspiirteitä on face-to-face -suhde. Toisen määritelmän mukaan yhteisöllisyyteen kuuluu maantieteellinen alue, yhteinen historia, osallistuminen yhteisiin toimiin, yhteiset arvot sekä korkea solidaarisuus. Erona edelliseen määrittelyyn yhteinen tekeminen ei ole totaalista elämän jakamista, vaan osallistumista joihinkin yhteisiin tekoihin. Kolmannessa määritelmässä puhutaan sosiaalisesta ympäristöstä, ”social setting”, jossa ympäristö voi olla instituutio, käytäntö tai miljö. Yhteisön rakentumista tapahtuu muistin, paikan tai psykologisin perustein. (Rivera-López 1998, 39-43)

Zygmunt Baumanin mukaan elämme postmodernia mielikuvayhteisöjen (imagined communities) aikaa. Yhteisöt ovat kuvitteellisia, niitä pitää koossa ainoastaan usko niiden olemassaoloon. Kuvitteellinen yhteisö voi olla jopa vahvempi kuin Tönnies-tyyppinen yhteisö, joka elää fyysisen läheisyyden voimalla. Mielikuvayhteisön jäsenet ovat tunnepitoisesti sitoutuneita yhteisöön (Bauman 1996). Millaista yhteisöllisyyttä työssä on työn ajan ja paikan merkityksen muuttuessa? Etätyössä yhteisöllisyyttä muodostavat sähköiset yhteisöllisyyden ”käytännöt”. Yhteisöllisyydelle voi löytyä myös psykologinen tausta perustuen tunteeseen johonkin ryhmään kuulumisesta.

Marjaana Kopperi on artikkelissaan ”Yritys, yhteisö ja hyvä elämä” pohtinut hyvän elämän käsitettä työyhteisössä. Työyhteisön, niin yöntekijöiden kuin työnantajankin moraalien kannalta ihmisten ammattia, perhettä, uskontoa, harrastuksia tai elämäntapaa koskevat valinnat ovat yhä tärkeämpiä, koska niillä on vaikutusta siihen, millainen elämä muodostuu. (Kopperi 1998, 154). Millaista on etäyöntekijän hyvä elämä? Miten elämäntilanteeseen on vaikuttanut oma tahto? Onko työ, jossa työnteon määrää mittaavat kellon sijasta työrupeamat ja niiden aikana tehty työpanos, altistava ympäristö yöntekijän loppuun palamiselle?

Tanskalainen tutkija Lars Qvortrup näkee etätöiden vastauksena yhteiskunnan monimutkaistumisprosessiin. Yhteiskunnasta on hänen näkemyksensä mukaan tulossa hyperkompleksinen. Etätöistä on Qvortrupin mukaan tullut keino työn organisoinnille työympäristön monimutkaistuessa. Etätö mahdollistaa työn ja perheen uudenlaisen yhteensovittamisen. Etätö sopii elämänmuotoon, joka yhä yleisemmin on työ- ja uraorientoitunut. (Qvortrup 1999). Elämänkokonaisuus muodostuu työstä ja työn ulkopuolisesta elämästä ja siihen sisältyy jokaisella myös perhe tai läheiset ihmiset.

Etätö tuo joustavuutta ja omaa valintaa arkipäivän ja työn sujumiseen. Uuden työn tekemisen tavan avulla on mahdollista yhdistää palasia kahtiajakautuneesta työ-perhe -maailmasta oman valinnan mukaan (Hamblin 1993). Kotona työskentely ei välttämättä muuta totuttuja käytäntöjä kodin ja työn yhdistämisessä tai sukupuolten välisessä työnjaossa (Fogert Hill & Rose 1998; Huws et al. 1996; Salmi 1993; Stanforth 1998, 60; Palm Lindén & Wikström & Michelson 1997, 106). Eurooppalaisessa keskustelussa etätö on nähty myös naisten työelämän marginaaleihin sitovana uhkana. (Di Martino & Wirth 1990) Uhkakuvien mukaan naisten työmarkkina-asema muuttuisi lasten, keittiön ja kirkon (Kinder, Küche und Kirche) kolmiyhteydestä lasten, keittiön ja tietokoneen kolmiyhteydeksi (Gbezo 1995).

Etätöitä ei suomalaisessa keskustelussa olla yritettykään tarjota siinä määrin työn ja perheen yhteensovittamisen ratkaisuksi kuten muissa EU-maissa, joissa kotirouvainstituutio ja naisten osa-aikatyö ovat tavallisempia kuin Suomessa. Etätö on Suomessa nähty ylempien toimihenkilöiden ja yhtä hyvin miesten mahdollisuutena, vaihtoehtoisena työn organisoinnin ja tekemisen tapana (Pekkola 1993). Millä tavalla etätö ja muu elämä kohtaavat suomalaisten elämässä?

Kolme tarinaa

Olen valinnut etätöitä tekevien arjen tutkimiseksi kaksikymmentä haastateltavaa, jotka voivat tehdä työtä paikasta ja ajasta riippumatta. Heille kaikille on tietotekniikka tuttua, ja enin osa työskentelee tehtävässä, jossa sekä työväline että työn kohde ovat tietotekniikan alalta. He ovat miehiä ja naisia, perheellisiä ja perheettömiä. Haastatellut löysin yhteisöistä tai tietotekniikan yrityksistä, joissa työ on mahdollista tehdä etätöinä. Haastattelut kestivät tunnista kolmeen tuntiin. Kahdestakymmenestä haastattelusta olen valinnut lähempään tarkasteluun kolme haastattelua. Haastatteluista ensimmäiset olen tehnyt itse, jatkossa haastatteluista pääosan teki tutkimuksen suunnittelu- ja pilottihaastatteluvaiheen jälkeen puolistrukturoituina teemahaastatteluina yhteiskuntatieteiden maisteri Tanja Helle. Nämä kolme tapausta tuovat esi-

merkinomaisesti esiin yleisiä teemoja, jotka ovat etätyökeskustelussa ja haastatteluaineistossa nousseet esiin.

Ensimmäinen teemoista on työntekijän työssään kokemaa yhteisöllisyys. Toisena teemana on etätyöntekijän työskentelytavan ja elämäntilanteen vapaaehtoisuus tai pakko: onko etätyö omaa valintaa vai pakon sanelemaa? Kolmantena teemana on työntekijän elämänkokonaisuus: miten työ ja muu elämä kulkevat rinnan tai erillään etätyöntekijän elämässä? Tapauskertomuksia olen nimittänyt tehtävänimikkeillä: pelinsuunnittelija, freelancertoimittaja ja toimitusjohtaja.

Pelinsuunnittelija

Pelinsuunnittelijamiehen (30 v.) harrastus ja intohimo peleihin muuttui vähitellen palkkatyöksi. Hän asuu yksin kaupunkiasunnossaan. Hän voi työskennellä sekä kotona että yrityksen tiloissa, jonka palkkalistoilla hän on. Toisena työnään hän kirjoittaa arvioita tietokonepeleistä alan lehtiin. Vasta viime aikoina hän on alkanut tehdä pitkiäkin jaksoja työstä kotona, koska tietoliikenneyhteydet ja yrityksen sisäinen verkko ovat tulleet toimiviksi. Työkseen hän kehittää peliavaruuksia eri tuotteisiin. Ammatti- tai tehtävänimikettään pelinsuunnittelija miettii seuraavasti:

”Se, mikä mä olen, miks mut otettiin sinne oli nimikkeellä ”ohjelmoija”, mut edelleen mä teen sitä kuitenkin kaikkein vähiten silleen sydämeltäni, ja sitten mä oon tuonu esiin sitä kaikkee ilmaisu- ja teatteriosaamista ja kaikkee mitä mä haluaisin tehdä, enemmän käsikirjoittaa. Mun käyntikortissa on tänä päivänä ”suunnittelija”. Nyt mulla olis paine käyntikorttiin toisenlainen nimitys... jos otettais filmimaailmasta analogia niin mä haluaisin olla ”ohjaaja”. Mä oon silleen, jos nyt amerikkalaisia termejä hakisi, ”project lead”, tai joku tämmönen ”lead designer”, pääsuunnittelija... Mut se mitä mä teen ja mikä ehkä mun varsinainen titteli on jos laitetaan siihen attribuutti, niin mä oon pelinsuunnittelija.”

Pelinsuunnittelijan miettiessä nimikettään ammattien ja tehtävien muutos, hierarkioiden muutos tai muovautuminen tapahtuu monella muulla työpaikalla samalla tavalla. Pelinsuunnittelija ei tiedä kutsuuko hän grafiikan teon osaavaa työtoveriaan alaisekseen vai neuvonantajakseen.

”Mulla saattaa olla alaisena, niinku neuvonantajana, semmonen joka on animaatiopuolella hyvä, mä en oo ollenkaan graafikko, mä nään mikä on hyvää, mut mä oon niin tumpula, etten saisi sitä itse tehtyä, niin sitten neuvotteleen tään kanssa”.

Pelintekijä toteaa, ettei työn ja vapaa-ajan erottaminen hänen kohdallaan ole

onnistunut. Hän kertoo tekevänsä työtä mihin vuorokauden aikaan tahansa, niin ettei siinä ole ”mitään rotia”. Hän miettii, että ehkä tilanteeseen vaikuttaa sekin, ettei kotona ole ketään muuta, joka vaatisi jotain aikataulua. Hän saattaa aloittaa työt puolelta päivin ja jatkaa sitten työn tekemistä pätäkissä. Sitten hän voi pitää välillä vapaata, ja jatkaa sitten taas illalla aamuyöhön saakka. Työn ja vapaa-ajan raja on kadonnut.

”Tai sitten on niin kuin koko ajan vaan niin kuin vapaa-ajalla, ettei sitä oikein tiedä kumpaa se on, ja se jo niin kuin tavallaan lähtee siitä, että on menny yhdistämään harrastuksen ja työn. Et ne on niin lähellä toisiaan.”

Hänen harrastuksensa, tietokoneiden pelien pelaaminen muuttui tavallaan kahdeksi työksi. Hän sekä kirjoittaa pelien arvosteluja lehtiin, että kehittää itse peliavaruuksia. Vapaa-ajan ja työajan rajan vetämiseen hän on miettinyt ratkaisua:

” Että pitäisi jotain saada rotia siihen että alkaa – loppuu. Tai sitten keksiä joku toinen harrastus joka pakottaisi et, nyt loppui nää pelihommat ja lähden tekeen jotain muuta. No sulkapallon on ollu.. niinku ainoo missä oikein selvästi huomaa, et nyt en tee tätä vaan jotain ihan muuta”.

Pelintekijä ei ole halunnut hankkia kännykkää, koska se, että hän olisi vielä joka hetki tavoitettavissa – tai ainakin velvollisuudentunne siitä, että pitäisi olla – johtaisi yhä tiiviimpään työhön sidonnaisuuteen, jota hän jo nyt tuntee kokevansa liikaakin. Pelintekijä vuorottelee työpaikalla ja kotona työn tekemistä. Kun projekti on toteutusvaiheessa hän on mahdollisimman paljon kotona. Työpaikalla hänellä ei ole omaa konetta eikä omaa tuolia, jossa voisi keskittyneesti tehdä työtä. Suunnitteluvaiheessa on oikeastaan pakko olla työyhteisössä paikalla, koska silloin tarvitaan paljon kommunikointia. Hänen mielestään joitain asioita ei voi hoitaa suunnitteluvaiheessa sähköpostilla, koska se on kirjoitettua, ”valmista” ja liian vakavasti otettua tekstiä.

Verkkoyhteyden kotiin saatuaan pelinsuunnittelija on itse asiassa ollut työpaikallaan vielä enemmän kuin ennen. Kontakti pelkästään sähköpostin avulla tuntuu olevan joissain tapauksissa riittämätöntä. Hän kertoo, että saadessaan sähköpostia joltain kollegalta työpaikalta hänen on lähdettävä pelkän reply-vastauksen sijasta paikalle henkilökohtaisesti kysymään, mistä itse asiassa oli kysymys. Työyhteisö on tärkeä muutenkin. ”Toisaalta sinne on hin-ku mennä – sen takia, kun täällä (kotona, RK) tulee hulluks ku on täällä niinku neljän seinän sisällä”. Pelinsuunnittelija asuu lähellä työpaikkaansa. Hän miettii etätyön käsitteen mielekkyyttä omalla kohdallaan. Etäisyys maantieteellisesti ei olekaan hänen kohdallaan etätyön idea, vaan tärkeää on se, että välillä voi vetäytyä täysin omaan rauhaan tekemään keskittymistä vaativan työn.

”Et se menee ennemmin niin, että se on se prioriteetti, ja sitten kun mä haluun taas sen häiriön pois, et mä haluun ne ihmiset sulkee pois, että mä saan sen oman osuuteni tehtyä, nin sitten mä pakenen tänne ja oon vaan tavoitettavissa sähköpostilla, en ota sitä kännykkää ja vedän vielä vaikka puhelimen irti seinästä.”

Sähköpostilla voi annostella tavoitettavuuttaan, ja sitä koska postia lukee tai vastaa siihen. Etätyö on hänelle mahdollisuus tehdä tietty osa työtä kotona, vaikkakin parin kilometrin päässä työpaikasta. ”Se ei mee niin että ensisijaisesti etätyötä, vaan se on niikuin konsti saada se oma rauha, saada se oma osuutensa tehtyä”. Pelinsuunnittelijan työssä maantieteellinen etäisyys ei olisi hyväksikään. Kuten hän kertoi, hän haluaa tavata työovereitaan myös yhtäkkiä, kysyäksään mitä tämä tarkoitti viestissään. Työ on niin paljon yhdessä tekemistä, että kotona työskentely on vain välivaihe. Työn kokoaminen yhteiseksi tuotokseksi vaatii läheistä fyysistä läsnäoloa, ”oikeasti” yhdessä tekemistä.

Pelinsuunnittelija pitää sähköpostilla yhteyttä joihinkin ystäviinsä, muihinkin kuin työovereihinsa. Sukulaisiin sähköpostiyhteyksiä ei ole. Vähän katkerana hän miettii, että työn ja vapaa-ajan erottamisen vaikeus on pilannut hänen henkilökohtaisen elämänsä. ”Et musta tuntuu et se on pilannu mun henkilökohtaisen elämäni. Ja on ehkä yksi syy siihen miksi mä oon sinkku.”

Pelinsuunnittelija on elämäkokonaisuutta muovaavien käytäntöjen murrosvaiheessa. Hän voi nyt itse päättää missä ja koska hän tekee työtä, kuinka pitkään hän työskentelee tai kuinka monta tuntia hän ilmoittaa menneen johonkin työvaiheeseen. Hän paljastaa, että joskus on tullut huijattua – mutta itselleen epäedulliseen suuntaan – eli että hän ei ole ilmoittanut kaikkia tekemiään työtunteja.

”Hei, nyt päästään siihen mikä on se toinen ongelma! Ja se on että jos mä käytän jonkun jutun mihin sais käyttää 100 tuntia, nin mä käytän sen tekemiseen 150 tuntia. Niin mullehan tulee ylitöitä. Mut ei siitä firmalle tuu rahaa siitä 50 tunnista, kerta se on laskettu 100 tunnilta. Mä saisin 50 tuntia pitää vapaana... jollain tavalla putsata omaatuntoani. Mut kun ei se mee niinpäin. Vaan mulla on olo että mä oon firmalle nyt tuottanut tappiota ja mun pitäis sekin kiriä kiinni!”

Pelintekijän tilanne kertoo kiristyvistä työmarkkinatilanteesta. Työntekijät ovat valmiita menemään niin pitkälle, että tavallaan myyvät työpanoksensa etukäteen ikään kuin ”urakkana”. Urakka on vain käänteinen sanan aikaisemmassa merkityksessä. Jos ennen urakkapalkkaus merkitsi sitä, että tietty työmäärä oli tehtävä, jotta ansiot kohosivat korkeammalle, merkitsee se tässä

sitä, että Pelinsuunnittelija on sopinut palkan, jota vasten hänen tulee kilpailla työn määrässä muiden työntekijöiden, erityisesti kilpailevien yritysten työntekijöiden kanssa. Työntekijät on pantu kilpailemaan tehokkuudessa toistensa kanssa (missä päin maailmaa tahansa) aiheuttaakseen mahdollisimman pienet kulut työnantajalle ja taatakseen yrityksen kilpailukyvyn, mutta samalla myös oman työsuhteensa.

Kaiken kaikkiaan, pelinsuunnittelija rakastaa työtään. ”Et en mä tee sitä vaan työkseni. Vaan siitä intohimosta tosiaankin. Ja silloin kun se parasta on, niin se on intohimo”.

Freelancer-toimittaja

Freelancer-toimittaja (45 v.) asuu yksin suurimman osan vuodesta. Osan vuodesta hänen lapsensa asuvat hänen luonaan. Hän on eronnut mies. Tällä hetkellä hän tekee työtä freelancerina. Näin ei kuitenkaan ole ollut aina. Freelancerin tarinan valitsin siksi, että työn tekemisen vapaaehtoisuus tai pakollisuus sekä työn ja perheen yhteensovittamisen ongelmat tulevat esiin erilaisesta näkökulmasta verrattuna palkkatyöntekijään.

Freelancerin työssä, kuten yleensäkin yrittäjien työssä, työn ja vapaa-ajan rajaa voi olla vaikeaa vetää (Kivimäki 1996). On aikoja, jolloin työskentely ei onnistu: näin käy silloin kun lapset ovat hänen luonaan. Työstä lasten hälinässä ei tule mitään. Lapsille on hankittava hoitaja. Silti työtä riittää myös muutenkin: on laitettava ruokaa, tiskattava, siivottava, pestävä pyykkiä. Freelancer kertoo, miten lastenhoidon järjestämisen tärkeys on selkiytynyt hänelle aivan uudessa valossa yrittäessään tehdä työtä lasten läsnäollessa. Etätöyön ja perheen erinomaisesta yhteensovittamisesta hänellä on mielipiteensä:

”Joo ja toi työn ja perheen yhteensovittaminen, että sitähän mainostetaan että tässä on nyt uusi keino työn ja perheen yhteensovittamiseksi. Hui hai. Se ei kyllä pidä paikkaansa. Siihen voit kyllä heti raportissa todeta, että se on huuhaata sellainen juttu”.

Työpäivät Freelancer aloittaa yleensä kahdeksan aikoihin aamulla. Päivällä hän pitää taukoja ja illemmalla taas jatkaa työntekoa. Joskus kun on kiireellinen juttu tehtävänä ja työnteko menee vielä lähelle nukkumaanmenoaikaa, asiat pyörivät ajatuksissa niin että olo tuntuu epämiellyttävältä.

Yhteisön merkityksestä Freelancer kertoo, että hänen työssään ongelma on juuri se, että joutuu tekemään ja olemaan yksin. Sosiaaliset kontaktit ja työyhteisö olisivat hänelle tärkeitä. Yhteyksien pitäminen tilaaja-asiakkaisiin on viileän asiallista, käydään läpi esityslistan asiat ja siinä kaikki. Yhteisöl-

lisyyttä siinä mielessä kuin vakituudessa työpaikassa ei pääse syntymään.

”Kyllä se on ihan, toi on yksi ongelma, että kun niin paljon joutuu tekeen ja oleen yksin ja sosiaaliset kontaktit kyllä kärsii. Työyhteisö on yksi sosiaalinen ilmiö, joka on ihmiselle varsin tärkeä. Kyllä tottakai täytyyhän sitä nyt säännöllisesti tavata myös näitä ihmisiä. ... Mutta onhan se selvää, että tämän tyyppisessä työssä ne kontaktit on huomattavasti vähäisemmät kuin jos oli joku työ, jossa olis joka päivä töissä kahdeksasta neljään.”

Tärkein yhteisö on tällä hetkellä oma perhe, eli lapset, joiden kanssa hän haluaa viettää kaiken mahdollisen ajan. Lisäksi hän on päässyt läheisiin suhteisiin yhden asiakkaan ja sen ympärillä olevien samanmielisten ihmisten kanssa. Nämä yhteydet ovat enimmäkseen sähköpostiyhteyksiä tai puhelin-yhteyksiä.

Freelancer sanoo, että mieluummin hän tekisi säännöllistä ja jatkuvaa työtä. Hänen tilanteensa muistuttaa työn ”ulkoistamistilannetta”. Hänen mielestään työn epävarmuus haittaa keskittymistä pidemmällä tähtäyksellä: koko ajan on pidettävä huolta siitä, että töitä on jatkossakin tiedossa. On myös tehtävä niin kuin tilaaja haluaa, omaa tahtoa ei voi liian painokkaasti tuoda esiin. Freelancer-työ ei ole hänelle vapaaehtoista ja valittua, vaan olosuhteiden pakkoa, josta hän haluaa pois. Hän onkin tehnyt ja lähettänyt hakemuksia työnantajille viime aikoina. Hän miettii, että työnantajille etätyönä tehty tietyn mittainen työrupeama tulee edullisemmaksi. ”Onko tässä se, että työnantajat haluaa mieluummin tämän tyyppistä työtä. Se on heille ehkä edullisempaa. He säästää kuluja ehkä jotain siinä.”

Toimittajasta itsestään ei päätöksen tekeminen kuitenkaan tunnu välttämättä hyvältä. ”Ehkä suurin ero olis just siinä, että tää tammönen vakituisen työpaikan tuoma jatkuvuus ja tammönen turvallisuus tavallaan puuttuu. Että kyllähän tammönen freelancertoimittaja, tekee hän sitten etä – tai muuta työtä, on semmosessa jatkuvassa epävarmuuden kierteessä. Ja se on aika epämiellyttävä tunne”. Toisaalta onnistumisen tunne työssä tulee siitä, että on taas saanut työlle jostain jatkoa.

”Baumanilainen” yhteisö ei tunnu riittävän Freelancerille. Yhteydenpito teknisin välinein ei tyydytä sosiaalisten kontaktien tarpeita. Ehkä näin on juuri siksi, että työn tekemisen tapa ei ole itse valittu. Hän joutuu vastentahtoisesti työskentelemään yksin, ilman yhteisöä, jonne edes vähäksi aikaa voisi pistäytyä, ja johon tuntisi kuuluvansa, ja jota hän tuntuu kaipaavan. Hän ei ole oma-aloitteisesti pyrkinyt tilanteeseen, jolloin hänellä todennäköisesti olisi jo ollut olemassa valmiina omat itseä tyydyttävät sosiaaliset verkostot ja foorumit.

Toimitusjohtaja

Toimitusjohtaja on 40-vuotias nainen. Hän omistaa osan yrityksestä. Toimitusjohtajan olen valinnut haastatelluista siksi, että hänellä on kokemusta työelämästä ja yrittämisestä, mutta myös perheen, työn ja yrittäjyyden yhteensovittamisesta, ja siksi että hän on ottanut oppia kokemuksistaan ja soveltaa työn tekemisen ajan ja paikan valinnan vapautta rutinoituneesti.

Toimitusjohtajan työnteko ei ole sidottu aikaan eikä paikkaan. Työrutiinit, jos niitä voi rutiineiksi kutsua, muodostuvat siitä, että hänellä on kolme paikkaa jossa yleensä tekee töitä. Myös matkat näiden kolmen paikan välillä voi käyttää työn tekemiseen. Hän on luonut itselleen työkäytäntöjä, jotka toimivat hyvin. Hän jaksottaa päivänsä niin, että työt tulevat tehokkaasti tehdyiksi. Rutiinia on myös se, että hän sulkee puhelimet silloin kun hän haluaa keskittyä.

Kotona työtä tehdessään hän vie lapset aamulla kouluun, sitten hän työskentelee aktiivisesti eikä tee mitään muuta kuin istuu koneen ääressä tai puhelimesta, ja tekee kaikki työt, mitä ajatteli päivän aikana saavansa aikaan. Iltapäivällä hän hakee lapset koulusta eikä yritäkään tehdä mitään ennen viittä iltapäivällä, vaan on lasten kanssa. Hän hoitaa kodin rutiineja, käy kaupassa, pesee pyykkiä, käy lenkillä. Lasten alkaessa harrastaa omia juttujaan illalla alkaa jälleen työnteko ja jatkuu yhdeksään asti illalla. Huolimatta rikkonaisuudesta ja pitkältä tuntuvasta työrupeamasta toimitusjohtaja tuntee tehneensä täyden ja tuloksekkaan työrupeaman.

”Mutta jos mä ajattelen sitä niin mä en koe kyllä olevani yhtään sen enempiä töissä kuin sellainen ihminen, joka menee aamulla ja pääsee viideltä ja neljältä töistä. Et mä saan kuitenkin paljon aikaseksi päivän aikana ja sen aikaa kun mä otan, niin mä suljen puhelimen kun mä haluan olla rauhassa.”

Toimitusjohtaja hoitaa sähköpostilla kaikki asiat, jotka voi hoitaa. Ottaessaan yhteyttä asiakkaisiin hän tekee sen ensin sähköpostilla ja soittaa sitten vasta. Vielä enemmänkin hän haluaisi tehdä yhteydenottoja ja asioiden hoitoa sähköpostin kautta.

Toimitusjohtaja hoitaa myös ystävyysuhteita sähköpostilla. Lastensa kanssa, jotka eivät enää asu kotona, on myös sähköpostiyhteys. Työn ja perheen välinen taistelu ajasta ei ole saanut hänestä otetta. Hän osoittaa kummallekin oman paikkansa. Yrittäjänä tämä onnistuu hänelle hyvin, eikä huono omatunto näytä vaivaavan kummankaan – työn tai perheen – suhteen. Mutta tällainen työskentelytapa vaatii itsekuria.

”Se vaatii aikamoista itsekuria, et sitä on joutunut kyllä harjoittelemaan. – Et mä pystyn hirveen hyvin sulkeen eri asioita pois ja keskittymään... Et ystävät

ja tuttavat sanoo, että sun ympäriltäs pystyis räjäyttään koko talon. Se ei oo ihan helppoo, ihmiset ajattelee, että mä olen tyly. Mut mä en kannu huolta ja murhetta sellaisista asioista joille mä en voi sillä hetkellä mitään. Et sillä tavalla olen oppinut jaksotteleen. Et mä oon täysin tyytyväinen siihen hetkeen, mis mä olen, ja mä teen niitä asioita, missä mä milloinkin oon paikalla.”

Toimitusjohtaja käyttää Internet-palveluista pankkipalvelua, tiedonhakua, tuotteiden ostamista, niiden joita voi ostaa. ”Mua kiehtoo se maailma jollain tavalla. Mua kiehtoo koko virtuaalimaailma, ja mua kiinnostaa ne mahdollisuudet mitä siel on.” Hän mainitsee yhteisöiksi, joihin katsoo kuuluvansa, myös virtuaalisen yhteisön internetistä.

Toimitusjohtaja on rakentanut työn tekemisen käytännöt itse. Hän tuntee olevansa ajankäyttönsä määrääjä. Hän sulkee puhelimen silloin, kun haluaa keskittyä täysin työhönsä. Kolmen paikkakunnan välillä sukkulointi on hänen oma valintansa, josta hän pitää. Hän käyttää täysin mitoin vapauttaan määritellä itse työn tekemisen aika tai paikka.

Internet ja sähköposti tuovat työhön ja muuhunkin elämään helpotusta. Toimitusjohtaja on kokemusten kautta oppinut rutinoituneen ajanhallinnan, joka auttaa työnteossa.

Vastaako etätyön arki julkisuuspuheiden tavoitteita?

Miltä näyttävät etätyön puolesta esitetyt tulevaisuudenkuvat, joita Euroopan unionin asiakirjoissa ja myös Suomessa on lähdetty tavoittelemaan, kun niitä tarkastelee etätyötä tekevien ihmisten arjen näkökulmasta?

Pelintekijä ja Toimitusjohtaja työskentelevät yrityksessä, jossa tuotetaan Internetiin tai virtuaaliseen tuotteeseen uusia elementtejä. Heidän työnsä on ”uusiammatteja”, jotka ovat syntyneet uuden tietotekniikan myötä. Freelancer-toimittajan työ on ”ulkoistettu”, eli osa yrityksen tehtäviä teetetään lyhyinä työsuhteina. Jos uutta informaatioteknologiaa ei olisi käytössä, hän ehkä voisi edelleenkin työskennellä vakituisena työntekijänä, niin kuin hän toivoisi työskentelevänsä. Hänen kohdallaan tietotekniikan tuomat mahdollisuudet saattoivat viedä vakituisen työpaikan.

Työn tehokkuuden lisääntymisestä etätyössä haastatellut kertovat, että työn tehostumista todellakin tapahtuu. Työtä voi tehdä keskittyneesti ja tehokkaasti silloin kun itse voi määritellä työn ajan ja paikan, ja jos työstä voi eliminoida häiritsevät tekijät pois.

Työn ja perheen yhteensovittaminen etätyössä on tapauskertomusten mukaan moni-ilmeinen. Etätyötä ja pienten lasten perhevaihetta on vaikeaa sovittaa yhteen, jos työtä tehdään vain kotona, kuten Freelancerin työssä

tapauskertomuksessa tapahtui. Työnteon mahdollistaa hyvin toimiva lastenhoito. Uhkakuvat naisten yhä marginaalisemmasta asemasta työmarkkinoilla pätkätyön ja perheen yhteen sovittajina etätöiden avulla ei näytä Suomen koulutettujen ja kokopäivätyötä tekevien naisten kohdalla todennäköisiltä, ainakaan niin kauan kuin lastenhoidon järjestäminen on nykyisellä tasolla toteutunut.

Mitä paremmin osaa rytmittää päivänsä työn ja muun elämän vaatimusten kanssa, sitä paremmin yhteensovittaminen työn ja muun elämän välillä onnistuu. Jos työtä voi tehdä muuallakin kuin kotona, kuten Toimitusjohtajan tapauksessa oli, on rajan vetäminen työn ja muun elämän suhteen helpompaa. Epäonnistuminen työn ja ei-töiden ajan rajojen vetämisessä toi Pelinsuunnittelijan tapauksessa tunteen siitä, että työ on pilannut hänen henkilökohtaisen elämänsä. Erityisesti tietoteknistä työtä tekevien nuorten miesten ”loppuunpalamiset”, tai laiminlyönnit henkilökohtaisten ystävyysuhteiden hoidossa ja omasta jaksamisesta huolehtimisessa ovat tulevaisuudessa yhä yleisempiä, jos ajan- ja voimavarojen hallintaa ei osata.

Yhteistyö asiakkaiden ja muiden toimijoiden kanssa olivat yrityksistä ja yrittäjistä riippuen erilaista. Toimitusjohtajan työssä etätöiden mahdollistama sähköposti ja Internet toivat mahdollisuuden olla yhteydessä asiakkaisiin ja muihin tahoihin joustavasti. Hän toivoi, että vielä enemmän voisi hoitaa asioita sähköpostilla ja Internetin kautta. Freelancer-toimittajan työssä yhteistyö merkitsi useita työnantajia, joiden kanssa hän sukkuloi ajankäyttöään, ja joilta jatkossakin toivoi löytyvän työtilaisuuksia. Pelinsuunnittelijan työssä työnteon intensiivisyyden vaihe määritteli yhteydenpitoa muihin työntekijöihin ja molempiin työnantajiin.

Työn alueellinen uudelleen jakautuminen toteutui Toimitusjohtajan työssä: hän teki työtä kolmella paikkakunnalla. Paikkakunnan valinta tapahtui työn tai sitten perheen tilanteiden ja vaatimusten mukaan. Työmatkat eivät hänen kohdallaan vähentyneet, päinvastoin. Pelintekijän työssä työn tekeminen kotona tapahtui muutaman kilometrin päässä työpaikasta, koska työpaikan lähellä asuminen oli työn luonteen kannalta välttämätöntä. Freelancerin työnteon paikka oli hänen kotinsa, jossa hän myös ajoittain oli lastensa kanssa. Asuinpaikan valinnan hän oli tehnyt oman entisen maaseutukotikuntansa hyväksi, eli hänen kohdallaan julkisuuspuheiden tavoite oli toteutunut. Myös työmatkoja hänen työssään oli huomattavasti vähemmän kuin jos hän olisi ollut työsuhteinen toimittaja. Toteutunut oli kuitenkin myöskin yksi etätöiden uhkakuvista, työsuhteen ja perheen talouden epävarmuus, josta hän aktiivisesti pyrki pois hakemalla vakituista työsuhdetta.

Etätöntekijän työ on tekijänsä näköinen. Työnteon arki muodostuu koneiden, ohjelmien ja käsiteltävien asioiden limittymisestä toisiinsa. Sähköposti tai Internet tuovat uusia mahdollisuuksia, mutta niillä on myös rajoit-

tuksensa vuorovaikutuksessa ja kommunikoinnissa. Etätyöstä on puhuttu kuin asiasta, jolla olisi yksi luonne, ulottuvuus tai sisältö. Etätyönä tehtävän työn perustana on oma osaaminen. Osaamisen ja asiantuntijuuden taso määrittää etätyössä toimintatilan haltuunoton kykyä ja laajuutta. Etätyön tekeminen edellyttää vakiintunutta ja hyväksyttyä asemaa organisaatiossa sekä kykyä osata tehdä itsenäisesti työtä.

Yhteisöllisyyden uudet sähköiset muodot ovat mahdollisia tilanteessa, jossa työ, harrastus tai mielenkiinnon kohde ei enää välttämättä vaadi fyysistä kohtaamista. Myös virtuaalinen yhteisöllisyyden tunne voi olla mahdollista. Toisaalta sähköposti ei voi täyttää kaikkia vuorovaikutuksen tasoja, jos työ vaatii yhdessä tekemistä ja aivoriihityypistä suunnittelua tai neuvottelua. Se ei myöskään tunnetasolla korvaa ihmisten oikeaa kohtaamista, jossa ilmeet, eleet ja ei-sanallinen viestintä ovat tärkeitä.

Etätyöntekijöiden arjessa työn tekeminen näyttäytyy kirjavana käytäntöinä. Työn ja ei-työn välisen rajan vetäminen vaatii tottumusta ottaa ajankäyttö omaan hallintaansa. Toimitusjohtajalle se näytti tapauskertomuksissa olevan helpompaa kuin palkkatyöntekijälle: palkkatyöntekijän on osoitettava tehokkuutensa paitsi tuloksina myöskin ajankäytöllisesti. Onko palkkatyöntekijän asemassa houkutus siihen, että näyttää tehokkaammalta kuin itse asiassa ajankäytöllisesti on totta, että kaikkia tehtyjä tunteja ei kerrota työnantajalle? Etätyöntekijöiden liukuminen palkkatyösuhteisesta työstä yhä enemmän yrittäjyyden suuntaan tuo mukanaan sekä etätyötä tekevää yksilöä, työyhteisöä että työmarkkinoita koskevia muutoksia.

Pelintekijällä, Toimitusjohtajalla ja Freelancerilla on oma tarinansa kerrottavana työnteosta informaatioyhteiskunnassa, joka lupaa meille uudenlaista elämää. Yhteisöllisyyden teeman kannalta etätyö tuo uhkia, mutta myös uusia mahdollisuuksia. Uudet käytännöt ovat muotoutumassa. Uhkakuvana on atomisoitunut yksinäinen puurtaja, jonka sosiaaliset kontaktit ovat hänen itsensä varassa ja joka työskentelee ilman työyhteisön tukea – toisaalta myös ilman työyhteisön työtä ja muuta elämää häiritseviä tekijöitä. Teknisten ja sähköisten kommunikointikeinojen varassa sosiaaliset kontaktit ovat monimuotoisia. Lyhyet sähköpostiviestit ilman nonverbaalista kommunikointia pelkistävät kohtaamisia: jotkut tilanteet vaativat kasvoista kasvoihin puhumisen mahdollisuuden. Lyhyet tapaamiset asiakkaiden tai muiden työntekijöiden kanssa eivät anna tilaa niille sosiaalisille työpaikan ilmiöille, jotka ovat olleet itsestäänselvyksiä. Yksi esimerkki tästä on työssä oppiminen, johon etätyössä ei ole enää samanlaista mahdollisuutta. Työtoverilta ei voi enää yhtä helposti kysyä neuvoa hankalissa tilanteissa tai itse kertoa omista kokemuksistaan työssään muille, joille tieto voisi olla arvokasta.

Elämäkokonaisuuden sekä hyvän elämän teeman kannalta artikkelin kaksi muuta teemaa, yhteisöllisyyden teema ja työn tekemisen tavan vapaaehtoi-

suuden pakollisuuden teema ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa toisiinsa. Hyvä elämä lienee tavoitteena meillä jokaisella. Työyhteisön ja työpaikan hyvä elämä on mielestäni riippuvainen työntekijöiden hyvästä elämästä, jossa työ on vain yksi osa. Kukin pyrkii omaan itseä miellyttävään elämään henkilökohtaisten tilanteiden mukaan. Työnteon riippumattomuus ajasta tai paikasta tuo lisää valinnanmahdollisuuksia työn ja muun elämän yhteensovittamisessa.

Vaikka työn ja perheen yhteensovittamisessa etätö tuo lisää joustamiskeinoja, se voi merkitä myös ongelmia. Yksi uhkista on oletus, että pienten lasten hoito ja täysipainoinen työskentely on mahdollista yhtä aikaa. Toisena uhkana on työnteon ja vapaa-ajan rajan liudentuminen. Ylityön käsite hämärtyy, kun työnteon mittaamisen yksikkönä on kellon mittaamien tuntien sijaan työrupeamat, joiden aikana jokin tietty tehtävä saadaan valmiiksi. Työntekijöiden, työnantajien ja työyhteisöjen hyvä elämä ei välttämättä ole ristiriidassa keskenään. Etätö antaa mahdollisuuden tehdä työtä yhä paremmin omaan elämäntilanteeseen sopivalla tavalla. Tähän liittyy kuitenkin läheisesti artikkelin teemoista kolmas, työnteon tavan vapaaehtoisuus/pakko.

Organisaatiot, jossa pyritään etätöön lisäämiseen ovat omaksuneet ajatuksen etätöön tehokkuudesta ja tuottavuudesta. Tehokkuuden lisääntymisellä on myös rajansa, jos työntekijä tekee työtä vasten omaa käsitystään hyvästä elämästä, johon vaikuttavat muutkin seikat ja elämänalueet kuin itse työ. Työsuhteiden muuttuminen yrittäjämäisemmäksi työksi muuttaa muutakin kuin työn intensiivisyyttä ja tehokkuutta. Nämä muut asiat, kuten työntekijöiden toiminnan taustalla vaikuttava käsitys hyvästä elämästä, työntekijän elämänkokonaisuus, yhteisöllisyyden tarve, terveys, työturvallisuus tai työssä oppiminen vaativat huomiota, jotta työnteko on myös pidemmällä tähtäyksellä tuottavaa ja tehokasta.

Artikkeli on syntynyt Suomen Akatemian projektissa 37201 ”Mobile boundaries of the information society: Restructuring Practices of Working Life”.

Viite

- 1 Työpaikkakyselyaineisto työn ja perheen yhteensovittamisesta on koottu Stakesin koordinoimassa ”Työelämän ja perhe-elämän yhteensovittaminen ”-ESR- projektissa 1996-1997 (N=1105).

Kirjallisuus

- Bangemann Report (1994) Europe and the global information society. Recommendations to the European Council. May 1994.
- Bauman, Zygmunt (1996) Postmodernin lumo. Tampere: Vastapaino.
- Di Martino, Vittori & Wirth, Linda (1990) Telework: A new way of working and living. *International Labour Review*, 2.
- Etä- ja joustotyön Flexinet-verkostohanke, <http://www.uta.fi/telework/etatyoprojektit/index.html>
- Etätyö – maaseudun mahdollisuus. Loppuraportti vuodelta 1997, <http://www.uta.fi/telework/teemaryhma.raportit>
- European Commission White Paper (1994) Growth, Competitiveness, Employment: Challenges and Ways Forward into the 21st Century.
- Fogerthill, Anne & Mandy, Rose (1998) Teleworking: Gender Roles and the Influence of Gender on the Use of Space in the Home. *Esitys Gender, Work and Organization -konferenssissa*.
- Gbezo, Bernanrd E. (1995) Telework – Revolution in working life. Työn maailma 4. ILO.
- Hamblin, Heather (1993) Employee's perspectives on one dimension of labour flexibility: Working at distance. *Work, Employment & Society*, Vol. 9 (3), 437-498.
- Hanhike, Tiina (1997) Etätyön todellisuus seitsemän tapauksen valossa. Siemensin ja Siemens Nixdorfin etätyökokeilu 1.95–9.95. Työhallinnon julkaisu. Työministeriö.
- Heinonen, Sirkka (1998) Suomalaisen etätyöpotentiaalin analyysi. ESR-julkaisut-sarja. Euroopan sosiaalirahasto, työministeriö ja VTT yhdyskuntatekniikka. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Huws, Ursula (1995) Teleworking. Follow-up to the White Paper. Report to the European Commission's Employment Task Force (Directorate General V) September, 1994. Teoksessa: Social Europe. Follow-up to the White Paper. A-Teleworking. B-The informal sector. Supplement 3/1995. European Commission. Directorate General for employment, industrial relations and social affairs. Brussels/Luxemburg.
- Huws, Ursula et al. (1996) Teleworking and Gender. Institute Employment Studies. Report 317. Brighton.
- Jaakonsaari, Liisa (1998) Telework and Tomorrow's Organisation. *Esitys seminaarissa Building for a New Millenium* (<http://www.uta.fi/telework/teemaryhma/artikkelit>).
- Johnston, Peter (1993) Perspectives for teleworking in the European Community. Teoksessa Juhani Pekkola (toim.) *Telework – a new touch. Flexiwork perspectives in the European and Nordic labour markets*. Ministry of Labour. Publication of Labour Administration No 39. Helsinki.

- Kivimäki, Riikka (1996) Yrittäjät, perhe ja sukupuoli. Kirjassa: Työelämän sukupuolistavat käytännöt. Toim. Merja Kinnunen ja Päivi Korvajärvi. Tampere: Vastapaino, 109-118
- Kivimäki, Riikka (1997) Lonnet arbejde, husligt arbejde og konsspecifikke strukturer i tidsforbrug in Jesn Bonke (red.) Dilemmetarbejdsliv – familieliv i Norden. Nordisk Ministerråd. TemaNord, 534.
- Kivimäki, Riikka (1997) Work and Parenthood. Teoksessa Liisa Rantalaiho & Tuula Heiskanen (toim.) Gendered Practices in Working Life. London: MacMillan.
- Kopperi, Marjaana (1998) Yritys, yhteisö ja hyvä elämä. Kirjassa: Yhteisö. Filosofian näkökulmia yhteisöllisyyteen. Toim. Jussi Kotkavirta ja Arto Laitinen. Jyväskylä: SoPhi.
- Luukinen, A. & Pekkola, J. & Heikkilä, A. & Zamindar, M. (1996) Directions of Telework in Finland. Report by the Finnish Experience with Telework Project. Helsinki. Ministry of Labour.
- Palm Lindén, Karin & Wikström, Tomas & Michelson, William (1997) Teleworkers Use of Home Space: An Architectural Perspective. Teoksessa Virtually Free? – Gender, Work and Spatial Choice. Nutek. Swedish National Board for Industrial and Technical Development.
- Pekkola, Juhani (1993) (ed.) Telework – a new touch. Flexiwork perspectives in the European and Nordic labour markets. Ministry of Labour. Publication of Labour Administration No 39.
- Penttilä (1998) Loppuraportti 12/1998, Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen etätöyökokeilu 1998, www.uta.fi/telework/teemaryhma/raportit.
- Rivera-López, Eduardo (1998) The Scope of the Community. On the Use and Abuse of a Concept. Associations. Journal for Social and Legal Theory. Vol. 2(1), 39-53
- Salmi, Minna (1993) Ansiotyö kotona – toiveuni vai painajainen. Helsinki: Yliopistopaino.
- Sorsa, Pertti (1993) Factors involved in developing in the European Community. Teoksessa Juhani Pekkola (toim.) Telework – a new touch. Flexiwork perspectives in the European and Nordic labour markets. Ministry of Labour. Publication of Labour Administration No 39. Helsinki.
- Stanworth, Celia (1998) Telework and information age. New Technology, Work and Employment. 13(1), 51-62.
- Tilastokeskus (1999) Työolotutkimukset. Tiedolla tietoyhteiskuntaan II, 168-169.
- Qvortrup, Lars (1999) Organisations and Social Complexity. The Case of Telework. Seminaariesitelmä UK-Nordic Meeting, 15.-16.4. 1999.
- Ylönen, Jorma (1999) Tietoverkkoja kokemassa. Helsingin Sanomat 25.6.1999.

III

TEKNOLOGIA JA STRATEGIAT ARJEN TULKINNOISSA JA PAIKALLISISSA PROJEKTEISSA

Edellisessä kirjan osassa tulkinat tietotekniikan käyttömahdollisuuksista muotoutuivat työelämän yhteiskunnallisissa suhteissa. Tässä osassa keskiössä ovat yhteiskunnalliset erot ja erityisesti sukupuoli, ikä ja asuinpaikka. Poliittisten puheiden ja asiakirjojen mukaan tietotekniikkataidot kuuluvat kaikille kansalaisille, mutta tietotekniikka on kuitenkin kulttuurisesti nuorten miesten maailmaa. Monille naisille ja vanhemmille miehille tietotekniikka vertautuu vieraaseen, kömpelöltä tuntuvaan ja jopa pelottavaan kieleen, vaikka naiset käyttävätkin työssään runsaasti tietotekniikkaa.

Virpi Oksman kirjoittaa artikkelissaan ”Että ei niinku tykkää ollenkaan tietokoneista...on vähän niinku outsider’: tyttöjen tulkintoja tietotekniikasta”, että iän ja sukupuolen välillä on merkittävä yhteys tietotekniikan käytössä. Vaikka nuorten, mukaanlukien tyttöjenkin, ajatellaan olevan erityisen hyviä tietotekniikan käyttäjiä, Oksman on haastatteluissaan löytänyt tyttöjen tietokonepelkoa, ja jäljittää kulttuurista tilaa, jossa pelot saattavat syntyä. Haastatelluille työille tietokoneet näyttävät ilmentymänä vastenmielisestä maskuliinisesta nörtti- ja hakkerikulttuurista. Pojat oppivat tietotekniikan sulavan käytön pelejä pelaamalla – kriittisenä ikäkautena sukupuoli-identiteetin muotoutumisen kannalta.

Tietotekniikka ja -verkot ulottuvat periaatteessa kaikkialle Suomeen ja niitä markkinoidaan etäisyyksien murtajina. Silti Suomessakin on talouden keskuksia, joihin ihmiset muuttavat kiihtyvällä vauhdilla, ja syrjäisiä alueita, joilta viedään kaupat ja postit, ja joista väki vähenee. Tietoyhteiskuntaan astutaan hyvin erilaisista alueellisista asemista.

Jotta sukupuoleen, ikään ja paikkaan liittyviä yhteiskunnallisia eroja pystytään tunnistamaan ja oikeuttamaan toiminnan lähtökohdaksi, on erojen rakennuttava tietoyhteiskunnan kansalaisuuteen myös käsitteellisesti. Kansalaisuuden yhteydessä ei riitä puhua pelkästä pääsystä tietotekniikan ja verkkojen äärelle. *Marja Vehviläinen* kehittää artikkelissaan ”Naisten tietotekniikkaryhmä: yhteisöllisestä ja paikallisesta kansalaisuudesta” kansalaisuuden käsitettä, jossa on tilaa erilaisten naisten aktiiviselle toiminnalle ja omille määrityksille. Hänen lähtökohtanaan on Pohjois-Karjalassa kokoontunut naisten tietotekniikkaryhmä, joka määrittä tietotekniikkaa oman arkensa lähtökohdista. Esimerkissä kansalaisuus on tilanteista ja yhteisöllistä, ja se muotoutuu yksityisen ja julkisen välisissä tiloissa – osin julkisesti tuettujen materiaalien käytäntöjen varassa.

Viranomaiset ja instituutiot voivat tietoisesti pyrkiä luomaan kansalaisten omaehtoista toimintaa tukevia käytäntöjä. *Sari Tuuva* ja *Johanna Uotinen* kuvaavat artikkelissaan ”Tiedon valtateiltä kinttupoluille” kahta projektia, jotka Pohjois-Karjalassa luovat tilaa kansalaisten omalle toiminnalle. Toinen projekteista on naisten tietotekniikkakoulutusprojekti ja se on jatkoa Marja Vehviläisen kuvaamalle naisten tietotekniikkaryhmälle. Toinen on laajasti Nurmeksen, Lieksan ja Juukan asukkaita koskettava Oppiva Ylä-Karjala -projekti. Molemmissa projekteissa nähdään, että paikalliset ryhmät ja asukkaiden omalla kielellä tietotekniikasta puhuvat neuvojat auttavat voittamaan tietotekniikkaan liittyvää vierautta. Naisten ryhmiin osallistuneet kertovat, ettei tietokonepelko heitä enää vaivaa. Projektit myös valoivat uskoa syrjäisten seutujen asukkaiden elämään ja jopa loivat konkreettisia elämisen mahdollisuuksia projekteihin osallistuneille. Projektit olivat selkeästi myönteistä toimintaa asukkaiden kannalta.

Toisaalta projektien aikana tuli myös ilmi, ettei asukkaiden arjen lähtökohdia ollut niinkään helppoa tavoittaa ulkopuolelta tulleissa projekteissa. Projektien sisäiset institutionaaliset käytännöt jo sinänsä saattoivat olla esteenä, projekteja tuotiin asukkaille ylhäältä päin, ja teknologian keskeisyys projektisuunnitelmissa ohjasi projektien toimintaa pikemminkin kuin asukkaiden arki. Projekteihin valikoitui tekniikasta jo kiinnostuneita ihmisiä. *Tarja Cronberg* pohtii näitä kysymyksiä artikkelissaan ”Pohjois-Karjala tietoyhteiskuntaan: alueelliset toimijaverkot ja syrjäytymättömyyden rakentuminen” sekä viranomaisena, joka on ollut mukana projektien käynnistämisessä, että vuosikymmeniä tietoyhteiskunnasta keskustelleena tutkijana. Hän tarkastelee pohjoiskarjalaisia kehittämissuunnitelmia (mm. Tuuvan ja Uotisen kuvaamia) tietoyhteiskuntakeskustelun historian ja teorian kontekstissa ja kysyy onko ylhäältä ohjaamisessa mieltä ja kangistuuko kansalaisten omaehtoinen toiminta institutionaalisten prosessien jäähmyyteen. Ylhäältä ohjattujen projektien, vaikka projektit olisivat jopa yhteiskunnallisia eroja tunnistavia, rinnalla tarvittaisiin selkeämmin kansalaisten omista lähtökohdista kumpuavaa toimintaa, jota instituutiot ja viranomaiset voivat kylläkin tukea. Globaalissa maailmankylässä paikallisuus ja yhteisöt ovat uudella tavalla tärkeitä.

Virpi Oksman

“ETTÄ EI NIINKU TYKKÄÄ OLLENKAAN TIETOKONEISTA...ON VÄHÄN NIINKU OUTSIDER”

Tyttöjen tulkintoja tietotekniikasta

Tietokonepelko on ilmiö, joka näkyy suhteellisen vähän mediajulkisuudessa ja tuoreissa tietokoneiden käyttöä selvittävissä tutkimuksissa. Uskon kuitenkin, että tietokonepelko on yleisempää kuin sen saamasta julkisuudesta voisi päätellä. Tässä artikkelissani käsittelen teemahaastattelun valossa tyttöjen tietokonepelkoa ja jäljitän niitä kulttuurisia suhteita, joissa tietokonepelko saattaa syntyä. Ensin tarkastelen sitä, miltä naisten ja nuorten tietokone-suhde näyttää julkisuuspuheessa tällä hetkellä.

Useiden tuoreiden survey-tutkimusten mukaan Internet näyttää olevan tietotekniikan sovellutusalue, jonka avulla on mahdollista tasoittaa ainakin sukupuolten välistä tietotekniikkakuilua. Erilaisten survey-tutkimusten mukaan naiset ja miehet käyttävät Internetiä jo melkein yhtä paljon (esim. Aula 1998, IBM 1999). Erityisesti Internetin sosiaaliset ja luovat toiminnot, kuten sähköposti, chattailu ja omien verkkosivujen julkaiseminen kiinnostavat tyttöjä ja naisia.

Markkinoitavien tuotteiden tietotekniikkakulttuuri näyttäisi tulleen naisille suopeammaksi. Kauppoihin on ilmestynyt MacIntoshin pinkkejä ja vihreitä tietokoneita, joilla houkutellessaan varsinkin naisia ja tyttöjä. Mainoksissa mummotkin surffaavat Internetissä.

IBM:n teettämän surveyn mukaan erot 16-24 -vuotiaiden tyttöjen ja poikien tietotekniikan ja Internetin käyttäjämäärissä ja käyttöajoissa ovat hyvin pieniä Pohjoismaissa. Selvityksen mukaan nuorissa ikäryhmissä ei ollut sukupuolten välillä suuremmin eroja esimerkiksi siinä, miten tärkeänä he pitivät teknologiaosaamista tulevaisuuden työssään. Suurin tietokoneen saataavuuteen vaikuttava tekijä nuorilla on vanhempien koulutustausta ja varalli-

suus, joka vaikuttaa siihen, hankitaanko kotiin tietokone vai ei (1999, 2). Varallisuuden lisäksi myös kulttuuriset ja sosiaaliset seikat vaikuttavat tietotekniikan käyttämiseen. Esimerkiksi Yhdysvalloissa on tutkittu keskiluokkaisten espanjankielisten siirtolaisten tietokonepelkojen taustoja (Wilhelm 1998). Viime aikoina Yhdysvaltoihin muuttaneet siirtolaiset pelkäävät, että tietokone ottaa liian suuren vallan lasten elämästä. Usein siirtolaisilla on hyvin vähän kokemusta kotitietokoneista. Tuttuuden puute johtaa siihen, että vanhemmat kokevat tietokoneet kotiympäristössä ahdistusta herättäviksi.

Kun tunsin edellä mainittujen survey-tutkimusten ja yleisesti median kautta syntyvän kuvan tietotekniikkamyönteisistä ja osaavista nuorista, hämmästyin – tehdessäni Sanomalehtien Liitolle yleisötutkimusta¹ – tutkimushaastattelua², jossa rovaniemeläiset lukiolaistytöt kertoivat potevansa tekniikkakamoa ja kaihtavansa tekniikkaa äärimmäisesti. Koululaisethan julkaisevat jo ala-asteelta lähtien verkkolehtiä. Eivätkö kaikki nuoret opikaan viimeistään yläasteella käyttämään tietokoneita ja Internetiä? Kummasteluni lisäksi tunnistin haastattelussa myös jotain tuttua: monien naisten tuskastelua tietokoneiden käytön hankaluudesta ja epämukavuudesta.

Lähdin siis jäljittämään tyttöjen tekniikkapelon syntyä. Jatkoin tutkimusta keräämällä lisäaineistoa kyselyllä, jota lähetin alle 25-vuotiaille yliopisto- ja korkeakouluopiskelijoille. Kyselyssä selvitettiin nuorten mediankäyttötapoja ja heidän tietokoneen käytön oppimistaan ja nykyistä käyttöä.

Tässä artikkelissa en ole vetämässä yleisiä suuntaviivoja tyttöjen ja poikien tietokoneen käytöstä, vaan hahmottelen sitä kulttuurista tilaa, jossa joidenkin tyttöjen tietokonepelon on mahdollista syntyä. On selvää, etteivät kaikki tytöt pelkää tietokoneita ja että muutkin kuin tytöt voivat kokea tietokoneet ahdistaviksi. Suhteutan artikkelissani tietokonepelko-ilmiötä yleisempään mediakulttuuriin ja identiteetin rakentamiseen mediakulttuurin kautta tiettyinä ikäkausina. Uskon, etteivät survey-tutkimukset valota koko kuvaa nuorten tietotekniikan käytöstä ja merkityksestä osana arkipäivää. Nuorten omat näkemykset ja laadullisesti erilaiset tavat käyttää tietokoneita jäävät tilastollisessa tarkastelussa useinkin vähäiselle huomiolle.

Teknologialla viittaa tässä yhteydessä erityisesti tietokoneisiin, Internetiin ja muuhun vastaavaan informaatioteknologiaan. Tietokonepelkoa on olennaista tarkastella myös seurausten kannalta: miten se vaikuttaa tyttöjen koulutusvalintoihin tiettyinä sensitiivisinä ikäkausina ja näkemyksiin omista ammatinvalinnan mahdollisuuksista ja toiveista. Tekniset korkeakoulut ja tekniset alat ovat edelleen miesvaltaisia; tyttöjen vähäisemmät tietokone-taidot voivat rajoittaa ammatinvalintaa ratkaisevassa iässä.

Ikä ja tietokonekulttuuri

Survey-tutkimusten mukaan Suomessa on hyvin pieni määrä nuoria, joilla ei ole mahdollisuutta käyttää tietokoneita. Kouluissa ja kirjastoissa tietokoneet ovat kaikkien saatavilla. Nuoria kutsutaan internet- tai tietokonesukupolviksi. Silti kirjastonkäyttö tai pelkkä julkinen tietokoneen saatavuus ei riitä takamaan kaikille tietokoneen käyttövarmuutta ratkaisevassa iässä. Tutustuminen teknologiaan on usein helpointa aloittaa leikin ja pelien kautta. Tietokonepeleillä ja varhaislapsuuden leluilla on merkityksensä yksilön kehityksessä: pelien ja lelujen kautta opitaan taitoja, jotka ohjaavat tyttöjen ja poikien myöhempää ammatinvalintaa ja tulevia rooleja yhteiskunnassa.

Japanilaisen neuropsykiatrian professorin Keigo Okonogi Keiön mukaan kulttuurisesti vauraalla kulutusyhteiskunnalla on lapsellistava vaikutus. Media ja mainokset vetoavat lapseen jokaisessa meissä. Samoin ikä ja informaatioteknologia kietoutuvat toisiinsa monin eri tavoin. Nuoruus elämänvaiheena ja elämänasenteena näyttää kestävän yhä kauemmin. Teknologian aiheuttamiin sosiaalisiin muutoksiin ja stressaaviin vaatimuksiin elinikäisestä oppimisesta voi ottaa etäisyyttä vain leikkisällä ja rennolla asenteella. Elämää täytävät riemukkuus ja pelailu ja toisaalta tyhjiys. (Grassmuck 1995, 180)

Esimerkiksi musiikkimaussa ei aina välttämättä ole suuria eroja teinien ja nelikymmppisten vanhempien välillä. Tiedotusvälineissä on keskusteltu siitä, että aikuisten on yhä vaikeampi olla aikuisia ja asettaa rajoja lapsilleen. Tietokonepelit eivät ole yksinomaan nuorten poikien ajanvietettä, vaan myös aikuiset miehet ovat usein koukussa pelaamiseen. Sherry Turklen (1984) mukaan monet aikuiset (lähinnä miehet) pelaavat tietokonepelejä, koska pelit rentouttavat töiden lomassa ja antavat samalla voimakkaan hallinnantunteen tietokoneeseen.

Iästä ja tietokonekulttuurista puhuttaessa näyttää siltä, että käsitteet heitävät hauskaa kuperkeikkaa. Tietokonekulttuuri synnyttää pelailevia ja leikkiviä aikuisia ja ilmiömäisiä lapsiasiantuntijoita. Huomaamatta jää se, että ikä näyttelee tärkeää roolia myös toisella tavalla. Erityisesti tytöillä oppimisen aikasensitiivisyys voi muodostua kohtalokkaaksi. Kognitiivisesti tiettyjen asioiden, kuten matematiikan, oppiminen tulee vaikeammaksi, mikäli perustaidot eivät ole hallinnassa tiettyyn ikään mennessä. Samalla tavoin suhde tietokoneeseen voi vaikeutua, ja iän myötä erot taidoissa saattavat edelleen kasvaa kuin huomaamatta.

Median äärikuvia

Uutiskriteerien mukaan uutisoitavien asioiden tulee olla tavanomaisuuden ylittäviä ja tuoreita, mutta silti suurelle yleisölle jollakin tapaa tuttuja. Nuorista teknologian käyttäjistä nousevat mediassa helpoiten esille erilaiset ääripäät, kuten nuoret ja menestyvät tekniikkavirtuoosit (ks. Paakkanen 1999) tai Internetin ja tietokonepelien ongelmalliset addiktiokäyttäjät. Japanissa median virtuaalidellisuuksiin tietokonepelien maailmaan voimakkaasti eläytyvät nuoret, *otakut*, ovat kulttuurinen käsite. Otakut ovat yleensä farkkuihin, t-paitaan ja lenkkareihin pukeutuvia, ulkomuodostaan piittaamattomia 10-30 -vuotiaita poikia³. He välttelevät fyysistä kontaktia ja rakastavat mediaa, teknistä viestintää ja simulaation maailmoja. (Grassmuck 1995, 178) Kuitenkaan ne nuoret, joille teknologian käyttö on jonkinlainen este, eivät juuri näy mediassa eivätkä osallistu tietoyhteiskuntakeskusteluun. Median kuvien pohjalta voi syntyä käsitys, että kaikki nuoret suhtautuvat tekniikkaan innostuneesti ja hallitsevat tekniikkaa ongelmitta.

1980-luvulta lähtien tietokoneharrastajista ovat olleet mediassa esillä myös erilaiset kielteiset hakkerikuvat (ks. Suominen 1997, 5-8). 1990-luvulla tietokoneviruksia levittävät hakkerit ovat monesti ylittäneet globaalin uutiskynnyksen. Sherry Turkle olettaa sukupuolistuneen hakkerikulttuurin olevan yksi syy siihen, miksi jotkut tytöt vastustavat tietokoneita. Tutkiessaan ohjelmointikursseille osallistuneita Harvardin yliopiston kyvykkäitä nuoria naisia Turkle ei löytänyt niinkään suoranaista tekniikkakammosuhtetta, vaan pikemminkin taipumusta vetäytyä tietokoneen ylenmääräisestä käytöstä ja hakkerikulttuurista, joka tyttöjen silmin näytti eristäytyneeltä ja epäihmismäiseltä. Tietokone edusti symbolistisesti kaikkea mitä naiset eivät ole, eivätkä haluaisikaan olla. Kasvatuksessa naisia korostetaan omaksumaan sosiaalisia taitoja, ja pehmeitä käyttäytymismalleja, kuten neuvottelua ja halukkuutta tehdä kompromisseja. (Turkle 1995, 53-56, 60-63)

Mediakuvat keskittyvät nuoriin ja taitaviin tietokoneiden käyttäjiin. Tällöin syntyy kulttuurinen ilmapiiri, jossa tietokonepelkoa voi olla vaikea julkisuuspuheessa havaita muitakin kuin vanhuksia koskettavana ilmiönä. Siten niiden nuorten, jotka eivät osaa käyttää tietokoneita, voi olla entistä vaikeampaa saada ääntään ja näkemyksiään kuuluville.

Tutkimuksia tietokonepeloista

Tietokonepeloista on kuitenkin tehty tutkimuksia. Brosnan ja Davidson (1994, 73-74) kuvaavat tietokonepelkoiseksi henkilöä, joka vastustaa tietokoneita,

vaikka hänelle on tarjottu mahdollisuus käyttää niitä. Heidän mukaansa tietokonepelko on suhteellisen yleinen ilmiö, joka vaihtelee lievistä ahdistuksesta ja tietokoneen käytön välttelemisestä fobiaan, jossa ilmenee fyysisiä oireita. Tyypillinen tietokonepelosta tehty tutkimus osoitti noin kolmannes tutkituista henkilöistä olevan tietokonepelkoisia. Amerikkalaistutkimuksissa esimerkiksi 25% yliopisto-opiskelijoista kärsi lievista peloista ja 5% sai fyysisiä oireita. Myös huolellisen neljä vuotta kestäneen tutkimuksen mukaan kolmannes tutkituista toimitusjohtajista ja opiskelijoista oli tietokonepelkoisia. (Ma, 73-74.)

Brosnan & Davidson havaitsivat edelleen tutkimuksissa selviä eroja sukupuolten välillä. Naiset olivat miehiä selvästi enemmän tietokonepelkoisia. Kuitenkaan naisten vähäinen tietokoneen käytön kokemus ei täysin selitä tietokonepelon syntyä. Brosnan & Davidson liittävät tietokonepelon käyttäjän ennakoasenteeseen tietokoneita kohtaan. Asenne oli yhteydessä myös heikkoihin suorituksiin. Tietokonepelkoiset naiset eivät aktiivisesti hakeutuneet tietokonekursseille. Tietotekniikkakursseja käyneet naiset puolestaan eivät olleet tietokonepelkoisia ja he suoriutuivat kurseista hyvin tai usein paremmin kuin miesopiskelijat. (Brosnan & Davidson 1994, 74-77)

Brosnan & Davison (1994) tarkastelevat tietokonepelkojen esiintymisen laajuutta ja toteavat asenteiden olevan yhteydessä tietokonepelkoon, kuitenkin erittelemättä tutkimuksissa tietokonepelkoihin yhdistämiensä asenteiden sisältöä ja syntyä syvemmin.

Tietokonepelko voidaan nähdä yleisemmän tekniikkapelon alalajina. Teknologia ulottuu melkein kaikkeen, mitä ihmiset valmistavat: ruokatarvikkeiden säilönnästä kuljetuksen ja viestinnän monimutkaisiin systeemeihin. Osa teknologiasta, erityisesti kotitalousteknologia, on kuulunut naisille. Kuitenkin vahvasti sukupuolistuneet suhteet, joita ihmisillä on suhteessa koneisiin tai työvälineisiin, ovat poissulkeneet naiset modernista teknologiasta. Koska teknologian suunnittelu edellyttää kykyä arvioida sitä, naiset saattavat tulla poissuljetuksi jopa yksinkertaisesta teknologiasta, jolla on suuresti vaikutusta heidän elämässään. (Keller 1992, 31)

Tietokonepelkojen voidaan nähdä olevan yhteydessä myös naisten muihin pelkoihin, esimerkiksi tapaan rajoittaa liikkumista julkisissa paikoissa väkivallan pelossa. Hille Koskela (1999) on väitöskirjassaan tutkinut pelon maantiedettä, naisten emootioita ja tilankäyttöä. Tutkimusten mukaan naisten ei välttämättä tarvitsisi pelätä julkisissa paikoissa. Pelko on enemmänkin heijastusta sukupuolten valtasuhteista laajemmin yhteiskunnassa kuin tunne todellisesta väkivallan uhkasta. Kuitenkin väkivallan pelko vähentää joidenkin naisten varmuutta ja rajoittaa heidän liikkumistaan ja tilankäyttöään (Koskela 1999, 301-304). Samalla tavoin tietokonepelot voidaan nähdä asenteina ja emootioina, jotka voivat rajoittaa joidenkin naisten ja tyttöjen toi-

mintaa suhteessa tietokoneisiin, myöhempää opiskelua tai ammatinvalinnan mahdollisuuksia. Tietokoneiden käytön vältteleminen voi puolestaan kasvattaa tietokonepelkoa entisestään.

Käytännössä naisten ja miesten tavat puhua teknologiasta voivat olla hyvin erilaisia. Usein miehet neuvovat mielellään naisia teknologian käytössä, mutta eivät keskustele tasavertaisesti naisten kanssa, mikä voi johtaa siihen, ettei tekniikka uusiudu naisten näkökulmien ja toiveiden mukaisesti (Lowe Benston 1992, 40). Tietotekniikkaa suunnittelevien ammattilaisten ihmiskuva saattaa olla myös kapea, koska ihmisten huomioimista ei ole tekniikan näkökulmasta pidetty kovin tärkeänä (Isomäki, tässä kirjassa). Toisaalta naiset harvemmin käyttävät tietotekniikkaa ennakkoluulottomasti ja kokeilevasti, vaan luottavat mieluummin toisten asiantuntijuuteen. 10-30 -vuotiaat miehet opettelevat useimmiten itse käyttämään uusia tietotekniikan sovellutuksia, kun taas naiset puolestaan oppivat kouluissa, työpaikoilla tai jonkun muun opettamana. (Nurmela 1997, 31).

Tietokonepelko esteenä

Digitaalinen uusmedia näyttää olevan enimmäkseen koulutettujen, nuorten miesten maailma. Uuden median alkuaikojen teorioissa oikea identiteetti, sukupuoli ja ikä näyttäytyvät seikkoina, joilla ei Internetin virtuaalitodellisuuksissa ole suurtakaan merkitystä. Kuitenkin tietotekniikan heimo- ja alakulttuurit ovat pääosin poikien tai nuorten miesten kulttuureja: niin ”nörtit” kuin ”kyberpunkkaritkin⁴” ovat kaupungissa asuvia nuoria miehiä.

Tytöt ovat myös vähitellen löytäneet omat tapansa käyttää tietotekniikkaa, joskaan tietotekniikka ei kiinnosta nuoria naisia yhtä paljon kuin nuoria miehiä. Rovaniemellä asuvat lukiolaistytöt Kirsi⁵ (17) ja Elina (18) näkivät tietotekniikan lisääntyvän vaikutuksen arkielämässä eriarvoistavana.

”Elina: Yhteiskunnassa on joku semmoinen jako ihmisten välillä, joilla esimerkiksi on tietokone ja joilla ei ole, ja jotka osaa käyttää tietokonetta ja ketkä ei. Haastattelija⁶: No, käykö teille huonosti?

Elina & Kirsi: Käy! Ei käy! (nauravat)

Kirsi: No, mulla joskus tulee, että ei oo tosi, että on pakko muuttaa asennetta niinkö tyyliin äitikin käy jossakin tietokonekursseilla ja käyttää työssään tietokonetta, niin munhan pitäis olla tätä uutta sukupolvea joka tietää kaiken tietokoneista.

Elina: Pitäis olla mukana.

Kirsi: Niin, niin sitte mie oonkin kamalan vanhanaikanen, että mie en tarvi

tommosia. Tavallaan huono omatunto (nauraa) ko ei hyväksy muutosta joka on tapahtumassa.”

Tietotekniikka näyttäytyy Elinan ja Kirsin puheessa hallitsemattomana ja turhautumista aiheuttavana asiana. Tyttöjä kiinnostaa monenlainen luova tekeminen kuten kirjoittaminen, piirtäminen, filmaaminen ja valokuvaaminen. Periaatteessa tytöt voisivat olla hyvinkin kiinnostuneita tuottamaan kuvan ja tekstin sisältöjä Internetin kaltaiseen mediaan, mutta välineet näyttäytyvät ongelmallisina. On epätodennäköistä, että tytöt lähtisivät opiskelemaan tietotekniikkaan painottuvaa alaa, jos tietokoneet työvälineinäkin tuntuvat ylitse-pääsemättömiltä.

”Elina: Mie haluaisin tehdä jotaki semmosta missä sais kirjottaa tai tehdä niin-kun ihan ite. Ja sitte mua kyllä tää lehtiala kyllä kiinnostaa, mutta ku mulla on se tavallaan kammo tietokoneita ja tätä jyräävää tekniikkaa vastaan, että eikö voi käsin tehdä tai näin. Mulla tulee aina vastaan nää tietokoneet, niin se on ärsyttävää. Mie haluaisin pärjätä ilman.”

Esimerkiksi sanomalehden toimituksissa työ on teknistynyt viime vuosina, ja vaatii yhä enemmän modernien teknologisten välineiden hallintaa kuten digitaalista kuvan käsittelytaitoa, päätetaittoa ja verkkokoodausta jne. Tietotekniikka näyttää tytöistä ylitse-pääsemättömältä esteeltä omien päämäärien toteuttamisessa. Koulu ei olekaan tarjonnut kaikille varmuutta tietokoneen käyttöön: Elinalla ja Kirsillä ei ole ollut koulussa atk-opetusta. Elina on voittanut sattumalta tietokoneen kilpailussa ja Kirsin kotona ei ole lainkaan tietokonetta. Kaiken kaikkiaan tietotekniikka ei kuulu näiden tyttöjen arkielämään kovinkaan tiiviisti.

Tietokonepelit taitojen kehittäjinä

Mistä joidenkin tyttöjen tietokonekammo sitten saa alkunsa? Selvää on ainakin, että näillä tytöillä on vähemmän kokemusta tietokoneiden käytöstä kuin samanikäisillä pojilla. Tekemässäni median käyttökyselyssä 19-25-vuotiaille yliopisto-opiskelijoille sukupuolierot tietokoneen käytön oppimisessa näkyivät selvästi. Tutkimukseen vastanneet pojat aloittivat tietokoneen käytön yleensä varhain, alle 10-vuotiaana, pelaamalla tietokonepelejä. Pelaamisen avulla pojat oppivat tietokoneen hallintaa ja tutustuvat ohjelmoinnin perusteisiin myöhemmin pelejä ohjelmoimalla. Siten kouluiässä pojat ovat huomattavasti paremmilla tietotekniikkataidoilla varustettuja kuin tytöt.

Tytöt olivat aloittaneet tietokoneen käytön vähän ”kypsemässä” iässä, yläasteella tai lukiossa, jotkut ensimmäisenä vuotena yliopistoissa tai korkeakouluissa. Tytöt käyttivät tietokonetta pääasiassa kirjoitustöihin ja sähköpostiin, chattailuun ja tiedonhakuun Internetistä. Pelien ja ohjelmoinnin kautta pojat sisäänajavat itsensä nuorina teknomaailmaan. Tästä esimerkkinä 16-vuotias tamperelainen Mikko:

”No, periaatteessa mä koskin [tieto]koneeseen ensimmäisen kerran siinä kuu-
den vanhana. Siinä oli sitten, että mä en muuta kuin pelasin, mutta... Luulisin,
että siinä 12-13-vanhana tuli [käytettyä] vähän syvällisemmin ja mä en sitten
ikäni oo pelannu, vaan oikeestaan tehny ohjelmointia ja muuta tällaista tehny
ihan alkuajoista lähtien.”

Vastauksissaan asiantuntevan ja aikuisen vaikutelman antava Mikko on tehnyt työtä tietotekniikan parissa jo 14-vuotiaasta lähtien ja on nyt ammattilainen alallaan. Mikon tapauksesta kuvastuu poikien tapa oppia tietokoneen hallintaa ja ohjelmointia pelien kautta ja siten omaksua varmuus tietokoneen käyttöön. Pelit ja ohjelmointi eivät tunnu pojista välttämättä edes työltä. Pelien ja pelaamisen kautta on helppo synnyttää mutkaton, rento ja peloton suhde tekniikkaan. Näin omaa suhdettaan tietokoneisiin kuvasi 24-vuotias tamperelainen miesopiskelija:

”Käytän tietokonetta pelaamiseen, opiskeluun ja ’työhön’. Olen käyttäjänä varsin tavallinen, miespuolinen atk-alan tietokoneilija: tiedän käyttämieni toimintojen pikanäppäimet, muokkaan henkilökohtaisen työpöydän mieleisekseni, istun näytön ääressä liian suuren osan elämästäni.”

Nuorten mediakulttuurintutkimuksessa on havaittu, että jo 10-15-vuotiaat pojat uskovat vahvasti itseensä tekniikan käyttäjinä, mutta tytöt vastaavasti eivät (Saani-lahti 1999, 73). Rungas pelien pelaaminen ajoittuu ikäkauteen 10-12, jolloin omaa sukupuoli-identiteettiä rakennetaan muutenkin voimakkaasti harrastusten ja mediakulttuurin tarjonnan kautta. On olemassa selvästi eriytyneet poikien sakit ja tyttöjen ystäväringit, joissa harrastetaan sukupuolelle tyypillisiä harrastuksia kuten jääkiekkoa tai ratsastusta.

Jos tietokonepelit avaavat pojille portteja teknomaailmaan, on selvää, että monet tytöt jäävät sivuun. Useissa tutkimuksissa on tuotu esille, kuinka videopelien väkivalta ja maskuliinisuus ja niiden tarjoamat kapeat ja stereotyyppiset naiskuvat syrjäyttävät tytöt sivustakatsojiksi (Alloway & Gilbert 1998, 95-96). Naiset esitetään tietokonepeleissä usein pelastettavina neitoina tai passiivisina palkintoina. Tietokonepeleistä puhutaan usein negatiivisena mediakulttuurina ja julkisuudessa tietokonepelien väkivaltakulttuuri yhdis-

tetään nuorten todelliseen väkivaltaan (ks. Määttänen 1999). Vaikka tietokonepelin väkivaltakulttuuri voikin olla ongelmallista, pelaamisesta voi olla myös hyötyä nimenomaan tekniikan hallinnan kehityksessä. Tietokonepelitkin edesauttavat visuaalisten ja tilallisten suhteiden ymmärtämistä, kokeilevan ja situationaalisen oppimisen kehittymistä ja silmän ja käden koordinaation kehittymistä ja päätöksentekokykyä (Real 1996, 82).

Yhdysvalloissa on herätty huomaamaan tyttöjen ja poikien välinen kuilu teknologiataidoissa ja tietokonepelien osuus sen ylläpitämisessä. Vähäisemmällä tekniikkataidoilla varustetut tytöt eivät todennäköisesti ota valinnaisia tietokonekursseja koulussa, eivätkä siten myöhemmin valitse koulutusaloja tai ammatteja, joissa tekniikan hallinta on keskeistä. Tyttöjen toiveita on kuitenkin alettu ottaa huomioon tietokonepelien ja Internetsivujen tuottamisessa. Esimerkiksi Purple Moon -yhtiö on alkanut valmistaa tietokonepelejä erityisesti tytöille. Toistaiseksi tytöille suunnattuja tietokonepelejä on tarjolla varsin vähän suhteessa pojille markkinoituihin peleihin. (Appelton 1999,1)

Lasten ja nuorten mediakulttuurin tarjonnan yleinen linja noudattelee sukupuoliroolimalleja. 10-15 -vuotiaille tytöille on tarjolla erilaista kirjallisuutta. Samanikäiset pojat puolestaan lukevat kirjoja hyvin vähän tai ei lainkaan. Pojat lukevat tietokonelehtiä ja sarjakuvia (Saanihahti 1999, 116-119). Näyttää siltä, että nimenomaan tietokoneen käyttö ja kirjojen lukeminen erottavat tyttöjä ja poikia. Myöhemmissä ikävaiheissa erot voivat tasaantua eikä muiden medioiden (tv, sanomalehdet, elokuvat, video) määrällisessä seuraamisessa ole kovin suuria eroja miesten ja naisten välillä.

Tyttöjen oma tekniikkahaуска

Tutkimuksessani naispuoliset vastaajat havaitsivat miespuolisia herkemmin eroja sukupuolten tietotekniikan käyttötavoissa. Naiset käyttävät tietotekniikkaa enemmän työn apuvälineenä (kotitehtäviin ja kirjoitustöihin), miehet sekä apuvälineenä että ajanvietteenä. Tutkimuksiin osallistuneiden tyttöjen on vaikeampi suhtautua tietokoneeseen jonakin sellaisena, jonka toimintojen opetteluun he uppoutuisivat tai jonka kanssa he viettäisivät aikaa. Kaiken kaikkiaan tietokoneen käytön opettelu tuntuu takkuiselta.

”Elina: Mie olen joskus yrittänyt (...) Mie koitan jotakin kopiaa ja tehä, niin kö se alkaa aina jankkaaman jotaki se kone. Sitten tulee niinkö että mie heitän tämän ikkunasta ulos, että iskee vaan niinkö että mie en tarvi tätä, että mulla mennee hermot. Kö aina tulee joku bad command or file name, niin voi ei! Ja se on kuitenkin vaan kone ja se on tyhmä! (nauravat)”

Tyttöjen suhde tietotekniikkaan on usein kaksijakoinen: toisaalta tytöt ymmärtävät tietotekniikan hallinnan merkityksen yhteiskuntaan kuulumisen ja siinä menestymisen edellytyksenä, mutta toisaalta tytöt eivät halua hyväksyä tekniikkaa tai tietokoneidenkäytön kulttuuria, jota he eivät tunnista omakseen.

”Kirsi: Mie en oikeastaan tiä mistä mulle on tullu kammo tietokoneita kohtaan. Se on toisaalta kauhean harmillista, että ei niinku tykkää ollenkaan tietokoneista.

Elina: Ei ole oikein yhteiskunnassa mukana. On vähän niinku outsider.

Kirsi: Sitä on ulkopuolinen, ku kato nyt, tuolla on tietokone, kaikki on tuolla ympärillä.

Elina. Ja sitten just että korostetaan, että se on tärkeätä et osaat käyttää tietokonetta, ei siitä muuten tuu yhtään mitään...

Kirsi: Joo niin ja internet! Internet! Internet!

Elina: Ja sitte ko ajattelee tulevaisuuden opiskelupaikkaa, niin siellä pitää kaikki tämmöset esseet sun muut olla tietokoneella tehtyjä, koneesta ulos tulleita, että ei saa käsin kirjoittaa.

Kirsi: Kaiken pitää olla niin steriilin näköistä, että ei saa näkyä ihmisen jälki.”

Kirsin ja Elinan mielestä nykyiset tietokoneet eivät sovi heidän käsitykseensä luovuudesta, itseilmaisusta ja inhimillisyydestä: ”Tietokoneet on persoonattomia, niissä ei näy ihmisen käden jälki”, ”Tietokoneet on palikkatyöläisiä, harmaita, kolsuja ja kylmiä”, ”Internetsivut on ikävän näköisiä”. Tyttöillä on tunne-side moniin tavaroihinsa, esimerkiksi päiväkirjaan, jonka väliin voi liimailla kaikenlaisia muistoja. Kuitenkaan steriiliin ja luotaantyöntävään tietokoneeseen ei heidän mielestään voi syntyä tunnesidettä. Jotta tytöt voisivat tuntea tietokoneen omakseen, ohjelmistojen tulisi olla jotakin sellaista joka miellyttää tyttöjä enemmän.

Joidenkin tyttöjen tietokonepelko ja kankea suhtautuminen voi johtua siitä, että heillä on yksinkertaisesti liian vähän tai ei lainkaan positiivisia kokemuksia tietokoneista. Kenties tyttöillä ei ole olemassa omaa tekniikkahauskaa – jota esimerkiksi tietokonepelit ja niiden ohjelmointi ovat pojille.

Norjalaistutkimuksen (Håpnes & Rasmussen 1999, 2, 18) mukaan useat 14-16 -vuotiaista tytöistä kammoksuivat tietokonepelejä, koska eivät halunneet samaistua pelejä pelailevaan ”epäsosiaaliseen nörttiin”⁷. Sen sijaan Internet informaatioteknologiana mukautui hyvin tyttöjen yleiseen kulttuuriin ja yksilölliseen identiteettityöhön. Tyttöjä kiehtoivat se, miten tekniikka voidaan käyttää kommunikoimiseen Internetin kautta. Internetin tekniikan kautta oli mahdollista yhdistää eri paikoissa asuvia ja eri kielillä kommunikoivia ihmisiä.

Tyttöjen oma tekniikkahauska sisältää varmasti vuorovaikutusta muiden kanssa. Suomessakin toimii naisten perustamia tietotekniikkaryhmiä, joissa opetellaan yhdessä tietokoneen käyttöä (Vehviläinen, tässä kirjassa). Omien havaintojeni mukaan tytöt julkaisevat Internetissä kirjoittamiaan runoja ja kertomuksia, valokuvia itsestä ja kavereista, oman bändinsä esittelyjä, kuvia perheestään ja lemmikkieläimistään, reseptejä, piirustuksia ja päiväkirjoja. Tässä mielessä Internet näyttää demokraattiselta ja interaktiiviselta medialta, jonka kautta saadaan itse tuotettuja sisältöjä paremmin julki kuin valta-medioissa.

Poikia saattaa kiinnostaa tekniikka ja kone sinänsä, tyttöjä taas kiinnostaa enemmänkin se, mitä koneella voi tehdä ja kehen sillä voi olla yhteydessä. Lisäksi koneen ja sisältöjen visuaalisuus on tytöille usein huomattavasti tärkeämpää kuin pojille. Esimerkiksi Purple Moon -yhtiö on omilla sivuillaan hyödyntänyt tyttöjä kiinnostavia aihepiirejä (esim. bändit, kotieläimet ja eläintensuojelu) sekä värikästä ja elävää grafiikkaa ja animaatioita.

Ehdotuksia tulevaisuuteen

Monet kulttuuriset ja yhteiskunnalliset seikat – kuten rooliodotukset ja media-kulttuurin tarjonta – vaikuttavat nuorten suuntautumiseen ja tietoteknisten taitojen omaksumiseen. Kulttuurinen ilmapiiri – kuten se miten hyväksyttävää tytöille on puuhastella koneiden kanssa – vaikuttaa myös teknologian tulkintaan ja omaksumiseen yksilötasolla. Pojat oppivat tyttöjä paremmin teknologian hallintaa tietokonepelejä pelaamalla ja uskovat myös itseensä tekniikan käyttäjinä enemmän kuin tytöt.

Kun nuoret opettelevat tietokonetaitojaan noin 8-15 vuoden iässä, sukupuoli-identiteettiä rakennetaan myös mediakulttuurin ja kaveripiirien kulttuurien kautta. Identiteettiä rakennetaan sekä erottautumalla toisista ryhmistä että kuulumalla toisiin. Poikien kulttuuriin tekniikan hallinta on kuulunut tiiviisti. Tyttöjen kulttuurissa tietokoneisiin uppoutuminen saatetaan puolestaan yhdistää ”nörttiytyen”, joka voi merkitä poikkeamista yleisestä tyttö-kulttuurista.

Tulevaisuudessa perinteiset naisvaltaiset julkisen sektorin työpaikat todennäköisesti vähenevät entisestään ja informaatioala tarvitsee lisää työntekijöitä. Silloin olisi tarpeen miettiä ratkaisuja, joilla tytötkin saadaan kiinnostumaan tietotekniikasta enemmän. Tulisi miettiä sitä, antaako nykyinen tietotekniikka riittävästi tilaa tyttöjen tulkinnoille, toiveille ja tavoille ilmaista itseään.

Useissa tutkimuksissa on tullut ilmi, että nimenomaan Internet on tasoittanut tietotekniikan käyttöä nuoremmassa ikäryhmissä sukupuolten välillä.

Kuitenkin tyttöjen heikoimmat tekniikkavalmiudet tai suoranaiset tietokonefobiat voivat ratkaisevassa ikävaiheessa rajoittaa opiskelua tai ammatinvalintaa.

Miten tyttöjen tekniikkapelkoa ja syrjäytymistä tietotekniikan käytöstä voidaan estää? Yksi keino on aktiivisen kannustamisen ja tyttöjen omien tietotekniikkakurssien lisääminen. Yhdysvalloissa on järjestetty noin 11-vuotiaille etnisiin vähemmistöryhmiin kuuluville, taloudellisesti vaatimattomista oloista tuleville tytöille kurseja, joilla he oppivat käyttämään tietokonetta, Internetiä ja tuottamaan omia verkkosivujaan (Lichtman 1998).

Vaikka naiset käyttävätkin työssään tietotekniikkaa enemmän kuin miehet, he ovat silti vähemmistössä teknologian suunnittelussa (Vehviläinen 1997). Samoin nuorille suunnattujen tietokonepelien suunnittelu on usein sukupuolisidonnaista. Naispuolisten ohjelmoijien voi olla vaikea saada ääntään kuuluville pelejä tuottavissa yrityksissä. Yleensä naisten ideat peleistä hylätään helposti liian ”tyttömäisinä” vahvasti poikien maailmaan kuuluvassa tietokonepelikulttuurissa (Stone 1996, 123-155; Appleton 1999, 2). Kulttuuristen asenteiden muuttuminen saattaa olla hidasta. Kuitenkin tyttöjä kiinnostavien ohjelmistojen suunnittelu voisi olla yksi keino saada tytöt ja naiset kiinnostumaan tietotekniikasta ja osallistumaan tietoyhteiskuntaan enemmän omalla äänellään.

Viitteet

- 1 Toisen polven mobiiliviestintä ja sanomalehdet. Yleisötutkimus. www.uta.fi/jourtutkimus/mobiili/report.htm
- 2 Haastattelun teki projektissa tutkimusapulaisena työskennellyt Hanna-Mari Ahvenjärvi.
- 3 Grassmuck mainitsee tutkimuksessaan, että otakuista löytyy myös tyttöjä.
- 4 ”Kyberpunkkarin sielunamaisemaa onkin osuvasti verrattu villin lännen ase-sankariin tai suurkaupungin ‘kovapintaiseen’ yksityisetsivään.” (Inkinen & Salmi 1996, 89)
- 5 Haastateltavien nimet muutettu.
- 6 Hanna-Mari Ahvenjärvi.
- 7 Tyttöjen nimitys tietokonepeleihin koukkuun jääneille pojille.

Kirjallisuus

- Alloway, Nola & Gilbert Pam (1998) Video Game Culture: Playing with Masculinity, Violence and Pleasure. Teoksessa Howard, Sue (toim.) *Wired up. Young People and The Electronic Media*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Appleton, Elaine (1999) Software with 'Girl Power' Inspires Girls to Log on. *Christian Science Monitor*, 1(12), Vol. 91 Issue 32.
- Aula, Pekka (1998) Yliopistot ja internet. Selvitys yhdeksän suomalaisen yliopiston internetin käytöstä. www.helsinki.fi/lehdet/yolehti/verkkotutkimus/html.
- Brosnan, Mark J. & Davidson, Marilyn J. (1994) Computerphobia – Is it a Particularly Female Phenomenon? *The Psychologist*, 2(7), 73-78.
- Grassmuck, Volter (1995) Otaku – japanilaiset medialapset. Teoksessa Huhtamo, Erkki & Lahti, Martti (toim). *Sähköiho. Kone\media\ruumis*. Tampere: Vastapaino, 177-201.
- Håpnes, Tove & Rasmussen, Bente (1999) Girls' Identity on the Internet. A Paper to the Women's Worlds 99. 7th International Interdisciplinary Congress on Women, Tromsø, 21-25 June 1999. (Paperi on käännöns norjankielisestä artikkelista, "Jenteidentitet på internet", joka on julkaistu lehdessä *Sociologisk Tidsskrift* 3/98.)
- IBM (1999) The Digital Class Difference - Does It Exist? PC - and Internet Habits in the Age Group 16-24 Years in Scandinavia. *Norsk Gallup Institutt*.
- Inkinen, Sam & Salmi Markku (1996) Media aseena ja työkaluna – Hakkereita, teknohippejä ja koneromantiikkaa uuden median verkoissa. Teoksessa Tarkka, Minna; Hintikka, Kari A. & Mäkelä, Asko (toim.) *Johdatus uuteen mediaan*. Helsinki: Edita.
- Keller, Laurie Smith (1992) Discovering and Doing: Science and Technology, An Introduction. Teoksessa Kirkup, Gill & Smith, Laurie (toim.) *Inventing Women. Science, Technology and Gender*. Cambridge: Polity Press in Association with the Open University, 12-32.
- Koskela, Hille (1999) Fear, Control & Space. *Geographies of Gender, Fear of Violence, and Violence*. Helsinki: Publications Instituti Geographici Universitatis Helsinginsis A 137.
- Lichtman, Judy (1998) The Cyber Sisters Club: Using the Internet to Bridge the Technology Gap with Inner City Girls. *T H E Journal*. Dec 98, Vol. 26 Issue 5.
- Lowe Benston, Margaret (1992) Women's Voices/Men's Voices: Technology as Language. Teoksessa Kirkup, Gill & Smith, Laurie (toim.) *Inventing Women. Science, Technology and Gender*. Cambridge: Polity Press in Association with the Open University, 33-41.
- Määttänen, Markus (1999) Virtuaaliväkivaltaa. *Aamulehti* 23.4.

- Nurmela, Juha (1997) *The Finns and Modern Information Technology. Report 1 of the Project 'The Finns and the Future Information Society'*. Helsinki: Statistics Finland.
- Paakkanen, Susanna (1999) *Tietotyöläiset ovat 90-luvun menestyjiä. Sosiaalinen nousu pysähtyi, vain teknologian ammattilaiset erottuvat*. Helsingin Sanomat 26.5.
- Real R. Michael (1996) *Exploring Media Culture. A Guide*. Thousand Oaks: Sage.
- Saanilahti Marja (1999) *Lasten ja nuorten muuttuva mediakulttuuri*. Tampere: Tampereen yliopisto Tiedotusopin laitos. Series B 42/1999.
- Stone, Allucquère Rosanne (1996) *The War of Desire and Technology at the Close of the Mechanical Age*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Suominen, Jaakko (1997) *Uhka bittiavaruudesta. Tietokonepelkojen kulttuurihistoriaa*. Kulttuurintutkimus 4/97.
- Turkle, Sherry (1984) *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. New York: Simon & Schuster.
- Turkle, Sherry (1995) *Life on the Screen*. New York: Simon & Schuster.
- Vehviläinen, Marja (1997) *Gender, Expertise and Information Technology*. Tampere: University of Tampere. Department of Computer Science.
- Wilhelm, Anthony (1998), *Buying into the Computer Age: A Look at the Hispanic Families*. Claremont, California: Thomas Rivera Policy Institute. <http://www.cgs.edu/inst/awl-1-1.html>.

Marja Vehviläinen

NAISTEN TIETOTEKNIKKARYHMÄ: YHTEISÖLLISESTÄ JA PAIKALLISESTA KANSALAISUUDESTA

NiceNet on: ”Marjalan naisten oma tietotekniikkapiiri, jossa tietotekniikka valjastetaan arkipäivän avuksi, työhön ja vapaa-aikaan. Opetellaan, kokeillaan, harjaannutaan, verkotutaan, kehitetään ja kehitetään. (<http://www.jns.fi/palvelut/marjala/nicenet>).” Ryhmä on kokoontunut Joensuun Marjalan kaupunginosassa Pohjois-Karjalassa, ja se on ollut luomassa jäsenilleen toiminnallista tilaa, minuuutta ja kotia – kansalaisuutta – suhteessa tietoverkkoihin ja tietotekniikkaan.

Suomalainen yhteiskunta tavoittelee – valtiovallan toimin – tietotekniikan tuomista kaikkien saataville, ja varsin pitkälle tavoite toteutuukin. Sekä naiset että miehet, naiset hieman enemmän kuin miehet, ovat käyttäneet tietotekniikkaa työpaikoilla 1980-luvulta lähtien (Lehto 1992). 1990-luvulla kirjastot, erilaiset kansalaistalot ja asukastuvat tarjoavat tilaisuuksia käyttää tietokoneita työn ulkopuolella. Kouluihin on varsinkin Etelä-Suomessa varustettu runsaasti tietokoneita. Kaikki eivät kuitenkaan yhtäläisesti käytä niitä, eivätkä edes halua käyttää (Oksman tässä kirjassa). Tietotekniikka on erityisesti nuorten miesten maailmaa niin tilastollisesti (Nurmela 1997) kuin kulttuurisestikin (esim. Vehviläinen 1996). Kotitietokoneiden ja tietoverkko-yhteyksien yleisyydessä on jo Suomessa melkoista alueellista vaihtelua (Nurmela 1997), mutta maailman mittakaavassa pääsystä verkkojen peilin taakse voivat unelmoida vain tiettyjen maanosien ja tiettyjen talouksien asukkaat (Martin 1997).

Tavoite kansalaisten yhtäläisestä pääsystä tietotekniikan käyttäjiksi näkee kansalaiset yksilöinä, joilla on ”intressinä” tietotekniikan käyttö. Ajatellaan että kun riittävästi varustetaan julkisia tiloja tietokoneilla, niin kansalaiset universaalien halun vallassa ilman muuta alkavat käyttää niitä. Yksilöllisiin intresseihin perustuva kansalaisuus jättää – esimerkiksi naisiin kohdistuvan

– rakenteellisen syrjinnän huomiotta (Ahonen 1997; Julkunen 1995; Lister 1997) ja tämä on erityisen vakava puute kun ollaan tekemisissä tietotekniikan ja verkkojen miehisten maailmojen (esim. Herring 1996; Spender 1995) kanssa.

Tavoitteeseen yhtäläisestä pääsystä tietotekniikan käyttäjiksi liittyy myös ajatus yhtenäisestä tietotekniikkakulttuurista, siitä että tietotekniikka on samaa neutraalia tekniikkaa kaikille ihmisille sukupuolesta, iästä, rodusta tai paikallisesta tilanteesta riippumatta. Se olettaa, että kaikille tilanteeseen ja asemaan katsomatta sopivat samat tietotekniikan markkinajohtajien tekniset termit (Isomäki tässä kirjassa). Se ei jätä tilaa vastadiskursseille eikä paikalliselle, vaikkapa naisten omaehtoiselle, kehittämistyölle (Aro 1997)¹. Pelkän tekniikan varassa ei synny ”omia” puheenvuoroja eikä mahdollisuutta monopolien vastustamiseen. Vaikka tavoite yhtäläisestä pääsystä on edelleen tärkeä kansalaisten oikeutena – useissa osissa maailmaa se on – niin se on myös rajoittunut.

Ruth Lister (1997) käsitteellistää kansalaisuutta yhtäältä asemana, johon liittyy laaja kirjo oikeuksia (vaikkapa pääsy tietotekniikan käyttäjäksi), ja toisaalta (mm. poliittisen osallistumisen) käytäntöinä. Kansalaisuuden kaksi puolta kietoutuvat yhteen toimijuudessa (mt., 36): ”Kansalaisuus osallistumisena ilmentää toimijuutta poliittisella areenalla, laajasti määritellen; kansalaisuus oikeuksina tekee mahdolliseksi sen, että ihmiset toimivat aktiivisina toimijoina.” Toimijuus kansalaisuuden ydinelementtinä voi viitata joko yleisesti kaikkeen toimintaan tai rajatumminkin tietoiseen poliittiseen toimintaan, mutta molemmissa tapauksissa se luo tilaa naisten – yksilönä ja ryhmänä – omille määrityksille tekniikasta. Naiset tarvitsevat ”yhtäläistä pääsyä” itseltään selvänä oikeutenaan, mutta eläessään yhteiskunnan (miehiä monesti suosivissa) sukupuolistuneissa järjestyksissä heidän täytyy myös kehittää itselleen sopivia käytäntöjä pystyäkseen osallistumaan yhteiskunnalliseen elämään. Toimijuuden mukana kansalaisuudessa painottuu myös kysymys minuudesta: subjektiviteetista ja identiteetistä.

Minuuden ja tekniikan läpikotaisesta yhteydestä kirjoittaa Sherry Turkle (1995) kirjassaan *Life on the Screen*. Hänen mukaansa sähköiset verkot muuttavat tapaamme ajatella, seksuaalisuutemme ja yhteisöjemme luonnetta, identiteettimme ydintä. Opimme astumaan peilin läpi, kuin Liisa Ihmemaahan, ja opimme elämään verkkojen keinomaailmoissa. Muut ihmiset löytyvät peilin takaa. Subjektiviteetti, toimijuus ja kansalaisuus muotoutuvat, kun ihmiset ovat yhteydessä sähköisiin verkkoihin ja muihin ihmisiin niiden kautta. Lisäksi, vaikka Turkle ei siitä juuri keskustele, verkkoja käyttävien ihmisten minuudet ovat myös ruumiillisia ja niillä on omat elämänhistoriansa paikallisesti, historiallisesti ja yhteiskunnallisesti muotoutuvissa käytännöissä. Vaikka seikkailevatkin Liisan tapaan peilin tuolla puolen, he ovat myös naisia,

miehiä, nuoria, vanhoja, maailman talouden keskuksissa tai laita-alueilla eläviä ihmisiä. Verkot tai tietokoneet ovat sinällään merkityksettömiä, elleivät paikallisissa tilanteissaan elävät ihmiset – tai yleisemmin toimijat – tulkitse niitä tai tuota niiden avulla uusia merkityksiä².

Olennaista ihmisten oman toiminnan ja luovuuden kannalta on se, kuinka he pystyvät yhdistämään verkkoja ja tekniikkaa paikalliseen tilanteeseensa – paikallisen tilanteen, ruumiillisuutensa ja näihin liittyvien erojen lähtökohdista. Kansalaisuuden käytännöissä olisi oltava tilaa tilanteisille ja paikallisille eroille, laajoille yhteiskunnallisille järjestelmille sekä ihmisten toiminnalle näiden yhdistämiseksi (vrt. Lister 1997). Kun nämä jäävät tunnistamatta sekä verkoissa ”surfailun” että yksilöiden ”intresseihin” perustuvissa kansalaisuuden käytännöissä, on aika tarkastella toimijuutta paikallisissa ryhmissä, jotka ovat osana laajempia yhteiskunnallisia maailmoja.

Tutkimukseni lähtökohtana on naisten tietotekniikkaryhmä NiceNet³. Ryhmä on kokoontunut Pohjois-Karjalassa, jossa alueviranomaiset ovat maakunnan suuren työttömyyden (20% ja paikoin jopa 25%) ja pitkien välimatkojen takia kehittäneet tietotekniikan käyttöä muuntaakseen syrjäisyyden voimavaraksi (vrt. Pohjois-Karjalan liiton tietostrategia vuodelta 1996: hyvää elämää kauniissa ja terveellisessä ympäristössä). Samalla – Pohjois-Karjala on osa pohjoismaista hyvinvointivaltiota – kannetaan huolta kansalaisten syrjäytymisestä. Alueella on runsaasti tietoyhteiskunnan kansalaisuutta korostavia kehittämisprojekteja (Cronberg tässä kirjassa, Tuuva & Uotinen tässä kirjassa). Haastattelen ja havainnoin mm. Joensuun kaupungin (noin 50 000 asukasta) asukastuvilla ja kansalaistalolla, joissa on mahdollisuudet tietoverkkojen käyttöön. Olen haastatellut Marjalan kaupunginosan (noin 800 asukasta) – jossa NiceNet kokoontuu – tietotekniikkaryhmään osallistuneita, asukastupaa ylläpitäviä sosiaalityöntekijöitä, mikrotukihenkilöä ja kaupungin suunnittelijoita. Olen myös kerännyt ryhmän kotisivuja ja pöytäkirjoja sekä asuinalueeseen, kaupunkiin ja maakuntaan liittyviä tietoyhteiskuntaa käsitteleviä tekstejä. Marjalan asukastupaa koskevaa aineisto kuvaa aikaa vuoden 1996 syksystä kevääseen 1998.

Analyysiäni ovat virittäneet ennen muuta Donna Harawayn (1991) ja Kathy Fergusonin (1993) käsitykset yhteiskunnallisiin suhteisiin paikantuvasta minuudesta yhtä aikaa paikallisena ja ruumiillisena ja (maailmallisen) tekstuaalisena, jopa teknisenä. Ajattelen minää toiminnallisena subjektina, joka määrittelee itseään ja omaa toimintaansa yhteiskunnassa. Toiminnallinen subjekti muistuttaa Nira Yuval-Davisin (1997) kansalaisuutta monikerroksisena konstruktiona, joka liittyy ihmisten jäsenyyteen monenlaisissa yhteisöissä – paikallisissa, etnisissä, kansallisissa ja ylikansallisissa, ja toisaalta perheessä, siviiliyhteiskunnassa ja suhteessa valtioon. Yhteisöt antavat mahdollisuuden tunteeseen Meistä, mutta ne myös sulkevat ulkopuolelleen, hyl-

käävät (Griffiths 1995). Katson, minkälaisiin yhteisöihin naisten kotisivuilla viitataan ja minkälaista toiseutta kohdataan olettaen, että yhteisöt jäsentyvät myös sosiaalisessa tilassa ja paikassa (Paasi 1996).

Etsin kansalaisuutta, jossa on tilaa naisten aktiivisille tietotekniikan määrittäyksille. Olen kiinnostunut naisten ryhmässään määrittämästä toiminnallisesta tilasta, ja sen muotoutumisesta paikallisen tilanteen ja maailmallisen tekniikan, yhteisöjen ja laajemmin yhteiskunnan välimaastossa. Lähtökohتانani ovat konkreettiset arjen käytännöt ja ihmisten toiminta. Etsin naisryhmän toiminnan mahdolliseksi tehneitä tekstuaalisia ja yhteiskunnallisia suhteita ja toimia (vrt. Smith 1990). Pohdin naisten mahdollisuutta luoda kotia verkkoihin; toisaalta mahdollisuutta muuttaa vallitsevia verkkojen käytäntöjä, toisaalta sitä miten naisten ryhmä tarjoaa kulttuurista tilaa vaihtoehtojen kehittämiseksi, sille että otetaan vastuuta paikallisen ja teknisen maailman kamppailusta ja rajojen luomisesta (vrt. Haraway 1991).

NiceNet – naisten ryhmässä tietotekniikkaa

Joensuun Marjalan kaupunginosan asukastuvalla on vuosina 1997-1998 toiminut NiceNet ryhmä⁴, jossa naiset tutustuvat – ”kehittävät ja kehittyvät” – tietotekniikkaan oman arkipäivänsä lähtökohdista. Kesällä on tehty mehupullojen etikettejä ja joulun alla joulukortteja. Internet-sivuilta etsitään (ja löydetään hyvin asiantuntevasti) tietoja vaikkapa lastenhoitoon.

Sari, 36 vuotta, kolmen lapsen äiti, kertoo haastattelussa:

”Haluan olla kotona niin kauan kuin lapset ovat pieniä. Teen töitä (kosmetiikan esittelyä mm.) kun lapset nukkuu... NiceNetissä olen oppinut tekemään työssä tarvittavat kirjeet, rekisterit ja ajanvarauskirjat tietokoneella. Kotona on tietokone, miehen hankkima, tyttöjen peleihin. En kuitenkaan ensin keksinyt, että voisin itse käyttää sitä, vasta NiceNetissä opin näkemään tarpeen.”

NiceNet syntyi, kun Ritva, Marjalan asukas, osallistui asukastuvalla järjestettyyn tietotekniikkailtaan. Oltuaan ainoa naispuolinen osanottaja hän halusi koota nimenomaan naisista koostuvan ryhmän. Hän pyysi mukaansa lähitöllä asuvaa Saria, ja kaksin naiset istuivat koneella. Ritva, joka käyttää tietokoneita työssään opasti Saria alkuun, ja Sari näki että tietokone soveltui arkiasiareisiin, mm. kirjeiden kirjoittamiseen. Asukastuvan mikrotukihenkilön avustuksella koneella saatettiin istua viisikin tuntia. Parin kuukauden kuluttua naisten tietotekniikkailtoja mainostettiin asuinalueen lennäkissä, ja heinäkuussa 1997 asukastuvalle kokoontui 5-7 naisen ryhmä. Sari kertoo:

”Minulta kysyttiin, että mitäs sinä siellä teet? Oletkos käyttänyt koneita? Ja enhän minä ollut, silloin muutkin saattoivat tulla vaikkeivät käyttäneet... Ensin tehtiin säilöntäetikettejä. Kukin sai sanoa, että mitä halusi tehtäväksi. Ryhmä kokoontui alkuun kahden viikon välein.”

”NiceNetissä puhutaan monista muistakin asioista”. Tietotekniikkaryhmässä syntyy yhteisöllisyyttä, jota uudella asuinalueella ei muuten juuri esiinny. Tietotekniikan opiskelu on hyväksyttävä syy tulla asukastuvalle yhä uudelleen ja siinä samalla oppii tuntemaan naapurustossa asuvia ihmisiä sekä saa tilaisuuden puhua niin asumiseen kuin muihinkin elämäntilanteisiin liittyvistä asioista. Vaihtuvuus kaupungin vuokratiloissa on hyvin suurta, eikä tuttavuutta synny ilman erityisiä projekteja.

NiceNetissä kukin saa esittää toivomuksiaan opintoiltojen aiheeksi. Vaikka Ritva kutsui ryhmän kokoon, ei ryhmällä ole ollut varsinaisesti vetäjää. Tietotekniikkaan liittyvissä pulmatilanteissa on pyydetty apua mikrotukihenkilöltä tai ”muilta asuinalueen mukavilta miehiltä (NiceNetin pöytäkirja)”, mutta aina niin että ryhmä on kysynyt ja mikrotukihenkilö on pyrkinyt vastaamaan tehtyyn kysymykseen. Mikrotukihenkilö ei ole toiminut vetäjänä eikä opettajana. NiceNet-ryhmä on ollut muodoltaan perinteinen naisliikkeen sisaruuteen perustuva ryhmä (vrt. Italian 1991). Toiset ”sisarista” saattavat olla tietävämpiä kuin toiset, kaksi ryhmäläistä tunsikin koneita ennestään työnsä kautta ja he ovat pystyneet auttamaan ”toisia sisaria”, mutta tietämys ei ole tehnyt heistä vetäjiä tai hierarkiassa ylempiä. Opiskelun kulusta ryhmäläiset ovat neuvotelleet yhdessä huolehtien siitä, ettei kukaan tunne itseään yhteisön hylkäämäksi (vrt. Griffiths 1995). Ryhmä on laatinut pöytäkirjoja, jotta poissa olleet pysyvät mukana toiminnassa, ja kokoontumisissa mainitaan usein myös poissa olleiden nimet.

Opiskelu naisten ryhmässä on ollut varsin erilaista kuin vastaavissa asukastuvan yleisissä tietotekniikkailloissa, joissa on edelleenkin käynyt vain miehiä. Näin vakuuttavat sekä Sari että mikrotukihenkilö. Miesten ryhmässä ”mennään heti tekniikkaan”, kun taas NiceNetissä Saria kiinnostaa erityisesti se kuinka asiat tehdään, ei tekniikka sinänsä. NiceNetin ohjelmaan on kuulunut hyvin konkreettisia tehtäviä: säilöntäetiketit, ruokaohjeet (tallennusta ja hakua webistä), joulukortit, kotisivut vaihtotoreineen. Etikettien tekemistä, webissä surfailua ja laitteiden käyttöä varten on laadittu hyvin yksityiskohtaiset (yli 40 askeltakin) ohjeet. Sari on huomannut, että mikrotukihenkilö puhuu aivan eri tavalla hänelle ja hänen miehelleen.

Globaali tekniikka on vierasta kieltä kaikille muille paitsi pienelle joukolle keskiluokkaisia valkoisia miehiä Yhdysvalloissa, mutta yksi erityisen suuri jako käydään juuri sukupuolten kesken. Pojat ja miehet oppivat tietotekniikan sormiinsa ja uniinsa ja pystyvät muovaamaan sitä niistä lähtien. Naisille

tietotekniikka jää – ehkä hyvin hallitun – vieraan kielen asemaan (vrt. Kristeva 1991; Nurmela 1997). Asukastuvan naisryhmässä tietotekniikkaa voidaan määrittää omista, paikallisen kulttuurin ja ruumiillisen tilanteen lähtökohdista.

Sukupuoliero tietotekniikkaryhmissä on yhteydessä konkreettisiin elämäntilanteisiin. Naiset valitsevat aiheita oman elämänpiirinsä lähtökohdista. Samalla he ovat luomassa – edes vähäisessä määrin – vaihtoehtoista tapaa oppia ja käyttäen tietotekniikkaa, he ovat luomassa sukupuoliero tietotekniikan ja tietoverkkojen maailmaan. Sen sijaan sitä että ”perimmäisen” tietotekniikan asiantuntemuksen uskottiin olevan ”mukavilla miehillä” ei ryhmässä kyseenalaistettu.

Kotisivut – julkisesti määritelty toimijuus ja minuus

Kotisivut ovat tekstejä, joista voidaan lukea tekijöidensä itsemäärittämiä, ”omia kuvia” ja niihin sisältyviä toiminnallisia tiloja kansalaisuuden ilmentyminä. NiceNet-ryhmällä on kotisivu ja lisäksi useilla ryhmäläisistä on omat kotisivut. Ryhmän sivulla (<http://www.jns.fi/palvelut/marjala/Nicenet/lomanice.ht>) poseeraa yhteiskuvassa joukko hymyileviä naisia. Ryhmän painike ?Nice? paikantuu yhdeksi monien ryhmäläisille tärkeiden painikkeiden joukkoon: Kauppa, Pankit, Töitä, Marjala (kotikaupunginosa), Nuorten IRQ, Nokis (North Karelia Towards Information Society -kehittämiprojekti), Jelli (järjestöjen yhteinen palvelujärjestelmä) ja Hyvää. Lisäksi sivulla on liittymiä paikallisiin, kansallisiin ja eurooppalaisiin päättäjiin ja toimijoihin, erityisesti naisjärjestöihin ja tasa-arvoviranomaisiin, ja sieltä pääsee myös Kuvataiteisiin, Matkoille, Makupaloihin, Kirjastoon ja Kauniiden ja Rohkeiden sivuille.

Seuraavalla tasolla (<http://www.jns.fi/palvelut/marjala/nicenet/nicenet.ht>) ?Nice? esittäytyy toimintaideoineen (ks. artikkelin alku) ja ryhmän jäsenten nimineen. Sivulla ylläpidetään myös ilmoitustaulua ja kirpputoria. Sieltä voi lähettää palautetta ryhmälle ja sieltä löytyy ruokavinkkejä. Sieltä pääsee useimpien ryhmäläisten yhteystietoihin, joista edelleen löytyvät yksittäisten ryhmäläisten kotisivut.

Kotisivuillaan ryhmäläiset esittelevät omia harrastuksiaan (käsitöitä, ulkoilua, liikuntaa, leipomista, elokuvia ja musiikkia), perhettään (onko vai eikö ole, lapset, kumppanit), lemmikkieläimiään sekä suhdettaan tietotekniikkaan (”Olen kiinnostunut tällä hetkellä näistä Atk-alan suomista antimista ja mahdollisuuksista, koska näitä taitoja tarvitaan nykyisin lähes tulkoon joka ammattialalla. Olen ollut käyttäjä lähes kymmenen vuotta, mutta se oli aika kapea alaista toimintaa.”). Samalla he kuvaavat itseään tiettyjä

taitoja omaavina koulutettuina työntekijöinä ja kansalaisina ("Olen myös Kauneudenhoitoasioihin perehtynyt ja työskennellyt alalla reilut viisi vuotta, jos haluat opastusta ja ihon-hoitoa."). Sivuilta löytyy myös yhteyksiä palveluihin, joita halutaan välittää verkoissa, erityisesti resepteihin ja viineihin.

Ryhmäläiset esittelevät itseään tarkasti lähiympäristöönsä paikantaen. Kerrotaan asuinpaikka, perheenjäsenet, ystävät, mieluisat harrastukset ja taidot lähiympäristössä toimimiseksi. Erityisesti korostetaan leipomista ja ruuanlaittoa, arkista huolenpitoa itsestä ja läheisistä. Verkkoihin astutaan vahvasti omasta paikallisesta asemasta käsin konkreettisina, elävinä ihmisinä.

Kotisivuilta löytyy jälkiä minuudesta, jossa paikallinen ja tilanteinen käy vuoropuhelua maailmallisen tietoverkon kanssa (vrt. Haraway 1991). Monilla ryhmäläisistä on liittymiä sekä paikalliseen perheeseen ja asuinalueeseen että kansallisiin ja kansainvälisiin palveluihin. Ryhmän yhdessä mietityllä kotisivulla vuoropuhelu näkyy selkeimmin. Mukana on toisaalta monipuolinen kuvaus paikallisesta toimintatilasta, asuinalueesta, työpaikoista, kaupasta ja pankeista. Toisaalta ryhmän sivulta päästään asioimaan maakunnallisten ja kansallisten päättäjien kanssa, aina europarlamentaarikkojen luokse asti, ja päästään varaamaan matkoja toiselle puolelle maailmaa. "Maailmalliset" pulut jäsenyivät naisten elämänpiiristä käsin.

Kodin (vrt. Star 1996) tai oman paikan luomiseksi tietoverkkojen maailmassa – verkkoihin hajoamisen ja koneisiin sekoittumisen, tai paikattomuuden, rinnalla – tarvitaan vahvaa paikallisuuden, ruumiillisuuden ja tilanteisuuden läsnäoloa. Manuel Castells (1997, 358) puhuu vastarinnan yhteisöistä, jotka "puolustavat tilaansa ja paikkojaan sitä virtojen tilan paikatonta logiikkaa vastaan, joka on luonteenomaista informaatioajan yhteiskunnalliselle hallinnalle". Paikallisen artikuloimiseen tarvitaan – yhä uudelleen määrittyvää – yhteyttä ihmisiin, joilla on yhteisiä ruumiin tai paikallisuuden kokemuksia (vrt. Ferguson 1993, Yuval-Davis 1997). Paikalliselle on vaikea antaa tilaa, kun kohtaa tietoverkkojen maailmaa yksilönä, erillään muista, jotka jakavat samaa paikallisuutta, ja erityisen vaikeaa on artikuloida suhdetta paikallisen ja maailmallisen välissä. NiceNet-ryhmä toimii yhteisönä, jossa tätä pystytään tekemään. Sen lisäksi että yksittäisten ryhmäläisten kotisivuilla kerrotaan perheestä ja ystäväistä, esiinnyttään NiceNetin yhteisillä sivuilla yhteisönä, ryhmänä, joka on suhteessa monenlaisiin muihin yhteisöihin.

Yuval-Davisin (1997) hahmottelemasta kolmesta kansalaisuuden alueesta – perhe, siviiliyhteiskunta ja valtio – yhteisillä sivuilla ovat läsnä erityisesti siviiliyhteiskunta ja valtio, mutta niissä näkyy yhtymäkohtia myös vapaa-aikaan ja perheisiin. Yksittäisillä kotisivuilla tärkeällä sijalla ovat perhe ja naisten toiminta siviiliyhteiskunnassa. Suomalaiset naiset osallistuvat työelämään ja koulutukseen – arkiseen toimintaan siviiliyhteiskunnassa. Ryh-

män merkitys näyttäisi olevan tärkeä erityisesti, kun naiskansalaiset luovat yhteyttä valtioon. Ryhmässä ollaan kuin välitilassa oman yksityisen elinpiiriin ja julkisuudessa puhumisen välissä: on mahdollista katsoa sekä perheen yhteisöjen että valtion tai siviiliyhteiskunnan julkisten yhteisöjen suuntaan ja on mahdollista laajentaa toiminnan tilaa, luoda kokonaisvaltaista, myös poliittista, minuutta.

NiceNetin Oma Huone – asukastupa, verkostot ja hallinnon käytännöt

Nainen ei voi kirjoittaa, ellei hänellä ole omaa huonetta ja omaa rahaa, Virginia Woolfin sanoin, ja sama pätee myös naisryhmään. Ensimmäinen edellytys NiceNetin toiminnalle on ollut kaupunginosan asukastupa, asukkaille tarkoitettu kokoontumistila. Päivällä ovet ovat auki ja illalla avaimen voi noutaa läheiseltä kioskilta. Asukastupa on kalustettu viihtyisästi ja siellä on kolme verkkoon kytkettyä tietokonetta asukkaiden käytössä.

Pelkät koneet eivät kuitenkaan yksin riitä. Niitä käytettiin vasta, kun kaupungin sosiaalityöntekijä aloitti toimintansa asukastuvalla. Sosiaalityötä tehdessään, ratkoessaan usein työttömien asiakkaidensa elämään liittyviä ongelmia ja selvittäessään näiden oikeutusta taloudelliseen tukeen, sosiaalityöntekijä samalla näki alueen asukkaiden arjen kokonaistilanteen: ”Kahvia keitettiin ja puhuttiin, miehiäkin, jotka tavallisesti eivät tule, tuli puhumaan asioista. Kuulin mitä tarvitaan.” Hän kutsui asukkaita luomaan toimintaa asukastuvalla ja kutsui mukaan jo perustettuun toimintaan. Hän kertoi ”koordinoineensa käytäntöön, niin että asukkaat tulivat toimijoiksi”. Alueella, jossa vaihtuvuus oli jatkuvasti suurta (sosiaalityöntekijän mukaan 38 % asukkaista muuttanut muutaman vuoden aikana), ”tarvitaan tietoa uusille ihmisille”, ja asukastuvalla riitti toimintaa joka illalle. Asukastuvalla kokoontui vuonna 1997 mm. tietotekniikkaryhmiä miehille (kaikille avoin!), naisille, nuorille ja lapsille.

Sosiaalityöntekijä kuului kaupunginosan toiminnallisuudesta vastaavaan Marjalan monipalveluhanke -ryhmään (osin EU:n rahoittamaa Pohjois-Karjalan sosiaalitekniikan kehittämisprojektia 1995-1999). Ryhmä koostui eri alojen asiantuntijoista (mm. nuorisotyö, terveydenhoito, asemakaavoitus, päivähoito, kirkon diagonityö, sosiaalityö) ja asukkaista ja se oli kokonaisuudessaan osallistunut koulutuskokeiluun, jossa ”(t)avoitteena oli kehittää uusia verkostomaisia toimintatapoja hyvinvointipalveluissa ja tuen tuottamisessa (Kinnunen et al. 1998)”⁵. ”Ryhmässä harjoiteltiin asukkaiden kanssa toimimista.. järjestelmän välissä, asukkaiden rinnalla: ei virkamiehinä kuten

ennen (ryhmän jäsenen haastattelu)”. Marjalan suunnittelun erityistavoitteena on ollut luoda kaupunkia kaikille, esteetöntä ympäristöä fyysisen ympäristön, palvelujen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen (mukaan lukien sähköiset verkot) mielessä (Savela 1998).

Ryhmä järjesti asukastuvalle mikrotukihenkilön avustamaan sekä yksittäisten ihmisten että ryhmien tietotekniikan käyttöä. Sosiaalityöntekijä löysi asukkaiden keskuudesta sopivan henkilön. Samoin ryhmä hankki laitteita ja kokeilukäyttöön ohjelmia ja palveluita: Marjalassa etäostosten tekoa olivat kokeilemassa perheenemännät, kun lähikauppaan matkaa kertyi kaksi kilometriä. ”Tietoverkot voivat ehkä avata Marjalan maailmaan, ettei siitä tule slummiä.” (Marjala-ryhmän jäsenen haastattelu).

Pohjois-Karjalan liiton tietostrategia vuodelta 1996 korostaa kansalaisten aktiivisuutta. Maakunnan päättäjät ja asiantuntijat saavat maakuntaliiton ohjaamana tietoa tietoyhteiskunnan kehittämisen tavoista ja tietotekniikan sosiaalisen muokkauksen tarpeellisuudesta (esim. Cronberg, Itä-Suomen tietoyhteiskuntaforum toukokuussa 1998, ks. myös tässä kirjassa): tietotekniikkaa luodaan ihmisten toimesta, ihmisten ja tekniikan vuorovaikutuksessa, eikä missään tapauksessa pelkästään tekniikan termein. Maakunnan päälehdessä *Karjalaisessa* on usein tietoyhteiskunta uutisia. Tietoyhteiskunta ja sen kansalaislähtöiset kokeilut näyttävät olevan jokapäiväistä julkista puhetta Pohjois-Karjalassa, ja Marjala näyttäytyy yhtenä edelläkävijäprojektina monien muiden projektien joukossa (mm. Helsingin Sanomat 27.1.1998, Karjalainen 9.5.1998). NiceNet-ryhmäkin on ollut esillä sekä paikallisissa että valtakunnallisissa lehdissä ja paikallisessa radiossa. Vaikka hallinnosta saattaa löytyä toimijoita, jotka vastustavat tai eivät piittaa kokeiluista, on kokeiluille olemassa myös selvä diskursiivinen tila, johon liittyy mahdollisuus taloudellisten resurssien hankintaan sekä maakunnallisista että Euroopan yhteisön lähteistä. Hankkeet on toki osattava muotoilla Euroopan yhteisön toivomalla tavalla, rahoituksen ehdot vaikuttavat paikallisiin päättäjiin, mutta siitä puhuminen kuuluu toiseen tarinaan.

Aktiivisesti tietotekniikkaa opiskeleva ja kehittävä naisten ryhmä ei ole onnellista sattumaa vaan perustuu monenlaiseen pohjustavaan toimintaan: hyvinvoinnin verkostoihin, kansalaislähtöiseen tietoyhteiskuntastrategiaan ja asukastuvan palveluihin (tila, laitteet ja henkilökohtainen tuki). Asukastupa näyttää olevan paikka, jossa kehitetään uudenlaista väli tilaa, uudenlaista toimintaa ja jopa uudenlaista kansalaisuutta (vrt. Karjalainen & Virtanen 1997).

Tietotekniikan ryhmissä asukkaat tutustuvat toisiinsa ja kehittävät alueellista yhteisöllisyyttä. Naiset NiceNet-ryhmässä vaihtavat samalla kuulumisia ja selviytymiskeinoja arjen käytäntöihin⁶. Hyvinvointivaltiota tarvitaan resurssien antajana ja perustoimeentulon takaajana, mutta myös asukkaiden

oman aktiivisuuden käyntiin tuuppijana ja tukijana. Naisten oma ryhmä syntyi aktiivisen asukkaan toimesta, mutta ryhmä saattoi syntyä vain asukastuvan yhteyteen. Asukastupa ja hyvinvoinnin verkostot ovat luomassa tilaa paikalliseen kulttuuriin perustuvalla minuuden ja kansalaisuuden määrittelylle.

Koti Verkoissa? – sukupuolesta ja kansalaisuudesta

Susan Leigh Star (1996) lukee kreikkalaisia ja roomalaisia kodin jumalia: koti on jotakin mikä on itsestään selvää, mikä taustalla olevana kannattelee muuta elämää; joka mukavasti jäsentyy tiettyihin paikkoihin, laatikostoihin ja kaappeihin, tehden paikasta turvallisen ja ravitsevan; kotia on puolustettava ja siitä on huolehdittava, usein julkisesti, valtion ja kirkon sääntöjen mukaan. Koti on tila, joka viittaa sekä kansalaisoikeuksiin (jotka tekevät toimijuuden mahdolliseksi) että kansalaisuuden käytäntöihin, aktiiviseen osallistumiseen yhteiskunnassa.

Minkälainen on naisten koti, naisten toiminnallinen tila (vaikkapa Suomen itäisimmässä maakunnassa Pohjois-Karjalassa) tietoyhteiskunnassa, jossa elektroniset verkot risteävät arkeen joka suunnalta? Verkot ja tietotekniikka eivät ehkä sinänsä ole naisten elämän keskiössä, mutta ne kietoutuvat heidän kansalaisuuteensa heidän olemisessaan ja toiminnassaan (vrt. Lister 1997, 41). Verkot ja tietotekniikka ovat tärkeä kansalaisoikeus, joka antaa mahdollisuuden naisten toimijuudelle, mikäli naiset pystyvät asuttamaan niitä kotinaan. Onko NiceNetin kaltainen ryhmä tila, jossa verkot ovat turvallisuutta ja ravintoa antavia laatikostoja ja kaapistoja, itsestään selvästi taustalla muuta elämää tukevana, sen sijaan että tietoverkot aiheuttaisivat enemmän kodittomuutta (vrt. Spender 1995) – sitä, ettei pysty luomaan tilaa omista lähtökohdistaan?

Jo kysymys verkkojen itsestänselvyydestä ja vain ”taustalla muun elämän kannattelusta” on vaikea naisten elämän yhteydessä. Verkkojen aikakaudella sukupuolen, minuuden ja tekniikan suhde on määriteltävissä uudelleen ja tämä luo tilaa monenlaisille vaihtoehdoille sekä antaa naisille ja vähemmistöille mahdollisuuden määrittää itseään uusin tavoin (esim. Stone 1995). Toisaalta tietotekniikan asiantuntijuus liittyy selkeästi miehiseen identiteettiin ja yhteiskunnan ja tekniikan miehiset järjestykset periytyvät Internetiin (Herring 1996; Spender 1995). Kun miehinen identiteetti säilyttää vallitsevan asemansa, merkitsee identiteettien monimuotoisuus helposti sitä, että naisten identiteettiin nivoutuu miesten lähtökohdista luotua tekniikkaa. On vaikea nähdä kuinka miesten lähtökohdista luotu tekniikka voisi vetäytyä taustalle huomaamattoman helpoksi naisten elämässä. Tämä ambivalenssi

säilyi NiceNetissä. Ongelmakohdissa turvaututtiin – kuten ainakin vieraalla maalla – asukastuvan miehiin.

Tietoverkkojen määrittäminen turvallisiksi (mahdollisuus luoda tekniikka omin termein) tai kotiväkivallan sijoiksi tapahtuu usein verkon ulkopuolella. Kun tietotekniikan maailma on rakenteisesti miesten hallitsemaa, edellyttää naisten toimijuus niissä välttämättä vastustamista: naisten on rakennettava ”omia huoneita” verkkoihin. Ruth Lister (1997) kirjoittaa luovista vastarinnan toimista ja itsetunnosta, jota siihen tarvitaan ja Manuel Castells (1997) taas vastustamisesta

jota synnyttävät huonosti arvostetuissa asemissa ja olosuhteissa olevat ja/tai hallinnan logiikan leimaamat toimijat rakentamalla vastustamisen ja eloonjäämisen kaivantaja suhteessa vallitseviin yhteiskunnan instituutioihin erilaisen tai vastakohtaisten periaatteiden pohjalta... (Vastustamisen projekteilla naiset rakentavat) uutta identiteettiä, joka määrittelee uudelleen heidän asemansa yhteiskunnassa, etsien samalla muutosta kaikinpuoliseen yhteiskunnalliseen rakenteeseen.

Turvallinen toimijuus sähköisissä verkoissa liittyy ryhmien ja yhteisöjen käytäntöihin sekä syviin minuuden prosesseihin.

NiceNetissä toimittiin erilailla kuin miesten ”yleisessä” ryhmässä ja samalla naiset määrittivät itseään kotisivuilla ja yhteisissä puheissa. He muodostivat uudenlaisen yhteisöllisen tilan, ”meidän oman” ryhmän, jossa naisten ei tarvinnut tuntea itseään Toisiksi kuten miesten tietotekniikkaryhmässä, ja uudenlaisia tietotekniikan käytäntöjä, jotka haastoivat tietotekniikan miehistä kulttuuria. Vastustamisen, muutoksen ja identiteetin projektit kohtasivat samoissa käytännöissä.

Toimijuus naisten tietotekniikkaryhmässä merkitsee tilanteista ja paikallista kansalaisuutta. Kansalaisuus perustuu pikemmin identiteetti prosessiin kuin intresseihin. Identiteetti prosessit jäsentyvät hyvinvointivaltion kautta, mutta ensisijaisesti – ihmisten subjektiivisena kokemuksena – identiteetti perustuu ajassa ja paikassa elävien ihmisten tilanteisiin liittoutumiin (Ferguson 1993; Pulkkinen 1996; Lister 1997). Tietoyhteiskunnan naiskansalaisuutta luodaan naapurustoissa, naisprojekteissa ja maaseudun naisjärjestöissä. Kansalaisuutta luodaan arjen käytäntöjen ja tilanteisten toimijoiden lähtökohdista (Gherardi 1995; Turner 1993).

Tilanteisuus ja paikallisuus eivät Pohjois-Karjalassa merkitse postmodernia irrallisuutta ja yhä uudestaan ja uudestaan tapahtuvaa ryhmittymistä identiteetin eri fragmenttien ympärille (Ferguson 1993), vaan paikallisuus on monasti hyvin pysyvää. Joissakin kaupunginosissa asukkaat vaihtuvat ja tietotekniikan ryhmä saattaa olla merkittävää yhteisöllisyyttä. Kylissä taas asuk-

kaat ja ryhmät pysyvät samoina. Molemmissa on pitkäaikaista työttömyyttä ja alueelta pois muutttoa. Nämä kaikki ovat läsnä tilanteisessa kansalaisuudessa.

Asukastupa on kodin laajentuma monille asukkaille ja siellä saatetaan luoda kotia myös oman ja verkkojen ”vieraan” välimaastossa. NiceNetissä on lähdetty liikkeelle naisten arkipäivän tilanteista ja ”verkkojen kotona” on saatettu yhteisön turvin liikkua turvallisesti. Yhteisössä on määritetty kotia suhteessa koneisiin ja tehty – reseptein! – verkkojen koti arkea ravitsevaksi paikaksi. Sen sijaan kodin julkiseen puolustamiseen hyvinvoinnin verkostojen tuki on ollut ensisijaisen tärkeä. Se on avustanut asukastuvan perustamisessa sekä tietokoneiden ja mikrotukihenkilön hankkimisessa. Paikallisuuden artikulointi ja käytännöt saivat vahvistusta erilaisista tukiprosesseista. Suomalaisessa yhteiskunnassa tuki näyttäisi liittyvän valtioon ja kuntaan, mutta monissa muissa maissa esimerkiksi NGO-ryhmiin.

Uudenlaista kansalaisuutta leimaavat välitilat ja yhteisöt, naisryhmät sekä välitiloissa kohtaavat verkostot. Niissä myös kodin julkinen puolustaminen näyttää olevan mahdollista. NiceNet-ryhmän yhteydet valtioon ja erilaisiin julkisiin toimijoihin lisääntyivät huomattavasti yksittäisiin ryhmäläisiin verrattuna. Ilman välitiloja ja yhteisöjä lähes kaikki NiceNetin naiset olisivat jääneet miesten hallitseman tietotekniikan ulkopuolelle. Pelkkä koneiden saatavillaolo, oikeus yhtäläiseen pääsyyn tietokoneiden äärelle, ei olisi riittänyt käynnistämään ryhmää, ja Turklen viehättävä visio peilin taakse astumisesta olisi jäänyt monilta naisilta näkemättä.

Paikantuva minuus NiceNetin kotisivuilla luo uudenlaista tietotekniikan kulttuuria. Tietotekniikassa on yhtä aikaa läsnä matemaattisen logiikan maailmaa ja ihmisten yhteiskunnallisia käytäntöjä ja kulttuuria. Vallitseva lähestymistapa suomalaisessa keskustelussa on keskittynyt etupäässä tekniikan ei-inhimilliseen, logiikan lakien mukaiseen puoleen (Eriksson tässä kirjassa, Isomäki tässä kirjassa). Tässä objektiivisen totuuden maailmassa ei yksittäisten ihmisten lähtökohdilla ja näkökulmilla ole merkitystä. Johdonmukaisesti tämän kanssa ei myöskään kotisivulla ole tarpeen kuvailla omaa konkreettista tilannettaan, vaan riittää, että pannaan esille ne toiminnot, joita verkoissa halutaan tehdä. Kun tekniikka nähdään myös yhteiskunnallisena toimintana (esim. Cronberg 1997; Scarbrough & Corbett 1992), on paikka josta verkkoihin astutaan ja josta verkkoihin kirjoitetaan, tärkeässä asemassa. Yhteiskunnallinen toiminta muotoutuu konkreettisissa paikoissa ja konkreettisten ihmisten tekemänä.

Naisten ja naisryhmien tietotekniikkakäytännöt, mm. paikantavat kotisivut⁷, ovat murtamassa tekniikan inhimillisestä erottavaa suurta jakoa (Lykke 1996) ja tekniikkaa pelkästään logiikan lakeina tarkastelevaa lähestymistapaa ja ovat näin rakentamassa uudenlaista tekniikan yhteiskunnallisen muo-

toutumisen kulttuuria. Siinä on tilaa eroille ja paikalliselle tiedolle (vrt. Wise 1997), erilaisille kodeille verkoissa ja aktiiviselle kansalaisuudelle.

Vallitsevien käytäntöjen purkamista voitaisiin jatkaa vielä tästäkin. Tekniikan asiantuntijuuden ja miessukupuolen saumaton liitos (Wajcman 1991) jäi NiceNetissä loppuun saakka pohtimatta: naiset turvautuivat viime kädessä naapuruston ”mukaviin miehiin”. Asiantuntijuussuhteiden murtaminen on vaikea haaste ja saattaa olla, että NiceNetissä olisi tarvittu vetäjää juuri sitä varten, niin ristiriitainen kuin vetäjän ja ”sisarten” suhde toisaalta onkin. Lisäksi voitaisiin, esimerkiksi, luoda yhteyksiä kolmannen maailman naiseihin. Tietotekniikassa on mukana ikäviä maailmanlaajuisia työnjakoja ja ympäristökysymyksiä sekä kulttuurista hallintaa. Niihin liittyvän Toiseuden esille tuominen, pohtiminen ja purkaminen kuuluvat kriittiseen kansalaisuuteen.

Artikkeli on syntynyt Suomen Akatemian tutkijatohtorin virassa sekä projektissa 37201 ”Mobile Boundaries of the Information Society: Restructuring Practices of Working Life”.

Viitteet

- 1 Kanadassa *Building the Information Society: Moving Canada into the 21st Century* (Balka 1997) yhdistää erot, erityisesti sukupuolieron, tietämyksessä ajatukseen yhtäläisestä pääsystä tekniikkaan.
- 2 Ajattelen tietotekniikkaa yhtenä modernin maailman tekstuaalisuuksista (vrt. Smith 1990). Tietotekniikan tekstejä ovat artefaktit, tietokonelaitteet, ohjelmat ja verkoissa välittyvät viestit, sekä tietotekniikasta käyty keskustelu. Ihmiset tuottavat ja tulkitsevat niitä yhteiskunnallisesti järjestyneessä toiminnassa. Tulkintaan ja tuottamiseen liittyy tietämystä ja merkityksiä tietotekniikasta. Tekstit, tietämys ja yhteiskunnallinen järjestys kietoutuvat yhteen.
- 3 Marjalan NiceNettiä tutkii myös Tiina Joutsenvaara sosiologian pro gradu -työnään ja osasta havaintoja olen keskustellut hänen kanssaan.
- 4 Englannin sana ’Nice’, mukava, ääntyy samalla tavalla kuin suomen kielen sana ’nais’. Kyse on siis naisten mukavasta tietotekniikkaryhmästä.
- 5 Verkostoilla ajatellaan tiettyjä tarkkaan mietittyjä toimintatapoja: ”Verkosto on hallinnollista ohjausta ja/tai markkinamekanismia täydentäviä yhteistoimintaja vaihtosuhteita, jotka perustuvat vapaaehtoisuuteen, keskinäiseen hyötyyn ja luottamukseen sekä yhteisen kehitysnäkymän pitkäjänteiseen toteuttamiseen. Toimiakseen verkostot edellyttävät yleensä tiimien (artikkelissa tiimistä puhutaan ryhmänä, MV) olemassaoloa, koska tiimien sisälle syntyy eri näkö-

kulmien hedelmällinen jännite. Tiimi voi... ottaa yksilöä suuremman haasteen, kykenee yksilöä paremmin luovaan dialogiin ja jatkuvaan kehittelyyn, on valmiimpi ottamaan kokeilun riskin, luo kokeilevan oppimisen edellyttämän sosiaalisen tuen ja voi olla laaja-alaisempi ja monipuolisempi yhteysverkko verrattuna yksilöön. Lisäksi tiimi on kyllin pieni voidakseen tuntea asiakkaansa välittömästi, ollakseen jatkuvassa epämuodollisessa keskustelu- ja oppimisprosessissa sekä tehdäkseen nopeasti johtopäätöksiä.” (Kinnunen et al. 1998).

6 Joutsenvaaran havainto 1997.

7 Vrt. kotisivuja Pohjois-Karjalassa piirtäneet pojat eivät juuri antaneet vihjeitä paikallisesta tilanteestaan, mutta tytöt sen sijaan paikansivat itseään hyvin samaan tapaan kuin NiceNetissä tehtiin (Vehviläinen & Saukkonen 1998).

Kirjallisuus

- Ahonen, Pertti (1997) Poliittinen ja demokraattinen informaatioyhteiskunta Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa Kari Stachon (toim.) Näkökulmia tietoyhteiskuntaan. Tampere: Gaudeamus, 43-67.
- Aro, Jari (1997) Miten tietoyhteiskunnasta puhutaan. Helsinki: Sosiologipäivät 21.3.1997.
- Balka, Ellen (1997) Gender and Access to the Information Highway and Knowledge Based Economy: Summary of Related Relevant Research, Implications for Policy and Data Collection. Canada: Prepared for Human Resources Development, April 1997.
- Castells, Manuel (1997) The Power of Identity. Oxford: Blackwell.
- Cronberg, Tarja: From Technology Impact Assessment to the Social Shaping of Technology. Dialogi 8B /1997.
- Ferguson, Kathy E. (1993) The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Gherardi, Silvia (1995) Gender, Symbolism and Organizational Cultures. London: Sage.
- Griffiths, Morwenna (1995) Feminism and the Self, The Web of Identity. London: Routledge.
- Haraway, Donna (1991) Simians, Cyborgs, and Women. The Reinventions of Nature. London: Free Associations Books.
- Herring Susan (1996) Gender and Democracy in Computer-Mediated Communication. Teoksessa Rob Kling (toim.) Computerization and Controversy; Value Conflicts and Social Choices. Second edition. London: Academic Press, 476-489.
- Italian (1991) Italian Feminist Thought. Toimittaneet Paola Bono & Sandra Kemp. Oxford: Basil Blackwell.

- Julkunen, Raija (1995) Feministiseen analyysiin. Teoksessa Leena Eräsaari et al (toim.) Naiset julkisen ja yksityisen rajalla. Tampere: Vastapaino, 15-28.
- Karjalainen, Pekka & Petri Virtanen (1997) Työttömyys ja urbaani toiseus: pohjoiskarjalainen näkökulma. *Sosiologia* 4/1997, 281-294.
- Kinnunen, Petri & Leino, Marja & Särkelä, Riitta & Väärälä, Reijo (1998) Verkostokoulutuksen kokemuksia. Teoksessa Eskelinen, Marjut & al. (toim.) Toisin toimien uutta oppien. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 13-27.
- Kristeva, Julia (1992) Muukalaisia itsellemme. Helsinki: Gaudeamus.
- Lehto, Anna-Maija (1992) Työelämän laatu ja tasa-arvo, Naisten ja miesten työolojen muutoksia 1977 - 1990. Työolokomitean liiteselvitys, Komiteamietintö 1991:39/ Tilastokeskus, Tutkimuksia 189. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Lister, Ruth (1997) *Citizenship; Feminist Perspectives*. London: Macmillan.
- Lykke, Nina (1996) *Between Monsters, Goddesses and Cyborgs: Feminist Confrontations with Science*. Teoksessa Nina Lykke & Rosi Braidotti (toim.) *Between Mosters, Goddesses and Cyborgs*. London: Zed books, 13-29.
- Martin, Stana B. (1997) Formation of the "Global Office": Women and Globalization of Information Labor. Teoksessa A.F.Grundy & al (toim.) *Women, Work and Computerization; Spinning a Web from Past to Future*. Proceedings of the 6th International IFIP-Conference. Bonn, Germany, May 24-27, 1997. Berlin: Springer, 227-237.
- Nurmela, Juha (1997) *Suomalaiset ja uusi tietotekniikka. Katsauksia 1997/7*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Paasi, Anssi (1996) *Territories, Boundaries and Consciousness, The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. New York: Wiley.
- Pulkkinen, Tuija (1996) *The Postmodern and Political Agency*. Helsinki: Department of Philosophy, University of Helsinki.
- Savela, Annamari (1998) *Barrier Free City and Technology Applications*, Marjala, Joensuu, Finland. New York City: United Nations Headquarters, 29-30.4.1998.
- Scarbrough, Harry & Corbett, J. Martin (1992) *Technology and Organization. Power, Meaning and Design*. London and New York: Routledge.
- Smith, Dorothy E. (1990) *The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge*. Toronto: University of Toronto Press.
- Spender, Dale (1995) *Nattering on the Net: Women, Power and Cyberspace*. North Melbourne: Spinifex.
- Star, Susan Leight (1996) "From Hestia to Home Page: Feminism and the Concept of Home in Cyberspace". Teoksessa Nina Lykke & Rosi Braidotti (toim.) *Between Mosters, Goddesses and Cyborgs*. London: Zed books, 30-46.
- Stone, Allucquere Rosanne (1995) *The War of Desire and Technology at the Close of the Mechanical Age*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Turner, Bryan S. (1993) *Contemporary Problems in the Theory of Citizenship*. Teoksessa Bryan S. Turner (toim.) *Citizenship and Social Theory*. London: Sage, 1-18.

- Turkle, Sherry (1995) *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Vehviläinen, Marja (1996) ”Maailmoista ilman naisia” tietotekniikan sukupuoli-eroihin. Teoksessa Merja Kinnunen & Päivi Korvajärvi (toim.) *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 143-170.
- Vehviläinen, Marja & Saukkonen Minna (1998) Minuus verkoissa: kotivuja ja tietoyhteiskuntakuvia tyttöjen ja poikien piirustuksissa. *Sosiologia* 4/1998, 276-288.
- Wajcman, Judy (1991) *Feminism Confronts Technology*. Cambridge: Polity Press.
- Wise, J. Macgregor (1997) *Exploring Technology and Social Space*. London: Sage.
- Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender & Nation*. London: Sage.

Sari Tuuva & Johanna Uotinen

TIEDON VALTATEILTÄ KINTTUPOLUILLE

Pohjois-Karjala tietoyhteiskunnaksi – kohti kinttupolkuja

Suomalainen yhteiskunta valmistautuu tietoyhteiskunnan tuloon julkishallinnon ohjaamalla käytännöllä (Eriksson; Lehtimäki, tässä kirjassa). Tietoyhteiskunnan tulemiseen ja tekemiseen liittyy julkista keskustelua sekä viranomaisten laatimia tietoyhteiskuntastrategioita. Kansalliset ja alueelliset toimijat, kunnat ja kaupungit sekä kansalaisjärjestöt pyrkivät kehittämään tietoyhteiskuntaa. Tietoyhteiskunnan toteutuminen nähdään julkisessa keskustelussa väistämättömänä ja sitä varten on varustauduttava. (vrt. Vehviläinen & Eriksson, tässä kirjassa) Pohjois-Karjalassa, kauniin luonnon, pitkien välimatkojen ja korkean työttömyyden maakunnassa, on etsitty omintakeista ja vaihtoehtoista tapaa kehittää tietoyhteiskuntaa.

”Meidän ei pidä orjallisesti niinkun noudattaa niitä sääntöjä, mitkä on syntyneet jossain muualla. Meidän pitää luoda niinku, kysellä ihmisiltä et mimmosii te haluutte. ... Ja me tota ollaan tekemässä siihen vähän eri tyyppisen systeemin.” (IK 02.11.1998, 31.)

Pohjois-Karjalan maakunnallisessa tietostrategiassa vuodelta 1996 määritellään pohjoiskarjalaisen tietoyhteiskunnan linjauksia: se esittelee tietoyhteiskunnan maakunnalle ja yksilöille tarjoamia mahdollisuuksia. Sitä toteuttamaan perustettiin vuonna 1997 kaksivuotinen Nokis-ohjelma (North-Karelia towards Information Society). Nokis oli metaprojekti, jonka tehtävänä oli käynnistää kansalaislähtöisiä kehittämishankkeita. Ohjelman keskeisenä tavoitteena oli toimia hankeareenana; se suunnitteli hankkeita, etsi yhteistyökumppaneita, antoi lausuntoja ja etsi mahdollisia rahoituskanavia projekteille.

Pohjois-Karjalan liiton Nokis-ohjelma tarkasteli teknologiaa sosiaalisena muokausprosessina. Tämän näkökulman mukaan tietoyhteiskunnassa on kyse oppimis- ja neuvotteluprosessista eikä ulkoapäin tulevasta vääjäämät-

tömästä muutoksesta, johon ei voida vaikuttaa. Teknologia nähdään sosiaalisenä konstruktiona, kulttuurisesti määritettynä ja yhteiskunnallisten prosessien tuloksena. ”Teknologia ei kehity omalakisesti, vaan teknologian kehitykseen vaikuttavat ihmiset, organisaatiot ja ryhmät” (Pohjois-Karjalan liitto, Nokis, Tiedote 21.04.1998; ks. MacKenzie & Wajcman 1985). Pohjois-Karjalan maakuntajohtaja Tarja Cronberg (1987, 6) viittasi vuoropuheluun teknologian kehittämisen perustana jo vuonna 1987 kirjoittaessaan Tietotupa-hankkeista. ”Paikallisyhteisön tulisikin tulevaisuudessa olla se, joka keskustelee omista tarpeistaan, luo yhteisen tulevaisuuden kuvan ja samalla ottaa kantaa tekniikan kehitykseen ja käyttöön.”

Pohjois-Karjalassa on pyritty luomaan alueellista tietoyhteiskuntaa. Päämääränä on maakunnan asukkaiden tavoitteista lähtevä käyttäjälähtöinen tietoyhteiskunta. ”Pohjois-Karjalalla on maakuntana selvä tilaus ja edellytykset toimia sekä teknologian sosiaalisen muokkauksen kokeilulaboratoriona että sen toteuttamisessa onnistuttuamme siirrettävänä pilottimallina muille eurooppalaisille alueille.” (Pohjois-Karjalan liitto, Nokis, Tiedote 21.04.1998.) Ajatus teknologiasta sosiaalisena muokkausprosessina ja siihen liittyvästä kansalaislähtöisyydestä siirtyi tietoyhteiskuntaprojekteihin julkishallinnon kautta. Kansalaislähtöisyydellä projekteissa tarkoitetaan tietotekniikan käyttäjien omaehtoista osallistumista kehitysprojekteihin sekä tietoyhteiskunta-kehitykseen. Omien tarpeiden ja toiveiden ilmaiseminen muodostuu keskeiseksi osaksi kansalaislähtöisyyttä.

Tarkastelemme seuraavassa pohjoiskarjalaista tapaa kehittää tietoyhteiskuntaa. Esittelemme kahta projektia, ”Oppiva Ylä-Karjala” (OYK) ja ”Kansalainen, sukupuoli ja tietoyhteiskunta” (Kantti), esimerkkeinä tietoyhteiskuntastrategioiden kansalaislähtöisistä ja paikallisista sovelluksista. Hankkeet ovat välittäviä tasoja julkishallinnon ja tietoyhteiskunnan, valtateiden ja ihmisten henkilökohtaisen kokemuksen, kinttupolkujen välillä. Projektit ovat tutkimusaineistomme etnografinen konteksti, jonka kautta lähestymme ihmisten kokemuksia. Pyrimme aineistomme valossa tarkastelemaan ottavatko kansalaislähtöiset tietoyhteiskuntahankkeet paikalliset lähtökohdat huomioon. Millä menetelmillä ja toimintatavoilla kansalaislähtöistä tietoyhteiskuntaa toteutetaan? Mitä tietotekniikkataidot merkitsevät syrjäisellä seudulla? Pohdimme jättääkö ”kansalaislähtöisyys” tilaa vuoropuheluun ja onko pohjoiskarjalaisilla mahdollisuus vaikuttaa tietoyhteiskunnan alueelliseen kehitykseen.

Oppiva Ylä-Karjala -projekti

Oppiva Ylä-Karjala (OYK) on Nurmeksen, Juuan ja Valtimon kuntien yhteinen tietoyhteiskuntahanke. Kaksivuotinen projekti alkoi keväällä 1998 ja

sen tavoitteena on ”tietoyhteiskunnan uusiin haasteisiin vastaavan seutukunnallisen selviytymisstrategian luominen Ylä-Karjalan kaltaiselle taantuvalla ja syrjäisellä alueella”. Ensimmäisjaisesti se on koulutus- ja kouluttautumishanke, jonka avulla pyritään parantamaan koko alueen väestön tietoyhteiskuntavalmiuksia ja taitoja toimia tietotekniikan parissa. (<http://unk.pkky.fi/home/oyk/esittelyt.html>)

Oppiva Ylä-Karjala lähti liikkeelle nurmeslaistuneen kansantaloustieteilijä Ilpo Koskikallion ideasta saada alueelle yhteistyöprojekti, joka hyödyntäisi koulutuskuntayhtymän hyviä tietoyhteyksiä. Sitra (Suomen itsenäisyyden juhlarahasto) kiinnostui ideasta ja ajatusta kehitettiin edelleen. Mukana suunnittelussa olivat myös koulutuskuntayhtymä sekä Pohjois-Karjalan liiton Nokis-ohjelma. (IK 2.11.98, 18.) Projekti käynnistyi työllisyyskursseina, johon haettiin työvoimatoimiston kautta ATK:n perustaidot omaavia työttömiä. Hankkeen tavoitteena oli kouluttaa tietotekniikan ammattilaisia ja samalla luoda alueelle uusia työpaikkoja. Työllisyyskursseille haluttiin eri-ikäisiä ja eritaitoisia ihmisiä toteuttamaan intranet-kansalaisverkkoa.

Kurssilaiset jaettiin kiinnostuksen ja taitojen mukaan kahteen ryhmään: tekniikkaan ja koulutukseen. Tekniikkapuolen osaajat kehittivät ja suunnittelivat kansalaisverkon teknistä toteutusta, kouluttajat täydensivät tietotekniikkataitojaan ja opastivat alueen asukkaita verkon käyttäjiksi. (IK 02.11.1998, 21-23.) Kurssilaisten koulutus oli lähinnä itseopiskelua: heille tarjottiin mahdollisuus kehittää ryhmässä tietotekniikkataitojaan. Työllisyyskurssi toimi vertaisopetuksen periaatteella ja samalla periaatteella kouluttajat alkoivat opastaa myös muita seudun asukkaita kansalaisverkon käyttöön. Puolivuotisen työllisyyskurssin jälkeen viisitoista kurssilaisista työllistyi projektin työntekijöiksi. Osa kurssilaisista perusti loppuvuodesta 1998 Karelian Netfellows -osakeyhtiön, jolta OYK-projekti ostaa koulutuspalveluja sekä teknistä osaamista. (IK 02.11.1998, 21-24.)

Projektiin valituille työttömille hanke mahdollisti kouluttautumisen ja työllistymisen omalla kotiseudullaan. Tietoyhteiskunta ja sen kehittäminen toivat alueelle uudenlaista toimintaa ja aktiivisuutta; Ylä-Karjalassakin on mahdollisuuksia uuden kehittämiseen. ”Me ollaan itse se omana paikallisella asiantuntemuksella tehty, siis koko verkko, palvelimet, kaikki tähän” (Oili 03.11.1998, 3). Kurssilaiset pitävät kansalaisverkon luomista ja ylläpitoa hyvänä saavutuksena.

”Vaikka Suomi on tietoyhteiskunnallisesti maailman huippuluokkaa. Nin tuota se kylmä pohjola tunnetaan semmoseks juntilaks, että siellä ei tajuta mistää mitää. Oisko siinä joku semmonen. Mut toisaalta tämä projektihan tavallaan jo jonkinverran voi vaikuttaaaki siihe, että kyllä sitä täälläki osataan.” (Mika 03.11.1998, 26.)

Keväällä 1999 Oppiva Ylä-Karjala -projekti käynnisti uuden puoli vuotta kestäväen koulutuksen työttömille työnhakijoille. Uuden työllisyyskurssin kouluttajina ovat nyt olleet projektin edelliset kurssilaiset. (Seppo Laaninen, Vuosi projektin toimintaa. <http://unk.pkky.fi/>)

Intranet: kansalaiset verkossa

Keskeisin osa Oppivaa Ylä-Karjala -projektiä on Intranet, kansalaisverkko, jonka ensimmäisen työllisyyskurssin osallistujat loivat yläkarjalaisten käyttöön. Kansalaisverkossa käyttäjillä on mahdollisuus osallistua keskusteluryhmiin, seurata tapahtumakalentereita, saada tietoa kuntien päätöksistä ja käyttää sähköpostia. Kansalaisverkon asennukseen ja käyttöön on saanut ilmaista opastusta ja verkko sekä Internet toimivat pelkällä paikallispuhelumaksulla. Lisäksi kuntien alueella on kioskipisteitä asukastuvilla, kaupoissa, posteissa, kahviloissa ja ravintoloissa, joissa koneiden ja verkkojen käyttö on maksutonta. (<http://unk.pkky.fi/home/oyk/esittelyt.html>) Kansalaisverkon käyttäjämäärät ovat nousseet tasaiseen tahtiin, alkuperäinen käyttäjämäärätavoite, 1500 käyttäjää, ylittyi jo puolessa vuodessa. 12.4.1999 verkon rekisteröityneitä käyttäjiä oli 3100. Käytännössä tämä on noin 15% Nurmeksen, Juuan ja Valtimon asukkaista. (Seppo Laaninen: Vuosi projektin toimintaa. <http://unk.pkky.fi/home/oyk/>)

Yläkarjalaisille kansalaisverkko on tarjonnut tilaisuuden uusien viestintävälineiden opetteluun ja käyttöön pienin kustannuksin. Oppiva Ylä-Karjala -projekti on järjestänyt ilmaisia koulutustilaisuuksia eri kansalaisryhmille, koululuokille, yhdistyksille ja järjestöille sekä yksityisesti ihmisille kodeissa. Mikrotuki ja kouluttajat ovat tavallisia yläkarjalaisia, jotka ovat osanneet kertoa tietotekniikasta yksinkertaisesti ja helposti lähestyttävällä tavalla.

”Tähän on haettu sellasia ihmisiä, jotka pystyy lähestymään vanhuksia, lapsia, nuoria, työssäkäyviä, eri tyyppisiä ihmisiä. Et me voidaan viedä se tieto aina sit niinku ihmisten tasolle, että me tarvitaan niitä, jotka niinkun keskusteleekin bittikielellä ja ne pysyy sitten tässä tietotekniikan sen koneen ääressä ja sitten meitä, jotka puhutaan kansanomaisesti tietotekniikasta ja osataan se kertoa sitten ihmisille niin, että ne ymmärtää.” (Oili 03.11.1998, 7.)

Koulutustilaisuuksien kautta hanke myös pitää jatkuvasti yhteyttä seudun asukkaisiin ja käy vuoropuhelua tietoyhteiskunnan kehittämisestä. Lisäksi verkon sisällä keskustellaan projektin ja kansalaisverkon kehittämismahdollisuuksista, joten verkko elää ja täydentyy koko ajan käyttäjiensä toimintatapojen ja toiveiden mukaisesti.

Kansalaisverkko on tuonut uusia tapoja tiedonvälitykseen. Ylä-Karjalan kunnat (Nurmes, Juuka ja Valtimo), kylät, järjestöt ja yhdistykset hyödyntävät verkon tarjoamia mahdollisuuksia tiedonvälitykseen ja toimintaan. Oppiva Ylä-Karjala -projekti on kehittänyt kansalaisverkon kaikkien yläkarjalaisten käyttöön. Se, että asukkaat ovat myös ottaneet verkon omakseen perustuu vertaisopetuksen ja vuoropuhelun toimivuuteen. Ajatus ”kansanomaisesti puhuvista tietotekniikan asiantuntijoista ja kouluttajista” on Nurmeksessa, Juuassa ja Valtimolla on tehnyt tietotekniikan helposti lähestyttäväksi. Myös joustavuus sekä vuoropuhelu kansalaisverkon käyttäjien ja kehittäjien kesken tekevät verkosta asukkaiden oman ja heidän omaan käyttöönsä sopivan.

Käyttäjät toivovat saavansa kansalaisverkosta sähköpostin ja tapahtumakalentereiden lisäksi yhä enemmän myös yritysten, kuntien ja virastojen palveluja. Tietotekniikan ja tietoyhteiskunnan toivotaan parantavan alueen palveluja ja vähentävän syrjäisyyden ja pitkien välimatkojen tuomia ongelmia.

”Kun me ollaan tällästä niin sanottua syrjäytyvää seutua, että meiltä on viety postit läheltä, meiltä on viety kaupat, tiepalvelutkin alkaa olla kohta hirmu heikot, nii jos meidän täytyy lähtee vaikka neljäkymmenen kilometrin päästä hakemaan jotakin lomaketta virastosta ja mennä kotiin täyttämään se, kun että me saatas se sähköpostilla ja tulostettuu omalla tulostimella kotona ja sitten täytetään ja allekirjotetaan tai koneella vielä täytetäänkin ja sitten vaan pannaan se allekirjotus ja sitten postitetaan... niin kyllähän se parantaa.” (Oili 03.11.1998,7.)

Projektin päällikkö, Ilpo Koskikallio pitää hanketta tärkeänä paikkakunnan imagolle. Se, että on saatu aikaan jotain positiivista nostaa ihmisten itsetuntoa ja parantaa yleistä mielialaa. (IK 2.11.1998, 26.) Jukka Oksa (1994, 105) on tutkinut maaseudun tietotekniikkakokeiluja ja havainnut kokeilujen ensimmäiseksi kokemukseksi juuri sen, että tietotekniikan oppiminen vahvistaa itsetuntoa ja hävittää takapajuisuuden leimaa. Uudet taidot avaavat uusia mahdollisuuksia.

”Esimerkiks nuorisolle, et ei me olla täällä missään pussin perällä ja toivottomassa paikassa, vaan että täällä yhteen sun toiseen on ihan samat mahdollisuudet ja jopa paremmat kun sitten jossain kasvukeskuksissa, että kyl se mieliala on niinkun, näen sen aika isona.” (Kaija 02.11.1998, 21-22.)

Mielialan ja imagon parantaminen tietotekniikkataitojen avulla on osa Oppiva Ylä-Karjala -projektin selviytymisstrategiaa. Tietotekniikkataitojen mielletään yleisesti tuovan monenlaista hyvää: tietoja, taitoja, varallisuutta,

kilpailukykyä ja olevan ratkaisu mitä moninaisimpiin ongelmiin. Tietotekniikkataidot takaavat pääsyn tavoiteltujen ”informaatiorikkaiden” joukkoon (ks. Koivunen 1995, 202; Spender 1995, xvi).

Tietotekniikkaa naisille(kin): Kantti-projekti

Joensuussa Marjalan kaupunginosassa alkoi kokoontua naisten oma tietotekniikkaryhmä NiceNet vuonna 1997 vastareaktionä miesvaltaiselle tietotekniikan opetukselle. Ryhmän toiminta ei perustunut valmiille opetussuunnitelmalle, vaan osallistujien omille toiveille. Ryhmän toiminta muodostuikin hyvin erilaiseksi verrattuna perinteisiin tietotekniikkakursseihin (Vehviläinen 1999, tässä kirjassa). Käyttäjälähtöisyyteen ja omaehtoisuuteen perustuva opiskelutapa toimi niin hyvin, että syntyi ajatus idean levittämisestä laajemmallekin. Niinpä syksyllä 1998 Pohjois-Karjalassa käynnistyi ”Kansalainen, sukupuoli ja tietoyhteiskunta -hanke” eli Kantti. Uusi tietoyhteiskuntaprojekti peri NiceNetiltä ajatuksen oppijakeskeisestä opiskelusta ja naisten omiin toiveisiin ja tilanteisiin perustuvasta opinto-ohjelmasta.

Kantti-hanketta markkinoitiin Pohjois-Karjalan naisten omana tietoyhteiskuntaprojektina, jossa sekä oppilaat että opetusryhmien ohjaajat ovat naisia. Projektissa lähdettiin liikkeelle ”naisten omasta arjesta nousevista tarpeista ja odotuksista, joihin [pyritään] vastaamaan antamalla osallistujille uudenlaista, kansalais- ja käyttäjäläheistä tietotekniikkakoulutusta”. Hankkeen tavoitteena on tietotekniikan aikuiskoulutukseen sopivan toimintamallin kehittämisen lisäksi myös ”edistää naisten tietotekniikan käytön osaamista syrjäisillä alueilla”. Kantin pyrkimyksenä on vastata sekä ”naisten yksilöllisiin että työelämän asettamiin tarpeisiin tarjoamalla edellytykset työelämässä ja yritystoiminnassa kehittymiseen, mahdollisuuteen työllistyä sekä tietoyhteiskunnassa toimimiseen. Hankkeella annetaan avaimet naisten arkielämän sujuvoittamiseen.” (<http://www.ncp.fi/projects/kanttitedote.htm>.)

Kanttia koneen käyttöön

Kantti-projekti käynnistyi syksyllä 1998 ja se jatkuu aina vuoden 1999 loppuun asti. Projektiin pienryhmiä kokoontuu kaikkiaan viidellä paikkakunnalla Pohjois-Karjalassa: Lieksassa, Kiteellä, Outokummussa, Ilomantsissa sekä Joensuussa Marjalan kaupunginosassa ja Kansalaistalolla. Ryhmien ohjaajiksi valittiin paikallisia tietotekniikan asiantuntijanaisia. Naisten oman tietotekniikkaprojektin ryhmille haluttiin naisohjaajat, koska koulutukseen

lähtemisen, tietotekniikan kohtaamisen ja sen opiskelun oletettiin olevan naisille helpompaa, kun ryhmän vetäjänä on nainen. Kanttilaisten oman kokemuksen mukaan oletus osui oikeaan:

”Et ihan, ehkä on mukavempi ku se [ryhmän vetäjä] on nainen. Että se, et se tuntuu, et se niinku ymmärtää paremmin näitä toisii naisii. Jot ei nää niin kauheen hyvii oookkaa. Et jos mies ois, jotta vähä vähättellees, eikö ne tuotakkaa tiiä. Et se asenne. Ja kärsivällinen on sitten, jotta se ei niiku pinnalta vaa. ... Että tuntuu, että ei mieheltä niin kehtaa jotaki kyssyy sit, että naiselta paremmin sitte, et”. (Armi 04.05.99, 18.)

Kantin kuudessa ryhmässä aloitti opiskelun yli 70 naista. Osa kurssilaisista valittiin paikallisten kontaktihenkilöiden tai jo olemassa olevien naisryhmien kautta: esimerkiksi Lieksassa ryhmä muodostui pääasiassa jo olemassa olevien naisten tuttavapiiriin, kuten Martta-kerhojen ympärille, kun taas Outokummusta mukaan otettiin poliittisesti aktiivisia naisia. Ryhmiin valittiin myös hankkeen lehti-ilmoitukseen vastauksena tulleiden hakemusten perusteella. Ilmoituksesta, kuten koko kurssista, pyrittiin tekemään naisille mahdollisimman houkutteleva:

”Otsikko oli joku maaseudun naisille, niin ilman muuta, että se oli niiku ensimmäine. Et eihän tän lähemmäks ennää kukkaan tule minnuu, että melekkein niinku osotettiin jo että sinäkin voit ja saat tulla nyt. ... Nimenomaan se, että se oli kohdistettu meihin, ryhmään johon minäkin koen kuuluvani.” (Elina 07.10.98, 5.)

Kanttilaisten joukossa on niin kotiäitejä, yrittäjiä, emäntiä, työttömiä kuin työssä oleviakin. Erityisesti pyrkimyksenä oli valita mukaan naisia, jotka ovat vaarassa jäädä syrjään (tieto)yhteisikunnasta puutteellisten tietotekniikan käyttötaitojen vuoksi. Kurssilaisien on tarkoitus Kantin myötä sisäistää tieto- ja viestintätietotekniikka osaksi arki- ja työelämäänsä. Kurssin ensimmäisen vaiheen lopuksi naiset saattoivat halutessaan suorittaa Pohjois-Karjalan Ammattikorkeakoulun tietotekniikan perusopetukseen (ns. atk-passi) pohjaavan näyttökokeen ja saada näin todistuksen opiskelustaan. (<http://www.ncp.fi/projects/kanttitiedote.htm>)

Naisten omana, heidän omiin toiveisiinsa vastaavana tietotekniikkakurssina Kantti tuntui naisista ideana hyvältä. Käytännössä omiin arjen tarpeisiin perustuva opetus/oppiminen oli kuitenkin odotettua vaikeampaa. Kun useimmilla ei ollut juurikaan kokemusta tietokoneiden käytöstä, eikä osalla ollenkaan, naisten oli hyvin vaikea heti kurssin aluksi löytää omaan arkeen liittyviä käyttötarkoituksia koneelle. Naiset ovat kyllä sisäistäneet sanoman tieto-

tekniikan yleisestä hyödyllisyydestä, mutta omaan elämään sopivien ja järkevien sovellusten keksiminen on vaikeampaa. Naisten odotukset olivat siis, ainakin kurssin alussa, melko yleisellä tasolla. He odottivat saavansa Kantilta esimerkiksi varmuutta koneen käyttöön ylipäänsä, näppäriä oikoteitä eri asioiden koneella tekemiseen, kykyä neuvoa omia lapsia tai vaikkapa jonkin järjestön jäseniä, tekstinkäsittelytaitoa ja tukea työnhakuun sekä työelämässä pärjäämiseen.

”No, ensinnäkkii minä vuotan sen, että minulla tämä käsi pikkusen niinku rennompana käypi sitte. Elikkä minä opin tosissaan käyttämään sitä tietokonetta ihan sujuvasti. Että minula on niiku suurin tarve se, että minä tosiaan opin käyttämään sitä tietokonetta. Ja löyvän sieltä niitä tarvittavii ohjelmii. Ja tosiaan sitten pystyn ottammaa ja käyttämmää hyväksi tässä omassa työssä [maito-tila]. ... Ja yksi myöskin se, että lapset. Että kun lapsiikkii, jos minä vaikka pystysin lapsia neuvommaa.” (Kaisa 07.10.98, 11.)

Kantti-ohjaajat pitävät hankkeen opiskelijoiden omista tarpeista nousevaa opetusideaa periaatteessa hyvänä, mutta hekin ovat havainneet omien tarpeiden löytämisen vaikeuden. Oppijälähtöisyyden ja yksilöllisiin tarpeisiin vastaamisen yhdistäminen käytännön mahdollisuuksien kanssa (kuten rajallinen aika ja atk-passin suorittaminen) on ollut odotettua vaikeampaa.

”Miusta se on ollut alusta asti ihan viksu idea ..., että lähtee tota naisten omista tarpeista. Mut en mä tiijä miten se toteutuu kun näillä ei oo semmosta taustaa, kun ne lähtee ... ihan nollatasosta, että nin tota miten ne pystyy niitä omia tarpeitaan ainakaan ihan siinä aluks ainakaa sanomaan, että niillä ei oo vielä omia näkemyksiä siinä mielessä. ... Ne alkutarpeet on varmaan aika semmosia niinku mediasta saatuja, tuttavilta saatuja, ei ne välttämättä heijän omia tarpeita minus-ta ollut. ... Että ne oli tämmösiä mielikuvatarpeita.” (Asta 04.11.98, 2.)

Kurssin alussa naiset halusivat yleensä yksinkertaisesti oppia käyttämään tietokonetta. Jos jotain eritellympiä toiveita tuli esille, ne saattoivat olla ristiriidassa todellisten mahdollisuuksien kanssa. Toiveena voi olla vaikkapa aloittaa omien kotisivujen tekeminen, vaikka aiempaa kokemusta tietokoneesta ei ollut ollenkaan. Tässä toiveiden ja todellisuuden välisessä epäsuhdassa näkyy tietotekniikan/yhteiskunnan/tiedonvälityksen vaikutus ihmisten käsityksiin: sitä pyydetään, mistä tiedetään. Yksilöityjen, toteuttamiskelpoisten tarpeiden löytäminen voi tapahtua, ja tapahtuukin, vasta perustaitojen oppimisen myötä. Mitä enemmän naiset saavat kokemusta ja tietoa tietotekniikasta, sitä selkeämmin he pystyvät näkemään koneiden mahdollisuudet suhteessa omaan elämäntilanteeseensa ja löytämään itselleen sopivat sovellukset (vrt. Vehviläinen 1994, 79).

Kantti-projektissa on näkynyt ristivetoa institutionaalisuuden vaateiden, naisten omien toiveiden ja käytännön mahdollisuuksien välillä. Kuitenkin yksittäisten kurssilaisten kokemukset projektista ovat usein myönteisiä. Eri-tyyppisen hyvänä kanttilaiset pitävät naisryhmän tarjoamaa (vertais)tukea:

”Miust siel on ollu hirveen semmonen vapaa tunnelma. Ja silleen huumorilla suhtauduttu näihi asioihi .... Tuntuu välillä, että joku siellä tuskastuu, mut siel menee niiku huumoriks sitte se homma. Et ei tää nyt niin maata kaatavaa oo. ... Et meil on ihan hauskaa ollu siellä minusta. Ei tämmösee hommaa nii hauskuus aikasemmin kuulunu. Että se on totista puurtamista. Mut must tää on ollu ihan hauskaa.” (Leila 05.05.99, 13.)

Naisten mielestä hanke on saavuttanut tavoitteensa. Useimmat naiset sanovat tietoteknisten taitojensa lisääntyneen huomattavasti. Tietokonepelko on kaikonnut; moni on hankkinut oman koneen kotiin. Naiset ovat alkaneet löytää itselle mielekkäitä käyttötarkoituksia tietotekniikalle ja he myös hyödyntävät sitä omien tarpeidensa mukaisesti. Kanttilaiset ovat alkaneet esimerkiksi lähettää sähköpostia, tehdä esitteitä, kirjoittaa tarvitsemiaan asiakirjoja, surffata ja käyttää erilaisia maatalousohjelmia.

”No, siinä on ehkä tuntunu se, että ... sitä niinkun pystyy käyttämmää. Koska sitä on kuvitellu, että ei voi liikuttaa tuota tai tätä. Että kun se varmaan se nyt männöö sekasin koko kone, jos minä tuota painallan. Mutta nyt sillä pystyy tekemään. ... Ja kun tuosta tekköö ja kokkeiloo, ni löytyy sitten ne kaikki asiat sieltä. Että ei tarvii sitä pelätä, että voi kauhee, et en mie voi millää.” (Kaisa 04.05.99, 25.)

Naisten mahdollisuudet ja halukkuus mielekkääseen tietotekniikan käyttöön (tieto)yhteisikunnassa on lisääntynyt taitojen karttumisen myötä. Myönteisellä oppimiskokemuksella ja koneen haltuunotolla on ollut selkeä mielialavaikutus; uuden omaksumisesta ja ”koneen voittamisesta” ollaan ylpeitä. Onnistumisen ja osaamisen tunne kannustaa tietotekniikan käytön opiskelussa ja sen hyödyntämisessä jatkossakin. Kerran alkuun päästyään naiset näkevät tietotekniikan olennaisena osana omaa tulevaisuuttaan.

”Miusta se varmaan teki, niinkun jos puhutaan pidemmän ajan vaikutuksista. Ni varmaan se teki minulle loppuelämäks semmosen vaikutuksen, että mie en pelekee tuota konetta. Just sen — kynnyksen ylittämisen, — jonka kynnyksen toiselle puolelle ei ennee tarvihe mennä.” (Eira 15.04.99, 15.)

Kinttupoluilta tiedon valtateille?

Olemme seuranneet tiedon valtateitä kohti kinttupolkuja, katsoneet tietoyhteiskuntastrategioiden ja kehittämishankkeiden kulkua kohti paikallisia pohjoiskarjalaisia ihmisiä. Esittelimme Oppiva Ylä-Karjala ja Kantti -projekteja esimerkkeinä paikallisesta pohjoiskarjalaisesta tavasta kehittää tietoyhteiskuntaa. Hankkeiden tavoitteena on vaikutusmahdollisuuksien tarjoaminen alueen asukkaille: käyttäjien omat tarpeet ja lähtökohdat luvataan ottaa huomioon tietoyhteiskunnassa.

Miten esimerkkiprojektit ovat rakentaneet paikallista sovellusta tietoyhteiskunnasta? Miten tietoyhteiskuntaa on projektien kautta pyritty luomaan kansalaisen käyttöön? Pohjoiskarjalaisissa esimerkeissämme menetelmänä on ollut arjen kokemukseen nojaava vertaisopetus. Projekteissa on korostunut opettajan, oppilaan ja ryhmän yhteisen kielen ja kokemuspohjan merkitys uuden kohtaamisen helpottajana ja oppimisen edistäjänä. Molemmilla projekteilla onnistuneena pidettiin nimenomaan sitä, että tietotekniikka tuotiin ihmisten oman arjen kokemuksen tasolle puhumalla siitä ymmärrettävällä kielellä.

Ylä-Karjalassa paikalliset työttömät kouluttautuivat tietotekniikan asiantuntijoiksi. He rakensivat alueelle paikallisverkon ja kouluttivat asukkaat verkon käyttäjiksi. Opetus ja opiskelu on tapahtunut vertaisopetuksena projektin kaikilla tasoilla. Myös Kantissa tavoitteena oli (sukupuoleen perustuva) samanvertaisuus: projekti suunnattiin vain naisille ja ohjaajat ja muutkin hankkeen työntekijät ovat naisia. Kantti-projektissa tietoyhteiskunnan rakentamisen paikallinen sovellus on siis perustunut toimiviin vertaisryhmiin: naiset ovat olleet toistensa ymmärtävänä tukena tietotekniikan omaksumisen prosessissa.

Tietoyhteiskuntahankkeilla ja tietotekniikan hyödyntämisellä on merkittävä osa myös mielialan parantajana sekä syrjäisyyden mielikuvien poistajana. Yleisissä mielikuvissa (ja käytännössäkkin, vrt. työttömyysluvut) Pohjois-Karjala on nähty syrjäisenä ja syrjäytyneenä alueena. Perinteisesti syrjäytymisellä on viitattu työttömyyteen, kouluttamattomuuteen ja köyhyyteen sekä yleisemmin huono-osaisuuteen. Tietoyhteiskuntapuheessa syrjäytymisen merkitykset ja mielikuvat ovat kuitenkin muuttuneet aiemmasta; nyt syrjäytyminen on nimenomaan tietoyhteiskunnasta sivuun jäämistä.

Tietotekniikan käytöstä on ihmisten mielikuvissa tulossa normi: kunnan kansalainen surffaa netissä, laittaa reseptit ja kodin kirjanpidon koneelle, pitää yhteyttä sähköpostilla ja tilaa tavaraa nettikaupasta. Tietotekniikasta kiinnostuminen ja sen käyttäminen näyttäytyy normaalina ja hyväksyttävänä, suorastaan kansalaisvelvollisuutena. Niinpä vaikuttaa epäilyttävältä ja

epännormaalilta olla koneista kiinnostumatta ja niitä käyttämättä. Kun kansalaisuus on muodostumassa jonkinlaiseksi tietotekniseksi asiantuntijuudeksi (vrt. Aro 1997, 38; Stachon 1997, 11.) ja atk-osaaminen on asetettu normiksi, projektien ja kurssien kautta saatava kompetenssi koneiden käytössä mielletään välttämättömäksi.

Oppiva Ylä-Karjala -projekti on vaikuttanut paitsi asukkaiden, myös koko seutukunnan imagoon myönteisesti. Kantti-hankkeen merkitys puolestaan pohjaa yksittäisten naisten tietotekniikan onnistuneeseen omaksumiseen. Tietotekniikan käyttötaitojen oppimisen kautta mielekkään toimimisen mahdollisuudet tietoyhteiskunnassa lisääntyvät: tietoyhteiskuntaan vaikuttaminen edellyttää taitoja toimia tietoyhteiskunnassa sen keinoin. Paikallisten ihmisten, projektien sekä julkishallinnon välinen vuorovaikutus muodostaakin alueellisen tietoyhteiskunnan kehittämisen perustan (vrt. Häkli 1991,45). Kansalaislähtöiset hankkeet pyrkivät ottamaan paikalliset lähtökohdat huomioon ja tarjoamaan vaikutusmahdollisuuksia tietoyhteiskunnan kehittämiseen. Olennaiseksi kysymykseksi muodostuu, ottavatko paikalliset ihmiset tarjouksen vastaan. Ja toisaalta kuuleeko julkishallinto paikallistason viestit. Tietoyhteiskuntakehitykseen liittyvien ideoiden pitäisi liikkua, paitsi tiedon valtateiltä kinttupoluille, myös päinvastaiseen suuntaan.

Ihmisten toiveiden toteutuminen vuoropuhelussa hierarkkisten organisaatioiden kanssa on kuitenkin vaikeaa, kuten Hanna Lehtimäki (tässä kirjassa) toteaa: ”Strategioissa korostuu puhe yhteistyöstä ja verkottumisesta, mutta strategiadiskurssi näyttää tuottavan niille hierarkkisia merkityksiä ja siten rajoittaa mahdollisuuden yhteistyöhön, joka perustuisi vapaaehtoisuuteen ja oma-aloitteisuuteen.” Kansalaislähtöisyys vuoropuheluna vaatii hankkeilta avoimuutta ja toisaalta se vaatii myös osallistujiltaan aktiivista toimintaa ja kykyä ilmaista toiveitaan ja tarpeitaan, luoda eroja ja myös sietää erojen tuottamaa erilaisuutta.

Julkishallinnon teknologian sosiaaliseen muokkautumiseen perustuva näkökulma tietoyhteiskunnan kehittämisestä on ideana hyvä. Se ei kuitenkaan automaattisesti takaa, että tulos olisi alkuperäisen ajatuksen mukainen. Projektien kautta tuotettu idea muuntuu helposti ulkoapäin tuodun ja annetun kehityksen suuntaan. Herääkin kysymys onko asukkaiden tavoitteista lähtevä ja heitä kuunteleva tietoyhteiskunta edes mahdollinen institutionaalisten projektien kautta? Kyseenalaiseksi jää myös, mitä tapahtuu niille ihmisille, jotka eivät ole ollenkaan kiinnostuneita projekteista, tietotekniikasta ja sen käyttämisestä. Jättääkö tietoyhteiskuntainnostus tilaa ja toiminnan mahdollisuuksia myös ilman henkilökohtaista tietokonetta ja nettiyhteyttä eläville kansalaisille?

Kirjallisuus

- Aro, Jari (1997) Tietoyhteiskunta: epookkiteoriaa, retoriikkaa vai yhteiskunta-teoriaa? Teoksessa Kari Stachon (toim.) Näkökulmia tietoyhteiskuntaan. Tampere: Gaudeamus, 22-42.
- Cronberg, Tarja (1987) Tietotekniikka kyläyhteisössä. Ratko-projektin (Ruvaslahden atk-kokeilu Oriniemellä) ensimmäisen koulutusvaiheen tutkimusraportti.
- Häkli, Jouni (1991) Tila-käsitykset, aluetutkimus ja lokaliteetti. Teoksessa Jouni Häkli ja Jorma Kuitunen (toim.) Avauksia restruktuuraatioon. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A, 11.
- Kanttitiedote. <http://www.ncp.fi/projects/kanttitiedote.htm>
- Koivunen, Hannele (1995) Kirjasto merkityksen tuottajana tietoyhteiskunnassa. Pieksämäki: Kirjastopalvelu Oy.
- Koskikallio, Ilpo (1998) Haastattelu 02.11. 1998. Nurmes.
- Laaninen, Seppo (1999) Vuosi projektin toimintaa. <http://unk.pkky.fi/home/oyk/>
- MacKenzie, Donald & Wajcman, Judy (1985) The Social Shaping of Technology – How the Refrigerator got its Hum. Milton Keynes & Philadelphia: Open University Press.
- Oksa, Jukka (1994) ”Pysykö kannettu teknologia maaseudulla?” Teoksessa Jukka Oksa (toim.) Syrjäisen maaseudun uudet kerrostumat. Joensuu: Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N.o 110.
- Oppiva Ylä-Karjala. <http://unk.fi/home/oyk/esittelyt.html>
- Pohjois-Karjalan Liitto, NOKIS, Tiedote. 21.04.1998
- Spender, Dale (1995) Nattering on the Net – Women, Power and Cyberspace. North Melbourne: Spinifex.
- Stachon, Kari (1997) Tietoyhteiskunta on nuori yhteiskunta. Teoksessa Kari Stachon (toim.) Näkökulmia tietoyhteiskuntaan. Tampere: Gaudeamus, 7-21.
- Vehviläinen, Marja (1994) Defining Textual and Technical Subjectivity in a Study Circle – Struggles for Textual Subjectivity in Office Workers’ Study Circle. The European Journal of Women’s Studies Vol 1:1, 71-91.

Tarja Cronberg

POHJOIS-KARJALA TIETOYHTEISKUNTAAN: ALUEELLISET TOIMIJAVERKOT JA SYRJÄYTYMÄTTÖMYYDEN RAKENTUMINEN

Köyhä rajaseutu, rajan kirot, monilapsiset perheet, hallan koettelemat pienviljelijät ja sydänsairaudet – siinä monen suomalaisen mielikuva Pohjois-Karjalasta. Mielikuva elää siitäkin huolimatta, että maakunta tätä nykyä on modernin yliopiston kotisija, jonka fysiikan laboratorio on maailman huippua optoelektroniikan tutkimuksessa, ja että Nokian kännykän kuoret valmistetaan nimenomaan täällä. Ehkä todellisuus on sekä että. Pohjois-Karjalassa on vielä ahtaasti asumista, mutta myös huippututkimusta ja teollisuutta. Työttömyysluvut ovat korkeat ja väestö ikääntyy voimakkaasti, mutta pohjoiskarjalainen metsuri on tietotyöläinen siinä missä yliopiston tutkijakin.

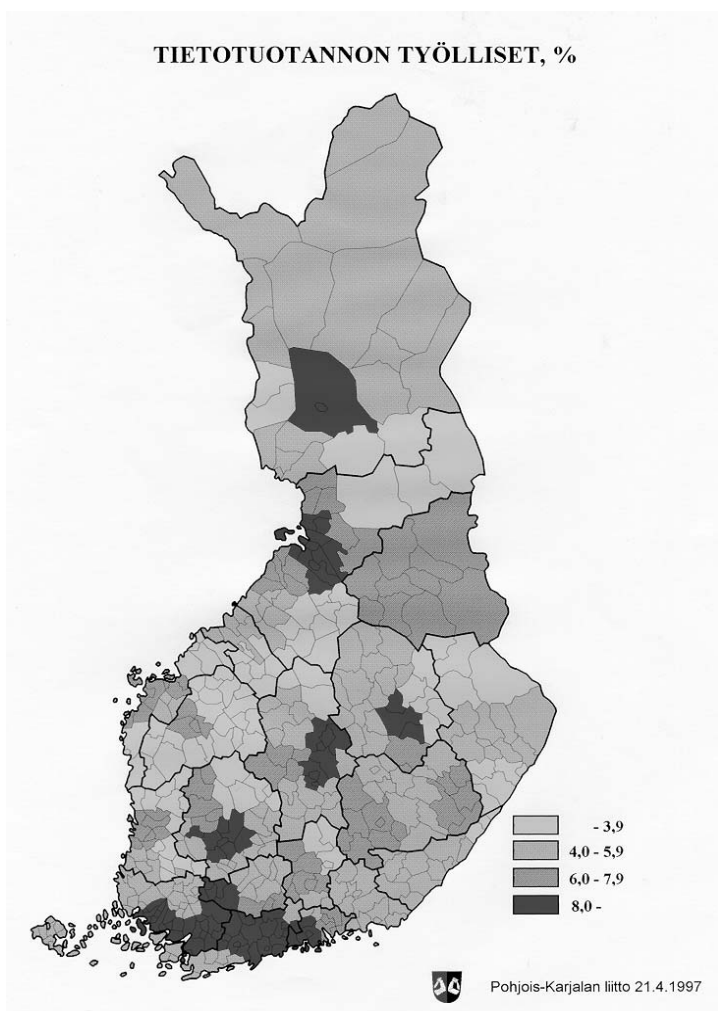
Tietoyhteiskunnan yksi suurimpia uhkia on syrjäytyminen. Kahtiajako on ollut läpileikkaava teema kaikissa tietoyhteiskuntavisioissa eikä siihen ole löydetty toimivia ratkaisuja. Tietoyhteiskunnan on todettu kasvattavan eroja läntisten teollisuusmaiden ja muun maailman välillä, mutta myös kaupunkien ja yhteisöjen sisällä kehittyä uusia syrjäytymismekanismeja. Syrjäytyminen hahmottuu uudella tavalla niiden välille, jotka osaavat, ja niiden, jotka jäävät uusista taidoista sivuun. Ei kuitenkaan ole itsestään selvää, mistä taidoista on kysymys. Pelkkä tietotekniikan käytön osaaminen ei riitä. Ehkä tavoitteena on Robert Reichin esittämä ajatus symbolityöntekijöistä. Ne pärjäävät, jotka pystyvät käsittelemään symboleja ja merkkejä, muut syrjäytyvät.

Ajatus tietoyhteiskunnasta sisältää myös lupauksen. Syrjäisyys määrittäyty uudelleen. Enää ei ole kyse maantieteellisestä sijainnista, vaan enemmänkin syrjäytymisestä verkostoista. Viestit kulkevat valtateista tai liikenneyhteyksistä riippumatta. Uudet tiedon valtatie ovat näkymättömiä, niitä on vaikea käsin kosketella tai mitata kilometreinä. Tila, jossa sekä syrjäytyminen että syrjäisyys

ovat rakentumassa uudelleen, on otollinen muutokselle. Juuri tällöin on toimijaverkkojen merkitys suuri. Ratkaisuja ei ole – konstruktivista ilmaisuksia käyttäkseni – vielä ”suljettu” ja valtasuhteet, liittoutumat ja retoriikka ovat vasta muotoutumassa.

Tässä tilanteessa Pohjois-Karjalan kaltainen maakunta on tietoyhteiskunnan laboratorio. Se on paikka, jossa sekä mahdollisuudet että uhkat konkretisoituvat aikaisemmin ja voimakkaammin kuin muualla. Tietotyöläisten määrä on maan alhaisimpia (kuva 1) ja etäisyydet pitkiä. Haaste-

Kuva 1.

na on kehittää uusia toimintatapoja sekä torjua tietoyhteiskuntaan liittyviä syrjäytymisen uhkia. Tätä ennen on kuitenkin selkeytettävä, miten syrjäisyys ja syrjäytyminen tulevaisuudessa rakentuvat.

Tässä artikkelissa tarkastelen ensin tietoyhteiskuntavisiota ja uusia teknologiateorioita, jotka torjuvat teknologian deterministisyyden sosiaalisen muokkauksen, toimijoiden välisen vuorovaikutuksen ja alueen sosiaalisen dynamiikan lähtökohdista. Esittelen Pohjois-Karjala tietoyhteiskuntaan (Nokis) -ohjelman, jonka tavoitteena on ollut luoda syrjäytymistä ehkäiseviä toimintatapoja ja määritellä areena, jossa asenteita ja ideoita voidaan aktiivisesti muokata. Kolmen konkreettisen esimerkin kautta valotan kokemuksia tästä työstä. Tavoitteena on tarkastella kysymystä, voidaanko syrjäytymismekanismeja aktiivisesti muokata ja onko mahdollista luoda raamit uusille vuorovaikutusmalleille ja prosesseille.

Syrjäytymisen visiot

1970-luvun tietoyhteiskuntavisiot olettivat tiedon jakautuvan uudelleen¹. Syrjäytymistä voitaisiin ehkäistä, koska nyt kaikkialla olisi kaikki tieto saatavilla koko ajan. ”Maailmankylässä” mikään ei enää ollut syrjässä. Kaikki oli mahdollista. Kriitikot tosin alleviivasivat, että tiedon tasainen jakautuminen yhteiskunnassa ei ollut vain tekninen kysymys. He olettivat yhteiskunnan jakautuvan niihin, jotka osaisivat käyttää tietoa, ja niihin, jotka eivät tähän pystyisi. Ne, joilla olisi kokonaiskuva, löytäisivät tarvitsemansa tiedon, muut kärsisivät joko informaatiotulvasta tai tulisivat entistä kapea-alaisemmiksi.

1980-luvulla alettiin tiedostaa, että kyse tiedon saannista oli monimutkaisempi asia kuin tiedon saavutettavuus sohvan nurkassa istuen. Tiedon käyttö vaatisi tietoja ja taitoja, joita kaikilla ei ollut. Positiiviset visiot alkoivat nyt kiinnittää huomiota tietoyhteiskunnan toiseen mahdollisuuteen, etäisyksien voittamiseen². Nyt syrjässä asuvat voisivat ohittaa tämän haitan tietotekniikkaa hyödyntäen. Etäisyksien voittamista – etätyötä, etälääketedettä tai etäopetusta – esitettiin ratkaisuna aluepoliittisiin ongelmiin niin Suomessa kuin muissakin Pohjoismaissa. Alvin Tofflerin esittämä tietotupa-ajatus löysi hedelmällisen maaperän suomalaisten syrjäkyläiden juuri lakkautetuissa postikonttoreissa³. Nämä toteutukset osoittivat sen, mitä kriitikot jo olivat korostaneet: yhteiskunnassa syrjäytyminen ei ole kiinni vain teknisistä mahdollisuuksista, vaan myös poliittisesta tahdosta.

Tanskalaisissa kokeiluissa, joita arvioin 1980-luvun lopulla⁴, olivat tietotekniikan A-ihmisiä 9–14-vuotiaat pojat ja ne maanviljelijät, jotka tarvitsivat tietotekniikkaa maatalouden kirjanpidossa. Tietotekniikan käytöstä syrjäytyneitä – tai paremminkin sen suhteen välinpitämättömiä – olivat naiset ja

vanhukset, yleisesti ottaen ihmiset, joilla ei ollut tarvetta käyttää tekniikkaa eikä innostusta leikkiä sillä. Tietoyhteiskunnan syrjäytymistä rakennettaessa näyttelevätkin suurta osaa tarpeet eli se, kokeeko kansalainen, että on jotakin, mihin teknologiaa on hyödyllistä käyttää. Näitä tarpeita konstruoidaan tekniikkaa kehitettäessä. Jotkut tarpeet huomioidaan, toisia ei. Joku käyttötarkoitus ja tapa mahdollistetaan, toisia ei. Näin syrjäytyminen on sisään rakennettu teknologiseen kehitykseen.

1990-luvun tietoyhteiskuntavisiot⁵ korostavat kansalaisuutta ja kansalaistaitoja. Mitä merkitsee olla kansalainen tietoyhteiskunnassa, mitä valmiuksia odotetaan kansalaisilta? Suomalaiset selonteot⁶ ovat kiinnittäneet huomiota tietoyhteiskunnan kansalaistaitoihin, joissa korostuvat tekniset taidot ja tietotekniikan saavutettavuus. Maassa, jossa kännykät ja Internet-liittymät ovat maailman yleisimpiä, ei siten uskoisi syrjäytymistä esiintyvänkään. Kyse ei kuitenkaan ole pelkistä koneista ja laitteista ja niiden saatavuudesta tai edes niiden käytön hallitsemisesta. Tarvitaan myös taitoja, jotka kytkeytyvät itse toimintaan, työhön ja ihmissuhteisiin. Mihin laitteita käytetään? Kenelle soitetään? Mitä etsitään internetistä ja mitä lisäarvoa saatu tieto tuottaa?

Teknologisessa demokratiassa ei siten ole kyse siitä, että kansalaisilla on mahdollisuus saada käyttöönsä tietokone ja että hän osaa tietotekniikan ABC:n. Teknologinen demokratia tai demokratia teknologisessa yhteiskunnassa vaatii uusia kansalaistaitoja. Yrityksiä saada ihmisiä mukaan teknologiseen päätöksentekoon on tehty Tanskassa, Hollannissa, Saksassa ja Kanadassa. On kehitetty tekniikoita, joiden avulla tavalliset ihmiset pystyvät ottamaan kantaa teknologisiin valintoihin, esimerkkinä vaikkapa Tanskassa hyvin suositut konsensus-konferenssit⁷. Näitä menetelmiä on kuitenkin kritisoitu eräänlaisena sosiaalisena insinööritaitona, jossa manipuloidaan tiedolla. Osallistujat on koulutettava. He saavat tietoa, joka huolimatta siitä, että pyritään valitsemaan eri kantaa edustavia asiantuntijoita, on rajoitettu. Näin ollen kansalainen, joka tänä päivänä autonomisesti pystyisi ottamaan kantaa teknologian kehitykseen, on vielä utopiaa⁸. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö kansalaisuutta tietoyhteiskunnassa voida jo tänään nostaa esiin yhtenä tulevaisuuden tärkeimmistä kysymyksistä. On kuitenkin lähdettävä siitä, että teknologian käyttöönotto ja yhteiskunta rakentuvat samassa prosessissa ja että kansalaisuuden ja demokratiamuutokset nivoutuvat toisiinsa ”saumattomaksi verkoksi”.

Teknologian sosiaalinen muokkaus

Teknologia on kauan ymmärretty deterministisestä lähtökohdasta⁹. Teknologia seuraa omia lakejaan ja kehittyy sisäsyntyisesti omista lähtökohdistaan.

Sen kulkuun ei voi paljon vaikuttaa, joskin sen kielteisiä seurauksia voi yrittää ehkäistä ja ennakoida. Täysin vastakkainen yhteiskuntadeterministinen lähtökohta olettaa, että tietyt yhteiskunnalliset olosuhteet tuottavat tietyn tyyppistä teknologiaa. Esimerkkinä tästä vaikkapa marxilainen teoria, jonka mukaan tuotanto-olosuhteet määrittelevät teknologian käyttöönoton ja kehityksen. 1980-luvun puolivälissä näiden kahden determinismin rinnalle syntyi myös kolmas, vuorovaikutuksellinen malli.¹⁰ Teknologia ei ohjautu pelkästään omien lakiansa mukaan, mutta ei myöskään seuraa sokeasti yhteiskuntaa. Teknologian ja yhteiskunnan välillä on vuorovaikutus, joka on molemminpuolinen.

Tämä näkökulma muotoutui 1980-luvun lopussa vielä radikaalimmaksi. Teknologia ja yhteiskunta eivät enää olleet vain vuorovaikutuksessa. Teknologia ja yhteiskunta olivat identtisiä, ne muodostivat saumattoman verkon. Teknologia ei ollut yhteiskunnan ulkopuolella, se syntyi sosiaalisten toimijoiden välisen dynamiikan tuloksena. Teknologian kehitystä ei enää ratkaisut se itse tai yhteiskunta makrotasolla, vaan toimijoiden välinen vuorovaikutus, perustelut, kannanotot, toiveet ja odotukset.

Näin nähtynä teknologia on sosiaalinen konstruktio. Sen muokkaamisessa ovat mukana niin insinöörit, rahoittajat kuin kansalaisetkin. Teknologian sosiaalisen muokkauksen teorioita tarkasteltaessa on käyty voimakasta keskustelua siitä, onko joku toimija lähtökohtaisesti vahvempi kuin joku toinen. Onko esimerkiksi ministeriön edustaja tärkeämpi kuin kansalainen? Onko rahoittajalla kuitenkin viimeinen sana? Teknologian sosiaalisessa konstruktiossa valta ei ole lähtökohta ja teknologia tulos. Myös valta rakentuu perusteluissa, toimijoiden välisissä alliansseissa sekä niiden muutoksissa.

Teknologian omaa roolia tässä muokkausprosessissa on pohdittu monesta eri näkökulmasta. Ranskalaisen toimijaverkostoteorian¹¹ mukaan teknologialla on myös oma äänensä. Elektronit, katalyytit ja koneet puhuvat ja perustelevat. Anglosaksinen SCOT-teoria¹² ei anna teknologialle ääntä, vaan se on taustatekijä eli teknologinen viitekehys. Tällöin nousevat esille kysymykset: mitä toimijat katsovat mahdolliseksi, minkälainen kokemustausta heillä on teknologiasta ja sen kehittämisestä ja mitä standardeja, normeja he soveltavat. Oli lähtökohta kumpi tahansa – teknologian oma ääni tai teknologia taustavaikuttajana – ollaan yhtä mieltä siitä, että teknologista ja sosiaalista ei enää voida erottaa. Vuorovaikutus on heterogeenistä, sekavaa, diffuusia, eikä kausaalisia syy-seuraussuhteita ole mahdollista analysoida.

Tästä lähtökohdasta ei ole yhdentekevää, kuka osallistuu teknologian kehittämiseen ja sovellutuksien löytämiseen. Ei ole myöskään yhdentekevää, millä tavalla vuorovaikutus toimijoiden (ja myös ei-toimijoiden) välillä organisoituu. Kysymys kuuluukin, onko mahdollista tietoisesti organisoida toimijoiden välisiä suhteita ja toimija-areenoita siten, että tuloksena on mahdolli-

simman demokraattinen teknologia ja teknologian sovellutus. Onko mahdollista tietoisesti rakentaa tasa-arvoisia toimijaverkkoja ja ketkä siinä tapauksessa voivat näin tehdä? Onko mahdollista tietoisesti rakentaa syrjäytymättömyyttä?

Nokis – Nokia savusaunassa

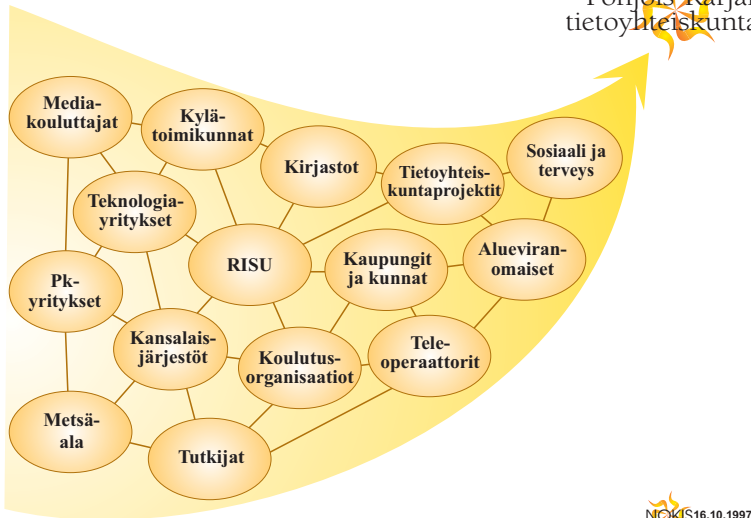
Tulin Pohjois-Karjalan maakuntajohtajaksi vuonna 1995. Teknologiatutkimusta olin tehnyt jo vuodesta 1979 saakka ensin Ruotsissa ja sitten Tanskassa. Kirjoitin 1970-1980 -luvun vaihteessa kirjan *Uljas uusi arkipäivä*, joka käsittelee tietoyhteiskunnan merkitystä arkielämän näkökulmasta. Kävin vuonna 1981 Japanissa tutustumassa japanilaisiin tietoyhteiskuntasovellutuksiin ja jatkoin tietoyhteiskuntaan liittyvää tutkimustyötäni väitöskirjassani Teknologia ja arkielämä. 1980-luvun lopulla elimme Pohjois-Karjalassa mieheni kanssa viisi vuotta ja tein etätutkimusta Kööpenhaminan kauppakorkeakouluun. Samanaikaisesti olin mukana aloittamassa tietotupia ja perustamassa Pohjois-Karjalan ensimmäistä tietotupaa Ruvaslahden kylälle. Lukion matematiikanopettaja opetti kyläläisille tietotekniikan käyttöä, minä tietoyhteiskunnan ajattelumalleja. Tuloksena oli vieläkin toiminnassa oleva Ruvaslahden tietotupa, joka nyttemmin on siirtynyt Joensuun seudun Leader-toimistoksi. 1980-luvulla seurasin tietoyhteiskuntakokeiluja Tanskassa ja arvioin toistakymmentä kokeilua, joiden tarkoituksena oli kehittää sosiaalista organisaatiota ja paikallisyhteisöä tietoteknologian käyttöönoton avulla. Seurasin 1990-luvun alussa tanskalaista tietoyhteiskuntakeskustelua Tietoyhteiskunta 2000+ ja osallistuin EU:n COST-yhteistyöhön, jossa analysoimme teknologian sosiaalisen muokkauksen sovellutuksia eri Euroopan maissa.

Oli luonnollista, että maakuntajohtajana yrittäisin soveltaa tietoyhteiskuntakokemuksiani myös Pohjois-Karjalaan. Syliini kaatui Joensuun Tiedepuiston aloittama ”Nocis-projekti”, jonka tavoitteena oli kehittää EU-rahoituksella tietoyhteiskuntaa Pohjois-Karjalaan. Myöhemmin projekti muokkautui savusaunassa ”Nokikseksi”. Lähtökohdaksi tuli teknologian sosiaalinen muokkaus.

Nokiksen tarkoituksena on luoda alueellinen toimijaverkko siten, että huomion kohteena ei olisi ainoastaan tietoteknologian käyttö yritysten ja yhteisöjen sisäisessä työskentelyssä, vaan että tietoyhteiskunnasta – ei siis itse tekniikasta – tulisi yhteinen *alueellinen* viitekehys. Prosessissa on ollut mukana kaupunkeja ja kuntia, viranomaisia, kauppakamari ja yrityksiä sekä kirjastoja ja kyliä (kuva 2). Tavoitteet ovat siirtyneet teknologian sosiaalisesta muokkauksesta syrjäytymättömyyden sosiaaliseen muokkaukseen. Olemme

Maakunnan tietoyhteiskuntatalkoot

Pohjois-Karjala
tietoyhteiskuntana

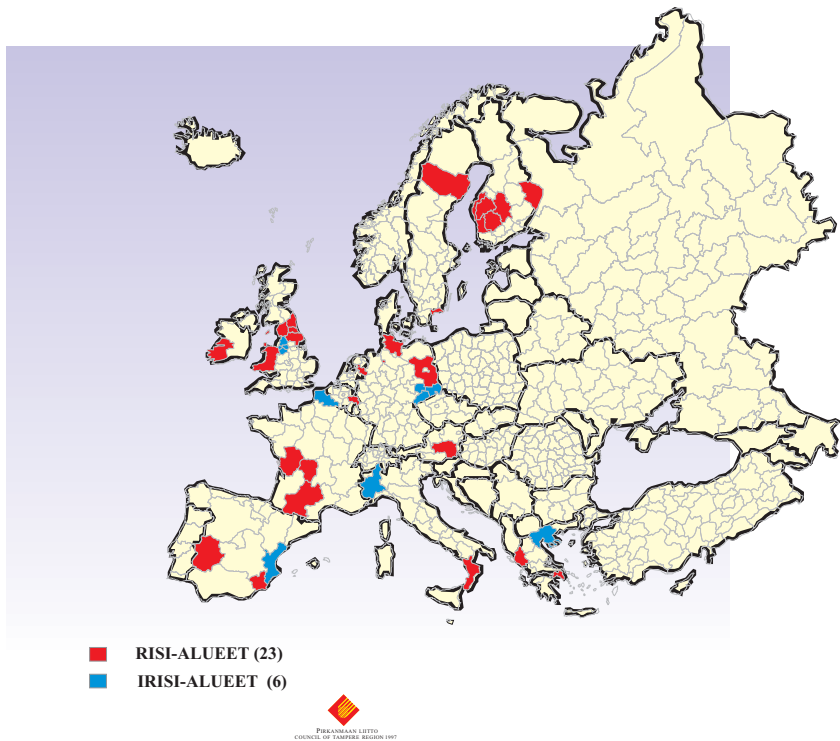

NOKIS 16.10.1997

Kuva 2.

kokeilleet, voimmeko tietoisesti vaikuttaa syrjäytymiseen tietoyhteiskuntaa rakennettaessa. Nokis on saanut rahoituksensa EU:lta ja kansallisesti paikallisilta toimijoilta. Prosessi on ollut osa eurooppalaista alueiden (n. RISI-alueiden) tietoyhteiskuntakokeilua, jossa parikymmentä aluetta eri puolilla Eurooppaa on yhteistyössä etsinyt uusia ratkaisuja (kuva 3 seuraavalla aukeamalla).

Nokis-prosessissa olemme yrittäneet antaa eri toimijaryhmille mahdollisuuksia kokeilla tietotekniikkaa ja oppia sen käyttöä. Olemme yrittäneet etsiä todellisia sisältöjä, joilla olisi merkitystä pohjoiskarjalaisille ihmisille ja heidän hyvinvoinnilleen. Olemme kehittäneet ajatuksia kansalaisuudesta. Pohjois-Karjalan uusi tietoyhteiskuntastrategia lähteekin kansalaisesta ja hänen arjestaan (kuva 4 seuraavalla aukeamalla). Toiminta Nokiksessa, joka nyt on saanut ensimmäisen vaiheensa päätökseen, ei kuitenkaan ole ollut ongelmatonta. Uudet ajatukset törmäävät vanhoihin instituutionalisiin käytäntöihin. Uudet tiet eivät välttämättä myöskään synny niiltä, jotka ovat potentiaalisesti syrjäytymässä. Seuraavassa tarkastellaan kolmen esimerkin kautta tilaa, joka Pohjois-Karjalassa on luotu tietoyhteiskunnan muutosprosesseille ja erityisesti sen merkitystä syrjäytymiselle.

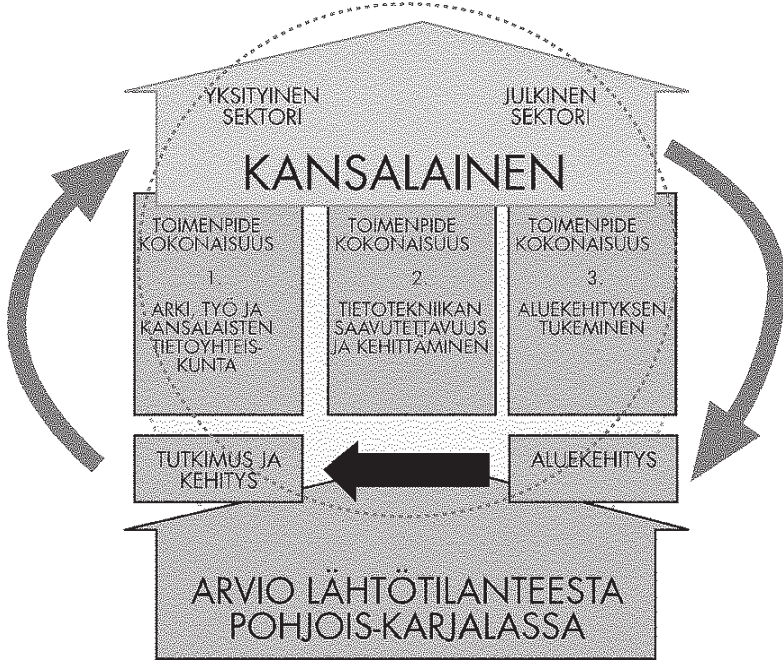
Kuva 3.

NiceNet

Joensuussa Marjalan kaupunginosassa luotiin 1990-luvulla esimerkki esteettömästä asumisesta. Vuosina 1997–1998 siellä syntyi naisten tietotekniikkaryhmä, NiceNet. Internet-sivuilta etsittiin reseptejä, tehtiin joulukortteja ja kehitettiin aktiivisesti naisten arkipäivään sopivia tietotekniikan sisältöjä. Toimintaa on kuvattu myös muissa tämän kirjan artikkeleissa. Tältä pohjalta kehittyi ajatus aloittaa naisten laajamittaisempi tietotekniikkakoulutus. Naiset nähtiin tällöin ryhmänä, joka ei ole aktiivinen tietotekniikan käyttäjä ja joka potentiaalisesti olisi tietoyhteiskunnasta syrjäytyvä ryhmä. Koska projektin suunnitteluryhmässä oli mukana ryhmä aktiivisia naisia, myös tutkijoita (itsekin olin joissakin kokouksissa), yritettiin löytää toimintamalli, jossa naisten kiinnostusta tietotekniikkaan ja tietoyhteiskuntaan voitaisiin ylläpitää. Jos lähdettäisiin naisten arkielämästä, sen analyysistä ja siinä esiintyvistä tarpeista, olisi ehkä mahdollista luoda uudentyypistä kou-

TAVOITTEET

TIETOYHTEISKUNNAN RAKENNUSTALKOOT

Kuva 4.

lutusta ja uusia oppimismalleja.

Projekti sai rahoituksen ja koulutusta lähti suunnittelemaan Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Heillä oli valmis koulutuspaketti (ATK-passi). Naisryhmiä perustettiin eri puolille Pohjois-Karjalaa ja niihin ilmoittautuikin noin 70 naista. Koska Sari Tuuvan ja Johanna Uotisen artikkelissa tässä teoksessa on projektia kuvattu tarkemmin, en lähde sitä erittelemään. Tarkastelen kuitenkin prosessia, ennen kaikkea syrjäytymisen ehkäisemisen näkökulmasta. Miten naiset itse muokkaavat omaa osallistumistaan tulevaan tietoyhteiskuntaan ja mikä on heille tärkeää?

Ensimmäinen vaikeus uudessa toimintamallissa oli valmiin koulutuspaketin ja naisten arkielämän analyysin yhteensovittaminen. Huolimatta siitä, että koulutusorganisaatio oli valmis huomioimaan erityisesti naisten tarpeita – myös projektipäälliköksi palkattiin nainen tätä erityistilannetta silmällä pitäen – on olemassa olevalla koulutusorganisaatiolla omat käytäntönsä, joita on vaikea muokata arkielämän analyysin pohjalta. Arkielämän analyysi-

sin tekeminen olisi vaatinut kunkin osallistujan kanssa prosessinomaista työskentelyä: mahdollisuuksia eriytyvään kurssitoimintaan, jossa jokaisen omat tarpeet huomioidaan ja prosessi kehittyy omaehtoisesti osallistujan ehdoilla. Mutta ei ainoastaan koulutusorganisaatiolla ollut vaikeuksia tämän lähtökohdan kanssa. Useat naiset kokivat, että he olivat tulleet tavanomaiseen koulutukseen, he halusivat oppia tietotekniikan käyttöä ja ATK-passin enemmän tekniikan ehdoilla. Jotkut etenivät nopeammin, jotkut hitaammin. Jotkut joutuivat keskeyttämään muiden työkiireiden takia.

Vaikka naiset kokivat positiivisena sen, että heidän tarpeitaan kysyttiin, ei ehkä heilläkään ollut selkeää kuvaa siitä, miten arkielämän analyysi voisi vaikuttaa heidän oppimisprosessiinsa ja oppimisympäristöönsä. Arkielämän analyysi olikin ehkä ollut ennen kaikkea projektinvetäjien ja sitä ympäröivien tutkijoiden (myös maakuntajohtajan) ajatusmalli siitä, miten uusia käytäntöjä voitaisiin kehittää ja miten ne parhaimmillaan pystyisivät ehkäisemään myös syrjäytymistä.

Naisten erilaisuus tulee selkeästi esille. Jotkut halusivat kokoontua useammin ja toivoivat lisää opetusta. Toiset kokivat, että heiltä puuttui pitkäjännitteisyyttä ja voimat loppuivat kesken. Jotkut pelkäsivät putoavansa kärjyiltä, toiset sanoivat olevansa liian laiskoja. Jotkut kaipasivat omaa tietokoneetta ja mahdollisuutta harjoitella vapaa-aikana. Ne joilla oli kone, halusivat kotikoneen kuntoon. Työelämä hahmottui monella motivaation taustana. On hyvä, että pärjää työelämässä. Jotkut korostivat yleissivistystä ja itsetuntoa.

Projektia arvioitaessa sen sisällä on käyty keskustelua siitä, onko se luonut mitään uutta. Kouluttajaorganisaation näkökulmasta se on luonut uusia koulutuskäytäntöjä. Koulutus tapahtuu lähellä naisia, heidän omalla paikkakunnallaan. Ryhmänvetäjät ovat saaneet erityiset ohjeet ja koulutusohjelmaan on sisällytetty erityisiä työpajaosioita. Tutkijoiden ja projektin oman evoluuttorin näkökulmasta ei ole syntynyt mitään uutta tai ainakaan sitä odotettua uutta toimintamallia, jota arkielämän analyysistä toivottiin. Tällä hetkellä käydään keskustelua Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun roolista. Toisaalta se luo luotettavuutta, toisaalta se on perinteinen institutionaalinen toimija. Samoin keskustellaan siitä, miten ryhmänvetäjiä tulisi kouluttaa ja ovatko työpajojen vetäjät olleet päteviä. Toisin sanoen naisten arkielämän analyysistä ollaankin siirretty kouluttajien koulutuskysymykseen. Myös kysymys yhteisöllisyydestä nousee esille, luovatko naisryhmät yhteisöllisyyttä ja onko sillä arvoa oppimisympäristön näkökulmasta. Miten heidän tulisi edetä saatujen kokemusten valossa?

Huolimatta esiin nousseiden kysymysten määrästä ja valmiin koulutuskäytännön ja arkielämän analyysin välisestä ristiriidasta on hanke toiminut voimakkaana keskusteluforumina. Naiset itse ovat joutuneet miettimään omaa arkielämäänsä ja siihen liittyvää tietokoneiden käyttöä sekä keskuste-

lemaan näistä tarpeista ryhmässä. Projektinvetäjät ovat pudonneet kahden tuolin väliin. Toisaalta he ovat olleet koulutusorganisaation ulkopuolisia, toisaalta heihin on kohdistunut tutkijoiden kritiikki projektin tavoitteiden unohduttamisesta. Projektin ohjausryhmä ja siihen liittyvä tutkimus ja arviointityö ovat luoneet kansalaisuuteen liittyviä odotuksia, joita ”pelkällä” koulutushankkeilla on ollut vaikea saada aikaan. Ehkä tietotekniikan oppiminen naisten kohdalla on ollut väärä lähtökohta, huolimatta siitä, että tekniikka on toiminut sekä reseptien välityksen että mahdollisen työnsaannin välineinä.

Kylien identiteetti

Suomen ensimmäiset tietotuvat syntyivät Pohjois-Karjalaan Polvijärven Ruvaslahdelle ja Kontiolahden Jakokoskelle. 1980-luvun puolivälissä ajatuksena oli, että tietotekniikka olisi aluepolitiikan uutena välineenä ja työtä voitaisiin tehdä missä vain ja myös reuna-alueiden asema muuttuisi. Ruvaslahdelle perustettiin tietotupa, jonka puitteissa koulutettiin kyläläisiä tietotekniikan käyttöön ja myös tekniikan arviointiin. Keskustelua käytiin myös tietoyhteiskunnasta ja tietotekniikan käytön yhteiskunnallisista seurauksista. Vähitellen tietotupa kehittyi paikallisen yhteisön keskuksiksi ja on tänä päivänä Leader-hankkeiden toimisto. Jakokoskella lähtökohtana oli Joensuun yliopiston aloitteesta koulujen tietotekniikan käyttö ja uudet oppimisympäristöt. Konti-projektin puitteissa pohjoiskarjalaiset lapset Jakokosken koululla olivat jo vuosina 1986–1987 yhteydessä koululuokkiin Tanskassa ja Norjassa. Myöhemmin postikonttoreita lakkautettaessa myös posti järjesti Pohjois-Karjalassa tietotupakokeiluja.

Tietotekniikka on siten kylillä ollut tuttu asia, joskin tietotuvat ovat muuttaneet vuosikymmenien kuluessa muotoaan riippuen aina kunkin ajankohdan aluepoliittisesta retoriikasta, rahoitusmahdollisuuksista ja aktiivisista kyläläisistä. Ajatus kylien kotisivusta syntyi Nokis-prosessissa yhtenä sisältötuotantovaihtoehtona, joka myös toimisi syrjäytymisen ehkäisynä. Jos kyläläiset yhdessä kehittävät www-sivuja, tapahtuu useita asioita samanaikaisesti. Toisaalta kyläläiset vahvistavat omaa yhteisöään. Kotisivujen tekeminen merkitsee aktiivista prosessia, jossa mietitään kylän luonnetta ja erityispiirteitä. Välittämällä tietoa itsestään muille kylät myös edesauttavat elinkeinoelämän kehittymistä ja keskinäistä verkottumista. Samalla harjoitellaan tietotekniikan taitoja ja koulutetaan kyläläisiä uuteen osaamiseen.

Ensimmäisessä vaiheessa oli tavoitteena luoda koulutusta siten, että niissä maakunnan kylissä, jotka olisivat ajatuksesta kiinnostuneita, kylätoimikuntien ihmisiä koulutettaisiin kotisivujen tekemisessä. Koulutus tapahtuisi yhteisössä siten, että yhteisöllisyys myös oppimisprosessissa vahvistuisi. Kou-

luttajiksi valittiin Mediakeskus Joensuusta. Samoin kuin edellisessä esimerkissä oli tässä prosessissa koulutuspaketin ja tarpeiden kohtaaminen ristiriitaista. Mediakeskuksella oli valmis koulutusmalli, jonka tavoitteena oli kouluttaa kyläläisiä käyttämään tietotekniikkaa. Kyläläiset puolestaan odottivat apua itse prosessiin, siihen, miten kylä esittäytyy, miten hallita asioita, jotka halutaan nostaa esiin. Kyläläiset tarvitsivat eräänlaiseen prosessikonsultin, joka olisi mukana myös tuottamassa sisältöä. Kouluttajien mielestä tämä oli kyläläisten tehtävä. Prosessi lähti hitaasti käyntiin ja koulutustoimija vetäytyi jonkun ajan kuluttua.

Uudet kouluttajat ovat löytyneet ja rahoitusta on tullut sekä Joensuun seudun että Vaara-Karjalan Leader-ohjelmista. Kymmeniä kyliä ollaan kouluttamassa, kahdentoista kotisivut ovat jo valmiina. Kontiolahtelainen Tietokarelia on avustanut teknisesti mm. lainaamalla digitaalikameraa. Prosessi on vielä kesken, mutta innostusta on riittänyt. Ihmiset ovat nyt valmiita jatkokoulutukseen.

Oppiva Ylä-Karjala

Suomen itsenäisyyden juhlarahasto SITRA on rahoittanut Oppiva Ylä-Karjala -hankkeen, jossa Nurmeksen, Juuan ja Valtimon kuntien asukkaat voivat toteuttaa tietoyhteiskuntaa omalla mallillaan. Kunnat on yhdistetty paikalliseen tietoverkkoon. Hanke on osoittanut tietä uudenlaiseen kansalaisten tietoyhteiskuntaan, jossa vuorovaikutus ja osallistuminen vaikuttavat myös ihmisten työllistymismahdollisuuksiin ja osaamiseen.

Hanke alkoi huhtikuussa 1998 työllisyyskurssilla, jolle osallistuvilla oli aikaisempaa kokemusta tai koulutusta tietotekniikkaa sivuavilta aloilta. Opiskelijat ja ohjaajat rakensivat ensin yhdessä verkon teknisesti valmiiksi. Osa opiskelijoista on erikoistunut verkon ylläpitoon ja tekniseen puoleen, toinen osa kouluttaa asukkaita käyttäjiksi. Projektin tietoyhteiskuntaratkaisun keskeisiä osasia ovat:

- laaja-alainen ja paikallisin voimin toteutettu koulutus- ja neuvontatoiminta
- nykyaikaisten sähköisten kommunikaatiovälineiden todellisten käyttömahdollisuuksien ulottaminen mahdollisimman monille alueen asukkaille (edullinen kotikäyttö ja ilmainen kioskipisteiden verkko)
- mahdollisimman yksinkertainen ja toimiva verkon tekninen toteutus sekä koko järjestelmän hallinnoinnin ja ylläpidon hoitaminen paikallisin voimin
- paikallisuuteen ja uudenlaiseen paikallisen virtuaaliyhteisön muodostamiseen rakentuva kansalaisverkkojärjestelmä.

Projektin erääksi keskeiseksi toimintamuodoksi onkin muodostunut maksuton ”kotikäynteihin” perustuva opastus ja asennustoiminta, jossa paikallisista työttömistä koulutetut kenttätyöntekijät kiertävät asentamassa kansalaisverkko-ohjelmaa kotikoneille ja opettamassa samalla sekä paikallisen kansalaisverkon että globaalien internetin käyttöä. Tällä tavoin on jo noin 700 kotikoneeseen asennettu paikallisen kansalaisverkon Internet-ohjelmisto, jonka avulla kansalaisverkon käyttö on pyritty tekemään mahdollisimman helpoksi ja joustavaksi. Alueellisen kansalaisverkon käyttö on toisaalta mahdollista myös Internet-selaimen avulla, jotkut käyttävät verkkoa Internetin kautta.

Kaikkien halukkaiden vapaassa ja maksuttomassa käytössä olevat kioskipisteet ovat myös olennainen osa Ylä-Karjalan tietoyhteiskuntamallia. Näissä pisteissä on mahdollisuus sähköpostin ja kansalaisverkon käyttöön sekä normaali Internet-yhteys. Kioskipisteitä on alueella nelisenkymmentä ja ne on sijoitettu kauppoihin, pubeihin, posteihin ja vanhustentaloihin. Nurmes, Valtimo ja Juuka lienevät projektin vetäjän mukaan ”maailman verkottunein syrjäseutu”. Ilmaispisteitä on yksi viittäsatua asukasta kohti ja käyttäjiä yhteensä 3 800. Tämä vastaa hieman yli 20%:a alueen yli 6-vuotiaasta väestöstä.

Kansalaisverkkoja on viime vuosikymmenen aikana rakennettu useita. Kuitenkin harva on lähtenyt näin intensiivisestä paikallisuudesta ja mahdollisuudesta saada helppoa opetusta siellä, missä tekniikkaa halutaan käyttää. Verkon käyttö on helppoa, mikä lisää yläkarjalaisten valmiuksia käyttää tietoyhteiskunnan uusia välineitä. Joulukuussa 1998 hankkeen puitteissa perustettiin myös Karelian Netfellows -yritys, joka työllistää tänään seitsemän henkilöä. Yritys ei ainoastaan tuota opetusta uusille käyttäjille, vaan vastaa myös Valtimon kunnan atk-toiminnoista. Lisäksi se tuottaa www-sivuja ja mikrotukea erityisesti kunnille.

Oppiva Ylä-Karjala -hanke on laajenemassa. Kiinnostus sitä kohtaan on voimakasta myös muualta Suomesta ja mm. Ranskan tietoyhteiskuntaministeri on käynyt tutustumassa siihen. Ei ole ollenkaan epätodennäköistä, etteikö työtilaisuuksia yläkarjalaisille tietotekniikan osaajille syntyisi myös oman mallin levittämisestä muualle.

Raamien muokkaus

Tietoyhteiskuntaprojekteissa, olivat ne kuinka sosiaalisia ja yhteiskunnallisesti orientuneita tahansa, törmätään aina ensimmäiseksi kysymykseen tietotekniikasta ja siihen liittyvästä koulutuksesta. Olivat tavoitteet kuinka suuret ja ylevät tahansa, joudutaan tekniikan käyttöä aina opettelemaan.

Tässä kohdataan ensimmäinen ongelma, joka liittyy instituutionalisiin rakenteisiin ja kouluttajien toimintamalleihin. He kohtaavat uudet haasteet

perinteisellä koulutuspaketilla. Koulutuksen tuottamisessa ei kuitenkaan ole kysymys pelkästään siitä, että määritellään, mihin tietotekniikkaa tarvitaan. Tässä korostuu tekniikan käytön prosessinomaisuus, josta esimerkkinä sekä naisten arkielämän analyysi että kylien identiteetin hahmottaminen. Tämän-tyyppiset prosessit vaativat syvällisempää ymmärtämistä, prosessikonsultointia, kykyä hahmottaa kokonaisvaltaisia toimintamalleja ja samalla nähdä vaihtoehtoisia ratkaisuja. Löytyykö meiltä kouluttajia, jotka pystyvät tähän? Tavaomaisessa ylhäältä alas suuntutuvassa koulutusprosessissa tuskin pystytään luomaan sisällöllisten prosessien edellyttämiä valmiuksia. Koulutuksen kehittäminen tarpeita vastaavasti siten, että arkielämän tilanteilla on todellista merkitystä tai siten, että kylien identiteetti luodaan omaehtoisesti joka kylässä, on tehtävä, joka vaatii uusia käytäntöjä.

Tietotekniikan koulutus on epäilemättä antanut kaikille projektien osallistujille uusia valmiuksia, rohkaisua ja itsetuntoa. Ne ovat syrjäytymistä ehkäiseviä kuitenkin siten, että Oppiva Ylä-Karjala -projektin suora työllistävä vaikutus muokkaa selkeimmin syrjäytymättömyyttä. Työttömiä koulutetaan kouluttamaan toisia työttömiä ja luomaan valmiuksia, joita tietoyhteiskunnassa tarvitaan.

Aloite kaikkiin projekteihin on tullut ylhäältä päin, joskaan ei niin, että EU tai Suomen keskushallinto määrittelisivät, mitä tulee tehdä. Alueella on itse voitu päättää, mutta kyseessä ei kuitenkaan ole osallistujien oma aloite. Ideat ovat löytyneet perinteisiltä toimijoilta (projektinvetäjä, tutkija, keskustelu Nokis-areenalla). Ihmiset ovat lähteneet mukaan. Naiset ovat vapaaehtoisesti ilmoittautuneet, samoin kylät ja Ylä-Karjalan kuntien asukkaat. Kaikissa projekteissa on saavutettu prosessinomainen vuorovaikutus osallistujien kanssa. Projektien alkuperäisiä tavoitteita ei osallistujien taholta ole hylätty, torjuttu tai aktiivisesti haluttu muuttaa. Onko se merkki siitä, että on onnistuttu valitsemaan kohderyhmiä, jotka haluavat osallistua aktiivisina, tasavertaisina kansalaisina tietoyhteiskuntaan? Mikäli näin on, ovat projektien tarjonta ja tavoitteet kohdanneet kysynnän. Kysymys kuuluu kuitenkin, minkälainen olisi se tila, jossa ihmiset itse myös tekisivät tietoyhteiskuntaan liittyviä aloitteita ja muokkaisivat aktiivisesti omaa syrjäytymättömyyttään. Onko koulutukseen osallistuminen riittävä edellytys, kun toiveena on ollut työnsaanti ja se, ettei putoa keltasta.

Tärkeämpää kuin tietotekniikan käyttö, on tulevaisuudessa vuorovaikutustaitojen kehittyminen. Vastapainona yhä lisääntyvälle internetin käytölle tarvitaan myös inhimillistä vuorovaikutusta. Olen toisessa yhteydessä käsitellyt yhteisöllisyyden merkitystä ja uusien yhteisöjen syntymisen merkitystä kansalaisten tietoyhteiskunnassa¹³. Kyse ei ole ainoastaan siitä, että ihminen saa tietotekniikan ajokortin ja jäsenkortin tietoyhteiskuntaan. Tarvitaan myös jäsenyys jossakin yhteisössä, oli se sitten virtuaalinen tai paikallisyyhteisö.

Yhteisöllisyyden merkitys korostuu erityisesti Oppiva Ylä-Karjala -prosessissa. Kansalaisverkolla on käyttäjiä nimenomaan siksi, että se on paikallinen. Ihmiset tuntevat toisensa, esiintyvät omilla nimillään ja käyvät keskustelua monista asioista hyvin tietäen, että saman ihmisen voi kohdata seuraavana päivänä maitokaupassa. Kyse ei ole moderneista naamiaisista, joissa voi esiintyä väärällä nimellä ja katkaista yhteyden, milloin haluaa. Paradoksaalista onkin, että tietoyhteiskunnassa, jonka piti olla täynnä ”maailmankylä”, nousee esiin kysymys siitä, miten paikallisuus tulevaisuudessa rakentuu. Miten kansalaisverkkojen käyttöaste muuttuu, jos alue voimakkaasti laajenee? Ehkä Ylä-Karjalan kansalaisverkkoinnostuksen salaisuus onkin nimenomaan juuri siinä, että ihmiset tuntevat toisensa jo etukäteen. Se, mikä tutkijoiden maailmassa on globaalia kanssakäymistä saman alan asiantuntijoiden kanssa, voi syrjäytymisriskin omaavalle työttömälle olla kysymys keskustelusta nimenomaan juuri naapurin kanssa.

Tietoyhteiskuntavisiot ovat 1970-luvulta lähtien sisältäneet lennokkaita ajatuksia siitä, kuinka tieto kulkee ja ihmisten tasa-arvoisuus toteutuu. Käytännön esimerkit kuitenkin todistavat sosiaalisen muokausprosessin inertiaa, hitautta. Institutionaaliset käytännöt eivät muutu hetkessä. Syrjäytymisuhan alla olevat kansalaiset eivät itse tee aloitteita, vaikka tila niille olisikin olemassa. Myös ihmisten omat asenteet tukevat hidasta muutosta. Jos yritän vetää yhden johtopäätöksen kaikista tietoyhteiskuntakokeiluista, joita 1970-luvun lopulta saakka olen seurannut, liittyy se nimenomaan juuri institutionaalisten käytäntöjen hitaaseen muutokseen huolimatta uusista työvälineistä. Ihmiset, jotka ovat työttömiä ja joilla on huono itsetunto, eivät omaehtoisesti hakeudu tilanteisiin, joissa he voivat ideoida omaa tietoyhteiskuntatulevaisuuttaan. Ideat tulevat ulkopuolelta. Ne voivat siitä huolimatta tuoda rohkaisua ja itseluottamusta.

On tietenkin oikein ja kohtuullista, että kaikki kansalaiset oppivat käyttämään niitä välineitä, joita yhteiskunnassa yleisesti käytetään ja että he saavat siihen liittyvää koulutusta. Kyse on lähinnä modernista rippikoulusta, joskin uusi lukutaito on monitahoisempi ja teknisempi kuin vanha. Mutta vähentääkö se syrjäytymistä ja ketkä määräävät, kuka syrjäytyy? Onko koulutuksella vain syrjäytymistä lykkäävä vaikutus? Tekeekö väliaikainen, vapaaehtoinen vipinä työttömyyden vain hetkellisesti siedettävämmäksi?

Pohjois-Karjalassa tehdyt kokeilut osoittavat, että tapa ja tilanne, joissa koulutusta tuotetaan, on tärkeä, samoin kuin se, miten ihmisten elämäntilanne heijastuu koulutuksen sisältöön. Ydinkysymykseksi yhteiskunnallisen muutoksen pohdinnassa muodostuvatkin yhteisöt ja jäsenyys niissä. Oppiva Ylä-Karjala on luonut toimialalle yhdenlaiset yhteisölliset puitteet, kunnallisen paikallisuuden. Syrjäytymisen estämisprojekteissa se on yksi mahdollinen lähtökohta. Mitä muita mahdollisuuksia on? Pystymmekö jo nyt ole-

maan innovatiivisia tulevien instituutioiden ja rakenteiden suhteen? Tällä en tarkoita niitä hallinto-, yritys- tai arkielämän rakenteita, jotka turvaamme, vaan uusia, joustavia, sisällöllisesti kansalaisen näkökulmasta kehitettäviä tapoja tuottaa oman elämän hallintaa.

Viitteet

- 1 Yhteenvedo 1970-luvun tietoyhteiskuntavisiosta. Ks. esimerkiksi Cronberg T., Sangregio I-L. (1981) *Du sköna nya vardag*. Tukholma, Prisma.
- 2 Tietotekniikan aluepoliittista merkitystä tarkasteltiin monissa aluepoliittisissa mietinnöissä. Aluepoliittisia kokeiluja on käsitelty esimerkiksi Cronberg T. (1983) *Informationsteknologia, vardagslivet och regional utveckling*. Nordefo. 1983:1. Oslo: Universitetsforlaget ja Cronberg T. (1991) *Fremtidsforskög*. Kööpenhamina: Akademisk forlag.
- 3 Ks. Cronberg T., Kolehmainen E., Lehikoinen A. (1990) *Tietotuvat Suomessa*. Ruvaslahti. Ratkon julkaisuja nro 4.
- 4 Cronberg T. (1991) op.cit, Cronberg T. (1993) *Les differences sexuelles dans la diffusion des technologies de l'information: le cas des centres de telecommunications danois*. Pariisi. *Technologies de l'information et la societe*. Durod. Vol. 5, Numero 1.
- 5 Moser I., Aas G-H. (1997) *Gender, Techology and Politics in Transition*. Centre for Technology and culture. TMV skriftserie Nr. 29. Oslo University.
- 6 Reilu ja rohkea – vastuun ja osaamisen Suomi. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle. Osa II valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1997/2.
- 7 Joss S. & Durant J. (1995) *Public Participation in science. The role of consensus conferences in Europe*. Lontoo: Science Museum.
- 8 Winner L. (1995) *Citizen Virtues in a Techological Order*. Julk. Feenberg A., Hannay A. (toim.). *Technology and the Politics of Knowledge*. Indiana: Indiana University Press.
- 9 Teknologiateorioita on analysoitu Euroopan tasolla mm. Cronberg T., Sørensen K. (1995) *Similar Concerns, Different Styles?* Proceedings of the COST Workshop in Ruvaslahti, Finland. Luxemburg: European Comission.
- 10 MacKenzie D. & Wajcman J. (1985) *The Social Shaping of Technology*. Philadelphia: Open University Press.
- 11 Latour B. (1992) *Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artefacts!* Julk. Bijker W., Law J. (toim.): *Shaping Techonology/Building Society: Studies in sociotechical change*. Cambridge: MIT Press.
- 12 Bijker W., Hughes T., Pinch T. (1987) *The Social Construction of Technological Systems*. Cambridge: MIT Press.
- 13 Cronberg T. (1999) *Citizenships, Identity and Regional Politics*. Julk. Tiihonen P. (toim.), *Politics and the Internet 2nd International Congress*. Helsinki.

KIRJOITTAJAT

Tarja Cronberg (tekniikan ja kauppatieteiden tohtori, professori, Oslon yliopisto, Pohjois-Karjalan maakuntajohtaja)

Päivi Eriksson (KTT, professori, Tampereen yliopisto, Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitos)

Tuula Heiskanen (YTT, dosentti, tutkimusjohtaja, Tampereen yliopisto, Työelämän tutkimuskeskus)

Hannakaisa Isomäki (FM, tutkija, Jyväskylän yliopisto ja Tampereen yliopisto)

Riikka Kivimäki (YTL, tutkija, Tampereen yliopisto, Työelämän tutkimuskeskus)

Päivi Korvajärvi (YTT, tutkija, Tampereen yliopisto, Työelämän tutkimuskeskus)

Riitta Lavikka (YTT, tutkija, Tampereen yliopisto, Työelämän tutkimuskeskus)

Hanna Lehtimäki (KTL, tutkija, Tampereen yliopisto, Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitos)

Virpi Oksman (YTM, tutkija, Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos)

Tarja Pietiläinen (KTM, tutkija, Svenska Handelshögskolan)

Sari Tuuva (FM, tutkija, Joensuun yliopisto, Suomen kielen, kirjallisuuden ja kulttuurintutkimuksen laitos)

Johanna Uotinen (FM, tutkija, Joensuun yliopisto, Suomen kielen, kirjallisuuden ja kulttuurintutkimuksen laitos)

Marja Vehviläinen (FT, tutkijatohtori, Tampereen yliopisto, Työelämän tutkimuskeskus)

MUITA MAINIOITA SOPHEJA

ANITA KANGAS & JUHA VIRKKI (TOIM.): KULTTUURIPOLITIIKAN UUDET VAATTEET

Kulttuuripolitiikka oli aina 90-luvulle saakka julkisen vallan toimintaa, jonka taustalla olivat käsitykset kulttuurin ja taiteiden avulla edistettävästä yhteisestä hyvästä. 90-luvulla kuitenkin moni asia on muuttunut: käsitys yhtenäiskulttuurista on tehnyt tilaa monikulttuurisuudelle, talous ja kestävä kehitys ovat nousseet tärkeiksi kysymyksiksi kulttuurissakin. Näiden muutosten kautta kulttuuripolitiikka on taas uudella tavalla tullut poliittiseksi.

Mitä on kulttuuri kulttuuripolitiikassa? Yhdistääkö vai erottaako kulttuuri? Kenen etua kulttuuripolitiikalla pitäisi ajaa ja kuka maksaa viulut? Missä on kulttuuripolitiikan paikka, kun kulttuuri on kaikkialla?

Tässä artikkelikokoelmassa ulkomaiset kulttuuripolitiikan tutkijat kirjoittavat suomalaisten kollegojensa kanssa uutta kulttuuripolitiikkaa globalisoituvalle ajalle.

1999, 178 sivua, ISBN 951-39-0193-9, 110 mk

ESA KONTTINEN: YMPÄRISTÖKANSALAISUUDEN KYLÄSEPÄT

Kansalaisuudessa on kysymys ihmisten oikeuksista ja velvollisuuksista sekä asemasta yhteisössä ja yhteiskunnassa. Kansalaisuutta luodaan toimimalla. Esa Konttinen tutkii tässä kirjassa ympäristökansalaisuutta ja erityisesti sitä, millaista kansalaisuutta maamme suurimman ympäristöjärjestön, Suomen luonnonsuojeluliiton paikallinen toiminta tuottaa. Konttisen tutkimien yli 200 paikallisyhdistyksen aktivistit ovat tämän päivän ympäristökansalaisuuden kyläseppiä.

Keitä aktivistit ovat ja mistä he tulevat? Miten kaupunkien ympäristöaktivismi eroaa maaseudun vastaavasta? Kuka on yhteistyökumppani, kuka vastustaja? Konttinen tarkastelee myös vakiintuneen ympäristöliikkeen suhdetta uuden eläinoikeusliikkeen ääri laidan toimintaan sekä paikallistason toimintaa ns. uusien yhteiskunnallisten liikkeiden teorian valossa.

1999, 233 sivua, ISBN 951-39-0423-7, 110 mk

SoPHI

Jyväskylän yliopisto

YFI-laitos/Juha Virkki, PL 35 (MaB), 40351 Jyväskylä
p. 014-2603123, fax 014-2603101, jutavi@dodo.jyu.fi

SoPHIN KOTISIVU OSOITTEESSA <http://www.jyu.fi/sophi>